CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS

VOL. VIII.

SALVIANI PRESBYTERI MASSILIENSIS OPERA QVAE SVPERSVNT
EX RECENSIONE FRANCISCI PAVLY.

VINDOBONAE
APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE
MDCCCLXXXIII.

SALVIANI PRESBYTERI MASSILIENSIS

OPERA OMNIA

RECENSVIT

ET COMMENTARIO CRITICO INSTRVXIT

FRANCISCVS PAVLY.

VINDOBONAE

APVD C. GEROLDI FILIVM BIBLIOPOLAM ACADEMIAE

MDCCCLXXXIII.

GVILELMO.HARTEL

IVVENTVTIS.AD.HVMANITATEM.INFORMANDAE

MODERATORI

VINDOBONENSI.BENIGNO.LVCVLENTO

VENERABVNDI.GRATIQVE.ANIMI.TESTIMONIVM

EXTARE.VOLVIT

FRANCISCI.PAVLY

PIETAS.PERENNATVRA

PRAEFATIO.

Postquam de singulis singulorum Saluiani opusculorum codicibus eorumque in constituendo auctoris textu quem uocant pretio copiosius anno superiore*) disputaui, intra artissimos fines hoc loco continere me posse mihi uisus sum sperans 'cui suaue sit ex magno tollere aceruo' quique 'magno de flumine malit quam ex hoc fonticulo tantundem sumere' ultro ad copiosiora illa qualiacumque sunt ipsum se esse relegaturum.

Quare ita nunc praemonituri munere officioque fungar, ut quae ante latius disserui monui edocui quam potero paucissimis repetam, alia quae postea ut rectius cognoscerem contigit suggeram, non nulla antea minus bene administrata minusue manifeste proposita corrigam, omnia uero olim editis pressiora ita in uno conspectu ponam ut 'non per laborem plurimum carpturis' quam breuissime possit ratio reddatur praesidiorum criticorum huic uolumini re-

*) Cf. Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien XCVIII I. Heft p. 3 ff.

censendo adhibitorum et uia in constituendis Saluiani uerbis a me inita monstretur.

Igitur quos adhibui

in libris VIII de gubernatione dei

codices hi sunt:

A = codex Corbeiensis nunc Parisinus n. 13385 saec. X, omnium quotquot innotuerunt codicum et antiquissimus et optimus. ipse post Halmium contuli. nitidissime prima manu exaratus sexcentis locis antiqui ne dicam aequalis correctoris curas expertus est dedita opera et fructuosissime in eo negotio uersati; uidelicet haud pauca olim aberratione oculorum omissa in margine adiecit, permulta quae prima manus utpote linguae latinae ne mediocriter quidem, ut uidetur, perita litteris falso distributis (in archetypo enim singulae uoces spatio inter se uacuo caruisse in aperto est) produxit uera uocum latinarum monstra remouit, interpungendi rationem scite correxit. tertiae denique manus eiusque recentissimae temptaminibus, paucissima si exceperis, infelicissimis ut apparatum criticum onerarem a me inpetrare non potui; secundae uero manus (*m.* 2) uarias scripturas fere integras adnotaui.

B = codex Bruxellensis n. 10628 saec. XIII quem cum ut ipse excuterem non contingeret, id quod primum uehementer dein minus dolebam, O. Keller, uir mihi amicissimus, occasione forte oblata inspexit sed non integrum contulit, quia non potuit non sibi persuadere C. Foltzium, qui in C. Halmii usum eiusdem codicis con-

lationem confecerat, omnino ea qua par est strenuitate et diligentia munere suscepto functum esse. quare rogatus de eis tantum locis accuratissime ad me rettulit, qui in codice *A* aut deleti omnino sunt temporum iniquitate aut maximam partem ita male tractati ut uix ac ne uix quidem genuina librarii manus erui possit.

T = codex Parisinus olim Colbertinus nunc Regius n. 2174 saec. XV quem post Halmium ipse contuli.

t = codex Parisinus olim Colbertinus n. 5795 nunc Regius n. 2786 saec. XV quem ipse contuli.

v = codex Vindobonensis n. 826 saec. XV unde editionem principem Jo. Alexandri Brassicani a. 1530 originem duxisse l. l. p. 4 ostendi. et hunc codicem, qui quanto opere eiusdem Brassicani curam male sedulam passus sit l. l. p. 19 sq. satis superque euicisse mihi uideor, ipse contuli.

Quos praeter illos extare comperi huius opusculi codices omnes in non nullis Italiae bibliothecis adseruatos, ut de auctoritate eorundem in arte critica factitanda certum iudicium ferre liceret, summa cum liberalitate et officiosissime permultis locis, qui ad hanc causam maxime idonei uidebantur, inspexerunt et uarias ex eisdem scripturas ad me transmiserunt uiri doctissimi F. Khullius Graecensis et J. Sedlmayer Vindobonensis, ille e codice Marciano classis IIII cod. 5 chartac. saec. XV, hic e codicibus Vati-

canis membran. n. 554 saec. XIII et n. 5034 membran. saec. XV, e codice Vrbinate membran. n. 554 saec. XII, e Vallicellianis membran. n. 58 saec. XV et chartac. 125 saec. XVI s. XVII.

His duumuiris qui triumuir codicibus Saluiani Italicis adeundis accedere uoluit J. Zechmeister Vindobonensis, quem interea praematura morte litteris in primis edendo huic scriptorum ecclesiasticorum corpori ereptum uel maxime lugent quicumque eius ingenium sagacitatem sollertiam modestiam nouerunt, in meum usum sat multis locis contulit Florentiae codicem Laurentianum membran. plut. XXV n. VII saec. XV. cuius quidem triumuiratus erga me liberalitatem hic gratissimo animo recolo semperque recolam.

Iam quaeritur quae singulorum quos supra nominaui codicum sit auctoritas et quo propinquitatis uinculo inter se teneantur. quode scias hanc esse meam sententiam quam nuper l. l. expositam hodie multo certius profiteor:

Omnium codicum longe optimus est *A* et ita quidem ut, nisi aliquot lacunas haberet multisque locis oblitus exesus perforatus situ et madore corruptus esset, solus fere ad scriptoris genuinam manum reuocandam esset suffecturus. reliquorum uero codicum princeps iudicandus est *B*, ad quem proxime accedit *T*; sed plerumque *A* et *B* soli, hic illic ab editoris manu emendatrice adiuti, ad archetypum resuscitandum certi sunt duces.

Nimirum ex libro archetypo originem duxisse putandi sunt duo apographi, quorum alter diligentius

archetypi uestigia presserat alter uero neglegentius scriptus erat et praeterea haud raro a correctoribus interpolatoribusue male tractatus. atque ex priore fluxit solus *A*, ex posteriore uero *B* cum grege proletariorum codicum (*Ttv* Italicorum), qui utpote magis temporum decursu magisque interpolati et deprauati uariis gradibus a *B* distant, ita ut in crisi factitanda nullius momenti sint paucissimis locis exceptis, quibus forte euenit ut unus alterue eorum genuinam scripturam seruaret contra *B*, quem fere solum codicis *A* uice fungi consentaneum est, ubicumque aut de codice *A* nil omnino constat aut damna eiusdem manifesta reparanda esse luce clarius uidetur.

Quare non potuit non uideri optimum seclusis fere ubique reliquis alterius, ut ita dicam, familiae codicibus rem ita instituere, ut ubicumque in apparatu critico codicis *A* scripturarum mentio non fit, textus eas ostendat additis tantum modo solius codicis *B* scripturis. ubicumque uero unius alteriusue reliquorum codicum scripturas adnotaui causam facillime ne dicam primo statim obtutu inueniet qui diligentius inquisiuerit.

Multo simplicior et expeditior res erat in edendis

Epistolis.

Septem enim priores epistolae non inueniuntur nisi in uno codice, cuius nunc altera particula extat in bibliotheca Bernensi n. 219, in codice Parisino n. 3791 (2174) altera. ex quo eodem fonte sua hausit Petrus Pithoeus, qui primus eas in lucem protulit. atque post Halmium, qui partem alteram

in fasciculo pergamenarum in bibliotheca Bernensi alteram in codice Parisino supra dicto repperit, et ipse contuli et cum Halmio signaui littera *C*, gratissime adiutus insigni liberalitate bibliothecae Bernensis, quae fragmenta Bernensia huc transmittere non dubitauit.

Nonam uero epistolam, qua Saluianus edocet cur 'libris IIII ad Ecclesiam' Timothei nomen non suum inscripserit, solus codex Parisinus n. 2785 saec. VIIII exhibet. eandem et Sichardus princeps editor in suo nescimus quo libro inuenerat. etiam hunc codicem ipse contuli et editionis Sichardianae (Basil. 1528) quam inspicere non licuit uarias scripturas ex Halmii editione adieci ita ut codicis scripturas littera *B* editionis principis littera *p* signarem.

Restat breuiuscula epistola octaua in pluribus adhuc codicibus reperta, in quibus plerumque praemissa apparet Eucherii libello 'de formulis spiritalis intellegentiae', quode in ipsa epistola sermo est. codicibus Parisinis ab Halmio adhibitis, scilicet n. 95559 saec. VII s. VIII = *A*, n. 12237 (siue S. Germ. n. 808) saec. VIIII s. X = *B*, n. 12236 (siue S. Germ. n. 862) saec. VIIII s. X = *C*, addidi Parisinum n. 2182 saec. XIII = *D*; quintum uero eundemque Parisinum n. 1792 saec. XIIII ut infimae notae et uitiis scatentem omisi.

Ventum igitur est ad

Timothei libros IIII ad Ecclesiam

eosque multo prius quam libros 'de gubernatione dei' a Saluiano compositos uulgatosque et uulgo 'aduersus auaritiam' inscriptos.

Cuius quidem opusculi tres tantum, quod sciam, ad nostram aetatem peruenerunt codices. hi sunt:

A = codex Parisinus n. 2172 saec. X, cuius conlatione (mitti enim ex bibliotheca alio fas non est), ubi commentatiunculam praefationis huius initio memoratam conscripsi, destitutus acquiescere cogebar iis quae Halmius in apparatu critico suo enotauit. postea uero rogante Hartelio eundem F. Weihrichius Vindobonensis liberalissime diligentissime religiosissime in usum meum tractauit retractauitque et tamquam cum puluisculo exhausit. cui uiro doctissimo hic gratias quas possum maximas agere liceat.

In quo codice cum correctiones pauciores sint, quas eiusdem librarii manu inter scribendum factas esse liquet, permultis locis manus emendatrix admodum recens, quam signaui *m.* 2, iusto licentius grassata est. paucissimis locis manus tertia admodum, ut certe uidetur, antiqua occurrit, quam tamen pro singulorum ratione necessarium omnino non uisum est adnotare nedum nota singulari significare.

B = codex Parisinus membran. n. 2785 saec. XI quem post Halmium et ipse contuli.

b = codex Parisinus membran. n. 2173 saec. XIII quem ut codicem *B* iam Baluzius adhibuit nec solum adhibuit sed etiam iusto saepius secutus est, id quod locis sat multis in apparatu critico euincere placebat.

Quibus subsidiis denique addere non abs re uisum est

p = editionem principem Sichardi (Basil. 1528) quam cum ipse inspicere non potuerim ex editione Halmiana citaui. quas uero continet interpolationes modo breuiores modo ampliores ex ingenio partim male sedulo partim aliunde haustas non in adnotationem criticam recepi nisi in plures editiones quae ad Halmium usque prodiere uiam suam inuenerunt.

Ad horum autem subsidiorum fidem et auctoritatem quod attinet operam nostram fere omnem consentaneum uisum est niti codicibus *A* et *B*, quorum alter *A* adeo longe primarias partes habet, ut non potuerim auctoris uerba non ita constituere, ut quidquid in eisdem reperias ex eodem haustum putandum sit modo ne adnotatio critica contrarium euincat. uterque quidem codex fluxit, id quod satis in commentatione supra dicta demonstrasse mihi uideor et accepta Weihrichii conlatione etiam certius profiteri ausim, ex uno eodemque archetypo. at qui codicem *A* exarauit multo diligentius et enucleatius rem egit quam qui codicem *B* conscripsit non solum iusto saepe neglegentius sed etiam haud raro sui ipsius ingenio plus quam fonti suo fidei tribuens. cum uero et codicis *A* exaratorem non numquam ita dormitasse in aperto sit, ut oculorum aberratione omitteret alia alia minus sagaciter minusue curiose indagaret, quae in archetypo suo inuenerat, etiam codici *B* multa debentur et retribuenda sunt. quo factum est, ut etiam codicis *B* uarias scripturas easque integras adnotationi criticae inseri consentaneum uideretur.

Codicis *b* ut multo minoris pretii et per uarias uicissitudines ab illorum fonte deriuati scripturas carptim tantum memoraui, scilicet ubi (quod sane raro admodum euenit) aut solus genuinam manum seruauit aut cum editione Baluziana, cui certe magna ex parte pro fundamento fuisse certum est, congruit aut denique editionis principis auctoritatem sane exiguam augere uidebatur.

Instructus igitur his talibus subsidiis criticis (quorum 'quis scit an adiciant hodiernae crastina summae di superi') Saluiani opuscula post insignem Caroli Halmii operam auctori in editione, qua Monumenta Germaniae historica (Berolini 1877) felicissime et, ut in tali uiro expectari potuit et debuit, peritissime auspicatus est, nauatam adornanda suscepi.

Atque si non est quod desperem fore ut aequis beniuolisque iudicibus opera mea quantulacumque post tam insignis uiri recensionem ad auctorem aliquam multis locis sui similiorem reddendum non nihil attulisse uidear: 'totum muneris hoc est' Academiae inlustrissimae Vindobonensis, quae subsidia critica singulari liberalitate et officiosissime mihi suppeditauerit, uirorum doctissimorum, quos iam supra ut optime de studiis hisce meritos laudaui, in primis uero Guilelmi Hartelii Vindobonensis, qui non solum in plagulis corrigendis sponte me adiuuare sed etiam haesitanti dubitanti erranti quo est ingenii acumine, qua scriptorum ecclesiasticorum familiaritate, qua denique propensa in me uoluntate cum admonitionibus tum emendationibus gratissimis succurrere uoluerit.

Quibus omnibus opellae meae fautoribus iterum iterumque maximas quas debeo semperque debebo gratias hisce ago.

Scribebam Graecii Idibus Augustis a. 1882.

Franciscus Pauly.

In libris VIII de gubernatione dei est:

A = codex Corbeiensis nunc Parisinus n. 13385 saec. X.
B = codex Bruxellensis n. 10628 saec. XIII.
T = codex Parisinus n. 2174 saec. XV.
t = codex Parisinus n. 2786 saec. XV.
v = codex Vindobonensis n. 826 saec. XV.

In epistolis I—VII:

C = codex Bernensis n. 219 et Parisinus n. 3791 (2174).

In epistola VIII:

A = codex Parisinus n. 95559 saec. VII s. VIII.
B = codex Parisinus n. 12237 saec. VIIII s. X.
C = codex Parisinus n. 12236 saec. VIIII s. X.
D = codex Parisinus n. 2182 saec. XIII.

In epistola VIIII:

B = codex Parisinus n. 2785 saec. VIIII.
p = editio princeps Sichardi.

In Timothei libris IIII ad ecclesiam:

A = codex Parisinus n. 2172 saec. X.
B = codex Parisinus n. 2785 saec. XI.
b = codex Parisinus n. 2173 saec. XIII.
p = editio princeps Sichardi.

SALVIANI

DE GVBERNATIONE DEI LIBRI VIII.

PRAEFATIO.

Sancto episcopo Salonio Saluianus salutem in domino. 1

Omnes admodum homines, qui pertinere ad humani officii culturam existimarunt, ut aliquod linguarum opus studio ingeniorum excuderent, id speciali cura elaborarunt ut, siue utiles res ac probas siue inutiles atque improbas stilo texerent, seriem tantum rerum nitore uerborum inlustrarent causisque ipsis quas loqui uellent loquendo lucem accenderent. itaque ad hanc se partem ex utroque genere litterarum scriptores mundialium negotiorum plurimi contulerunt, non satis considerantes, quam probabilibus materiis se impenderent, dum-

1—4 In hoc codice continentur sancti Saluiani episcopi libri numero octo dati ad sanctum Salonium episcopum. De gubernatione dei. Incipit liber primus sancto episcopo (*in marg.* Salonio *add. m. 2*) Saluianus in domino episcopus salutem. Omnes admodum *etc. B*; *praeterea in eodem cod. adiecta sunt haec:* De iusto dei praesentique iudicio incipiunt dialogi disputantis (*uoce* disputantis *s. l. add.*); *sed signum quoddam m. 2 adpictum haec uerba post praefationem locum suum habere indicat, ubi eadem etiam in A leguntur. Ceterum in A deest inscriptio operis et praefatio usque ad uerba:* Sin autem id non prouenerit. *De aliis inscriptionibus eisque interpolatis cf. quae disputauimus in Sitzungs-Berichte der k. Akad. d. Wiss. Wien 1881 p. 4 u. 7* 6 linguarum] singulare *coni. Nolte in Zeitsch. f. Oe. G. 1879 p. 618; sed cf. VII 16*: linguarum gymnasia uel morum *et Sitz.-Ber. p. 8* 9 tantum *eras. in B*

modo ea quaecumque dicerent aut compto et blando carmine
2 canerent aut luculenta oratione narrarent. omnes enim in scriptis suis causas tantum egerunt suas et propriis magis laudibus quam aliorum utilitatibus consulentes non id facere adnisi sunt, ut salubres ac salutiferi sed ut scholastici ac diserti haberentur. itaque scripta eorum aut uanitate sunt tumida aut falsitate infamia aut uerborum foeditatibus sordida aut rerum obscenitate uitiosa, ut uere, cum ingeniorum tantum laudem aucupantes tam indignis rebus curam impenderent, non tam inlustrasse mihi ipsa ingenia quam damnasse
3 uideantur. nos autem, qui rerum magis quam uerborum amatores utilia potius quam plausibilia sectamur neque id quaerimus, ut in nobis inania saeculorum ornamenta sed ut salubria rerum emolumenta laudentur, in scriptiunculis nostris non lenocinia esse uolumus sed remedia, quae scilicet non tam otiosorum auribus placeant quam aegrotorum mentibus prosint, magnum ex utraque re caelestibus donis fructum reportaturi.
4 si enim haec salus nostra sanauerit quorundam non bonam de deo nostro opinionem, fructus non paruus erit, quod multis profui. sin autem id non prouenerit, et hoc ipsum infructuosum forsitan non erit, quod prodesse temptaui. mens enim boni studii ac pii uoti, etiamsi effectum non inuenerit coepti operis, habet tamen praemium uoluntatis. hinc ergo ordiar.

1 et *Pithoeus:* aut *B* 5 salubris *B* 10 mihi *B s. l. m. 2* ingenio *B s. scr.* a *m. 1* 14 laudantur *B s.* a *mediae syll. scr.* e *m. 2* 18 hic *B* 20 sin] *hinc incipit A, sed duo prima folia mutilata sunt multaque insuper in eisdem et in foliis 4. 5. 6. 8. 9 aliis aut euanuerunt aut legi non iam possunt; quae omnia asteriscis signauimus* 21 forsitan *Halmius:* fortita *A* saltem *B* prod**mens *A* 22 operis** praemium *A* 23 exordiar *B*; *post* ordiar *in A haec est inscriptio:* DE IUSTO DEI PR** (*fuit* praesenti) iudicio. Incipiunt dialogi disputantis, *quae sine dubio ad librum I. spectans pariter librario debetur ac lib. II 1 fin. altera inscriptio:* DE GUBERNATIONE DEI

LIBER I.

I. Incuriosus a quibusdam et quasi neglegens humanorum 1
actuum deus dicitur utpote nec bonos custodiens nec coercens
malos, et ideo in hoc saeculo bonos plerumque miseros, malos
beatos esse. sufficere quidem ad refellenda haec, quia cum
Christianis agimus, solus deberet sermo diuinus. sed quia
multi incredulitatis paganicae aliquid in se habent, etiam
paganorum forsitan electorum atque sapientium testimoniis
delectentur. probamus igitur, ne illos quidem de incuriositate
ac neglegentia ista sensisse, qui uerae religionis expertes
nequaquam utique deum nosse potuerunt, quia legem per
quam deus agnoscitur nescierunt. Pythagoras philosophus, 2
quem quasi magistrum suum philosophia ipsa suspexit, de
natura ac beneficiis dei disserens sic locutus est: animus
per omnes mundi partes commeans atque diffusus,
ex quo omnia quae nascuntur animalia uitam capiunt.
quomodo igitur mundum neglegere deus dicitur, quem
hoc ipso scilicet satis diligit, quod ipsum se per totum mundi
corpus intendit? Plato et omnes Platonicorum scholae modera- 3
torem rerum omnium confitentur deum. Stoici eum gubernatoris uice intra id quod regat semper manere testantur.

14 cf. Cic. de nat. d. I 11, 27; uerba citata esse ex Lactantii instit. diu. I 5, 17 docuit Zschimmer „Salvianus und seine Schriften" Halle 1875 p. 62.

1 Incipit liber ·I· *B* 2 negl**orum actuum *A* 4 ideo**culo bonos *A* 5 refellenda *** Christ. *A* 7 paganicae * in se *A* 9 delec** *A* 10 q***expertes *A* 12 agn** Pythag. *A* 13 suspexit *** ficiis *A* 15 partes **** quo *A* 17 quomodo **** dicitur *A* 18 se per] semper *A* totum **** et omnes *A* 19 scolae *AB* 20 confitentur *** ris uice *A*

quid potuerunt de affectu ac diligentia dei rectius religiosiusque sentire quam ut eum gubernatori similem esse dicerent? hoc utique intellegentes, quod sicut nauigans gubernator numquam manum suam a gubernaculo, sic numquam penitus curam suam deus tollit a mundo; ac sicut ille et auras captans et saxa uitans et astra suspiciens totus sit simul tam corporis quam cordis officio operi suo deditus, ita scilicet deum nostrum ab uniuersitate omnium rerum nec munus dignantissimae uisionis auertere nec regimen prouidentiae suae
4 tollere nec indulgentiam benignissimae pietatis auferre. unde etiam illud mysticae auctoritatis exemplum, quo se non minus philosophum Maro probare uoluit quam poëtam, dicens: deum namque ire per omnes terrasque tractusque maris caelumque profundum. Tullius quoque: nec uero deus ipse, inquit, qui intellegitur a nobis, alio modo intellegi potest quam mens soluta quaedam et libera et segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens et mouens. alibi quoque nihil est inquit, praestantius deo: ab eo igitur mundum regi necesse est. nulli igitur naturae oboediens aut subiectus deus: omnem ergo regit ipse naturam: nisi forte nos uidelicet sapientissimi ita sentiamus, ut eum, a quo omnia regi dicimus,
5 et regere simul et neglegere credamus. cum ergo omnes

12 Georg. 4, 221 sq. cf. Lactantii instit. diu. I 5, 12 14 Tusc. quaestt. I, 27, 66 cf. Lactantii l. l. I 5, 25 et Zschimmer p. 62 18 Haec quoque ex Lactant. l. l. I 5, 24 citata sunt, qui ex Cic. de nat. d. ea sumpsisse se testatur, ubi tamen non leguntur; cf. Zschimmer l. l. et ad III 1 init. adn. crit.

1 potuerunt *** rectius *A* 2 similem *** quod sicut *A* 4 gubern*** suam deus *A* 6 saxa ui*** totus sit *A* 7 scilicet *** rerum *A* 9 uisionis *** nec indulg. *A* 10 pietatis auf*** oritatis exempl. *A* 11 mysticae *Pithoeus:* fabulose ebriose smitice mistice *B* ('*an* fabulosae *scribendum?*' *Halmius*) quo se *** omnes terrasque *A* 14 quoque *** quit qui *A* 16 soluta ** segregata *A* 17 congregatione *A* concrecione *B* 18 mouens ** ue nihil *A* est *A*: ē (= est) *non* enim (*ut apud Halmium*) *B* 20 nulli ** oboediens *A* 21 nos ** entissimi *A* 23 negle * credamus *A*

etiam religionis expertes ui ipsa et quadam necessitate compulsi et sentiri omnia a deo et moueri et regi dixerint, quomodo nunc eum incuriosum quidam ac neglegentem putant, qui et sentiat omnia per subtilitatem et moueat per fortitudinem et regat per potestatem et custodiat per benignitatem? dixi, quid de maiestate ac moderamine summi dei principes et philosophiae simul et eloquentiae iudicarint. ideo autem nobilissimos utriusque excellentissimae artis magistros protuli, quo facilius 'uel omnes alios idem sensisse uel certe sine auctoritate aliqua dissensisse monstrarem. et sane inuenire aliquos, qui ab istorum iudicio discrepauerint, praeter Epicureorum uel quorundam epicurizantium deliramenta non possum, qui sicut uoluptatem cum uirtute sic deum cum incuria ac torpore iunxerunt, ut appareat eos, qui ita sentiunt, sicut sensum Epicureorum atque sententiam ita etiam uitia sectari.

II. Non puto quod ad probandam nunc rem tam perspicuam 6
etiam diuinis uti hoc loco testimoniis debeamus, maxime quia sermones sacri ita abunde et euidenter cunctis impiorum propositionibus contradicunt, ut, dum sequentibus eorum calumniis satisfacimus, etiam ea quae supra dicta sunt plenius refutare possimus. aiunt igitur a deo omnia praetermitti, quia nec coerceat malos nec tueatur bonos, et ideo in hoc saeculo deteriorem admodum statum esse meliorum: bonos quippe esse in paupertate malos in abundantia, bonos in infirmitate malos in forti-

1 necessitate con*** deo *A* 3 quidam*** qui *A* putant *B m. 2 in mg.* 5 regat*** diat per *A* 6 quid de *ex* qui de *A corr. m. 2* ac] et *B* dei*** simul *A* 7 eloquentia* *A* iudicarint] *in A ult. syll. ex parte euanuit sed fuisse uidetur* rint *non* rent 8 utriusque*** protuli *A* 9 sine***onstrarem *A* 11 iudicio ***zantium *A* 12 deliramenta *ex* deleramenta *AB corr. m. 2* 13 possum ***tute *A* 14 ita sen**um Epicur. *A* 16 sectari ***rem tam *A* 18 diuinis* hoc *A* in hoc *B* loco testi*** quia *A* dei debeamus *B* 19 sermon*kari *sed* ka *m. 2 A* impiorum *** sequentibus *A* 20 calumniis eorum *B sed* eorum *in mg. m. 2* 21 etiam **** Agunt (*sic*) *A m. 1* (Aiunt *A m. 2*) 22 praetermitti *** saeculo *A* 24 admodum—miseria et *fere omnia euanuerunt in A*

tudine, bonos semper in luctu malos semper in gaudio, bonos in miseria et abiectione malos in prosperitate et dignitate.
7 primum igitur ab iis, qui hoc ita esse uel dolent uel accusant, illud requiro, de sanctis hoc, id est de ueris ac fidelibus Christianis, an de falsis et inpostoribus doleant. si de falsis, superfluus dolor, qui malos doleat non beatos esse, cum utique quicumque mali sunt successu rerum deteriores fiant, gaudentes sibi nequitiae studium bene cedere, et ideo uel ob hoc ipsum miserrimi esse debeant, ut mali esse desistant, uindicantes improbissimis quaestibus nomen religionis et praeferentes ad sordidissimas negotiationes titulum sanctitatis: quorum scilicet nequitiis si miseriae comparentur, minus sunt miseri quam merentur, quia in quibuslibet miseriis constituti non sunt tamen
8 tam miseri quam sunt mali. nequaquam ergo pro his dolendum, quod non sint diuites ac beati, multo autem pro sanctis minus, quia quamlibet uideantur ignorantibus esse miseri, non possunt tamen esse aliud quam beati. superfluum autem est, ut eos quispiam uel infirmitate uel paupertate uel aliis istiusmodi rebus existimet esse miseros, quibus se illi cofidunt esse felices; nemo enim aliorum sensu miser est sed suo. et ideo non possunt cuiusquam falso iudicio esse miseri, qui sunt uere sua conscientia beati; nulli enim, ut opinor, beatiores sunt quam qui ex sententia sua atque ex uoto agunt. humiles sunt religiosi, hoc uolunt; pauperes sunt, pauperie delectantur; sine ambitione sunt, ambitum respuunt; inhonori sunt, honorem fugiunt; lugent, lugere gestiunt; infirmi sunt, infirmitate

3 his *B* 4 ueris] uiris *B* fidelibus *** et inpost. *A* 5 in pastoribus *B m. 1* doleant *sed* n *punct.* *B* 6 doleat *** cumqui mali *sed* cum *punct.* *A* cum utique quicumque mali *B* *corr. ex* cum utique qui m. 9 uindi***bissimis *A* 10 quaestibus *Rittershusius*: questibus *A* quaestionibus *B* 11 negotiationes **tatis quorum *A* 12 miseri ** quia *A* 14 quam sunt ** ergo *A* 15 pro *** libet *A* 17 beati ** est ut *A* 19 estimet *B* 20 sensu *** cuiusquam *A* 21 sua *** beatiores *A* 23 atque uoto *B* humi***lunt pauperes *A* 24 pauperiae *A* sine *** in honore (*sic*) sunt *A* 26 fugiunt] respuunt *B* infirmi *** cum enim *A*

laetantur. *cum enim*, inquit apostolus, *infirmor, tunc
potens sum.* nec immerito sic arbitratur, ad quem deus ipse
sic loquitur: *sufficit tibi gratia mea; nam uirtus in
infirmitate perficitur.* nequaquam ergo nobis dolenda est 9
haec adflictio infirmitatum, quam intellegimus matrem esse
uirtutum. itaque quicquid illud fuerit, quicumque uere religiosi
sunt, beati esse dicendi sunt, quia inter quamlibet dura quamlibet aspera nulli beatiores sunt quam qui hoc sunt quod uolunt.
soleant quamuis esse nonnulli, qui turpia atque obscena
sectantes, etsi iuxta opinionem suam beati sunt, quia adipiscuntur quod uolunt, re tamen ipsa beati non sunt, quia quod
uolunt nolle debuerant. religiosi autem hoc cunctis beatiores
sunt, quia et habent quae uolunt et meliora quam quae habent
omnino habere non possunt. labor itaque et ieiunium et paupertas et humilitas et infirmitas non omnibus sunt onerosa
tolerantibus sed tolerare nolentibus. siue enim grauia haec siue
leuia, animus tolerantis facit. nam sicut nihil est tam leue,
quod non ei graue sit qui inuitus facit, sic nihil est tam graue,
quod non ei qui id libenter exequitur leue esse uideatur. nisi 10
forte antiquis illis priscae uirtutis uiris, Fabiis, Fabriciis, Cincinnatis, graue fuisse existimamus, quod pauperes erant qui
diuites esse nolebant, cum omnia scilicet studia omnes conatus
suos ad communia emolumenta conferrent et crescentes reipublicae uires priuata paupertate ditarent. numquid parcam
illam tunc agrestemque uitam cum gemitu et dolore tolerabant,
cum uiles ac rusticos cibos ante ipsos quibus coxerant focos
sumerent, eosque ipsos capere nisi ad uesperam non liceret?
numquid aegre ferebant, quod auara ac diuite conscientia auri

1 II Cor. 12, 10   3 II Cor. 12, 9

1 apostolus infi**** ipse sic loq. *A*   2 deus *B s. l. add. m. 2*
3 nam * in *** ergo *A*   5 intellegimus *** quicquid *A*   6 religiosi *** dura *A*   7 ducendi *malit Halmius*   8 beatiores **** esse
nonnulli *A*   dira *A corr. ex* dura *m. 2*   9 atque ob**** quod
uolunt *A*   11 re *** non sunt *** hoc cunctis *A*   15 et infirmitas *A s. l. m. 1*   18 ei grauis non *B*   24 ditarentur *A*
28 auara ac *ex* auara a *corr. B m. 2*   di*** auri *A*

talenta non premerent, cum etiam argenti usum legibus coer-
cerent? numquid illecebrae et cupiditatis poenam putabant,
quod distenta aureis nummis marsupia non haberent, cum
patricium hominem, quod usque ad decem argenti libras diues
11 esse uoluisset, indignum curia iudicarent? non despiciebant
tunc, puto, pauperes cultus, cum uestem hirtam ac breuem
sumerent, cum ab aratro arcesserentur ad fasces et inlustrandi
habitu consulari illis fortasse ipsis quas adsumpturi erant
imperialibus togis madidum sudore puluerem detergerent. itaque
tunc illi pauperes magistratus opulentam rempublicam habe-
bant, nunc autem diues potestas pauperem facit esse rem-
publicam. et quae, rogo, insania est aut quae caecitas, ut ege-
stuosa ac mendicante republica diuitias posse credant stare
priuatas? tales ergo tunc ueteres Romani erant et sic illi tunc
contemnebant diuitias nescientes deum, sicut nunc spernunt
12 sequentes dominum. quamquam quid ego de illis loquor, qui
cura imperii propagandi contemptum propriae facultatis ad
opes publicas conferebant et, licet priuatim pauperes essent,
diuitiis tamen communibus abundabant, cum etiam Graeci
quidam sapientiae sectatores sine ullo publicae utilitatis affectu
prope omni se rei familiaris usu assequendae gloriae auiditate
nudauerint, nec solum hoc, sed etiam usque ad contemptum
doloris ac mortis doctrinae suae culmen erexerint, dicentes
scilicet etiam in catenis atque suppliciis beatum esse sapientem.
tantam uirtutis uim esse uoluerunt, ut non possit esse umquam
uir bonus non beatus. si ergo illi a quibusdam nunc etiam
sapientibus uiris miseri non putantur, qui nullos laboris sui
fructus nisi ex praesenti tantum laude capiebant, quanto magis

1 coercerent ** et *A* 3 marsup*** cum patr. *A* 4 decem usque ad *B m. 1* 5 uoluis** num curia *A* 6 uestem ** breuem *A* 7 in lustrandi *A* illustrandi *B* 8 consulare *B m. 1* 9 sudore ** itaque *A* 10 rempublicam * nunc *A* 12 insan**** aecitas *A* aegestuosa ac medicante *A* 13 stare * tales *A* 15 contempnebant tunc *B* 16 ego] ergo *A* loquor ** imperii *A* 18 publicas opes *B* (*et Halmius*) conferebant *** diuitiis *A* 20 publice *A* utilitatibus *A sed* bu *punct.* 25 uim uirtutis *ex* uim uirtus *B corr. m. 2* nũquam *sed* n *punct. B*

religiosi ac sancti uiri miseri non putandi sunt, qui et praesentis fidei oblectamenta capiunt et beatitudinis futurae praemia consequentur.

III. Dixit quidam ex istis, de quibus querimur, cuidam sancto 13
uiro secundum ueritatis regulam sentienti, id est, quod deus omnia regeret ac, prout humano generi necessarium nosset, moderationem suam et gubernaculum temperaret: quare ergo, inquam, tu ipse infirmus es? hoc utique eo sensu atque iudicio, hoc est: si deus, ut putas, in hac praesenti uita omnia regit, si deus cuncta dispensat, qua ratione sanus ac fortis est homo, quem peccatorem scio, et tu infirmus, quem sanctum esse non ambigo? quis tam profundi cordis uirum non admiretur, qui merita religiosorum atque uirtutes tam magnis retributionibus dignas putat, ut in praesenti hac uita carnes et fortitudines corporum praemia putet debere esse sanctorum? respondeo 14
igitur non unius tantum religiosi nomine sed uniuersorum: quaeris igitur, quisquis ille es, qua ratione infirmi sint sancti uiri? respondeo breuiter: quia ideo sancti uiri infirmiores se esse faciunt, quia, si fortes fuerint, sancti esse uix possunt. opinor enim omnes omnino homines cibis ac poculis fortes esse, infirmos autem abstinentia ariditate ieiuniis. non ergo mirum est, quod infirmi sunt qui usum earum rerum respuunt, per quas alii fortes fiunt. et est ratio cur respuant, dicente Paulo apostolo de se ipso: *castigo corpus meum et seruituti subicio, ne forte, cum aliis praedicauerim, ipse reprobus efficiar.* si infirmitatem corporis adpetendam sibi etiam apostolus putat, quis sapienter euitat? si fortitudinem carnis apostolus metuit, quis rationabiliter fortis esse praesumit? haec ergo ratio est, qua homines Christo dediti et

24 I Cor. 9, 27

1 presentia *A* 6 prout humano generi necessarium *Rittershusius:* pro humano genere necessarium *AB* 9 hoc est *interpolatum esse putarim* 10 sanus *B add. m. 2 et mut.* satis *in* fortis 11 non *B s. l. m. 1* 14 et] atque *B* 23 respuant *ex* respuunt *corr. B m. 2* 24 seruituti subicio] in seruitutem redigo *B* 26 reprobos *A]s.* o *ult. syll. scr.* u *m. rec.*

15 infirmi sunt et uolunt esse. absit autem ut hoc argumento religiosos putemus a deo neglegi, per quod confidimus plus amari. legimus Timotheum apostolum carne infirmissimum fuisse. numquid neglegebatur a domino aut ob infirmitatem Christo non placuit qui ad hoc infirmus esse uoluit ut placeret? quemque etiam ipse apostolus Paulus, licet nimiis iam infirmitatibus laborantem, non tamen nisi pauxillulum uini sumere ac delibare permisit: hoc est, ita eum uoluit infirmitati suae consulere, quod noluit tamen ad fortitudinem peruenire. et hoc cur ita? cur absque dubio, nisi quia, ut ipse dicit: caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem? haec enim, inquit, inuicem sibi aduersantur, ut non quaecumque uultis, illa faciatis.

16 non imprudenter quidam hoc loco dixit, quod, si repugnante corporis fortitudine quae optamus facere non possumus, infirmandum nobis carne sit, ut optata faciamus. infirmitas enim, inquit, carnis uigorem mentis exacuit, et affectis artubus uires corporum in uirtutes transferuntur animarum. non turpibus flammis medullae aestuant, non male sanam mentem latentia incentiua succendunt, non uagi sensus per uaria oblectamenta lasciuiunt, sed sola exultat anima, laeta corpore adfecto quasi aduersario subiugato. haec ergo, ut dixi, religiosis uiris causa infirmitatis est: eamque esse nec tu, ut arbitror, iam negas.

17 IIII. Sed sunt fortasse, inquis, alia maiora, id est, quod multa in uita ista aspera atque acerba patiuntur, quod capiuntur, quod torquentur, quod trucidantur. uerum est: sed quid facimus, quod et prophetae in captiuitatem abducti sunt et apostoli etiam tormenta tolerarunt? et certe dubitare non

6 I Tim. 5, 23 10 Gal. 5, 17 16 Saluianus in ep. V 4

6 nimiis *ex* minus *B corr. m. 2* 7 pauxillulum *ex* paxillulum *et* A *et B corr. m. 2, ut uidetur* 8 infirmitatis *B* 12 carnem *ex* spiritum *B corr. m. 1, ut uidetur* 16 infirmitas] inbecillitas *Saluianus in epist. V 4 habet, item* 19 animorum *pro* animarum 29 abducti *ex* ducti *B corr. m. 2*

possumus, quod tunc deo maxime curae erant cum pro deo
ista paterentur. at forsitan hoc ipso magis probare te dicis,
quod deus in saeculo isto omnia neglegat et futuro totum
iudicio reseruet, quia semper et boni omnia mala passi sunt
et fecerunt mali. non infidelis quidem uidetur adsertio, maxime
quia futurum dei iudicium confitetur. sed nos ita iudicandum 18
humanum genus a Christo dicimus, ut tamen etiam nunc omnia
deum, prout rationabile putat, regere ac dispensare credamus,
et ita in futuro iudicaturum adfirmamus, ut tamen semper
etiam in hoc saeculo iudicasse doceamus. dum enim semper
gubernat deus, semper et iudicat, quia gubernatio ipsa iudicium
est. quot modis hoc uis probemus? ratione an exemplis an testi- 19
moniis? si ratione, quis tam expers humanae intellegentiae est
et huius ipsius de qua loquimur ueritatis alienus, qui non
agnoscat ac uideat pulcherrimum mundi opus et inaestimabilem
supernarum infernarumque rerum magnificentiam ab eodem
regi a quo creata sit, quemque elementorum fabricatorem
eundem etiam gubernatorem fore; qui cuncta scilicet qua
potestate ac maiestate condiderit, eadem etiam prouidentia ac
ratione moderetur, praesertim cum etiam in his quae humano
actu administrantur nihil penitus sine ratione consistat, om-
niaque ita a prouidentia incolumitatem quasi corpus ab anima
uitam trahant; ideoque in hoc mundo non solum imperia et
prouincias neque rem ciuilem ac militarem, sed etiam minora
officia et priuatas domos, pecudes denique ipsas et minutissima
quaeque domesticarum animantium genera non nisi humana
ordinatione atque consilio quasi quadam manu et gubernaculo
contineri. et haec omnia sine dubio uoluntate ac iudicio
summi dei: scilicet ut eo exemplo omne humanum genus 20
particulas rerum et membra regeret, quo ipse summam totius

1 maxime deo *A sed signis transpositionis m. 1 additis* 2 hoc *B add. m. 2* 4 reseruarit *B* 9 adfirmemus (*non* affirmemus) *B* 11 est iudicium *B* 12 quod *et A et B m. 1* hoc uis *ex* huius *A corr. m. rec.* huius uis *B* (*item* v, *sed in mg.* hoc *adscripsit Brassicanus*) 21 omniaquae *A m. 1* 22 a *om. A* incolomitatem *B* 23 idẽque *B* 24 prouintiis *A* neque] atque *B* 26 humana *s. scr. m. rec.* diuina *A* 29 genus humanum *B*

mundani corporis gubernaret. sed in principio, inquis, creaturarum haec sunt a deo statuta atque disposita: ceterum patrata uniuersitate rerum atque perfecta remouit a se cunctam terrestrium rerum curam et ablegauit: laborem uidelicet forte fugiens a suo loco amandauit et molestiam fatigationis euitans aut occupatus negotiis aliis partem rerum reliquit, quia totum obire non possit.

21 V. Remouet igitur a se, inquis, curam mortalium deus. et quae ergo nobis diuinae religionis est ratio? quae uel causa Christum colendi uel spes propitiandi? si enim neglegit deus in hoc saeculo genus hominum, cur ad caelum cotidie manus tendimus? cur orationibus crebris misericordiam dei quaerimus? cur ad ecclesiasticas domus currimus? cur ante altaria supplicamus? nulla est enim nobis ratio precandi, si spes tollitur impetrandi. uides ergo quam stulta atque inanis sit huius persuasionis adsertio: quae utique si recipitur, nihil
22 penitus de religione seruatur. sed ad illud forte confugias, ut dicas nos metu futuri iudicii deum colere et id omni praesentium officiorum cultu elaborare, ut in die futuri iudicii mereamur absolui. quid ergo sibi uult apostolus Paulus praecipiens cotidie in ecclesia ac iubens ut offeramus iugiter deo nostro orationes obsecrationes postulationes gratiarum actiones? et haec omnia quam ob causam? quam utique nisi, ut ipse dicit, ut quietam et tranquillam uitam agamus in omni castitate? pro praesentibus, ut uidemus, domino supplicari iubet et orari, quod utique non iuberet
23 nisi exorari posse confideret. quomodo ergo aliquis pro obtinendis futuri temporis bonis apertas dei aures, pro praesentibus autem clausas atque obstructas putat? aut quomodo nos in

20 I Tim. 2, 1 sq.

3 remouit *ex* remou& *A corr. m. 2* 5 amandauit v *corr.* (*man. Brassicani ut uidetur*)*:* commendauit *AB* (*et quidem B uerba* a suo loco comm. *in mg. habet m. 2*) 9 quē (*ante* uel) *B* 10 propiciandi *A* 13 domos *B* 17 confugies *B* 18 id omni] ideo omnium *B* 19 iudicii] saeculi *B* 20 meream *sed rasura sup.* m *lit. fin. B* 21 ecclesia *B et eras.* m v: ecclesiam *AB Halmius* offerantur *B* 26 supplicari *AB:* supplicare *Halmius* orari *et paulo post* exorari *Hartelius:* orare *et* exorare *AB* quod *om. B*

ecclesia supplicantes praesentem nobis salutem a deo poscimus,
si audiendos nos penitus non putamus? nulla ergo nobis pro
incolumitatibus ac prosperitatibus nostris uota facienda sunt.
quin potius, ut modestia supplicationis uocem conciliet postu-
lantis, dicendum fortasse nobis est: domine, non prosperitatem
uitae istius petimus nec pro bonis praesentibus supplicamus:
scimus enim aures tuas his obsecrationibus clausas esse et
auditum te ad preces istiusmodi non habere, sed pro his
tantummodo petimus, quae sunt futura post mortem. esto 24
igitur postulatio talis utilitate non careat: quomodo ratione
subsistit? si enim deus a respectu huius saeculi curam re-
mouet et postulantium precibus aures suas claudit, absque
dubio, qui non audit nos pro praesentibus, non audit etiam
pro futuris, nisi forte credimus pro precum diuersitate aures
suas Christum uel tribuere uel negare, id est, ut claudat eas
cum rogatur praesentia, aperiat cum futura. sed de his di- 25
cendum amplius non est; tam stulta enim sunt et tam friuula,
ut cauendum sit, ne id ipsum, quod pro honore dei dicitur,
iniuria dei esse uideatur. tanta quippe est maiestatis sacrae
et tam tremenda reuerentia, ut non solum ea, quae ab illis
contra religionem dicuntur, horrere, sed etiam ea, quae pro
religione nos ipsi dicimus, cum grandi metu ac disciplina
dicere debeamus. igitur si stulte atque impie creditur, quod 26
curam rerum humanarum pietas diuina despiciat, ergo non
despicit: si autem non despicit, regit: si autem regit, hoc
ipso quod regit iudicat, quia regimen esse non potest, nisi
fuerit iugiter in rectore iudicium.

VI. Sed parum esse fortasse quispiam putet, quod hoc ratio 27
declarat, nisi probetur exemplis. uideamus qualiter mundum
a principio deus rexerit, et ita eum semper omnia gubernasse
monstrabimus, ut simul etiam iudicasse doceamus. quid enim

1 a *s. l. m. 1 A* 2 audiendo *A* 3 incolomitatibus *B plerumque* 5 est nobis fortasse *B* 8 praeces *A* 11 remouet *A quod retinui mutato sequente* clausit *in* claudit; *cfr. Sitz. Ber. p. 24* remouit *B* 17 friuula *sic A ubique:* friuola *B ubique* 22 grandi *ex* grande *A corr. m. 2* 24 humanarum rerum *B*

scriptura dicit? formauit igitur deus hominem de
limo terrae et inspirauit in eum spiraculum uitae.
et quid postea? posuit, inquit, eum in paradiso uolup-
tatis. quid deinceps? dedit scilicet legem, praeceptis imbuit,
institutione formauit. quid autem post haec secutum est?
praeteriit homo mandatum sacrum, sententiam subiit, para-
28 disum perdidit, poenam damnationis excepit. quis non in his
omnibus et gubernatorem deum uideat et iudicem? constituit
enim Adam in paradiso innocentem, expulit reum. in con-
stitutione ordinatio est, in expulsione iudicium. quando enim
eum in loco uoluptatis posuit, ordinauit, quando autem reum
de regno expulit, iudicauit. ergo hoc de primo homine, id
est de patre. quid de secundo, id est de filio? factum est,
inquit scriptura sacra, post multos dies, ut offerret
Cain de fructibus terrae munera domino. Abel
quoque obtulit de primitiis gregis sui et de adi-
pibus eius. et respexit dominus ad Abel et ad mu-
nera eius, ad Cain uero et ad munera illius non
29 respexit. priusquam de euidentiore iudicio dei dicam, puto
quod etiam in his quae iam diximus quaedam censura iudicii
est; in hoc enim, quod unius sacrificium deus suscipit alterius
excludit, euidentissime utique et de unius iustitia et de ini-
quitate alterius iudicauit. sed hoc parum est. Cain igitur
futuro facinori uiam sternens fratrem in solitudinem trahit,
secretis patrocinantibus scelus peragit, impiissimus pariter et
stultissimus, qui ad perpetrandum maximum nefas sufficere
sibi credidit, si aspectus uitaret hominum fratricidium deo
teste facturus. unde puto, quod haec in illo iam tunc opinio
fuerit quae nunc in multis est, deum scilicet terrestria non
respicere et actus sceleratorum hominum non uidere. nec
dubium est, cum post facinus admissum dei sermone conuentus

1 Gen. 2, 7 3 Gen. 2, 8 13 Gen. 4, 3 sq.

3 eum inquit *B* 7 dampnationis *A* in *om.* *A* 9 reum eū *B* 19 euidenciori *B* 20 etiam quod *B* 21 suscepit *B* 22 et unius *B* (*om.* de) 24 solitudine *B* 26 sufficere *bis* *A* *m. 1* 27 aspectu sui daret *sed* t *sup.* d *adscr.* *m. 2* *A*

nihil se de caede fratris scire responderit. adeo inscium facti sui deum arbitrabatur, ut crederet feralissimum nefas tegi posse mendacio. at aliter expertus est quam putabat. nam deum, a quo non existimauit uideri scelera cum occideret, sensit uidere cum damnaretur. hic nunc requirere ab illis 30 uolo, qui negant res nunc humanas uel respici a deo uel regi uel iudicari, an cuncta in his quae diximus e diuerso sint. puto enim, quod praesens est qui sacrificio interest, et regit qui Cain post sacrificia castigat, et sollicitus est qui ab interfectore interfectum requirit, et iudicat qui percussorem impium iusta animaduersione condemnat. in quo quidem etiam illud non incommode, uerum ne miremur nunc sanctos homines quaedam aspera pati, cum uideamus, quod iam tunc deus etiam per maximum nefas primum sanctorum siuit occidi. quae quidem qua ratione patiatur, neque humanae imbecillitatis est plena indage cognoscere neque nunc temporis disputare. interim probare satis est, omnia istiusmodi non neglegentia aut incuria dei fieri, sed consilio ac dispensatione permitti. nequaquam autem iniustum possumus dicere, in quo diuinum esse iudicium non possimus denegare, quia summa iustitia est uoluntas dei; neque enim ideo non iustum est, quod diuinitas agit, quia capere uim diuinae iustitiae homo non ualet. sed ad propositum reuertamur.

VII. Videmus ergo in his quae dicta sunt nihil incuria dei 31 actum, sed quia quaedam ex his dispositio diuina ita ordinauit, quaedam patientia sustinuit, quaedam sententia uindicauit. sed non satis quidam forte existimant, haec quae dicimus nos probasse per paucos: uideamus an id ipsum manifestare possimus etiam per uniuersos. aucta igitur ac multiplicata humani generis multitudine simul et iniquitate, uidens deus, inquit

23 Gen. 6, 5

1 decede *AB* responderat *A* 4 estimauit *AB* uidere *A* 5 hinc *B* 9 et *om. B* 11 condempnat *ut paulo ante* dampnaretur *AB et sic in his uerbis fere ubique* 12 nemeremur *A* 14 primum *om. B m. 1* 19 possi** *A* 20 possumus *B* 24 dei incuria *B* 30 uidens inquit deus *AB*; *uerba* scri-

scriptura sacra, quod multa malitia hominum esset in
terra et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad
malum omni tempore, paenituit eum quod hominem
fecisset in terra, et tactus dolore cordis intrin-
secus, delebo, inquit, hominem quem creaui, a
32 facie terrae. consideremus quemadmodum in his omnibus
et sollicitudo domini pariter et seueritas indicetur. primum
enim ait 'uidens autem deus', secundo 'tactus dolore cordis
intrinsecus', tertio 'delebo, inquit, hominem quem creaui'. in
hoc siquidem, quod uidere omnia deus dicitur, cura eius
ostenditur, in hoc, quod dolet, terror irati, in hoc, quod punit,
seueritas iudicantis. 'paenituit ergo deum', inquit scriptura
sacra, 'quod hominem fecisset in terra', non quod deus huic
sit obnoxius motui aut ulli subiaceat passioni, sed sermo
diuinus ad insinuandam plenius nobis ueram scripturarum
intellegentiam, quasi humano nobiscum affectu loquens, sub
nomine paenitentis dei uim demonstrauit irati; ira est autem
33 diuinitatis poena peccantis. quid ergo post haec secutum est?
cum, inquit, uidisset deus terram esse corruptam,
dixit ad Noë: finis uniuersae carnis uenit coram
me, repleta est terra iniquitate a facie eorum et
ego disperdam eos cum terra. et quid postea? rupti
sunt, inquit, omnes fontes abyssi magnae et cata-
ractae caeli apertae sunt factaque est pluuia super

19 Gen. 6, 12 23 Gen. 7, 11

ptura sacra *fort. delenda esse putat Halmius ut sit* inquit *nostrum* 'heisst es'; *malui uero de transpositione cogitare haud raro et in A obuia, praesertim cum haec citandi ratio Saluiano sollemnis esse uideatur cf. III 8 bis; in primis aduerte priorem locum, ubi est:* qui (*sc.* deus) iussit: maledici, inquit sermo diuinus, regnum *etc., ubi maiore iure de glossemate in uu.* sermo diu. *cogitaueris; IIII 2; VI 5; ad Eccles. I 7. III 10. 12. 19 etc.* 3 poenituit *A qui alias plerumque* pęnituit *uel* penituit *habet;* penituit (*sic*) *B* 10 deus *s. l. B* 11 punitur *A* 12 ergo inquit deum sacra scr. quod *AB 'fort.* inquit eum [scriptura sacra] quod' *Halmius; nos iterum transposuimus duo uu. ut supra §. 31* 15 ueram *ex* rerum *in* v *corr. Brassicanus:* rerum *AB* 16 intelligentiam *hic et A* 20 terrae *s. scr. m. 1* carnis *B* 23 cata*** apertae *A*

terram quadraginta diebus et quadraginta nocti-
bus. et paulo post: consumpta est omnis caro, quae
mouebatur super terram. et deinceps: remansit au-
tem solus Noë et qui cum eo erant in arca. hic nunc
requirere ab illis uolo, qui incuriosum rerum humanarum
appellant deum, an illo tempore uel curasse eum terrestria
credant uel iudicasse? puto enim non iudicauit tantum sed
etiam dupliciter iudicauit; nam et dum seruat bonos pium
se retributorem, et dum condemnat malos seuerum iudicem
comprobauit. sed haec forsitan apud stultos, quia ante di- 34
luuium, id est, quasi alio quodam saeculo gesta sunt, minus
auctoritatis habere uideantur: quasi uero aut tunc alius deus
fuerit aut postea eandem mundi curam habere noluerit. pos-
sum quidem diuino munere per singulas post diluuium gene-
rationes probare quae dico, sed et enormitas uetat et tamen
certa quaedam ac maiora sufficiunt, quia, cum idem sit absque
dubio maiorum pariter ac minorum deus, id profecto intelle-
gendum est in minoribus, quod in maioribus comprobatur.

VIII. Igitur cum post diluuium generationi hominum bene- 35
dixisset deus, immensam hominum multitudinem benedictio
ipsa generasset, loquitur ad Abraham dominus e caelo, iubet
ut deserat terram suam, inquirat alienam. uocatur sequitur
adducitur conlocatur, fit de paupere locuples de ignoto potens,
infimus peregrinatione excellentissimus dignitate. sed ne haec
tamen, quae ei data a deo fuerant, muneris tantum uiderentur
fuisse non meriti, qui laetabatur prosperis probatur aduersis.
sequitur quippe labor periculum timor: uexatur commigratione

2 Gen. 7, 21 21 Gen. 12, 1

5 humanarum *s. l. m. 2 B* 6 terrestria *ex* terrestrium *corr. in* v *Brassicanus*: terrestr*u* *A* terrestriū *B* ('terrestrium *haud scio an recte ut sit graecismus' Halmius, cf. infra c. VIIII init.*: curare pariter res humanas deum; *quod antecedit* humanarum *corruptelae causa fuit*) 10 cōprobauit *A* ɔ̄probauit *B* 11 quo*dam (*sic*) v: quondam *AB* 12 aut *om. B* alius deus tunc *B* 14 per singulas *B m. 2 add.* 18 conprobatur *B* 20 inmensamque *B* 21 iubens *ex* iubet *in* v *Brassianus* 25 uideretur *B* 26 non fuisse meriti *B*

fatigatur exilio, contumelia adficitur uxore priuatur; immolari sibi deus filium iussit, pater obtulit et quantum ad definitionem cordis pertinet immolauit. rursum exilia rursum metus, Philistinorum inuidia Abimelech rapina, multa quidem mala sed tamen paria solacia: nam etsi a plurimis adficitur, tamen

36 de omnibus uindicatur. quid igitur? in cunctis istis, quae memorauimus, num deus non est et inspector et inuitator et ductor et sollicitus et sponsor et protector et munerator et probator et sublimator et ultor et iudex? inspector quippe est, dum ex omnibus unum eligit, quem meliorem uidit; inuitator, dum uocat; ductor, dum ad ignota perducit; sollicitus, dum ad ilicem uisitat; sponsor, dum futura promittit; protector, quia inter gentes barbaras texit; munerator, quia locupletauit; probator, quia temptare asperis uoluit; sublimator, quia potentiorem omnibus fecit; ultor, quia eum de aduersariis

37 ultus est; iudex, quia dum ulciscitur, iudicauit. subiungit autem statim huic historiae deus, dicens: clamor Sodomorum et Gomorrae multiplicatus est, et peccatum eorum adgrauatum est nimis. clamor, inquit, Sodomorum et Gomorrae multiplicatus est. pulchre clamorem dixit in se habere peccata; grandis enim absque dubio peccantium clamor est, qui a terra ascendit ad caelum. quare autem peccata hominum quasi clamare testatur? scilicet quia caedi aures suas deus dicit clamoribus peccatorum, ne differatur poena peccantium. et uere clamor et grandis clamor est, quando pietas dei peccatorum clamoribus uincitur, ut peccantes punire cogatur. ostendit ergo dominus, quam inuitus puniat etiam grauissimos peccatores, dicens, quod clamor Sodomorum ad se ascenderit. hoc est dicere: misericordia quidem mea mihi suadet ut parcam, sed tamen peccatorum clamor cogit ut

17 Gen. 18, 20

1 immolare *A* 2 sibi filium deus *B* 5 solatia *A* 8 numerator *B* 13 protexit *B* 14 temptari *B* 15 aduersariis *ex* auersariis *corr. A m. rec.* 18 *et* 20 gomurrae *A* 19 aggrauatum *B* 20 pulchrae *punct.* a *lit. A* 24 dicitur *A* differatur *ex* deferatur *corr. A m. rec.* 28 ad se *ex* a se *corr. A m. rec.* 30 suadit *A*

puniam. cum ergo ista dixisset, quid consecutum est? mit- 38
tuntur angeli Sodomam, proficiscuntur introeunt, bonorum
fouentur officio malorum uexantur iniuria; caecantur improbi
saluantur probi. Loth cum affectibus piis urbe educitur, urbs
cum habitatoribus impiis concrematur. interrogo hic, utrumnam
deus ex iudicio malos an sine iudicio concremarit? qui sine
iudicio Sodomitas punitos a deo dicit, iniquum deum arguit:
si autem cum iudicio malos perdidit, iudicauit. iudicauit
utique et quidem iam quasi ad instar futuri iudicii iudicauit,
cum enim ad supplicium malorum gehennam in futuro ar-
suram esse manifestum sit, Sodomam autem et uicinas ei
urbes caelestis flamma consumpserit. in praesenti autem illud 39
quod futurum est deus uoluit declarare iudicium, quando super
impium populum gehennam misit e caelo, sicut etiam apostolus
dicit, quod deus ciuitates Sodomam et Gomorram euersione
damnarit exemplum ponens impie acturis, quamuis id ipsum
quod ibi actum est plus habuerit misericordiae quam seueri-
tatis. quod enim poenam tam diu distulit, misericordiae
fuit, iustitiae, quod aliquando puniuit. et ideo cum angelos
Sodomam deus mitteret, hoc nobis probare uoluit, quod etiam
malos puniret inuitus: scilicet ut, cum legeremus quae a
Sodomitis angeli pertulissent et uideremus scelerum immani-
tatem criminum turpitudinem libidinum obscenitatem, pro-
baret utique nobis deus, quod ipse eos noluerit perdere, sed
ipsi extorserint ut perirent.

VIIII. Possum innumera proferre, sed uereor, ne dum satis 40
rem probare nitimur, historiam texuisse uideamur. Moyses in

1 Gen. 19 15 II Pet. 2, 6 27 Exod. 3

4 loht *B* 5 concrematur impiis *B* hic *B s. l. m. 2*
10 enim *fort. ex* cum *quod praecedit dittographia ortum est; uid. infra ad §. 40* suplicium *B* gehenna—arsura *AB* genā (e *lit. alt. s. scr.*) —arsuram v 11 autem *A* (*quod Halmium fugit*): *om. B*
ei *non* eius *etiam B* 15 gomurram *A* 16 dampnaret *B m. 1*
18 poenam eorum *B* (eorum *in A deesse Halmium fugit*) 24 sed ipsi —proferre *A in mg. inferiore antiqua manu et alio atramento scripta habet* 26 dum *B s. l. m. 1 ut uid.* 27 rem probare] reprobare *B* retinemur *sed m. rec. s. scr.* nitimur *A* renitimur *B*

deserto positus gregem pascit, rubum ardere conspicit, deum
ex rubo audit, praecepta accipit, potestate exaltatur, ad Phara-
onem mittitur, uenit loquitur contemnitur uincit. Aegyptus
percutitur, Pharaonis inoboedientia uerberatur. et quidem non
uno modo, scilicet ut plus sacrilegus torqueatur diuersitate
supplicii. et quid postremo? decies rebellat decies uerberatur.
quid ergo dicimus? puto quod in his omnibus et curare pa-
riter res humanas deum et iudicare cognoscas. in Aegypto
quippe tunc enim non simplex tantum sed multiplex constat
dei fuisse iudicium; quotienscumque enim rebellantes Aegyptios
41 percussit totiens iudicauit. sed post ista, quae diximus, quid
secutum est? Israhel dimittitur, pascha celebrato Aegyptios
spoliat, diues abscedit. Pharaonem paenitet, exercitum con-
trahit, ad fugientes peruenit, castris iungitur, tenebris sepa-
ratur, siccatur pelagus, Israhel graditur, officiosa undarum
patientia liberatur. Pharao sequitur, mare super eum reuol-
uitur, fluctu operiente deletur. puto iam non obscurum in
his quae acta sunt dei esse iudicium, et quidem non iudicium
tantum sed etiam moderationem atque patientiam: patientiae
enim fuit quod Aegyptii rebellantes saepe percussi sunt, iu-
42 dicii quod contumaciae pertinaces morte damnati. igitur post
hunc rerum gestarum ordinem ingreditur heremum uictrix sine
bello gens Hebraeorum. agit iter sine itinere, uiatrix sine
uia, praeuio deo, diuino commilitio honorabilis, ductu caelesti
potens, sequens mobilem columnam, nubilam die, igneam
nocte, congruas colorum diuersitates pro temporum diuersitate
sumentem, scilicet ut et diei lucem lutea obscuritate distin-
gueret et caliginem noctis flammeo splendore claritate radiaret.

1 rub.um *A* 2 accepit *A* 3 contempnitur *AB fere ubique* 9 enim *deleuit Rittershusius: fort. recte, praesertim cum facillime repeti posset ex statim seq.* quotiens cumque enim; *cf. supra ad §. 38* 10 quotienscumque *et* totiens *A* (*non* quotiescumque *et* toties *ut Halmius refert*) *et B* 12 sequutum *A* Israhel *A fere ubique, alias* isrl *ut B* pasca celebrat *B* 16 uoluitur *B* 20 percussit iudicii (*om.* sunt) *B* 22 hunc *nos*: hanc *AB Halmius* (*om. Tt*v) 23 hebreorum *AB* 24 com.litio (*sic*) *A* c̃milicio *B*

adde huc fontes repente natos, adde medicatas aquas uel datas 43 uel immutatas, speciem seruantes naturam relinquentes, adde aperta erumpentibus riuis montium capita, adde scaturrientia nouis puluerulenta arua torrentibus, adde inlatos itinerantium castris alitum greges, deum pietate indulgentissima non usibus tantum hominum sed etiam inlecebris seruientem, datum per quadraginta annos astris cotidie famulantibus cibum, rorantes iugiter escis dulcibus polos, non ad uictum tantum sed etiam ad delicias profluentes: adde homines in nullis membrorum suorum partibus accessus et decessus humanorum corporum sentientes, ungues non auctos, dentes non imminutos, capillos semper aequales, non adtritos pedes, non scissas uestes, calciamenta non rupta, redundantem hominum honorem usque ad induuiarum uilium dignitatem: adde huc erudiendae gentis officio descendentem ad terras deum, adcommodantem se terrenis uisibus deum filium, innumerae multitudinis plebem in consortium diuinae familiaritatis admissam, sacrae amicitiae honore pollentem: adde huc tonitrua, adde fulgura, terribiles bucinarum caelestium sonos, tremendum undique totius aëris fragorem, polos sacris clangoribus mugientes, ignes caligines nebulas deo plenas, loquentem comminus dominum, legem diuino ore resonantem, incisas digito dei litteras apices paginas, saxeum uolumen, discentem populum et docentem deum ac mixtis paene hominibus atque angelis unam caeli ac terrae scholam. sic enim scriptum est, quod cum retulisset 44

1 fontes *ex* fonte *corr. A m. 1* 3 aperte *A* addescaturrientia *A m. 1* adde scaturiencia *B* 7 XL *A* quadraginta *B* cottidie *B* 11 sentientes *Halm*: nesciëntes *AB* auctos *T*v: actos *AB* 12 adscissas *A quod uerbum fort. ad exemplum praecedentis* adtritos *a Saluiano nouatum est* 13 honoremusq: adinduuiarum *A* (*in mg. add. m. rec.* inlu*iarum) 15 accommodantem *B* 16 usibus *Rittershusius* dei filium *B* innumere *A m. 1 B* (in munere*T*) 18 fulg** *A* (*fuisse uidetur* fulgora) 21 cōminus *A* comut' *B* (communius *T*v *quod Brassicanus mutauit in* cum mose) 22 resonante *A* apices *Hartelius*: rupices *AB Halmius*; *similiter tria substant. posuit paulo ante* ignes caligines nebulas 24 ac *B s. l. m. 1* 25 scolam *B*, *euanuit in A* (*item in seqq. usque ad* uniuersis *pauca*) *post* retulisset *in B est* dn̄s *sed punct.*

Moyses uerba populi ad dominum, dixerit ei dominus: iam nunc ueniam ad te in caligine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te. et paulo post: ecce, inquit, coeperunt audiri tonitrua ac micare fulgura et nubes densissima operire montem. et iterum: descenditque dominus super montem Sina in ipso montis uertice. ac deinceps: loquebaturque cum Moyse uidentibus uniuersis, quod columna nubis ad ostium staret tabernaculi, stabantque et ipsi et adorabant per fores tabernaculorum suorum. loquebatur dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut loqui solet homo ad amicum suum. quae cum ita sint, uideturne habere hominis curam deus, haec tanta tribuens, haec tanta praestans, participem sermonis sui uilem homunculum faciens et quasi in consortium sacrae sodalitatis admittens, aperiens ei plenas diuitiis immortalibus palmas suas, alens eos nectaris poculo, pascens caelesti cibo? quam, rogo, maiorem eis gubernaculi sui praestare curam, quem maiorem praestare potuit affectum, quam ut cum praesentis saeculi uitam agerent, speciem iam futurae beatitudinis possiderent?

45 X. Sed respondeatur forte hoc loco, habuisse quondam hanc hominum curam deum, ceterum nunc penitus non habere. unde hoc ita credimus? forsitan quia, ut illi tunc, manna cotidie non comedimus, cum agros triticeis plenos messibus demetamus? quia coturnices humanis se manibus ingerentes non adprehendimus, cum omnia auium pecudum bestiarum genera deuoremus? quod salientes rupibus aquas apertis oribus non excipimus, cum uinarias domos uinearum fructibus inri-

1 Exod. 19, 9 3 Exod. 19, 16 5 Exod. 19, 20 7 Exod. 33, 9 sqq.

4 audiri *ex* audire *A corr. m. 1* fulgora *in A fuisse uidetur; euanuerunt ex parte litt.* 6 Syna *B* 9 ad hostium staret *A* staret ad hostium *B* 13 hominis habere *B* 14 homunculum uilem *B* 16 inmortalibus *B* 22 quondam *ex* quandam *A corr. m. rec.* 23 paenitus *A* ut *ex* ait *B corr. m. 1* 24 mannā cottidie *B* 25 triticeos *B* 26 dimittamus *A* 29 accipimus *B* dom' (*sic*) *B*

gemus? addo ego amplius aliquid, quod nos ipsi, qui illos tunc 46
deo curae fuisse et nos a deo neglegi dicimus, si accipere pro praesentibus bonis praeterita possemus, respueremus penitus condicionis istius optionem. nollemus enim haec quae nunc habemus amittere, ut possemus ea quibus tunc illi usi sunt possidere, non quod nos meliora nunc habeamus, quam gens illa tunc habuit, sed quia et illi, qui cotidiano tunc caeli ac dei ministerio pascebantur, antiquam uentris ingluuiem bonis praesentibus praeferebant, turpissima scilicet ciborum carnalium recordatione maesti et foetidissimo caeparum atque alliorum amore aegrescentes, non quod potiora essent quibus antea usi erant, sed quia quod nunc a nobis fit, hoc tunc ab illis. illi horrebant quae erant et quae non erant desiderabant: nos magis laudamus illa quae tunc fuerunt, quam ista quae nunc sunt, non quia, si eligendi facultas esset, semper habere illa mallemus, sed quia usitatum hoc humanae mentis est uitium, illa magis semper uelle quae desunt, et quia, ut ille ait, 47
aliena nobis, nostra plus aliis placent. accedit quoque illud, quod generale ferme est omni homini, ut deo semper ingratus sit, insitoque hoc et quasi natiuo malo se cuncti inuicem uinciunt, ut beneficiis dei detrahant, ne debitores se esse cognoscant. sed haec hactenus. nunc ad negotii dudum coepti ordinem reuertamur, quamuis, ut reor, non mediocriter iam probauerimus quae proposuimus: sed addamus tamen adhuc, si placet, quippiam, quia melius est plus probare aliquid quam necesse est, quam minus forsitan quam negotio debeatur.

XI. Liberatus quondam de Pharaonis iugo populus Hebrae- 48

17 Syrus v. 28 ed. Ribb.

2 negglegi *B* 6 nunc meliora *B* 7 cottidiano *B* 10 cęparum *B* aliorum *AB* 12 sed quia — quae erant *om. A* (*et* v) *sed A in mg. inferiore m. 2 eaque admodum antiqua add.* 13 quę horrebant *B adiectis m. 2 transpositionis signis* 17 desunt. Et quia — placent, accidit *etc. sic uulgo interpungitur; mutauimus interpunctionem et* accedit *ex B recepimus auctore Hartelio* 18 accidit *A* 19 homini omni *B* 21 uincunt *B* uitiant *suspicatus est Hartelius; sed* uincire, *puto, est nostrum* 'wie durch einen Zauber bannen'; *cf. Sulp. Seu. dialog. I (II) 9, 6 et Ouid. fast. II 581* 22 actenus *A* 27 hebreorum *AB*

orum ad Sina montem praeuaricatus est et statim a domino pro errore percussus. sic enim scriptum est: percussit ergo dominus populum pro errore uituli quem fecerat Aaron. quod potuit maius et euidentius de peccatoribus deus ferre iudicium, quam ut statim consequeretur poena peccantes? et tamen cum omnis populus reus fuerit, cur non est in omnes missa damnatio? quia pius scilicet dominus partem percussit sententiae suae gladio, ut partem corrigeret exemplo proberetque omnibus simul et coercendo censuram et indulgendo pietatem. censura enim fuit, quod castigauit, pietas quod pepercit, quamuis utrumque impari modo: plus siquidem tunc pietati datum est quam seueritati. ideo utique, quia cum indulgentissimus dominus propensiorem se semper miserationi praestet quam ultioni, licet in coercenda tunc Iudaici exercitus parte iudicio ac seueritati censura diuina aliquid adtribuerit, maiorem sibi tamen populi portionem pietas uindicauit, specialiter quidem hoc et peculiari tunc innumerae plebis misericordia, ne omnes scilicet quos reatus complectebatur poena
49 consumeret. ceterum erga personas quasdam, ut legimus, ac familias censura dei inexorabilis est, sicut illud, ubi otiante sabbatis populo is, qui colligere ligna usurparat, occiditur: quamuis enim opus ipsum hominis uideretur innoxium, faciebat tamen eum diei obseruatio criminosum: uel cum duobus lite certantibus unus quia blasphemarat morte multatur. sic enim scriptum est: ecce autem filius mulieris Israhelitis, quem pepererat de uiro Aegyptio inter filios Israhel, iurgatus est in castris cum uiro Israhelite: cumque blasphemasset dominum et maledixisset ei, adductus est ad Moysen. et paulo post: miserunt,

2 Exod. 32, 35 19 Num. 15 25 Leuit. 24, 10 29 Leuit. 24, 12

1 Syna *B* 3 fec̃ (= fecit) *B* 4 quid *B* 5 ut *om. A* 8 probaretque *B*: praeberetque *A* 11 in pari *B* 12 quia *B om. m. 1* 15 seueritate *B* 16 tamen sibi *B* **aliter ** et peculiari *A* 17 innumeri *AB* 18 conplectebatur *B* 19 quasdam personas *B* 20 dei *B s. l. add. m. 1* est *om. A* 21 his qui *A* occidi iubetur *B* 25 Israhelitis *et paulo post* Israhel *et* Israhelitae *A* isrłitis *etc. B* 28 dominum] nomen *B* 29 est *om. B*

inquit, eum in carcerem, donec uiderent, quid iu-
beret dominus, qui locutus est ad Moysen dicens:
educ blasphemum extra castra, et ponant omnes
qui audierunt manus super caput eius et lapidet
eum populus uniuersus. numquid non praesens dei est 50
manifestumque iudicium et prolata quasi iuxta humani exa-
minis formam caelesti disceptatione sententia? primum qui
peccauerat comprehensus est, secundo quasi ad tribunal ad-
ductus, tertio accusatus, deinde in carcerem missus, postremo
caelestis iudicii auctoritate punitus: porro autem non punitus
tantum sed punitus sub testimonio, ut damnare scilicet uide-
retur reum iustitia non potestas, exemplo scilicet ad cunctorum
emendationem proficiente, ut ne qui postea admitteret, quod
omnis in uno populus uindicasset. hac igitur ratione atque
iudicio omnia deus et nunc agit et semper egit, scilicet ut
correctioni omnium proficeret quicquid singuli pertulissent.
sicut etiam illud fuit, cum Abiu et Nadab, sacerdotalis san- 51
guinis uiri, caelesti igne consumpti sunt: in quibus utique
non iudicium tantum sed praesens ostendere deus uoluit im-
pendensque iudicium. sic enim scriptum est, quod, cum egressus
ignis a domino deuorasset holocaustum, arreptis Nadab et
Abiu filii Aaron turibulis posuerunt ignem et in-
censum desuper, offerentes coram domino ignem
alienum, quod eis praeceptum non erat, egressusque
ignis a domino deuorauit eos, et mortui sunt
coram domino. quid enim aliud quam extentam super nos
dexteram suam et imminentem iugiter gladium uoluit ostendere,

21 Leuit. 10, 1 sq.

5 est *om. B m. 1* 9 accusatur *B* missus *B m. 2 s. l.*
10 pu** *A s. scr. m. rec.* nitus 12 ad cunctorum] adiunctorum *B*
13 proficiente *ex* proficiscente *v corr.* (*Brassicanus?*): pr*f***scente *A*
proficiscentem *B* ne quis *B* 15 semper. egit scilicet *B*
16 **ctioni omnium *A* 17 fuit *** sanguinis *A* 18 utique **
tantum ****ere deus uoluit *A* 19 deus ostendere uoluit *B* in-
pendensque *B* 20 scriptum est *** locaustum *A* 21 areptis *A*
22 Aaron *** offerentes *A* 24 alienum *** que ignis *A* 26 domino.
*** per * dexteram *A* 27 ostendere *om. B m. 1*

qui errorem supradictorum statim in ipso opere puniuit,
nec prius paene est peractum facinus peccantium quam ulci-
sceretur poena peccatum. quamuis non id tantum in hac re
52 actum sit sed etiam multa alia. cum enim in illis tunc non
mens impia sed facilitas nimium inconsulta punita sit, decla-
rauit profecto dominus, quo supplicio digni essent qui con-
temptu diuinitatis aliquid admitterent, quando etiam illi per-
cussi a deo essent, qui sola mentis inconsideratione peccassent,
aut quam rei essent qui contra iussionem domini sui facerent,
cum etiam illi taliter plecterentur, qui iniussa fecissent. porro
autem etiam ex hoc consulere deus uoluit nostrae correctioni
per censuram salubris exempli, ut omnes laici intellegerent,
quantum iram dei timere deberent, cum a praesenti poena
filios sacerdotis nec meritum parentis eriperet nec ministerii
53 sacri priuilegium uindicaret. sed quid ego de his dico, quorum
inconsiderantia quodammodo deum tetigit et ad caelestem
iniuriam redundauit? Maria contra Moysen loquitur et punitur,
nec punitur tantum sed punitur more iudicii. primum enim ad
iudicium uocatur, deinde arguitur, tertio uerberatur. in obiur-
gatione enim excipit uim sententiae, in lepra autem patitur
piaculum criminosae: quamuis coercitio istiusmodi non Mariam
tantum sed etiam Aaronem humiliauerit, quia, etsi deformari
lepra summum antistitem non oportuit, et ipsum tamen domini
castigatio flagellauit, nec solum hoc, sed in poena, quam Maria
patitur, Aaron etiam quasi culpae particeps coercetur; Maria
54 enim supplicio adficitur, ut Aaron confusione multetur. porro
autem, ut inexorabilem in quibusdam agnosceremus formam
diuini esse iudicii, ne illius quidem intercessu qui laesus fuerat
indulsit. sic enim legimus ad Aaronem et Mariam dixisse
dominum: quare igitur non timuistis detrahere

30 Num. 12, 8 sqq.

2 nec prius paene est ***tium quam *A*: nec peractum prius pene est f. p. *B* 3 tantum *** iam multa *A* 12 laici *om. B m. 1* 18 more iudicii punitur *B* 20 excepit *A* 21 cohercitio *B* maria *A* 23 antistitem *ex* antestitem *A corr. m. rec.* 25 cohercetur *B* 27 forma *B*

seruo meo Moysi? iratusque abiit. et ecce Maria apparuit candens lepra quasi nix, clamauitque Moyses ad dominum dicens: obsecro, domine, sana eam. cui respondit dominus: si pater eius spuisset in faciem illius, non debuerat saltem decem dierum rubore suffundi? separetur septem diebus extra castra, et postea reuocabitur. sufficiant igitur de hoc genere diuisionis et de hac parte sermonis ista quae diximus; infinitum enim est de omnibus disputare, quae nimis longum est etiam sine disputatione numerare. sed adhuc tamen aliquid addamus.

XII. Paenitet gentem Hebraeorum de Aegypto recessisse, 55
percutitur: dolet deinde fatigari se labore itineris, adfligitur:
carnes desiderat, uerberatur. et quia cotidie manna edens
explere inlecebris cupit uentris ingluuiem, optata quidem cupiditate saturatur, sed in ipsa tamen saturitate torquetur. adhuc enim, inquit scriptura, esca erat in ore ipsorum et ira dei ascendit in eos et occidit plurimos eorum et electos Israhel impediuit. Og contra Moysen rebellat, 56
extinguitur: Core conuiciatur, obruitur: Dathan et Abiron murmurant, deuorantur. aperta est enim, inquit, terra, et degluttiuit Dathan et operuit synagogam Abiron. ducenti quoque et quinquaginta, ut sacer sermo testatur, principes uiri, qui tempore concilii per nomina uocabantur, surrexerunt contra Moysen. cumque stetissent contra Moysen et Aaron, dixerunt: sufficiat uobis, quia omnis multitudo sanctorum est et in ipsis est do-

16 Psal. 77, 30 21 Psal. 105, 17 25 Num. 16, 3

3 ad dominum Moyses *B* 4 dominus respondet *B* 6 rubore om. *B m. 1* 7 sufficiant *B* (*inde a postremo huius libri capite cod. B uarias scripturas ex editione Halmiana sumpsi; undecim libri primi capita OKeller denuo meum in usum contulit*) 12 poenitet *A* hebreorum de egypto *A* 14 mannam *B* 19 inpediuit *B* HŌN. Contra *A* Hón contra *B* 20 Core] corde *B* (*et T*) Datan *B m. 1 bis* 22 deglutiuit *B* opperuit *B* sinagogam *A* 25 cta (*sed punct.*) contra *B*

minus: cur eleuamini super populum domini? et
quid post haec? ignis, inquit, egressus a domino inter-
57 fecit CCL uiros, qui offerebant incensum. sed cum
haec tanta fierent, caelestis cura non profuit. adhibita est
saepissime coercitio, sed emendatio non secuta. sicut enim nos,
cum flagellamur assidue, non corrigimur, ita et illi, cum cae-
derentur saepissime, non emendabantur. quid enim scriptum
est? murmurauit autem omnis multitudo filiorum
Israhel sequenti die contra Moysen et Aaron, di-
cens: uos interfecistis populum domini. et quid
postea? percussa sunt statim et diuino igne consumpta quat-
58 tuordecim milia hominum et septingenti. cum omnis ergo
tunc populi multitudo peccauerit, cur non est in omnibus uin-
dicatum? praesertim cum ex illa quam supra dixi seditione
Core nullus euaserit. cur ibi cunctum peccantium coetum inter-
fici deus uoluit, hic tantummodo portionem? scilicet quia
plenus et iustitia et misericordia dominus et pietati suae multa
donat per indulgentiam et seueritati per disciplinam. et ideo
ibi praestitit disciplinae, ut proficeret cunctorum emendationi
poena omnium noxiorum: hic autem misericordiae suae tribuit,
59 ne uniuersus populus deperiret. et tamen cum tam misericor-
diter egerit, quia in parte plebis castigatio totiens repetita
non profuit, ad ultimum omnes morte damnauit: quae res
et timori et emendationi nostrae simul proficere deberet, scilicet
ne qui illorum exemplo penitus non corrigimur, illorum for-
tasse exitu puniamur. non enim dubium est, quid actum de

1 Num. 16, 35   7 Num. 16, 41

3 CCL *A* (*et Ttv*): ducentos quinquaginta *B ut quidem uidetur* 5 est secuta *B* 6 fl. assiduae *A* (*sed a ult. syll. punct. ut paulo ante et paulo post* saepissimae) assidue flagellamur *B* 17 iustitiae et misericordiae *A cf. quae de adiectiui* plenus *apud Saluianum usu disputauimus in Sitz.-Berichte p. 11; exemplis ibi congestis iam addas uelim IIII 7 (§ 32):* totum iniquita*tibus* plenum est; *Epist. IIII 4:* pleni estis sola*ciis* ... pignor*ibus* ... benedic*tione*; *denique Ad Eccles. III 16 (§ 72):* pius scilicet ac misericor*dia* plenus, *qui locus nostro prorsus conuenit* pietati• v: pietatis *AB* 18 seueritati *Ttv*: seuertati *B* seueritate *A add. s. l. m. rec.* punit 25 poenitus *A*

eis fuerit. nam cum uniuersa gens Hebraeorum ad hoc de Aegypto exierit, ut terram repromissionis intraret, praeter duos tantum sanctos nullus intrauit. sic enim scriptum est: locutus est dominus ad Moysen et Aaron, dicens: usque quo multitudo haec pessima murmurat contra me? uiuo ego, ait dominus; sicut locuti estis hodie ante me, sic faciam uobis: in solitudine hac iacebunt cadauera uestra. et quid postea? paruulos, inquit, uestros, de quibus dixistis quod praedae hostibus forent, introducam, ut uideant terram, quae uobis displicuit: uestra cadauera iacebunt in solitudine. et quid deinde? omnes, inquit, mortui sunt atque percussi in conspectu domini. quid est, quod in his omnibus 60
non sit? uis uidere rectorem? ecce et praesentia corrigit et futura disponit: uis uidere seuerum iudicem? ecce noxios punit: uis uidere iustum et pium? ecce innocentibus parcit: uis uidere in omnibus iudicem? ecce ubique iudicium est. nam et ut iudex arguit et ut iudex regit: iudex promit sententiam, iudex noxios perimit, iudex innoxios muneratur.

3 Num. 14, 26 *sq.* 8 Num. 14, 31 12 Num. 14, 37

1 hebręorum *ex* hebreorum *A corr. m. 2* 6 ante me hodie *B* 14 praesentia] praescientia *A* 15 seuerum *B*: iustum et seuerum et pium et seuerum *A* ***sed duabus uocibus posterioribus punctatis*** 18 promit *A*: promisit *B* 19 muneratur. EXPLICIT LIBER PRIMUS CŨ FELICITATE. INCIPIT LIBER SECUNDUS IN UIRTUTE DĨI *A*, EXPLICIT LIBER ·I· INCIPIT ·II· *B*

LIBER II.

1 I. Sufficiunt igitur de exemplis ista quae diximus, quibus utique iugiter deus noster et contemplator sollicitissimus et gubernator piissimus et iudex iustissimus comprobatur. sed cogitat de imperitioribus forte aliquis: si sic aguntur nunc a deo omnia, ut tunc acta sunt, quid est quod mali praeualent adfliguntur boni, et cum tunc iram mali senserint et misericordiam boni, nunc uidentur sentire quodammodo boni iram et mali gratiam? paulo post ad ista respondeam: nunc quia tria haec, id est praesentiam dei, gubernationem atque iudicium, tribus his me probaturum esse promisi, hoc est, ratione exemplis ac testimoniis, quia ratione et exemplis iam satisfecimus, superest ut testimoniis declaremus: quamuis exempla ipsa quae diximus haberi pro testimoniis debeant, quia recte testi-
2 monium esse dicitur quo rerum ueritas adprobatur. quid igitur ex illis tribus quae supra dicta sunt per testimonia sacra primum probari debet, praesentia an gubernatio anne iudicium? praesentia, opinor, quia, qui uel recturus est uel iudicaturus, praesens absque dubio esse debet, ut uel regere quicquid illud est uel iudicare possit. loquens in uoluminibus suis sermo diuinus sic ait: in omni loco oculi domini contemplantur bonos et malos. ecce habes praesentem, ecce intuentem, ecce in omni loco ac per uisionem uigilantem. idcirco enim et bonos ab eo considerari et malos dixit, ut

20 Prou. 15, 3

9 tria *B in mg.* 13 haberi *ex* habere v *corr. m. 2*: habere *AB* 17 qui *AB et coni. Rittershusius* (*om. ed. pr.*) 18 esse *om. B m. 1* uel] ł *s. l. A m. 1* 21 malos et bonos *A sed paulo post §. 5 idem* bonos et malos *habet* habens *A* 22 per uisionem *Hartelius*: prouisione *AB Halmius*; *cfr. infra § 5*: generalem esse in omnes domini uisionem

probaret scilicet nihil ab eo neglegi, quem ostenderet uniuersa
rimari. quod ut plenius capias, audi quid in alio scriptu- 3
rarum loco idem testatur spiritus sanctus: oculi, inquit,
domini super timentes eum, ut eripiat a morte
animas eorum et alat eos in fame. ecce cur aspicere
iustos homines deus dicitur, utique ut conseruet ut protegat.
aspectus enim diuinitatis propitiae munus est conuersationis
humanae. nam et alibi idem diuinus spiritus: oculi, inquit,
domini super iustos, et aures eius in preces eorum.
uide, qua benignitate agere cum suis deum scriptura dicit.
in hoc siquidem, quod ait, oculos domini super iustos esse,
affectus aspicientis ostenditur, in hoc autem, quod aures in
precibus paratas semper, exaudientis largitas demonstratur:
quamuis per id, quod dicit, diuinas aures in precibus semper
esse iustorum, non audientia tantum dei sed quaedam quasi
oboedientia dei designetur. quomodo enim in precibus iustorum 4
diuinae aures sunt? quomodo, nisi ut semper audiant, nisi ut
semper exaudiant, nisi ut prompte audita tribuant, nisi ut
ilico exaudita concedant? semper ergo ad audiendas sanctorum
preces paratae domini nostri aures, semper attentae sunt.
quam beati essemus omnes, si quam promptam erga nos
audientiam dei legimus, tam prompte ipsi deum uellemus
audire. sed forsitan dicis, hoc quod iustos aspicere deus legitur,
parum prodesse causae, quia non sit generalis diuinitatis
intuitus, qui iustis tantum speciali benignitate tribuatur. iam 5

3 Psal. 32, 18 8 Psal. 33, 16

2 audi quod *B* (*pro* audi quid *librarius scripsit nesciens Salu. in interrogatione indirecta plus semel indicatiuo uti*) 7 conuersationis *Hartelius*: conseruationis *AB Halmius*; *error ortus est ex antecedenti* conseruet; *ceterum de uoce* conseruatio = uita, mores *uid. indicem* 8 diuinus spiritus sanctus *B* 9 impreces *ut paulo post ter* imprecibus *A quem errorem in hoc cod. alias quoque occurrere monuimus in Sitz.-Ber. p. 6 adnot.* 11 siquidem—ostenditur in hoc *om. B*; *uerba omissa suppleta sunt in schedula adiecta ante* super *fort. excidit* semper *ut paulo post* paratas semper 14 per *om. B* 16 dei *om. B* 18 promptae *A* (*quod per se ferri possit, sed* ilico *quod sequitur ueri similius reddit ae errore in aduerbiis in A saepius obuio scriptum esse pro* e; *cfr. adn. ad I 57*) promtae *B* 19 ad *om. A* 22 audire uellemus *B* 23 aspicere deus legitur iustos *B*

quidem superius sacer sermo testatus est, quia oculi domini contemplantur bonos et malos. sed si etiam nunc uis plenius probare, respice quid sequatur; hoc enim subditur: uultus autem domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. uides absque dubio, quia non potes queri, quod non aspiciat etiam iniustos deus, quia intellegis generalem quidem esse in omnes domini uisionem sed meritorum fieri disparilitate diuersam. boni quippe aspiciuntur ut conseruentur, mali ut disperdantur: cum quibus utique partem et ipse habens, qui homines a deo aspici negas, non solum uideri te a domino euidenter intellege, sed periturum quoque indubitanter agnosce. nam cum ad hoc sit uultus domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum, necesse est, ut qui aspicere dei uultum perfide negas, aspicientis iram perditione cognoscas. igitur de praesentia ac de aspectu dei ista sufficiunt.

6 II. Videamus nunc, an qui respicit regat, cum utique ipsa ratio aspiciendi causam in se habeat gubernandi, quia non ad hoc respicit, ut cum aspexerit, neglegat, qui scilicet per id ipsum non neglegere intellegitur, quia respicere dignatur, praesertim cum superius sacer sermo testatus sit malos ad perditionem a deo aspici bonos ad salutem. hoc ipso utique dispensatio diuini gubernaculi demonstratur; hoc est enim iusta gubernatione regere et singulos quosque homines pro

3 Psal. 33, 17

1 testatur *B* 2 malos et bonos *B*, *item A sed hic adiectis transpositionis signis cf. supra ad § 2* 6 potes *B*: potest *A* quia intelleg.] qui cum intellegis *B* 10 aspicis *B* 13 domini] dei *B* (?) 14 *post* eorum *add. B*: de gubernacione (*adiecto* dei); *cui consentit T; in* v *uero est:* de gubernatione omni perfide *Rittershusius*: per fidem *AB* 16 sufficiunt. DE GUBERNATIONE DEI *A*; *cfr. ad praef. § 1* 17 an qui nunc *B* 18 quia adhuc non resp. *B* (*ceterum* adhuc *etiam A m. 1, sed s. scr.* o *m. eadem*) 24 regere et in singulos *A* (*unde fort. colligendum est in archetypo fuisse* regere ſin ſingulos *male iterata syllaba* ſin *et Saluianum scripsisse:* regere: singulos *ut sit sententia:* „denn das heisst die Welt gerecht regieren: jeden einzelnen Menschen nach seinem Verdienste behandeln.“)

meritorum diuersitate tractare. sed accipe tamen de hac re 7
plenius testimonium. dicit ad deum patrem in psalmo spiritus
sanctus: qui regis Israhel, intende. Israhel 'uidens
deum' interpretatur: quem utique cum Christiani fide et corde
uideant, qui fideliter credunt, licet gubernator omnium deus
sit, illis tamen peculiariter regimen praestari a deo dicitur,
qui regi peculiariter a diuinitate mereantur. unde et tu qui-
cumque ille es, si Christianus es, necesse est ut te regi a
deo credas. si autem gubernari te a deo cum ceteris Chri-
stianis omnino non putas, necesse est extra omnes Christianos
te esse cognoscas. sed si illud, ut supra iam diximus, magis 8
quaeris, quod ad omnes homines, non quod ad solos pertinet
Christianos, ecce euidenter dicit uolumen sacrum cuncta cotidie
nutu diuinitatis regi et incessabiliter a deo omnia gubernari;
ipse enim, inquit, diligit consilium et disciplinam.
nec est enim alius deus, cuius cura est de omnibus. cum
sis ergo, inquit, iustus, iuste omnia disponis et cum
magna reuerentia disponis nos. ecce habes iugiter
disponentem deum iugiter gubernantem: quamuis in isto
scripturae loco non gubernatio tantum sacra sed etiam dignitas
declaretur humana. in hoc enim quod ait 'disponis nos' diuinae
uis gubernationis, in hoc autem quod 'cum magna reuerentia'
culmen humanae ostenditur dignitatis. alibi quoque in pro- 9
pheta: numquid non caelum, inquit, et terram ego
impleo? cur autem cuncta implet, ipse declarat: quia
uobiscum sum, inquit, ut saluos faciam uos. ecce
enim non modo regimen suum dominus et impletionem sed
etiam uim ac beneficium ipsius adimpletionis ostendit; hunc
enim fructum in se habet diuinitatis impletio, ut saluet ea
quae adimplentur. et ideo in apostolorum actibus beatissimus

3 Psal. 79, 2 15 Eccles. 39, 10 16 Sap. 12, 15
24 Hierem. 23, 24 25 Hierem. 42, 11

1 tractari *AB* 8 te regi *A*: regi *B* 11 te *om. A* 12 pertineat *B* 16 est enim *B et A sed in hoc signa transpositionis adiecta sunt* 21 disponit *AB* uis diuinae *B* 23 humani *A* 25 impleo dicit (*sic*) *A* implet *AB* (impleat *ex* implet *corr. in v Brassicanus*) 27 modo non *AB* 30 quae implentur *B m. 1*

Paulus: in ipso, inquit, et uiuimus et mouemur et
sumus. plus absque dubio quam gubernator est uitae, in
quo motus ipse uiuentis est. non enim dixit ab ipso nos sed
in ipso moueri, docens scilicet insitam intra uirtutes sacras
omnium nostrum esse substantiam, quia in ipso profecto
10 uiuimus, a quo hoc ipsum adducimus quod sumus. sed et
saluator ipse in euangelio: ecce ego, inquit, uobiscum
sum omnibus diebus usque ad consummationem
saeculi. non solum nobiscum se esse dixit sed etiam omnibus diebus esse nobiscum. tu eum, o ingratissime homo, qui
sine cessatione nobiscum est, nec curam nec respectum nostri
habere dicis? quid ergo facit nobiscum? numquid ad hoc
nobiscum est, ut non respiciat, ut neglegat? et quomodo sibi
utrumque conuenit, ut qui pietati praestat praesentiam impietati tribuat incuriam? ecce enim, inquit, uobiscum
sum omnibus diebus usque ad consummationem
11 saeculi. praeclare uidelicet affectum dei interpretamur, si
nos calumniamur ab eo iugiter neglegi, cum ille nos a se
testetur iugiter non relinqui. ille per hoc ostendere uoluit,
quod a nobis affectu ac protectione iugiter non discederet,
quia a nobis etiam praesentia non abesset. nos in contemptum
nostri diuinam uertimus caritatem, nos amoris testimonia in
odii argumenta mutamus. hoc enim, quod praesentem se esse
dicit, odii magis testimonium esse uolumus quam amoris. nam
si absentem se dominus futurum esse dixisset, minus causari
forsitan de incuria poteramus absentis. maioris contemptus
res est atque fastidii, si nos iugiter neglegit qui a nobis iugiter non recedit; et plus in se odii nostri habet, si ad hoc
semper nobiscum permanet, ut qui nos praesentia numquam
12 deserit semper repudiet affectu. sed absit hoc de piissimo ac
misericordissimo deo credi, ut ad hoc semper nobis uoluerit
adsistere, ut nos maiore fastidio neglegere uideretur adsistens:
absit hoc scelus dici. nemo enim, puto, uel in toto humano

1 Act. 17, 28 7 Matth. 28, 20

12 facit ergo *B* 15 tribuant *B* 17 uidelicet] scilicet *B*
20 ac] et *B* 21 quia nobis *A* 22 testimonio *B* 23 mittamus *B m. 1*

genere tam malus est, qui ideo cum ullo hominum uelit esse, quia non amet, et ad hoc tantum uti praesentia sua cupiat, ut maiore odii fructu possit despicere praesentem. ipsa nos uel doceat natura humana uel uincat, si non ideo cum quocumque homine esse cupimus, quia eum, cum quo esse cupimus, diligamus. et quia utique diligimus, prodesse ei praesentiam nostram cupimus, quem amamus. quod ergo etiam malo homini auferre non possumus, deo tollimus et peiorem pessimis hominibus deum facimus, qui ad hoc futurum nobiscum se esse dixerit, ut fastidiosius nos neglegeret, cum fuisset. sed haec hactenus.

III. Superest ut, quia testimoniis sacris et respici et regi 13
a deo omnia iam probauimus, etiam iudicari plurima in hoc saeculo a diuinitate doceamus. Dauid sanctus cum a Nabale Carmelo contumeliae pertulisset iniuriam, quia se ipse ulcisci distulit, ultionem statim deo exsecutore percepit. extincto itaque paulo post aduersario suo et manu caelesti obruto sic locutus est: *benedictus dominus, qui iudicauit causam obprobrii mei de manu Nabal.* eundem quoque 14
cum fugasset e regno filius persecutor, iudex in breui dominus uindicauit nec uindicauit tantum sed cumulatius uindicauit, quam ipse uoluit qui uindicabatur, ut ostenderet scilicet deus grauiorem sibi esse iniuriam iniusta tolerantium quam tolerantibus suam. nam qui supra uotum eius uindicat, qui uindicatur, quid aliud uult intellegi quam se ipsum in eo, quem sic ulciscitur, uindicari? acto itaque in crucem non manu factam filio parricida, uindictam ei diuinitus attributam sic nuntiatam refert sermo diuinus: *bonum adporto nuntium, domine mi rex; iudicauit enim pro te hodie dominus de manu omnium, qui surrexerant contra te.*

IIII. Vides, quomodo non rebus tantum, ut supra diximus, 15

18 I Reg. 25, 39 28 II Reg. 18, 31

1 uellet *A* 3 uel nos doceat *B* 4 humana natura *B* cum *ante* quocumque *om.* *B* 8 homine *A* 9 qui ad] quid *A* 12 quia *om.* *B* *m.* *1* ac regi *B* 15 carmelio *B* 16 executore *B* recepit *malit Hartelius* 17 suo *om.* *B* *m.* *1* 25 intellegi *om.* *B* *m.* *1* 28 adporto *sed* p *lit. sup.* d *scr. m.* *2* *A*

et exemplis, sed ipso nomine atque appellatione iudicii deum etiam praesenti saeculo iudicare diuinae per sacros testes litterae probent. sed forsitan putes, id specialiter sancto uiro a deo praestitum, ut de aduersariis eius protinus iudicaret. dies me deficiet, si de praesentibus in hoc mundo sententiis atque iudiciis uelim dicere. sed tamen, ut euidenter agnoscas, censuram suam et examen sacrum non tam personis praestare quam causis, audi quomodo iudex deus, qui pro Dauid seruo suo sententiam adsidue euidentem dedit, contra Dauid ipsum saepius iudicarit. et quidem hoc non in multorum hominum negotio aut, quod forsitan potuisset deum magis mouere, sanctorum, sed in causa et unius hominis et barbari et ubi tantum uirum persona penitus non grauauerat, nisi causa
16 multasset. interfecto Uria Chettaeo, homine gentis impiae et nationis inimicae, statim fit ad Dauid sermo diuinus: Uriam Chettaeum percussisti gladio et uxorem illius accepisti uxorem et interfecisti eum gladio filiorum Ammon: quam ob rem non recedet gladius de domo tua usque in sempiternum. itaque haec dicit dominus: ecce ego suscitabo super te malum de domo tua et tollam uxores tuas in oculis tuis et dabo proximo tuo. tu enim fecisti abscondite: ego uero faciam uerbum istud in conspectu omnis
17 Israhel et in conspectu solis. quid dicis tu, qui non solum non iudicari quaecumque agimus, sed nec respici omnino a deo credis? uidesne etiam a secreto illo, quo Dauid semel lapsus est, nequaquam dei oculos afuisse? unde et tu, qui, ad solacium arbitror peccatorum tuorum, considerari actus

15 II Reg. 12, 9—12

1 in ipso *sed* in *punctat. A* 3 putes] potes *B* 4 a deo *om. B m. 1* 10 iudicarit *A et ex* uindicarit *corr. B m. 2* in *om. B* 13 penitus adgrauauerat *B* 14 uri cettheo *A*; 'fort. Uria Chettaeo secundum textum graecum Οὐρ. ὁ Χετταῖος' *recte Halmius, qui in B inuenisse uidetur receptam a se scripturam* Etheo; *in archetypo fuisse putarim* cetteo *lit.* h *s. scr., quae a librario loco non recto inserebatur* 16 c&theo *supra* o *lit.* v̄ *scr. A* 25 a deo omnino *B* 27 affuisse *B* 28 considerare *A*

nostros a deo non putas, ex hoc ipso et aspici te a Christo
semper intellege et puniendum forsitan propediem esse cog-
nosce, quia etiam Dauid sanctum uides unum errorem suum
nec secreto occultorum penetralium potuisse contegere nec a
praesentibus poenis priuilegio saltim magnorum operum uin-
dicare. quid enim ait ad eum dominus? tollam uxores
tuas in conspectu tuo, et gladius non recedet a
domo tua usque in sempiternum. uides, quam praesens 18
excipiat tantus uir pro uno statim errore iudicium. protinus
culpam secuta damnatio est et damnatio statim puniens nihil
reseruans, atque ilico coercens reum non in futurum differens
reatum. et ideo non dixit: quia fecisti hoc, uenturum iudicium
dei senties et futuro gehennae igne torquebere, sed, praesentia,
inquit, tormenta senties atque imminentem iam ceruicibus tuis
diuinae seueritatis gladium sustinebis. et quid post haec? 19
agnoscit scilicet reus culpam, humiliatur compungitur, con-
fitetur luget, paenitet deprecatur, gemmas regias abdicat
crispantia auro textili indumenta deponit, purpura exuitur
diademate exhonoratur, cultu et corpore mutatur, totum regem
cum ornatibus suis abicit, profugum paenitentem cum patro-
cinio ambitiosi squaloris adsumit, ieiunio exigitur ariditate
siccatur, fletu effunditur solitudine carceratur. et tamen rex
tanti nominis, sanctitate maior quam potestate, praerogatiuis
meritorum antecedentium supereminens, cum tanto ambitu
supplicet, non euadit. et hic tantum tam grandis paenitentiae 20
fructus est, quod aeternis quidem piaculis non addicitur, sed
in praesenti tamen ueniam non meretur. denique quid paeni-
tenti propheta ait? quia blasphemare fecisti inimicos

28 II Reg. 12, 14

4 contigeri *B* 5 saltem *ex* saltim *corr. A m. 2* maiorum *B* 9 accipiat *B* 10 damnatio est secuta *B* 18 crepantia *B* texili *B* 19 corpore *Hartelius*: corde *AB Halmius* 20 profugum *scripsimus coni. §. 22* profugus *et 23* ipsius fugae facies *etc.*: prouidum *A et ex* auidum *corr. B* proiectum *suspicatur Hartelius haud inprobabiliter, cum Dauid ipse Psal. 30, 23 de se dicat:* proiectus sum a uultu oculorum tuorum; *adde p. 39, 4* deiectus 24 tantu *A* 25 tantus *B* fructus poenitentiae *B* (poen. *et A habet*)

domini, filius qui ex te natus est morietur. praeter
poenam acerbae orbitatis etiam hunc addi piissimo patri in-
tellectum summi supplicii deus uoluit, ut dilectissimo filio causa
mortis pater ipse existeret qui doleret, cum utique natum
ex crimine puerum crimen ipsum occideret, quod creasset.

21 V. Hoc ergo primum est diuinae animaduersionis exordium,
primum utique non solum. secuta namque est aerumnarum
ingentium longa series atque a domo eius iugis admodum
malorum continuatio non recessit. Thamar Amnonis furore
corrumpitur, Amnon ab Absalone iugulatur. scelus quidem
grande ab uno fratre committitur, sed peius ab alio uindi-
catur. inter haec Dauid pater facinore utriusque punitur.
duo filii peccant, sed tres duorum scelere perduntur; in Thamar
enim uirginitas amittitur, in Amnone etiam Absalonis perditio
lugetur. et quidem nescias quem de filiis duobus tam bonus
pater grauius amiserit, illum qui manu fratris occisus est in
22 hoc saeculo, an illum qui sua periit in futuro. iam uero hinc
iuxta uerbum dei inaestimabilis mali cumulus. insidias diu a
filio pater patitur, regno pellitur et, ne occidatur, profugus
abscedit. impurior nescias an cruentior filius, quia interficere
patrem non potest parricidio, foedat incestu et quidem incestu
praeter incesti nefas per industriam adcumulandi sceleris elato,
cum utique facinus, quod etiam secreta abominabile facerent,
persecutor parentis publice perpetrarit, scilicet ut feralissimo
crimine non pater tantum absens deformaretur, quam oculi
23 etiam totius orbis publico foedarentur incestu. iam si addenda
est et ipsius fugae facies, quale illud fuit, cum tantus rex tanti
nominis, cunctis regibus altior mundo maior, omnes admodum
suos cum paucissimis seruis fugeret, in comparatione dudum sui

10 II Reg. 13

7 est *om.* *B* 8 a domo **is admodum *A* 10 Am*lone *A* 11 ab*** *v add. in mg.* uno *a Brassicano, ut uidetur*: abono *AB* sed peius tamen *B* (tamen *om. A quod non adnot. Halmius*) 12 pater Dauid *B* 14 admittitur *B m. 1* Amnone* *A* 17 hinc] huic *B* 19 profugis *B* 24 perpetraret *B fort. rectius* 26 orbis] urbis (*sc. Hierosolymorum*) *Rittershusius* 29 seruis *Hartelius*: suis *AB Halmius*

egestuosus in comparatione * sui solus, fugiens cum metu cum
dedecore cum luctu: operto, inquit scriptura, capite et
nudis pedibus incedens, superstes prioris status, a se
ipso exsulans, paene iam post se uiuens, deiectus usque in
seruorum suorum uel, quod graue est, contumeliam, uel quod
grauius, misericordiam, ut uel Siba eum pasceret uel male-
dicere Semei publice non timeret, ita dei iudicio a se alter
effectus, ut ei, quem timuerat forsitan totus orbis, unus in
faciem insultaret inimicus.

VI. Ubi sunt, qui a deo respici res humanas negant? ecce 24
quotiens testes sacri in persona unius hominis non respexisse
tantummodo deum uerum etiam iudicasse docuerunt. et cur
haec omnia? cur utique, nisi ut intellegeremus, eandem
futuram semper in mundo censuram et coercitionem domini,
quae fuisset? et ideo etiam sanctos homines castigatos quondam 25
iudicio dei legimus, ut iudicandos nos deo iudice etiam prae-
senti saeculo nosceremus, quia sicut est deus semper sic
iustitia dei semper, sicut omnipotentia domini indeficiens sic
censura indemutabilis, sicut deus iure perpetuus sic iustitia
perseuerans. et ideo omnes admodum sancti in libris sacris
inter discriminum imminentium metus et persecutorum gladios
constitui praesens iudicium dei postulant. sic enim iustus 26
dicit in psalmo: iudica me, deus, et discerne causam
meam de gente non sancta. quod ne ad futurum dei
iudicium trahi posset, subdidit statim: ab homine iniquo
et doloso eripe me. praesens utique iudicium dei postulat
qui liberari se de manu persecutoris implorat. et bene pro

2 II Reg. 15, 30 6 II Reg. 16 23 Psal. 42, 1

1 *post* comparatione *lacunam signauimus; excidisse putarim* comitatus *et in* sui *latere* soliti; *Hartelius uerba* in comparatione sui *ex proxime antecedentibus male repetita esse censet* 3 super istis *B* 4 exulans *B* 6 Syba] sibi *B* 9 faciem *v*: facie *AB* 17 deus est semper *B* 18 dñi *A s. l. m. 1* 25 subdidit *A quod recepi et facillima mutatione* posset *scripsi pro* possit *quamquam et* possit *retinere potui cfr. IIII, 18:* subdidit statim; *ad Eccles. I 7:* bene addidit, *et paulo ante 6:* ne—insolesceret adiecit; *denique sub fin. huius ipsius libri:* ut enim—ostenderet 'iudicas' posuit *et deinde:* ut—distingueret, subiecit postea 'iudicabit' *cf. IIII, 16 alibi*; subdit *B Halmius* 26 dei iudicium *B*

conscientia bonae causae non tam suffragium domini quam iudicium deprecatur, quia bonae causae optimum semper suffragium tribuitur, si cum iustitia iudicetur. alibi quoque euiden-
27 tissime: *iudica, domine, nocentes me, expugna inpugnantes me: adprehende arma et scutum et exsurge in adiutorium mihi.* uides etiam hoc loco non futuri examinis seueritatem sed censuram praesentis iudicii postulari. hoc est enim illud quod ait: 'adprehende scutum et arripe gladium', scutum scilicet ad protectionem gladium ad ultionem: non quia hoc iudicans deus egeat apparatu, sed, quia in hoc saeculo haec terribilium rerum nomina terribilium iudiciorum sunt instrumenta, ad humanam intellegentiam humanarum rerum significationibus loquens, quia iudicari ac uindicari se de aduersariis precabatur, per instrumenta terrenae istius ultionis uim diuinae animaduersionis expressit.
28 denique alibi propheta idem, quid inter praesens et futurum iudicium dei esset, ostendit. quid enim de censura praesentis examinis dicit ad dominum? *sedes super thronum, qui iudicas aequitatem.* quid autem de futuro dei aeternoque iudicio? *iudicabit,* inquit, *orbem terrae in aequitate.* et iterum: *iudicabit populos cum iustitia.* ipsis scilicet uerbis praesentis temporis et futuri tempus iudicii utriusque distinxit. ut enim praesens iudicium ostenderet, 'iudicas' posuit: ut autem futurum distingueret a praesenti, subiecit postea 'iudicabit'. haec igitur de cura erga nos dei et gubernaculo et iudicio ratione exemplis testimoniis probasse satis est, maxime quia etiam, quae post hoc secutura sunt, ad id ipsum omnia pertinebunt. nunc si a deo, cuius negotium agimus, uires ad agendum acceperimus, ea quae contra haec ab aduersariis dici solent, et proferre simul et refutare temptabimus.

5 Psal. 34, 1 19 Psal. 9, 5 22 Psal. 95, 13

3 tribuetur *B* 9 corripe *B* 12 intelligentiam *hoc loco A* 24 praesentibus *B* 26 satis est probasse *B* 30 *post* temptabimus *additum est in AB*: EXPLICIT LIBER SECUNDUS. INCIPIT LIBER TERTIUS (tercius *B*).

LIBER III.

I. Bene habet: iacta sunt fundamenta operis pia molitione 1 coepti et diuini officii amore suscepti: et ideo non sunt solubili luto posita nec temporali lapide constructa sed sacrarum expensarum confectione ualida et diuini magisterii arte firmata: quae, ut ipse in euangelio deus dicit, nec uentis possint furentibus concuti nec adluuione fluminum subrui nec pluuiarum infusione dissolui. cum enim opus hoc manus quodammodo diuinorum uoluminum instruxerit et caelestium scripturarum compago solidarit, necesse est tam firma haec per dominum Iesum Christum esse quae facta sunt, quam firma illa sunt quae fecerunt. aedificium itaque hoc naturam status sui de stirpe sumit et labefactari saluis auctoribus suis non potest. sicut enim in terrenis aedificiis deicere parietes nullus potest, nisi lapides et caementa deiecerit, sic aedificium quod construximus dissoluere nullus ualet, nisi id, unde structum est et consummatum, ante dissoluerit: quod quia labefactari utique nequaquam potest, recte etiam a nobis incolumitas aedificii praesumitur, cuius status subsidiis immortalibus continetur. quaeritur itaque, cum haec ita sint, si totum quod in hoc 2 mundo est cura et gubernaculo et iudicio dei agitur, cur

6 Matth. 7, 25.

2 Bene habet *optime Halmius addens: 'imitatus est Saluianus Lactantium diu. Inst. VII 1 qui ipse sua sumpsit ex Cic. p. Mur. §. 14:* bene habet: iacta sunt fundamenta defensionis': BENE HABITI *A* Bene se res habet *B* 4 structa *B m. 1* 7 adluuione *supr.* a *add. m. 2 lit.* L *A* 8 opus hoc opus *B* 9 instruxerit *ex* instruxerat *A corr. m. 1* 12 naturam per status *B* 13 sumet *B* 15 nisi] nisi prius *B* 18 a *om. B m. 1* 20 sint ita *B* hoc *do est *ra et *A* 21 et iudico—condicio *om. B m. 1*

melior multo sit barbarorum condicio quam nostra, cur inter nos quoque ipsos sors bonorum durior quam malorum? cur probi iaceant improbi conualescant? cur iniquis uel maxime potestatibus uniuersa succumbant? possim quidem rationabiliter et satis constanter dicere: nescio; secretum enim et consilium diuinitatis ignoro. sufficit mihi ad causae huius probationem dicti caelestis oraculum. deus a se, ut libellis superioribus iam probauimus, omnia dicit aspici omnia regi omnia iudicari. si scire uis quid tenendum sit, habes litteras
3 sacras: perfecta ratio est hoc tenere quod legeris. qua causa autem deus haec de quibus loquimur ita faciat, nolo a me requiras. homo sum, non intellego secreta dei, inuestigare non audeo et ideo etiam adtemptare formido, quia et hoc ipsum genus quasi sacrilegae temeritatis est, si plus scire cupias quam sinaris. sufficiat tibi quod deus a se agi ac dispensari cuncta testatur: quid me interrogas, quare alter maior sit alter minor, alter miser alter beatus, alter fortis alter infirmus? qua causa quidem haec deus faciat, non intellego, sed ad plenissimam rationem abunde sufficit, quod a deo agi ista demonstro. sicut enim plus est deus quam omnis humana ratio, sic plus mihi debet esse quam ratio, quod a deo agi cuncta cognosco. nihil ergo in hac re opus est nouum aliquid audire: satis sit pro uniuersis rationibus auctor deus. nec licet, ut de his quae diuino aguntur arbitrio aliud dicas iustum aliud iniustum, quia quicquid a deo agi uides atque conuin-
4 ceris, necesse est plus quam iustum esse fatearis. haec ergo de gubernaculo dei atque iudicio expeditissime ac certissime dici possunt. neque enim necesse est, ut argumentis a me probetur, quod hoc ipso, quia a deo dicitur, comprobatur. itaque, cum legimus dictum a deo, quia aspiciat iugiter omnem terram, hoc ipso probamus quod aspicit, quia aspicere se dicit: cum legimus quod regat cuncta quae fecit, hoc ipso

3 *probi *ualescant *A* 5 enim *om. B* 6 diuinitatis ** sufficit *A* 7 oraculum *** libellis *A* 9 ind***uis *A* 15 quod tibi *B* 24 iustum *om. B m. 1* 25 agi a deo uides *B* certissime *scripsi*: fortissime *AB Halmius* 30 aspiciat *ex* aspicit *B corr.* 31 quod aspicit] quod aspiciat *B*

adprobamus quod regit, quia se regere testatur: cum legimus quod praesenti iudicio uniuersa dispenset, hoc ipso euidens est quod iudicat, quia se iudicare confirmat. alia enim omnia, id est humana dicta, argumentis ac testibus egent: dei autem sermo ipse sibi testis est, quia necesse est, quicquid incorrupta ueritas loquitur, incorruptum sit testimonium ueritatis. sed 5 tamen cum per scripturas sacras scire nos quasi de arcano animi ac mentis suae quaedam uoluerit deus noster, quia ipsum quodammodo scripturae sacrae oraculum dei mens est, quicquid uel agnosci per suos uel praedicari deus uoluit non tacebo. unum quamuis prius quam loqui ordiar scire cupiam, cum Christianis mihi loquendum an cum paganis sit. si enim cum Christianis, probaturum me quod ago esse non dubito; si autem cum paganis, probare contemnam, non quia probatione deficiar, sed quia profuturum quod loquor esse despero; infructuosus quippe est et inanis labor, ubi non recipit probationem prauus auditor. sed tamen quia esse nullum omnino arbitror Christiani nominis hominem, qui non se Christianum uideri uelit, ego cum Christiano agam. quamuis enim quis impiae ac paganicae infidelitatis sit, mihi tamen satis est Christiano probari quod dico.

II. Causaris igitur, quid sit istud, quod Christiani, qui deum 6 credimus, miseriores omnibus sumus. sufficere quidem mihi ad respondendum hoc loco poterat, quod apostolus ad ecclesias dixit: nemo moueatur in tribulationibus; ipsi enim scitis quoniam in hoc positi sumus. et ideo cum in hoc positos nos esse a deo apostolus dicat, ut aerumnas ut miserias ut tristitias perferamus, quid mirum est, si mala cuncta perferimus, qui ad toleranda aduersa omnia militamus?

25 I Thess. 3, 3

1 aprobamus *B* 7 scire nos quasi nos de nos archano (*sic*) *B* arcano *s. scr.* h *lit. m. rec.* *A* 14 probari contempnam *A* probare contempno *B* 14 deficiar probatione *B m. 1* non deficiar in probatione *B corr.* 17 quia tamen *A* *sed adiecta sunt transpositionis signa m. 1* 19 uell& *A* 21 a Christiano *B* 23 omnibus miseriores *B* 25 tribulationis *B* 27 nos *om.* *A* a deo *om.* *B*

sed quia multi ista non sapiunt et putant homines Christianos
haec quasi stipendia fidei suae a deo capere debere, ut, quia
sint cunctis gentibus religiosiores, sint cunctis etiam fortiores,
7 adquiescamus opinioni eorum atque sententiae. sed uideamus
tamen quid sit deum fideliter credi. qui enim tam magnam
credulitatis et fidei mercedem in hoc saeculo esse uolumus,
qualis credulitas aut fides ipsa esse debeat considerare debemus.
quid est igitur credulitas uel fides? opinor, fideliter hominem
Christo credere, id est fidelem deo esse, hoc est fideliter dei
mandata seruare. sicut enim serui hominum diuitum aut pro-
curatores, quibus uel supellectiles copiosae uel cellaria opulenta
creduntur, fideles absque dubio dici non queunt, si res sibi
traditas deuorarint: sic profecto etiam Christiani homines in-
8 fideles sunt, si bona sibi a deo adsignata corruperint. quae-
ritur forsitan, quae sint bona, quae deus Christianis hominibus
adsignet? quae, nisi omnia per quae credimus, id est, per
quae omnia Christiani sumus? primum scilicet legem, deinde
prophetas, tertio euangelium, quarto apostolicas lectiones, po-
stremum regenerationis nouae munus, sancti baptismatis gra-
tiam, diuini chrismatis unctionem: scilicet, ut sicut apud
Hebraeos quondam, id est peculiarem ac propriam dei gentem,
cum iudiciarius honor in potestatem regiam transcendisset,
probatissimos et lectissimos uiros per unguentum regium deus
uocauit in regnum, sic omnes homines Christiani, cum post
chrisma ecclesiasticum omnia dei mandata fecissent, ad capien-
9 dum laboris praemium uocarentur ad caelum. cum ergo ista
sint omnia, per quae fides constat, uideamus quis tanta haec
fidei sacramenta custodiat, ut fidelis esse uideatur, quia in-
fidelis, ut diximus, sit necesse est qui fidei commissa non
seruat. et quidem non quaero, ut cuncta faciat quae testa-

1 multa *B* 5 tamen *om.* *B* quid enim *A* 8 uel] aut *B* hominem fideliter *B* 9 a Christo *B* 10 procuratoris *B* 11 suppellectiles copiosae *A* subpellectilę copiosę *B* 19 generationis *B* 20 unctionem *ex* untionem *A corr. m. 2* 21 Hebreos *A* 22 iudicarius *A* 23 ungentum *B* 28 infidelis *ex* infideles *A corr. m. 2*

menta duorum temporum iubent: remitto censuram legis antiquae, remitto has prophetarum minas, remitto etiam quae remitti omnino non possunt, uel apostolicorum librorum seuerissimam institutionem uel euangelicorum uoluminum plenam omni perfectionis genere doctrinam: paucissimis saltim praeceptis dei quis obsequatur interrogo. nec dico illa quae ita 10
multi refugiunt, ut paene et execrentur. tantum apud nos honor et reuerentia dei proficit, ut quae indeuotione non facimus, etiam odio digna esse ducamus. denique hoc, quod saluator cogitare nos de crastino prohibet, quis audire dignatur? quod contentos singulis tunicis iubet esse, quis recipit? quod ambulare excalcios praecipit, quis non modo faciendum sed uel ferendum arbitretur? itaque ego ista praetereo. in hoc enim fides, per quam confidimus, recidit, ut quae dominus nobis salutaria esse uoluit nos superflua iudicemus. diligite, inquit saluator, inimicos uestros, benefacite his qui oderunt uos, et orate pro persequentibus et calumniantibus uos. quis haec omnia faciat? quis pro inimicis suis ista quae deus iussit, non dico uotis sed uerbis saltim agere dignetur? quae etiam, si quis se cogit ut faciat, 11
facit tamen ore non mente: praestat quidem uocis officium sed animi non mutat affectum. ac per hoc etiamsi pro aduersario suo orare se cogit, loquitur non precatur. longum est de singulis dicere. sed adhuc aliquid tamen addam, ut intellegamus nos non modo non omnibus dei obtemperare uerbis, sed nullis paene illius oboedire mandatis. et ideo apostolus clamat: nam qui se existimat esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit. hoc enim ad crimina nostra ad- 12

10 Matth. 6, 34 15 Matth. 5, 44 27 Gal. 6, 3

2 has *ex* hos *A corr. m. 2* 3 librum *A* 4 euangeliorum *B* (*non A ut apud Halmium*) 5 saltim *A m. 1* saltem *m. 2* 6 illa dico *B* 7 apud *om. B m. 1* 8 in deuotione *malit Hartelius* 10 crastino *ex* castrino *A corr. m. 1* recipit] respicit *suspicatur Hartelius* 13 et ego *B* 14 per quē *A* recedit *A et m. 1 B* 17 uos oderunt *B* 20 saltim *A m. 1* saltem *m. 2* dign&ur *A m. 1* dignatur *m. 2* dignetur *B* quae *scripsi*: aut *AB Halmius* 22 non animi non *A sed prius* non *punct.* 23 est *om. B m. 1* 24 tamen aliquid *B* 27 aliquid esse se (*sic*) *B*

dimus, ut, cum in omnibus rei simus, etiam bonos nos et sanctos esse credamus, ac sic in nobis cumulentur iniquitatis offensae etiam praesumptione iustitiae. qui odit, inquit apostolus, fratrem suum, homicida est. intellegere ergo possumus multos esse homicidas, qui se innoxios putant, quia, ut uidemus, homicidium non sola tantummodo occidentis manu sed etiam odientis animo perpetratur. unde est, quod saluator mandati istius normam censura adhuc seueriore cumulauit dicens: qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio. ira mater est odii. et ideo saluator excludere iram
13 uoluit, ne ex ira odium nasceretur. si ergo non solum odium sed etiam ira nos in dei iudicio reos faciet, euidenter agnoscimus, quod sicut nullus omnino est immunis ab iracundia, sic nullus omnino immunis esse poterit a reatu. persequitur autem dominus quasi fibras praecepti istius et omnes penitus frutices ac ramusculos secat dicens: qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennae ignis: qui dixerit fratri suo, racha, reus erit concilio. racha quod genus sit contumeliae multi nesciunt: fatuitas autem quam iniuriose obiciatur optime norunt. et ideo scientia sua potius homines quam ignorantia utentes malunt reatus suos per id conuicium quod sciunt diuinis ignibus, quam per id quod nesciunt humanis conciliis expiari.

14 III. Quae cum ita sint et cum haec omnia, quae iubentur a domino, non modo a nobis omnino non fiant sed paene in diuersum omnia fiant, quando maiora illa faciemus? qui enim, inquit saluator, non renuntiauerit omnibus quae possidet, non potest meus esse discipulus. et

3 I Ioh. 3, 15 9 Matth. 5, 22 16 Matth. 5, 22 26 Luc. 14, 33 28 Matth. 10, 38

1 rei* (*fuit* reis) *A* 2 credimus *A* 11 ex ira odium *B corr.* ex odio (*sine* ira) *B m. 1* 14 persequitur *A*: prosequitur *B habere uidetur* (ceterum *cfr. Plin. inc. l. 33:* persequimur omnes terrae fibras) 15 fibras *ex* febras *A corr. m. rec.* omnes *ex* omnis *A corr. m. 2* paenitus *A* 17 fatuae *sed* a *posteriore punct. A* qui dixerit— concilio *om. B m. 1* 19 iniuriosae *sed* a *posteriore punct. A* 25 dominomodo *om.* non *uoce A*

qui non tulerit crucem suam et secutus me fuerit, non est me dignus. et qui se Christianum dicit, debet, quemadmodum Christus ambulauit, sic et ipse ambulare. quae 15
non modo illos, qui uoluptates et pompas saeculi sequuntur, sed ne illos quidem implere certum est, qui saeculares affectus derelinquunt. nam et qui renuntiare diuitiis uidentur non sic renuntiant, ut penitus renuntiasse uideantur, et qui putantur crucem portare sic portant, ut plus habeant in crucis nomine dignitatis quam in passione supplicii. et omnes tamen isti etiamsi aliquid horum bona fide adimplerent, illud absque dubio nullus efficeret, ut per uiam uitae istius sic incederet sicut saluator incessit. qui se enim, inquit apostolus, dicit in Christo manere, debet, quemadmodum Christus ambulauit, sic et ipse ambulare.

IIII. Sed dura forsitan quidam putant apostolorum esse prae- 16
cepta. dura plane existimanda sunt, si plus ab aliis officiorum exigunt quam sibi sumunt. porro autem, si multo minus ceteris imperarunt quam sibi, non modo non graues magistri sed parentes indulgentissimi iudicandi sunt, qui onera, quae ceruicibus filiorum per amoris indulgentiam detrahunt, sibi per affectum religionis imponunt. quid enim unus ex ipsis ad populos ecclesiasticos dicit? filioli, inquit, mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in uobis. et rursum: imitatores, inquit, mei estote, sicut et ego Christi. nobis hoc imperat, ut se imitemur, qui sibi hoc 17
imperauerat, ut Christi esset imitator. et quidem, quod ipse Christum imitatus sit, nulli dubium est. Christus enim se pro nobis subdidit mundo, et se ipse pro Christo: Christus pro nobis taedia et labores grauissimos pertulit, et hoc ipse

12 I Ioh. 2, 6 22 Gal. 4, 19 24 I Cor. 11, 1

2 dicit *A m. rec. s. l.* 4 sequntur (*sic*) *A* 5 saecularis *A m. 1 B* affectus *scripsi*; *cf. in Sitz.-Ber. p. 24 sq.*: amotus *s.* tus *scr. m. rec.* res *A* amoris ius *B*; '*fort.* actus' *Halmius*; motus *uel* iam motus *suspicatur Hartelius* 7 portantur *et A et B m. 1 sed in A s. scr. m. rec.* utantur, *ita tamen ut uix legi possit* 15 quidam forsitan *B* 18 inperarunt *B* 19 ceruicibus *ex* ceruibus *A corr. m. 1, ut uidetur* 29 pertulit et ipse pro nobis pertulit et ipse pro Christo *B*

pro Christo: Christus pro nobis contumelias passus est, et hoc
ipse pro Christo: Christus pro nobis passionem mortemque
tolerauit, et hoc ipse pro Christo. et ideo non sine causa meri-
torum suorum conscius dicit: certamen bonum certaui,
fidem seruaui: de reliquo reposita est mihi corona
18 iustitiae. itaque cum ille Christum sic imitatus sit, uide-
amus quis nostrum apostoli imitator appareat. scribit enim
ipse de se primum, quod nulli dederit umquam offensionem
sed in omnibus exhibuerit se sicut dei ministrum in patientia
multa in tribulationibus in necessitatibus in plagis in car-
19 ceribus in lacerationibus. et alibi, dum se aliis comparat, sic
ait: in quo quis audet, in insipientia dico, audeo
et ego; ut minus sapiens dico, magis ego; in labo-
ribus plurimis, in carceribus abundantius, in
plagis supra modum, in mortibus frequenter. a
Iudaeis quinquies quadragenas una minus accepi.
ter uirgis caesus sum, semel lapidatus, ter nau-
fragium feci. sane, etsi de ceteris quas dixit uirtutibus
apostolicis nihil facimus, in hoc tamen uno, ubi apostolus ter
naufragasse se dixit, etiam uincere possumus. non enim ter
tantummodo naufragauimus, quorum paene omnis uita nau-
fragium est: in tantum quippe uitiose ab omnibus uiuitur, ut
prope nullus Christianorum sit qui non iugiter naufragare
uideatur.

20 V. Sed dicit fortasse aliquis, non id esse nunc temporis, ut
pro Christo nos perferamus, quae tunc apostoli pertulerunt.
uerum est; non enim sunt pagani principes non tyranni per-
secutores, non sanguis sanctorum funditur nec fides suppliciis
comprobatur. contentus est deus noster, ut ei pax nostra ser-

4 II Tim. 4, 7 7 II Cor. 6 12 II Cor. 11, 21

8 de se ipse *B* numquam dederit *B* 13 magis] plus *B* 14 habundantius *A* 15 immortibus *A* in moribus *B* 16 quadragenas (*corr. ex* quadragena *m. 2*) unã *A* 18 etsi *ex* et *B corr.* 20 ter *om. B* 21 naufrauimus *B* 26 Christo nos *B*: Christianos *A m. 1* Christianis *m. 2* 27 principes pagani *B* 29 deus noster est *B*

uiat, ut sola ei immaculatorum actuum puritate et uitae incontaminabilis sanctitate placeamus. quo plus ei fides et deuotio 21
nostra debet, quia minora a nobis exigit et maiora concessit. et ideo cum et principes Christiani sint et persecutio nulla sit et religio non inquietetur, qui ad probandam fidem experimentis durioribus non compellimur inferioribus saltim officiis domino plus placere debemus. probat enim etiam in maioribus, si res exigat, executorem se idoneum fore, a quo minora complentur.

VI. Omittamus ergo illa, quae beatissimus Paulus pertulit, 22
immo quae in libris postea de religione conscriptis omnes admodum Christianos legimus pertulisse, qui ad caelestis regiae ianuam gradibus poenarum suarum ascendentes scalas sibi quodammodo de eculeis catastisque fecerunt. uideamus, si in illis saltim religiosae deuotionis obsequiis, quae minora atque communia in summa quiete et omni tempore omnes Christiani obire possumus, praeceptis dominicis respondere temptamus. iubet Christus ne litigemus. quis iubenti obtemperat? nec solum iubet sed in tantum hoc iubet, ut ea ipsa nos, de quibus lis est, relinquere iubeat, dummodo litibus exuamur. si quis enim, inquit, uoluerit tecum in iudicio contendere et tunicam tuam tollere, relinque ei et pallium. interrogo qui sint, qui spoliantibus aduersariis cedant, 23
immo qui sint, qui aduersarios suos non spoliare conentur? tam procul enim abest ut cum tunicis etiam alia relinquamus, ut, si quo modo possumus pallium simul aduersariis tunicasque tollamus. tam deuote enim mandatis dominicis oboedi-

21 Matth. 5, 40

5 probandum *B* 6 saltim *A m. 1* saltem *m. 2* 7 enim *om. B m. 1* immaioribus *A* a maioribus *B* 8 exsecutorem se *ex* exsecutorem Si *A corr. m. 2* 11 omnes *ex* omnis *A corr. m. 1* 14 catastisque *B et ex* castitatisque *corr. m. 2 A* 15 saltim *iterum in* saltem *male mut. A m. 2* 17 oboedire *A* ob..ire *B* obire *v in ras. septem, ut uidetur, litterarum manu Brassicani* 21 noluerit *B* in *om. B* 23 pallium *ex* palleum *A corr. m. 2* 24 q̇ (*ante* aduersarios) *A s. l. m. 2* 27 obediamus *B*

mus, ut non sufficiat nobis, quod aduersariis nostris etiam
24 minima uestimentorum nostrorum parte non cedimus, nisi eis, quantum in nobis est, si res sinat, cuncta rapiamus. iungitur autem praecepto huic par et consimile mandatum, quo ait dominus: qui percusserit te in dexteram maxillam, praebe ei et alteram. quantos putamus esse, qui dicto huic uel aures modeste praebeant, uel certe, etiamsi id facere uidentur, animis adquiescant? aut quotus quisque est, qui si unum ictum acceperit, non multos pro uno reddat? tantum ab illo abest ut caedenti maxillam praebeat, ut tum se uincere putet, non quando aduersarium uapulando sed quando caedendo
25 superauerit. quae uultis, inquit saluator, ut faciant uobis homines, eadem et uos facite illis similiter. huius sententiae partem tam bene nouimus, ut numquam praetereamus, partem sic praetermittimus, quasi penitus nesciamus. nam quid ab aliis praestari nobis uelimus optime nouimus, quid autem ipsi aliis debeamus praestare nescimus. atque utinam nesciremus! minor esset ignorantiae reatus secundum illud: qui nescit uoluntatem domini sui, uapulabit paucis: qui autem scit et non facit eam, uapulabit multis. nunc autem hoc maior offensa est, quod partem sententiae sacrae pro commodorum nostrorum utilitate dili-
26 gimus, partem pro dei iniuria praeterimus. exaggerat quoque hoc dei uerbum officio praedicationis suae apostolus Paulus dicens: nemo quod suum est quaerat sed quod alterius. et iterum: non quae sua sunt, inquit, singuli cogitantes sed ea quae aliorum. uides quam fideliter praeceptum Christi fuerit exsecutus: ubi, cum saluator sic nos

5 Matth. 5, 39 12 Matth. 7, 12 19 Luc. 12, 47 25 I Cor. 10, 24 26 Phil. 2, 4

2 *an* minimam—partem? 3 capiamus *B* 4 mandato *B* 10 cedenti *ex* cedente *A corr. m. 2* *post* praebeat *A m. 2 add.* alterā tum] dum *A* 16 prestare (*sed* e *in fin. in ras.*) ue·limus *A* 18 minor esset *ex* minores set *A corr. m. 2* 19. 20 uapulabit *ex* uapulauit *A bis corr. m. 2* 21 in hoc maior *B* 22 sacrae *om. B m. 1* 25 nemo sum *B m. 1* 28 executus *B*

pro aliis sicut pro nobis iusserit cogitare, ille plus aliorum nos commodis iussit consulere quam nostris, boni scilicet domini bonus famulus et singularis magistri praeclarus imitator, qui in uestigiis domini sui ambulans patentiora quodammodo et expressiora pedibus suis fecit domini sui esse uestigia. quid ergo horum facimus Christiani, quod Christus an quod apostolus iubet? puto omnino quod neutrum. nam tantum abest ut aliorum commodis aliquid cum propria incommoditate praestemus, ut omnes uel maxime nostris commodis cum aliorum incommodo consulamus.

VII. Sed eligere forsitan maiora quaeque uideamur, quae 27
nullus impleat et, ut ipsi putant, impleri omnino non possint, et praeterire alia, quae et impleri queant et ab omnibus impleantur. sed primum illud considerandum est, quia nulli seruorum licet ex his, quae dominus suus imperat, eligere pro arbitrio quid uelit facere quid nolit, et insolentissima abusione quod placuerit adsumere quod displicuerit repudiare, maxime cum et terrestres domini nequaquam aequo animo tolerandum putent, si iussiones suas serui ex parte audiant et ex parte contemnant, et pro libidine sua quae putauerint facienda faciant, quae putauerint conculcanda conculcent. si enim pro arbitrio 28
suo serui dominis obtemperant, ne in his quidem, in quibus obtemperauerint, obsequuntur. quando enim seruus ex domini sui iussis ea facit tantummodo quae uult facere, iam non dominicam uoluntatem implet sed suam. si ergo nos, qui homunculi imbecilli sumus, contemni tamen a seruis nostris omnino nolumus, quos etsi nobis seruitutis condicio inferiores humana tamen sors reddit aequales, quam inique utique cae-

2 consulere *ex* consulerem *A corr. m. 2* dn̄i *ex* dm̄ *A corr. in ras. m. 2* 7 nam] non *B* 12 & *A s. l. add. m. 2* ut *om. B m. 1* ipsi] impii *haud inprobabiliter Hartelius* putant impleri *Ritterhusius*: putant implere *AB* posse *A sed* e *in ras. duarum litt. ut fuisse putem* possit 13 implere queant *A* 16 uellit — nollit *alt.* 1 *lit. punct. A* uelit — nollit *B* 17 displacuerit *A* 20 contempnant *A* 22 serue (*corr.* serui) suo *B* 23 obsequntur (*sic*) *A* 24 iussit *B* 25 uoluntatem *non* uoluptatem (*ut Halmius adn.*) *A* 26 humunculi *A* contempni *AB* (*A item paulo post* contempnimus *et* contempnendos, *ubi de B non liquet*)

lestem dominum contemnimus, qui cum homines ipsi simus,
contemnendos tamen nos a nostrae condicionis hominibus non
putamus. nisi tanti fortasse consilii ac tam profundae intelle-
gentiae simus, ut qui pati seruorum iniurias nolumus sub-
ditum iniuriis nostris deum esse uelimus, et quae ipsi toleratu
humano indigna credimus deum a nobis digne haec tolerare
29 credamus. ac per hoc, si qui sunt, ut ad superiora redeamus,
qui de maioribus nos dei praeceptis dicere existiment et mi-
nora reticere, superflue queri intellegendi sunt; neque enim
iusta causatio est, cur proferantur aliqua, ubi facienda sunt
omnia. sicut enim dominorum carnalium seruis eligere, ut
iam dixi, omnino non licet, quae ex praeceptis erilibus faciant
quae non faciant, sic nos, qui serui domini nostri sumus, in-
licitum omnino existimare debemus, ut uel illa quae placent
pro animi oblectatione sumamus, uel illa quae displicent pro
superbiae abusione calcemus.

30 VIII. Sed adquiescamus tamen his, qui ex praeceptis domi-
nicis idcirco forsitan nos nolunt maiora dicere, quia se putant
minora complere, non quia sufficiat ad salutem, si maioribus
spretis minora faciamus secundum illud: quicumque totam
legem seruauerit, offendit autem in uno, factus est
omnium reus. ac per hoc licet nobis non sufficiat parua
ac minima quaeque facere, adquiesco tamen ego minora dicere,
ut ostendam maximam Christianorum omnium partem nec
31 exigua saltim ac minima fecisse. iussit saluator noster, ut

20 Iac. 2, 10

1 homines *ex* hominis *A corr. m. 2* 2 nos tamen *B* conditionis *hoc loco A* 4 simus (*pro* sumus) *non B tantum, ut apud Halm sed etiam A* (et T; simus *s. scr.* u *lit. V*) iniurias seruorum *B* 6 humano] *de substant.* toleratus *dubitans F. X. Hirner in program. Freisingensi a. 1869 p. 15 coni.* homine; *sed et alia ἅπαξ εἰρημένα apud Salu. occurrunt, ut Index uerborum docet* 8 aestiment *A* estiment *B* 9 superflue quem int. *A sed m. rec. mut.* superflui *et* quem *punctis notauit,* superflue queri *B* 10 proferantur *AB* praeferantur *in v corr. Brassicanus, Halmius* 12 erilibus *Rittershusius*: seruilibus *AB* 19 minora *ex* minore *A corr. m. 2* 21 offendat *B* 23 minima *B corr. ex* minora 24 nec *om. B* 25 saltim *B et m. 1 A* saltem *m. 2*

Christiani homines non iurarent. plures inuenias, qui saepis-
sime periurent, quam qui omnino non iurent. iussit quoque,
ut nemo malediceret. cuius non sermo maledictio est? prima
enim semper irarum tela maledicta sunt, et quicquid non
possumus imbecilli optamus irati ac sic in omni animorum
indignantium motu uotis malis pro armis utimur. unde unus-
quisque hominum euidentissime probat, quicquid fieri aduer-
sariis suis optat, totum se facere uelle si possit. sed uidelicet 32
quia omnes hac improbitate linguarum facile utimur, qui
iussis dominicis non obtemperamus, idcirco etiam apud deum
facile hoc putamus esse, qui iussit: maledici, inquit sermo
diuinus, regnum dei non possidebunt. hinc ergo intelle-
gere possumus, quam grauis sit et perniciosa maledictio, quando,
etiamsi alia bona fuerint, sola excludit a caelo. inuidiam 33
procul esse iussit Christus a nobis. at nos e contra non extraneis
tantum sed etiam proximis inuidemus, nec solum inimicos
sed etiam amicos nostros liuore perfundimus. adeo prope in
omnium sensu hoc malum regnat, adeo esuriendi libido ter-
minum habet, detrahendi libido terminum non habet; nam
semper admodum cibo, numquam detractione saturamur. sed 34
leuis forsitan poena istius labis est. detrahens, inquit
scriptura sacra, eradicabitur. grauis profecto et tremenda
animaduersio: sed tamen nulla correctio. dummodo enim unus-
quisque hominum alium lacerare non desinat, tanti putat, ut
etiam sibi ipsi non parcat. sed digna plane mali istius retri-
butio est, quae solum persequitur auctorem; illi enim nihil

11 I Cor. 6, 10 21 Rom. 1, 30 Psal. 139, 12 Prou. 21, 28

2 pertinerent *A m. 1 sed m. 2 punct.* t *et* e *penult. et supra* n *scr.* u 3 sermo non *B* 4 tela irarum *B* quidquid *B* 8 uelle facere *B* possit *in* posset *A mut. m. 2.* 9 omnes *ex* omnis *A corr. m. 2* 10 non *om. B* optemperamus *A* 15 Christus *om. B* at] ad *A sed s. scr.* t *lit. m. 2 uel 1* 16 solum *ex* solam *A corr. m. 2* 18 adeo *Hartelio suspectum uidetur* (*fort. scr.* regnat, atque addo) 20 detractatione *A* 21 forsitan leuis *B* labis *v et corr. ex* laboris *B m. 2*: leuius (*sic*) *A* 22 profecto *ex* profectu *A corr. m. 2* 23 anima aduersio *A sed priore* a *lit. punct.* 25 ipse *B* mali *ex* male *A corr. m. 2*

nocet penitus cui detrahit, tantummodo illum punit e cuius
35 ore procedit. sed delirare, opinor, uidemur ista repetendo, et
fero ut nos delirare uideamur. numquid delirauit dominus qui
praecepit: omnis enim, inquit per apostolum suum, clamor
auferatur a uobis cum omni malitia. utrumque quidem
hoc in nobis iugiter perseuerat, sed magis tamen malitia
quam clamor. clamor quippe non semper est in oribus nostris,
malitia autem semper in cordibus; ac per hoc puto quod,
etiamsi in nobis clamor desineret, tamen malitia permaneret.
36 sine murmuratione quoque et querela nos deus noster esse
praecepit. quando haec in humano genere non fuerunt? si
aestus est, de ariditate causamur, si pluuia, de inundatione
conquerimur: si infecundior annus est, accusamus sterilitatem,
si fecundior, uilitatem. adipisci abundantiam cupimus et eandem
adepti accusamus. quid dici hac re improbius quid contume-
liosius potest? etiam in hoc de misericordia dei querimur,
37 quia tribuat quod rogamus. abesse a seruis suis omne omnino
etiam oculorum scandalum deus praecepit, et ideo, si quis,
inquit, uiderit mulierem ad concupiscendum, iam
moechatus est eam in corde suo. hinc intellegere plene
possumus quam castos nos esse saluator iusserit, qui etiam
licentiam uisionis abscidit. sciens enim fenestras quodam-
modo esse nostrarum mentium lumen oculorum et omnes im-
probas cupiditates in cor per oculos quasi per naturales cuni-
culos introire, extinguere eas penitus foris uoluit, ne intus
orirentur et letaliter crescentibus fibris conualescerent fortasse
38 in anima, si germinassent in uisu. idcirco itaque ait dominus

4 Ephes. 4, 31 10 Phil. 2 18 Matth. 5, 28

1 cui *A m. 2 s. l.* pune *A punct.* e *lit. et s. scr.* it *m. 2* puniet *B* (*item in v sed mut. in* punit *Brassicanus*) e *om. B* 2 delirare *ex* delerare *A corr. hic et paulo post m. 2* 8 cordibus nostris *B* 13 conqueritur *ex* conquerimur *A corr. m. 2*, item sterilitatem *ex* sterelitatem 14 uilitate *A* 16 potest *ex* post *A corr. m. 1* quaerimur *B et* a *punct. A* 20 metatus (*sine* est) *B m. 1* 25 eis *B et* i *m. 2 mut. in* a *A* 26 lo&aliter *A* fibris *ex* febris *A corr. m. 2* conualesceret *B* (*non A ut apud Halm*) 27 animo *B* geminass& *A* 28 noxia *B*

petulcos impudicorum hominum intuitus noxa adulterii non carere, scilicet ut qui bona fide fugeret adulterium custodiret aspectum. perfectae siquidem ac sincerissimae sanctitatis uolens cultores suos facere saluator iussit ab his cautissime etiam minima uitari, scilicet ut quam pura est pupilla oculi tam pura esset uita hominis Christiani et, sicut salua intuitus incolumitate pulueris labem in se oculus non reciperet, sic uita nostra labem in se penitus impudicitiae non haberet. unde 39
est illud etiam, quod in sequentibus ait dominus: *si scandalizat te oculus tuus, erue eum, et si scandalizat te manus tua, abscide eam: expedit tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam.* si igitur iuxta dei uerbum in gehennam scandalis trahimur, recte profecto, ut gehennam uitare possimus, etiam manibus nostris nos oculisque multamus, non quod membris suis quis priuare se debeat, sed, quia tam necessariae nobis sunt quaedam domesticorum obsequiorum necessitudines, ut his quasi oculis interdum aut manibus utamur, recte nobis praesentium ministeriorum officia subtrahimus, ne aeterni ignis tormenta patiamur: ubi enim de ministerio agitur et uita, rectius profecto Christiano est ministerio carere quam uita.

IX. Itaque cum in omnibus his quae diximus oboedire nos 40
sibi dominus noster iusserit, ubi sunt qui aut in uniuersis mandatis deo aut certe uel in paucissimis obsequantur? ubi sunt qui aut inimicos diligant aut persequentibus benefaciant aut malos in bono uincant, qui maxillas caedentibus praebeant, qui spoliantibus res suas sine lite concedant? quis est, apud quem detractioni penitus nihil liceat, qui conuicio suo neminem

9 Marc. 9, 46 Matth. 29, 30

2 fugeret *ex* fugiret *A corr. m. 2* 3 perfecte *et paulo post* sincerissime *A* 6 christiani hominis uita *B* 7 incolumitate *ex* incolomitate *A corr. m. 2, item* oculus *ex* oculos 14 gehennam *sed* m *male punct. A* 15 nos *om. B* 16 priuari *A* 17 necessaria *A* 18 aut quasi manibus *B* 20 pátiamus *B* 29 detractioni *Rittershusius in margine* (*quam emendationem certissimam facit quod Saluianus ipse c. 8 scribit*: numquam detractione saturamur):

laedat, qui silentio os coherceat, ne in amaritudinem maledictionis erumpat? quis est, qui faciat haec minima? ut non
41 dicam illa, de quibus diximus paulo ante, maiora. quae cum ita sint et cum a nobis nihil penitus dominicae iussionis fiat, quid est quod nos queramur de deo, cum queri magis deus de nobis omnibus possit? quae ratio est, ut doleamus nos non audiri a deo, cum ipsi deum non audiamus, ut susurremus non respici a deo terras, cum ipsi non respiciamus ad caelum, ut molestum sit despici a domino preces nostras, cum praecepta eius despiciantur a nobis? fac nos pares domino nostro
42 esse: quis iustae querimoniae locus est, hoc pati quemque quod fecerit? saluo eo quod probare facile possum, nequaquam nos pati illa quae facimus et mitius multo nobiscum deum agere quam nos cum deo: sed interim tamen hac agamus lege qua coepimus. sic enim etiam dominus ipse dicit: clamaui ad uos et non audistis me: et uos clamabitis ad me et non exaudiam uos. quid enim dignius aut quid iustius?
43 non audiuimus non audimur: non respeximus non respicimur. quis, rogo, ex carnalibus dominis hac cum suis lege agere contentus est, ut contemnat tantummodo seruos suos, quia fuerit ab eis ipse contemptus? quamquam nos non hac solum iniuria contemnamus deum, qua contemni a seruis suis domini carnales solent, quia seruorum hic contemptus est maximus,

15 Prou. 1, 24 Mich. 3, 4 Psal. 17, 42 Hierem. 11, 11 Zachar. 7, 13

delectationi *B et ex* dilectatione *corr. m. 2 A; primum scribendum putaueram* detractationi *ut est apud Cyprianum p. 689, 19 ed. Hartelius:* bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus haereticae detractationis sordibus repurgetur; *sed nunc et ibi quoque ex cod. C recipere malim* detractionis 1 coherceat *AB* 3 cumita *ex* comita *A corr. m. 2* 4 nihil *A quod Halmium fugit, qui in B certe* nil *inuenisse uidetur* 5 quaeramur *A, item paulo post* quaeri *sed hic a punct.* 7 audiri *ex* audire *A corr. m. 2* ut] et *B* 11 iuste *A* quaerimoniae *A sed priore* a *punct.* 13 deum] domini *B* 14 quam nos *om. B* qua] quam *B* 15 etiam ipse dominus *B* 17 quid (*post* aut) *om. B m. 1* 20 contempnat *A* (*item paulo* post comtempnamus *et* contempni) seruos *ex* seruo *A corr. m. 1* 22 domini *om. B* carnales *A* arn *litt. in ras.; quid m. 1 habuerit* (*Halmius dicit* curiales) *discernere non potui;* cur tales *B* (curiales *Ttv*); saeculares *suspicatur Hartelius*

si non faciant quod iubentur. porro autem nos omni studio omni nisu non solum iussa non facimus, sed contra id facimus quod iubemur. iubet enim deus ut omnes nobis inuicem cari simus, omnes autem nos mutua infestatione laceramus. iubet deus ut cuncti egentibus sua tribuant: cuncti admodum aliena peruadunt. iubet deus ut omnis qui Christianus est etiam oculos castos habeat: quotus quisque est, qui non se luto fornicationis inuoluat? et quid plura? graue et luctuosum est quod 44
dicturus sum: ipsa ecclesia, quae in omnibus esse debet placatrix dei, quid est aliud quam exacerbatrix dei? aut praeter paucissimos quosdam, qui mala fugiunt, quid est aliud paene omnis coetus Christianorum quam sentina uitiorum? quotum enim quemque inuenias in ecclesia non aut ebriosum aut belluonem aut adulterum aut fornicatorem aut raptorem aut ganeonem aut latronem aut homicidam? et quod his omnibus peius est, prope haec cuncta sine fine. interrogo enim Christi- 45
anorum omnium conscientiam: ex his uel flagitiis uel sceleribus, quae nunc diximus, quotusquisque hominum non aliquid est horum aut quotusquisque non totum? facilius quippe inuenias qui totum sit quam qui nihil. et quod diximus nihil nimis forsitan grauis uideatur esse censurae: plus multo dicam: facilius inuenias reos malorum omnium quam non omnium, facilius maiorum criminum quam minorum, id est, facilius qui et maiora crimina cum minoribus quam qui minora tantum sine maioribus perpetrarint. in hanc enim morum probrositatem 46
prope omnis ecclesiastica plebs redacta est, ut in cuncto populo Christiano genus quodammodo sanctitatis sit minus esse uitiosum. itaque ecclesias uel potius templa atque altaria dei minoris reuerentiae quidam habent quam cuiuslibet minimi

3 kari•simos (*sic*) *A sed sup.* o *scr.* v 8 et quid plura] *cf.* sed quid plura *VI 75* 9 sum *A s. l. m. rec.* ecclesia dei *B* 10 exacerbatrix *ex* acerbatrix *A corr m. rec.* (*cfr. paulo post:* qui ingreditur ad placandum, non debet egredi ad exacerbandum) 11 poene *hoc loco A* 15 ganneonem *A* 17 flagiliis *ex* plagitiis *A corr. m. rec., item paulo post* quae *ex* quem 18 hominum—quotusquisque *om. A oculorum aberratione* 25 perpetrarint *ex* perpetrarent *A corr. m. 2* hac *A* probrositatem morum *B* 26 prope *ex* probe *A corr. m. 2* 27 minus sit *B*

ac municipalis iudicis domum. siquidem intra ianuas non
modo inlustrium potestatum sed etiam praesidum aut praepo-
sitorum non omnes passim intrare praesumunt, nisi quos aut
iudex uocarit aut negotium traxerit aut ipsa honoris proprii
dignitas introire permiserit, ita ut, si quispiam fuerit in-
solenter ingressus, aut caedatur aut propellatur aut aliqua
47 uerecundiae atque existimationis suae labe multetur. in templa
autem uel potius in altaria atque in sacraria dei passim omnes
sordidi ac flagitiosi sine ulla penitus reuerentia sacri honoris
inrumpunt, non quia non omnes ad exorandum deum currere
debeant, sed quia qui ingreditur ad placandum, non debet
egredi ad exacerbandum: neque enim eiusdem officii est in-
48 dulgentiam poscere et iracundiam prouocare. nouum siquidem
monstri genus est: eadem paene omnes iugiter faciunt, quae
fecisse se plangunt, et qui intrant ecclesiasticam domum, ut
mala antiqua defleant, ** exeunt. et quid dico, exeunt? in
ipsis paene hoc orationibus suis ac supplicationibus moliuntur.
aliud quippe ora hominum aliud corda agunt, et dum uerbis
praeterita mala plangunt, sensu futura meditantur, ac sic
oratio eorum auctrix est magis criminum quam exoratrix. ut
uere illa in eis scripturae maledictio compleatur, ut de oratione
49 ipsa exeant condemnati et oratio eorum fiat in peccatum. de-
nique si uult quispiam scire, quid in templo huiusmodi homines
cogitarint, uideat quid sequatur. siquidem consummatis sol-
lemnibus statim ad consuetudinaria omnes studia discurrunt,
alii scilicet ut furentur alii ut inebrientur alii ut fornicentur

21 Psal. 108, 7

2 praesidum *ex* praesidium *A corr.* i *eras.* aut] ac *B* 7 uere-cundia *B* 12 exacerbandum *ex* exercebandum *A corr. m. 1* enim *om. B* 15 intra *litt.* nt *m. rec. add. A* 16 *ante* exeunt *lacunam indicauit Baluzius, post* exeunt *Halmius, qui 'supplendum uidetur', inquit,* 'exeunt, ut noua committant' (*uel* perpetrent); *nos quoque ante* exeunt *statuimus lacunam et putamus excidisse uerba* executuri noua *collatis postremis huius capitis uerbis; cfr. quae disputauimus in Sitz.-Ber. p. 9* 20 auctrix *ex* autrix *A corr. m. 2*: aut (ut *corr.*) rix *B* (aut rixa *Tt* ** rixa *v*) 21 scripturae *ex* scriptura *A corr. m. 2* 22 condempnati *A* 24 cogitarint *B*: cogitarent *A* sollempnibus *A*

alii ut latrocinentur: ut euidenter appareat hoc eos esse meditatos, dum intra templum sunt, quod postquam egressi fuerint exsequuntur.

X. Sed uidelicet cuncta haec mala et omnem uitiorum pro- 50
brositatem, quam supra dixi, ad seruos fortasse quidam aut abiectissimos quosque homines referendam putant, ceterum nomen ingenuum hac flagitiorum labe non pollui. quid autem aliud est cunctorum negotiantium uita quam fraus atque periurium, quid aliud curialium quam iniquitas, quid aliud officialium quam calumnia, quid aliud omnium militantium quam rapina? sed putas forsitan, quod hoc etiam de personis
istiusmodi ferri possit. hic est enim, inquis, eorum actus, quae 51
et professio, ac per hoc nihil mirum est, si agunt quod profitentur: quasi uero aut agere ullum deus res malas uelit aut profiteri, aut nulla sit penitus sacrae maiestatis offensa, si maximum scelus minores uideantur agere personae, praesertim cum in hac hominum multitudine maior multo sit pars generis humani: et absque dubio, ubi maior est peccantium turba, maior est diuinitatis iniuria. sed omnis, inquis, nobilitas ab
his sceleribus immunis est. parum est id quidem, quia non 52
aliud uidetur nobilitas in omni mundo quam unus homo in grandi populo. sed uideamus tamen, si uel id ipsum parum sit carens crimine. ac primum consideremus, quid de huiusmodi hominibus dicat sermo diuinus. arguens quippe apostolus dei populum sic ait: audite, fratres mei dilectissimi. nonne deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites in fide et heredes regni, quod repromisit deus diligentibus se? uos autem exhonorastis pauperem.

25 Iac. 2, 5

2 intra in templum (*sic*) *A* 4 probositatem *B* 5 aut] ut *B* 7 hac *ex* ac *A corr. m. 2* 10 officilium *B* 12 ferre *B* 14 ullum *B s. l.* 15 paenitus *A* offensum *B* 17 micior *uel* mecior *A* (*ortum ex* maior *aperta, quam dicunt, a lit.* = cc *scripta, quam in A haud raro inueniri l. l. p. 7 monuimus*); *ceterum fort. scrib.* ea maior 18 humani: et (*non* humani, et *ut uulgo*) *interpungendum est cum Hartelio, aut scribendum paulo post* maior sit diu. *uel* maior et diu. 22 id *om. B* 24 sermo dicat *B* 28 exonerastis *B*

nonne diuites per potentiam opprimunt uos? nonne
ipsi blasphemant bonum nomen, quod inuocatum
53 est super uos? graue hoc apostoli testimonium est, nisi
forte immunes se ab eo nobiles putent, quia sunt soli diuites
nominati. sed aut îdem sunt nobiles qui et diuites, aut si
sunt diuites praeter nobiles, et ipsi tamen iam quasi nobiles,
quia tanta est miseria huius temporis, ut nullus habeatur
magis nobilis quam qui est plurimum diues. sed siue de alter-
utris siue de utrisque apostolus dixerit, facile de hoc com-
poni potest; non enim interest, de qua hoc potissimum parte
54 dictum sit, quod utrique certum est conuenire. quis enim uel
nobilium omnino uel diuitum horrens crimina? quamuis in hoc
fefellerim; multi enim horrent sed paucissimi euitant. in aliis
quippe horrent quod in se semper admittunt, mirum in modum
et accusatores eorundem criminum et exsecutores. execrantur
publice quod occulte agunt, ac per hoc, dum damnare se
ceteros putant, ipsos se magis propria animaduersione con-
55 demnant. sed relinquamus istos, qui magis rei sunt. quis est
uel diues omnino uel nobilis aut innocentiam seruans aut a
cunctis sceleribus manus abstinens? quamquam superflue a
cunctis dixerim: utinam uel a maximis, quia uolunt sibi id
forte maiores quasi priuilegii uindicare, ut iure suo crimina
uel minora committant. itaque de peccatis facilioribus nihil
dico. uideamus si uel a duobus illis quasi capitalibus malis
ullus immunis est, id est uel ab homicidio uel a stupro. quis
enim est aut humano sanguine non cruentus aut caenosa im-
puritate non sordidus? unum quidem ex his ad poenam aeternam
sufficit, sed prope nullus diuitum non utrumque commisit.
56 XI. Sed cogitat forte aliquis de hoc numero: ego iam ista
non facio. laudo, si non facis, sed tamen forte ante fecisti,

3 testimonium apostoli est *B* 5 îdem *praeter AB etiam v, non* iidem *quod Brassicano debetur* 12 uel ue *A* 13 horrent *ex* horrunt *A corr. m. 2* 14 immodum *A* 15 accusator esse *A* ex-accusatores *B* exsecutores *Hartelius* (*propter seqq.* quod occulte agant): excusatores *AB Halmius* exsecrantur *B ut uid.* 16 dampnare *et post* condempnant *fere ubique; quare in posterum talia non adnotabo* 17 putant ipsos se ceteros putant ipsos *B* 22 priuilegium dicare *B* 27 sordibus *A*

et non est numquam omninò fecisse facere cessasse. quod si ita esset, quid proderat tamen, unum a scelere desistere et multos in sceleribus permanere? non sanat conuersio unius 57 crimina plurimorum, nec sufficit ad placandum deum quod unus peccata deserit, quem uniuersitas totius humani generis offendit, praesertim cum is, qui conuertitur, ut mortem aeternam possit euadere, magnos profecto conuersionis suae fructus capiat, si euadat, nedum contingere ei possit, ut ab aliis poenam damnationis auertat, quia et hoc intolerabilis superbiae atque immanis piaculi crimen est, si tam bonum se aliquis esse credat, ut etiam malos existimet per se posse saluari. loquens 58 deus de terra quadam uel de populo peccatore sic dicit: s i f u e r i n t t r e s u i r i i n m e d i o e i u s, N o ë e t D a n i e l e t I o b, n o n l i b e r a b u n t f i l i o s n e q u e f i l i a s: i p s i s o l i s a l u i e r u n t. neminem reor tam impudentem fore, qui se his talibus uiris audeat comparare, quia, quamuis placere nunc aliquis deo studeat, hoc ipsum tamen genus maximae iniustitiae est, si se iustum praesumat; ac per hoc sublata est omnis spes falsae opinionis, qua credamus innumeram perditorum hominum multitudinem suffragio paucorum bonorum a praesentibus malis posse defendi. cum enim nullus illis quos 59 supra diximus par sit, quae esse spes ullis potest, quod liberari [et] extranei et innumeri et mali a paucissimis bonis possint, cum illi familiarissimi deo sancti ne hoc quidem a domino promeruerint, ut in filiis suis uel sua membra saluarent? et recte. nam licet omnes admodum filii membra parentum esse uideantur, non putandi sunt tamen membra eorum esse, a quibus affectu coeperint discrepare, quia morum degenerantium prauitate pereunt in talibus beneficia naturae.

12 Ezech. 14, 14.

2 proderet *B* (prodesset *Ttv*) 3 unius conuersio *B* 6 his qui *B* 7 magnus *B et* u *m. 2 mut. in* o *A* profecto *ex* profectu *A corr. m. 2* 10 est crimen *B* 11 estimet *A* ęstimet *B* 13 Danihel *A* 14 neque] et *B* 15 neminem tamen *B* (neminem tam *sed* tam *linea transuersa del. in v Brassicanus*) 17 iustitiae *A* 21 nullis *A* 22 par* *eras.* s *lit. A* liberare *A* 23 et (*ante* extranei) *Hartelio,* et (*ante* mali) *delendum uidetur Halmio* 25 promeruerunt *B*

quo fit ut etiam nos, qui Christiani esse dicimur, perdamus
60 uim tanti nominis uitio prauitatis. nihil enim omnino prodest nomen sanctum habere sine moribus, quia uita a professione discordans abrogat inlustris tituli honorem per indignorum actuum uilitatem. unde cum paene nullam Christianorum omnium partem, paene nullum ecclesiarum omnium angulum non plenum omni offensione et omni letalium peccatorum labe uideamus, quid est, in quo nobis de Christiano nomine blandiamur, cum utique hoc ipso magis per nomen sacratissimum rei simus, quia a sancto nomine discrepamus; nam ideo plus sub religionis titulo deum laedimus, quia positi in religione peccamus.

1 qui non Christianos esse dicimus *B* qui Christianos (*sed* o *mut. in* i *et* s *punct.*) esse dicimur *A* 2 omnino enim nihil *B* 5 cum *om. A* 7 lo&alium *A* 10 sancto *B s. l.* nam et *B* 11 ledimus *ex* ludimus *in v corr. Brassicanus:* laudemus *A* ludimus *B* (*in archetypo A cod. fuisse suspicor* laudimus *s. scr.* e *lit. quae substituenda fuit pro* u *sed male ponebatur* pro i) 12 *post* peccamus EXPL. LIB. III. INCIPIT LIBER (*om. B*) QUARTUS *AB*

LIBER IIII.

I. Discedatur itaque ab illa, quam supra diximus, Christiani 1
nominis praerogatiua, ut putemus, quia simus cunctis gentibus
religiosiores, debere nos esse etiam fortiores. nam cum, ut
diximus, hoc sit hominis Christiani fides, fideliter Christum
credere, et hoc sit Christum fideliter credere, Christi mandata
seruare, fit absque dubio ut nec fidem habeat qui infidelis est
nec Christum credat qui Christi mandata conculcat, ac per
hoc totum in id reuoluitur, ut qui Christiani hominis opus
non agit, Christianus non esse uideatur; nomen enim sine
actu atque officio suo nihil est. nam, sicut ait quidam in
scriptis suis, quid est aliud principatus sine meritorum sub-
limitate nisi honoris titulus sine homine, aut quid est dignitas
in indigno nisi ornamentum in luto? itaque, ut isdem uerbis 2
etiam nos utamur, quid est aliud sanctum uocabulum sine
merito nisi ornamentum in luto? sicut etiam per diuinas
litteras sacer sermo testatus est dicens: c i r c u l u s a u r e u s
i n n a r i b u s s u i s, m u l i e r p u l c h r a e t f a t u a. et in nobis
itaque Christianum uocabulum quasi aureum decus est: quo
si indigne utimur, fit ut sues cum ornamento esse uideamur.
denique qui uult plenius scire uocabula nihil esse sine rebus, 3

11 Salu. ad eccl. II, 37 17 Prou. 11, 22

2 Discedatur *ex* Disceditur *in v corr. Brassicanus*: DISCITUR *A* DISCEDITUR *B* QUA *A* quę *B* 3 scimus *sed* c *punct. A* 4 etiam *om. B* 9 hominis *B* 10 nomen] nōn *A* 13 sine nomine *B* 15 uocabulum *bis habet T sed semel* punctatum, *item v; quod non silentio praeterii quia nostrum de communi utriusque cod. fonte iudicium (cf. Sitz.-Ber. p. 18 sq.) confirmare uidetur* 16 ornamento *A sed s.* o *fin. scr. m. 2* ṽ 17 testatus est *B corr. ex* testatur 19 quod si *B*

respiciat quomodo innumerabiles populi cessantibus meritis
etiam nomina perdiderunt. duodecim Hebraeorum tribus, cum
electae quondam a deo essent, duo nomina sacrosancta acce-
perunt: et populus enim dei et Israhel appellatae sunt. sic
quippe legimus: audi populus meus, et loquar; Isra-
hel, et testificabor tibi. ergo Iudaei aliquando utrum-
que, nunc neutrum. nam nec dei populus dici potest qui
cultum dei olim reliquit, nec uidens deum qui dei filium
denegauit, sicut scriptum est: Israhel uero me non cog-
4 nouit, et populus me non intellexit. propter quod
etiam alibi deus noster de Iudaeorum plebe loquitur ad pro-
phetam dicens: uoca nomen eius, non dilecta. et iterum
ad Iudaeos ipsos: uos non estis populus meus, et ego
non sum deus uester. cur autem hoc de eis diceret et
ipse alibi euidenter ostendit; sic quippe ait: dereliquerunt
uenam aquarum uiuentium dominum. et iterum:
uerbum, inquit, domini proiecerunt et sapientia
5 nulla est in illis. quod quidem timeo ne non magis tunc
de eis dici potuerit quam de nobis nunc dici possit, quia nec
uerbis dominicis obtemperamus, et qui uerbis domini non
obsequimur, sapientiam profecto in nobis penitus non habemus.
nisi fortasse credimus sapienter nos deum spernere et hoc
ipsum, quod Christi mandata contemnimus, summam pru-
6 dentiam iudicamus. est quidem causa, cur hoc ita existimare
credamur; nam tanto consensu omnes peccata sequimur, quasi
summi consilii conspiratione peccemus. quae cum ita sint,
quae ratio est, ut ipsi nos falsa opinione fallamus, existimantes
scilicet, quia Christiani esse dicamur, quod opitulari nobis
inter mala quae agimus nomen bonum possit, cum spiritus

5 Psal. 49, 7; 80, 9 9 Isa. 1, 3 12 Os. 1, 9 Rom. 9, 25 15 Hierem. 17, 13 17 Hierem. 8, 9

1 innumerabilis *A* 4 Israel *B* (*item infra*) 8 reliquens *B* (relinquens *Tt et m. 1 v*) 10 me *in fin. lin. add. m. rec.* us *A* (*unde Baluzius alii ediderunt* meus me) 11 alibi etiam *B* 14 de eis ipse diceret *B* diceret *ex* dicere *A corr. m. 2* et ipse] ipse *B* 24 cur *B s. l.* 28 opitulare *A*

sanctus nec fidem quidem dicat hominibus Christianis sine operibus bonis posse prodesse. et utique multo plus est fidem habere quam nomen, quia nomen uocabulum est hominis, fides autem fructus est mentis. et tamen hunc ipsum fidei fructum infructuosum apostolus sine operibus bonis esse testatur dicens: fides sine operibus mortua est. et iterum: sicut enim corpus sine spiritu, sic fides sine operibus bonis mortua est. addit quoque asperiora quaedam ad confundendos eos, qui sibi praesumptione Christianae fidei blandiuntur.

II. Sed dicit aliquis: tu fidem habes et ego opera habeo: 7
ostende mihi sine operibus fidem tuam et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam. quo utique hoc indicat, actus bonos Christianae fidei quasi testes esse, quia Christianus nisi opera bona fecerit, fidem suam penitus adprobare non possit, ac per hoc quod probare non ualeat quia sit, sic omnino habendum esse quasi non sit. nam quam pro nullo hoc habendum existimaret, in subditis statim ipse demonstrat, dicens ad Christianum: tu credis quia unus est deus. bene facis: et daemones credunt et contremescunt. consideremus, 8
quid uoluerit hoc loco apostolus dicere, nec irascamur diuinis testimoniis sed adquiescamus, nec contradicamus sed proficiamus. tu credis, inquit ad Christianum sermo diuinus, quod deus unus est. bene facis: et daemones credunt et contremescunt. numquid errauit apostolus, ut hominis Christiani fidem daemoni compararet? non utique: sed ostendere illud uolens, quod supra dictum est, quia sine operibus bonis nihil sibi per fidei supercilium usurpare debe-

6 Iac. 2, 20 7 Iac. 2, 26 cf. Iac. 2, 18 19 Iac. 2, 19

3 est uocabulum *B* 12 fidem sine operibus *B* (*add.* fidem *s. l. post* oper.) 13 bonos *ex* bonus *A corr. m. rec.* 14 testis *A* 15 poenitus *A* 17 '*an* existimarit?' *Halmius; facillima quidem esset emendatio, sed non necessaria; cf. V 8 med.:* Et quidem mirari possim, quod hoc non omnes omnino facerent 20 contremiscunt *ex* contremescunt *A corr. m. rec. item paulo post bis* 22 adquiescamus nec contradicamus *ex* —escamur et—dicamur *A corr. m. rec.*; *item* 26 hominis *ex* homines

rent, idcirco ait et a daemonibus deum credi; scilicet ut, sicut daemones, cum deum credant, tamen in peruersitate perdurant, ita et quosdam homines quasi credulitatem daemonicam habere, qui cum se deum credere adserant, tamen
9 a malo opere non cessant. subiungit autem ad pudorem et condemnationem hominum peccatorum, non credere solum daemones dei nomen sed etiam timere et contremescere. hoc est dicere: quid tibi blandiris, o homo, quisquis es, credulitate, quae sine timore atque obsequio dei nulla est? aliquid plus daemones habent. tu enim unam rem habes tantummodo, illi duas: tu credulitatem habes, non habes timorem, illi et credulitatem habent pariter et timorem. quid miraris ergo, si caedimur? quid miraris, si castigamur si in ius hostium tra-
10 dimur si infirmiores omnibus sumus? siue miseriae nostrae siue infirmitates siue euersiones siue captiuitates et poenae improbae seruitutis testimonia sunt mali serui et boni domini. quomodo mali serui? quia patior scilicet uel ex parte quod mereor. quomodo boni domini? quia ostendit quae mereamur, etsi non inrogat quae mereamur; clementissima enim ac benignissima castigatione mauult nos corrigere quam perire. nos siquidem, quantum ad crimina nostra pertinet, letalibus suppliciis digni sumus; sed ille plus misericordiae tribuens quam seueritati uult nos clementis censurae temperamento emendare
11 quam plaga iustae cohercitionis occidere. ingratum nobis esse quod caedimur satis certus sum. sed quid miramur, si peccantes nos deus uerberat, cum ipsi peccantes seruulos uer-

1 ait et] autem *B* credi *ex* crede *A corr. m. rec.* (*non 2*) 2 imperuersitate *A* in perdiuersitate *B* (*ortum sine dubio ex* diuersitate, *ut est in T, s. scr.* per) 4 asserant *A s. l. m. 2* 6 hominum] hoiū *B* (*unde in Ttv* horum) 7 daemones *B corr. ex* homines 11 illi et crudelitatem *non B solum, ut apud Halmium, sed et A* (*in rell.* et *deest*) 13 miraris ergo si castigamur *B* 15 penę *B* 17 patior *B s. l.* 18 ostendit quid *B* 21 lo&alibus *A* 22 digni sumus *ex* dignissimis *A corr. m. 2;* dignisimus *B* 23 seueritati *ex* seueritate *A corr. m. 2* uult] mauult *B* (*praeter locum ab Halmio conlatum V 9, 49*) *uid. nostri libri cap. seq. med.*: seruus mentiri uult quam etc., *ubi A item* uult *habet, quod Halmius non adnotauit*) 24 cohertitionis *sed* h *punct. A* coercitionis *B* 25 satis certum certus *B*

beremus? iniusti iudices sumus: homunculos nos flagellari a deo nolumus, cum ipsi condicionis nostrae homines flagellemus. sed nec miror quod tam iniqui in hac re sumus: natura in nobis et nequitia seruilis est. uolumus delinquere et nolumus uerberari: ipsi in nobis mores sunt qui in serunlis nostris; omnes uolumus impune peccare. denique, si mentior, cunctos consulo, nego ullum esse, quamlibet magni criminis reum, qui se adquiescat debere torqueri. hinc ergo agnosci potest, 12
quam inique ac prauissime aliis seuerissimi sumus nobis indulgentissimi, aliis asperi nobis remissi. in eodem crimine punimus alios nos absoluimus: intolerabilis prorsus et incontumaciae et praesumptionis. nec agnoscere in nobis uolumus reatum et audemus de aliis usurpare iudicium. quid esse iniustius nobis aut quid peruersius potest? id ipsum scelus in nobis probabile esse ducimus, quod in aliis seuerissime uindicamus. et ideo non sine causa ad nos apostolus clamat: propter quod inexcusabilis es, o homo omnis qui iudicas; in quo enim alium iudicas, te ipsum condemnas; eadem enim agis quae iudicas.

III. Sed non eadem, inquit aliquis ex diuitibus, non eadem 13
nos agimus, quae serui agunt: ex seruis enim fures ac fugitiui sunt, ex seruis gulae ac uentri iugiter seruientes. uerum est

17 Rom. 2, 1

1 iniusti iudices *ex* iniuste iudicis *A corr. m. 2* homunculi *ex* homunculos *A corr. m. 2 fort. recte* 5 qui in *B* (*ceterum in T uerba:* ipsi—nostris *desunt, quod fugit Halmium*) 9 ac praui(s *in fine lin. rec. m. add.*) sime *A* ac praues simus *B* (*diu superlatiuum coniunctum cum positiuo* inique *suspectum habui et male ortum mihi persuaseram ex sequentibus superlatiuis ita ut* praue *corrigerem; quod iam retro uela dedi factum est Hartelio monente, similia congesta esse in Indice III. Arnobianorum librorum aduersus nationes ed. ab A. Reifferscheidio p. 307* 11 punimos *B* incontumaciae] *'lectio dubia' Halmius in Ind. III. dicit; cui primum assentiebar: nunc uero cum Hartelio* incontumacia *idem esse puto quod* obsequium; *est autem ἅπαξ εἰρημένον* 12 nec] haec *A* 17 excusabilis *ex* excusabiles *A corr. m. 2* omnis homo *B* 20 non eandem *B* 21 enim gulae *B* 22 uentri (*ex* uentre *corr. m. 2*) iugiter *A*: iugiter uentri *B*

esse haec uitia seruorum: sed plura tamen sunt ac maiora
dominorum quamuis non omnium. excipiendi enim quidam
sunt sed paucissimi: quos ideo non nomino, ne non tam eos
nominando laudare quam alios non nominando uidear publi-
14 care. ac primum serui, si fures sunt, ad furandum forsitan
egestate coguntur: quia, etiamsi stipendia usitata praestentur,
consuetudini haec magis quam sufficientiae satisfaciunt et ita
implent canonem, quamquam non explent satietatem. ac per hoc
culpam ipsam inopia minus culpabilem facit, quia excusabilis
furti reus est, qui ad furtum cogi uidetur inuitus. nam et
scriptura ecclesiastica quasi subexcusare quodammodo misero-
rum omnium noxas uidetur dicens: non grandis est cul-
pae, cum quis furatus fuerit; furatur enim, ut
esurientem impleat animam. furatur, ut expleat animam
suam: ac per hoc non satis a nobis accusandi sunt qui diuino
15 sermone excusantur. quod autem de furtis seruorum dicimus,
hoc etiam de fuga: immo hoc rectius de fuga, quia ad fugam
seruos non miseriae tantum, sed etiam supplicia compellunt.
pauent quippe actores pauent silentiarios pauent procuratores,
prope ut inter istos omnes nullorum minus serui sint quam
dominorum suorum: ab omnibus caeduntur ab omnibus con-
teruntur. quid amplius dici potest? multi seruorum ad dominos
suos confugiunt, dum conseruos timent. unde illorum fugam
non tam ad eos debemus referre qui fugiunt, quam ad eos
qui fugere compellunt. uim patiuntur infelicissimi: famulari
optant et fugere coguntur. discedere a seruitio dominorum
suorum omnino nolunt et conseruorum suorum crudelitate non
16 permittuntur ut seruiant. mendaces quoque esse dicuntur. ad

12 Prou. 6, 30.

2 quidam enim *B* 4 laudare—non nominando *om. A* non (*post* alios) *om. B* (*et Tt*, *habet v*) pubblicare *B* 6 usitate *A* 7 consuetudinē *A* quamquam (quāq:) *scripsi:* quae *Hartelius* quod *AB Halmius* 11 miserorum hominum '*Rittershusius probabiliter*' *Halmius* 14 in Salomone furatur] *glossam* in Salomone (*omnibus codicibus communem*) *delendam esse uidit Baluzius* 15 non *om. B m. 1* 18 seruos *ex* seruus *A corr. m. 1* 19 silentiarios *supra* i *primae syll. scr.* a *m. 2 A* 23 fugiunt *B* 25 famulare *A*

mendacium nihilominus atrocitate praesentis supplicii coartantur, siquidem, dum tormentis se uolunt eximere, mentiuntur. quid autem mirum est, si positus in metu seruus mentiri uult quam flagellari? accusantur etiam gulae et uentris auidi. nec hoc nouum est: magis desiderat saturitatem qui famem saepe tolerarit. sed esto, non perferat famem panis, famem certe perfert deliciarum, et ideo ignoscendum est, si auidius expetit
quod ei iugiter deest. tu uero nobilis tu uero diues, qui 17
omnibus bonis affluis, qui hoc ipso deum sanctis operibus honorare plus debes, quod beneficiis illius sine cessatione perfrueris, uideamus si actus non dico sanctos sed uel innoxios habes. et quis, ut superius dixi, diuitum praeter paucos non cunctis criminibus infectus est? et quod paucos excipio, utinam plures atque omnes excipi liceret: salus erat omnium innocentia plurimorum. neque ego nunc de ullo dico, nisi de eo tantum, qui in se id quod dico esse cognoscit. si enim extra conscientiam suam sunt quaecumque dico, nequaquam ad iniuriam eius spectant cuncta quae dico: si autem in se esse nouit quae loquor, non a mea sibi hoc lingua dici existi-
met sed a conscientia sua. ac primum, ut de uitiis seruilibus 18
dicam: si fugitiuus est seruus, fugitiuus es etiam tu, diues ac nobilis; omnes enim dominum suum fugiunt, qui legem

1 mendacium *ex* mentium *A corr. m. rec.* praesenti.. *B* 2 exhimere *sed* h *punct. A* 3 immetu *A* mauult *B ut Halmii silentium probare uidetur; cf. adn. nostram ad huius libri § 10* 4 auidi] uidi *A* 6 tolerauit *B* 7 expedit *A* 8 quo ei iugiter deest *ex* quod erat i. d. *A corr. m. 2*, quod ei uel erat iugiter deest *B* (quod ei uel iug. deerat *v*); '*fort.* quod erat iugiter (*sc. ante seruitutem*) et deest' *Halmius; cfr. quae disputauimus in Sitz.-Ber. p. 17* 9 omnibus] immanibus *ex* manibus *A corr. m. rec.* (*in archetypo A cod. fuisse uidetur* quimõmibus *uel* quionibus) 12 et quis] ecquis *coni. et in textum recepit Halmius, quod non probarim, quia* ecquis, ecquid *alias apud Saluianum me legere non memini; et idem fere est quod* sed *ut* pag. 65, 11. 68, 27. 70, 10. 71, 7. 73, 7. 80, 18 *alibi* 13 interfectus *sed* ter *syllabae lineola subscripta A* 15 de ullo dico nunc *B* de eo] ideo *B* 16 agnoscit *B* 17 quaecumque *B corr. ex* quae 19 existimet *v*; estimet *A* aestimet *B*

domini derelinquunt. quid ergo, diues, culpas in seruo? hoc
facis quod et ille. ille fugitiuus est sui domini et tu tui:
sed hoc culpabilior tu quam ille, quia ille fugit forsitan malum
dominum et tu bonum. incontinentiam quoque uentris in seruo
arguis. in illo rara est per indigentiam in te cotidiana per
19 copiam. uides ergo apostolicam sententiam te potissimum
uerberare, immo te solum, quia in quo alium iudicas
temetipsum condemnas; eadem enim agis quae iudi-
cas, immo non eadem sed maiora multo ac nequiora. in illo
quippe etiam infrequentem uentris intemperantiam punis, et tu
adsidua cruditate distenderis. furtum quoque, ut putas, seruile
uitium est. et tu furtum, diues, facis, quando a deo uetita prae-
sumis. omnes siquidem furta faciunt, qui inlicita committunt.
20 IIII. Sed quid ego tam minute et quasi allegorice de hoc
loquor, cum facinoribus apertissimis non furta tantum diuitum
sed latrocinia comprobentur? quotus quisque enim iuxta di-
uitem non pauper aut actu aut statu tutus est? siquidem per-
uasionibus praepotentum aut sua homines inbecilli aut etiam se
ipsos cum suis pariter amittunt, ut non inmerito de utrisque
personis sacer sermo testatus est dicens: uenatio leonis
onager in heremo: sic pascua sunt diuitum pau-
peres. quamuis tyrannidem hanc non pauperes tantum sed
21 paene uniuersitas patiatur generis humani. quid est enim

7 Rom. 2, 1 20 Eccl. 13, 23

2 domini sui *B* 4 quoque uentris in] quoque in uentris *AB* (quam uentris in *v*, *unde Brassicanus* uentris quam in) 6 apostolicam sententiã *A* apostolica sententia *B* 7 uerberare *scripsi:* uerberari *AB* 8 agis enim *B* eadem magis *B* (*ceterum A bis* eadem *corr. ex* eandem) 9 multa *A* 11 adsidua *supra* d *scr.* s *m. 2 A* crudelitate *B* 16 quotus *ex* quotu *A corr. m. 2* 17 non *om. B* Ñ *initio lineae extra lin. A m. 1, ut uid.* actu] auctus *B* statu tutus *Hartelius*: statutus *A sed* tus *syllabae lineola subscripta* (*cf. ad p. 69, 13*): statutus *B* (*cf. locum simillimum* V 44) persuasionibus *A cf. paulo post* § 22 18 praepotentium *B* homines *ex* hominis *A corr. m. 1* 20 testatus sit *B* uenatio *sed* n *punct. A* 21 pascuas̃ *pro* pascua sunt *A sed lineolam add. m. 2* pauperes *ex* pauperis *A bis corr. m. 2*

aliud dignitas sublimium quam proscriptio ciuitatum? aut quid aliud quorundam, quos taceo, praefectura quam praeda? nulla siquidem maior paupercularum est depopulatio quam potestas; ad hoc enim honor a paucis emitur, ut cunctorum uastatione soluatur: quo quid esse indignius quid iniquius potest? reddunt miseri dignitatum pretia, quas non emunt: commercium nesciunt et solutionem sciunt: ut pauci inlustrentur, mundus euertitur: unius honor orbis excidium est. denique sciunt hoc Hispaniae, quibus solum nomen relictum est, sciunt Africae, quae fuerunt, sciunt Galliae deuastatae, sed non ab omnibus, et ideo in paucissimis adhuc angulis uel tenuem spiritum agentes, quia eas interdum paucorum integritas aluit, quas multorum rapina uacuauit.

V. Sed euagati longius sumus dolore compulsi. ergo ut 22 ad superiora redeamus: quid est igitur, in quo non seruilibus uitiis etiam nobiles polluantur, nisi forte ideo, quia illa, quae in seruis peccata puniunt, ipsi quasi licita committunt? denique ad has peruasiones, quas supra dicti nobiles agunt, seruus nec adspirare permittitur. quamuis mentiar; quidam enim ex seruis nobiles facti aut paria aut maiora fecerunt. sed hoc tamen imputari seruis nequaquam potest, quod quibusdam seruilis condicio tam feliciter cessit. homicidia quoque in 23 seruis rara sunt terrore ac metu mortis, in diuitibus adsidua spe ac fiducia impunitatis. nisi forte iniqui simus hoc quod diuites faciunt ad peccata referendo, quia illi cum occidunt

3 pauperculorum *B* pauperum incolarum *suspicatur Hartelius; sed cf. Indicem III s. u.* pauperculus 4 emittitur *B* 6 reddunt mi**i *A* pretia] praedia *A* 7 commertium *AB* solationem *A* 9 hispaniae *A m. 1* hispani *deleta* e *lit. et* a *punct. A m. 2* 10 gallia *A* deuastę *supra scr.* ta *syll. m. 2 A* 15 igitur *om. B* 18 persuasiones *A uid. supra ad § 20* 19 adspirare *sed* s *supra* d *scr. A* 20 paria] paru* *s. scr.* a *A* (*ante ras. uidetur fuisse* parui *quod facile oriebatur ex* paricc *scilicet* a *litera in fine aperta* = cc *de qua monui in Sitz.-Ber. p. 7;* parua *B* (*Tt; in v* paria *ex* parua *corr. Brassicanus*) 22 seruulis *B* 24 fidutia *A* iniquissimos *sed* s *priore delet. et supra* o *scr.* u, *ergo* iniqui simus (*non ut Halmius habet* sumus) *A* iniqui simus *B*; '*solet Salu. post* nisi forte *coniunctiuum ponere, u. I 4. III 53. ad eccl. I 34 II 36.54 III 77' Halmius* 25 peccatum *B* illi *ex* ille *A corr. m. rec.*

24 seruulos suos, ius putant esse non crimen. nec solum hoc,
sed eodem priuilegio etiam in exercendo impudicitiae caeno
abutuntur. quotus enim quisque est diuitum conubii sacramenta
conseruans, quem non libidinis furor rapiat in praeceps,
cui non domus ac familia sua scortum sit, et qui non, in
quamcumque personam cupiditatis improbae calor traxerit,
mentis sequatur insaniam? secundum illud scilicet, quod de
talibus dicit sermo diuinus: equi insanientes in feminas
facti sunt. quid enim aliud quam de se dictum hoc probat,
qui totum peruadere uult concubitu quicquid concupierit
25 aspectu? nam de concubinis quippiam dici forsitan etiam
iniustum esse uideatur, quia hoc in comparatione supradictorum
flagitiorum quasi genus est castitatis, uxoribus paucis esse
contentum et intra certum coniugum numerum frenum libidinum
continere. coniugum dixi, quia ad tantam res impu-
26 dentiam uenit, ut ancillas suas multi uxores putent. atque
utinam sicut putantur esse quasi coniuges, ita solae haberentur
uxores. illud magis taetrum ac detestabile, quod quidam
matrimonia honorata sortiti alias sibi rursum seruilis status
coniuges sumunt, deformantes sancti conubii honorem per
degeneris contubernii uilitatem, non erubescentes maritos se
fieri ancillarum suarum, praecipitantes fastigia nobilium matrimoniorum
in cubilia obscena seruarum, digni prorsus etiam
illarum statu, quarum se putant dignos esse consortio.

27 VI. Non dubito ex his plurimos, qui aut sunt nobiles aut
uideri nobiles uolunt, superbe et aspernanter accipere, quod,
dum consideramus haec talia quae locuti sumus, minus flagitiosos
diximus seruos quosdam esse quam dominos. sed cum
ego hoc non de omnibus, sed de his qui tales sunt praedicauerim,
nullus irasci omnino debet, qui nequaquam se talem

8 Hierem. 5, 8

1 non *punct.* n *in fin. et s. scr. m. rec.* s *A* nec] non *B*
2 caeno (*sic*) *A*, *de B non liquet* 6 quācumque *ex* quaecumque *A corr. m. 2* 14 frenos *B* 17 coniuges *ex* coniugis *A corr. m. 2*
22 fastigium *B* 25 qui *ex* quae *A corr. m. 2*, *item* uideri *ex* uidere 29 hoc ego *B* (*in A esse* ego hoc *non adn. Halmius*)

esse cognoscit, ne hoc ipso, quod irascitur, de coetu ipsorum
esse uideatur. quin potius quicumque ex nobilibus haec mala
horrent irasci talibus debent, quod facinoribus sordidissimis
nobilitatis nomen infament: quia licet hi, qui tales sunt,
omnem grauent populum Christianum, specialiter tamen illos
sordibus suis polluunt, quorum pars esse dicuntur. diximus 28
itaque nobiles quosdam esse seruis deteriores [diximus utique]
et improbabiliter diximus, nisi quod diximus comprobamus.
ecce enim ab hoc scelere uel maximo prope omnis seruorum
numerus immunis est. numquid aliquis ex seruis turbas con-
cubinarum habet, numquid multarum uxorum labe polluitur
et canum uel suum more tantas putat coniuges suas esse,
quantas potuerit libidini subiugare? sed responderi uidelicet 29
ad haec potest, quod facere seruis ista non liceat: nam pro-
fecto facerent, si liceret. credo: sed quae fieri non uideo,
quasi facta habere non possum. quamlibet enim in eis im-
probae mentes, quamlibet malae cupiditates sint, nullus pro
eo, quod non admittit, scelere punitur. malos esse seruos ac
detestabiles satis certum est, sed hoc utique ingenui ac
nobiles magis execrandi, si in statu honestiore peiores sunt.
quo fit ut ad illum peruenire exitum rei huius necesse sit,
non ut serui sint a reatu nequitiae suae absoluendi, sed ut
plurimi diuites magis sint seruorum comparatione damnandi.
nam illud latrocinium ac scelus quis digne eloqui possit, quod, 30
cum Romana respublica uel iam mortua uel certe extremum

2 haec *om.* *B* *m. 1* 7 diximus utique (*ex* itaque *A* *corr. m. 2*) *ut male ex antecedentibus repetitum seclusimus* 8 improbaliter *B* comprobemus *ex* comprobamus *A* *corr. m. 2* 10 numquid enim aliquis *B* (aliquis *s. l.*) 13 libidinis *sed* s *punct.* *A* responderi (*ex* respondere *m. rec.*) uidelicet ad haec *A* ad haec responderi uidelicet *B* 17 mentes *et* cupiditates *ex* -tis *A* *corr. m. rec.* *item paulo post* malos e. seruos ac detestabiles *ex* malus e. seruus ac -bilis 18 non *B* *s. l.* amittit *B* 20 honestiores *in fin.* s *punct.* *A*, *item* s. un.. statu; *fuisse uidetur* sunt si in statu *et hoc fort. rectius*; *ad* sunt—sunt *cf.* *I 7*: non sunt tamen tam miseri quam sunt mali; *item 9 bis et saepissime alias*; *cf.* *Sitz.-Ber. p. 25* ut *et* *A* *et* *B* *add.* *m. 2* 21 peruenire *A* 23 plurime *super* e *scr.* ū *m. 2* *A* magis *punct.* *m. 2* *A*

spiritum agens in ea parte, qua adhuc uiuere uidetur, tributorum uinculis quasi praedonum manibus strangulata moriatur, inueniuntur tamen plurimi diuitum, quorum tributa pauperes ferunt, hoc est, inueniuntur plurimi diuitum, quorum tributa pauperes necant. et quod inueniri dicimus plurimos, timeo ne uerius diceremus omnes: tam pauci enim mali huius expertes sunt, si tamen ulli sunt, ut in ea parte, qua multos
31 diximus, omnes paene diuites reperire possimus. ecce enim remedia pridem nonnullis urbibus data quid aliud egerunt, quam ut diuites cunctos immunes redderent, miserorum tributa cumularent; illis ut demerentur uectigalia uetera, istis ut adderentur noua; illos ut decessio etiam minimarum functionum locupletaret, istos ut accessio maximarum adfligeret; illi ut eorum, quae leuiter ferebant, imminutione ditescerent, isti ut eorum, quae iam ferre non poterant, multiplicatione morerentur, ac sic remedium illud alios iniustissime erigeret alios iniustissime necaret, aliis esset sceleratissimum praemium aliis sceleratissimum uenenum? unde aduertimus, quod nihil esse et diuitibus sceleratius potest, qui remediis suis pauperes perimunt, et nihil pauperibus infelicius, quos etiam illa, quae pro remedio cunctis dantur, occidunt.

32 VII. Iam uero illud quale, quam sanctum, quod si qui ex nobilibus conuerti ad deum coeperit, statim honorem nobilitatis amittit? aut quantus in Christiano populo honor Christi est, ubi religio ignobilem facit? statim enim, ut quis melior

5 iuuenire *A* 8 repperire possimus *A*, possemus reperisse *B* 12 etiam decessio *B* 14 imminutione morirentur ditescere *** isti *A sed et* morirentur *ex sequenti uersu huc inlatum mutauit m. 2 in* molirentur, et, *ne infinitiuum deesset*, ditescerent, *uel potius*, *cum rasura quattuor uel quinque litterarum appareat*, ditescerentur *in* ditescere 15 iam] etiam *B* morirentur (*sic*) *A m. rec. s. l.* 18 quod *in* quo *A mut. m. 2* 22 quod si hi (*A m. 2 corr.* hic) qui *AB*; *in* hi *quid lateat non liquet; primum cogitaui in* si hi *latere* ubi *et pro* qui *scribendum esse* quis (*ut est in Ttv*) *ut paulo post §. 33:* ubi enim quis mutauerit uestem *cf. Sits.-Ber. p. 25*; *sed nunc ueri puto similius* hi *uel potius* hic *ab aliquo additum esse qui pro* qui *expectabat* quis 25 melior.es se *sed* es *m. 2 A*

esse temptauerit, deterioris abiectione calcatur, ac per hoc omnes quodammodo mali esse coguntur, ne uiles habeantur. et ideo non sine causa apostolus clamat: saeculum totum in malo positum est. et uerum est; merito enim totum esse in malo dicitur, ubi boni locum habere non possunt. siquidem ita totum iniquitatibus plenum est, ut aut mali sint qui sunt, aut qui boni sunt multorum persecutione crucientur. itaque, ut diximus, si honoratior quispiam religioni se ad- 33 plicuerit, ilico honoratus esse desistit. ubi enim quis mutauerit uestem, mutat protinus dignitatem: si fuit sublimis fit despicabilis, si fuit splendidissimus fit uilissimus, si fuit totus honoris fit totus iniuriae. et mirantur mundani quidam et infideles, si offensam dei aut iracundiam perferunt, ubi deum in sanctis omnibus persequuntur; peruersa enim sunt et in diuersum cuncta mutata. si bonus est quispiam, quasi malus spernitur, si malus est, quasi bonus honoratur. nihil itaque mirum est, si deteriora cotidie patimur, qui cotidie deteriores sumus. et noua enim cotidie homines mala faciunt et uetera non relinquunt: surgunt recentia crimina nec repudiantur antiqua.

VIII. Quis ergo est causationi locus? quamlibet aspera 34 et aduersa patiamur, minora patimur quam meremur. quid querimur, quod dure agat nobiscum deus? multo nos cum deo durius agimus. exacerbamus quippe eum impuritatibus nostris et ad puniendos nos trahimus inuitum. cumque eius naturae sit mens dei atque maiestas, ut nulla iracundiae passione moueatur, tanta tamen in nobis peccatorum exacerbatio est, ut per nos cogatur irasci. uim, ut ita dixerim,

3 Ioh. 5, 19

2 ne *ex* nec *A corr. m. 2*   7 aut quii *B*   8 ut] sicut *B*   11 despl·cabilis *ex* displicabilis *A corr. m. 2*   13 ubi] q̊ *A in ras. m. rec.*   14 sanctis hominibus *coni. Rittershusius*   persequntur *alt.* u *m. rec. s. scr. A*   persecuntur *B*   15 si bonus est malus *B*   17 est *om. B*   19 reliqunt *AB*   23 quaerimur *AB*   quid dure *B*   durae *sed* a *punct. A*   durius cum deo *B*   eum] deum *B*   26 iracundiae *ex* -dia *A corr. m. 1*   28 est *B s. l.*

facimus pietati suae ac manus quodammodo adferimus misericordiae suae. cumque eius benignitatis sit ut uelit nobis iugiter parcere, cogitur malis nostris scelera quae admittimus
35 uindicare. ac sicut illi solent, qui munitissimas urbes obsident aut firmissimas arces urbium capere et subruere conantur — omnibus absque dubio eas et telorum et machinarum generibus oppugnant — ita nos ad expugnandam misericordiam dei omni peccatorum immanium scelere quasi omni telorum genere pugnamus; et iniuriosum nobis deum existimamus, cum ipsi iniuriosissimi deo simus. omnis siquidem Christia-
36 norum omnium culpa diuinitatis iniuria est. nam cum illa, quae facere a deo uetamur, admittimus, uetantis iussa calcamus, ac per hoc impie in calamitatibus nostris seueritatem diuinam accusamus: quippe nobis nos accusandi sumus. nam cum ea quibus torqueamur admittimus, ipsi tormentorum nostrorum auctores sumus. quid ergo de poenarum acerbitate querimur? unusquisque nostrum ipse se punit. et ideo illud propheticum ad nos dicitur: ecce omnes uos ignem accenditis et uires praebuistis flammae: ingredimini in lucem ignis uestri et flammae, quam accendistis. totum namque humanum genus hoc ordine in poenam aeternam ruit, quo scriptura commemorauit. primum enim ignem accendit, postea uires ignibus praebet, postremum flammam ingreditur quam parauit. quando igitur primum sibi homo aeternum accendit ignem? scilicet cum primum peccare
37 incipit. quando autem uires ignibus praebet? cum utique

18 Isa. 50, 11

3 cogitur *ex* cog&ur *A m. 2* nostris scelera nostra *B*, *item* uindicari 4 'solent *glossa uidetur*' *Halmius*; *at cf. locum simillimum V 44*: ac sicut solent hi—ita et isti—se addicunt qui *om. B* 14 nos (*s. l. m. 2*) quippe a nobis nos (a *add. m. 2 et punct.* nos) *A* nos quippe nobis nos *B* 17 quaerimur *A* se *A s. l. m. 2* illud *om. B* 18 apud nos *B* uos] eius *punctis suppositis et s. scr.* uos *A m. 2* eius *B* 19 uires *ut et paulo post ex* uiris *A corr. m. 2* 20 ur͠i *sed* i *in ras.* e *uel* ę *lit.*, *ut quidem uidetur* (uestre *et T habet*) 22 commemorauit *A*, *quod ab Halmio omissum recepi*; *cf. ad eccl. IIII 21* memorauit *B ut uid.* 24 sibi primum *B*

peccatis peccata cumularit. quando uero ignem aeternum in-
troibit? quando inremediabilem iam malorum omnium summam
crescentium delictorum nimietate compleuerit, sicut saluator
noster ad Iudaeorum principes ait: implete mensuram
patrum uestrorum, serpentes, progenies uiperarum.
non longe a plenitudine peccatorum erant quibus ipse dicebat
dominus, ut peccata complerent, ideo absque dubio, ut, quia
digni iam salute non essent, implerent iniquitatum numerum,
quo perirent. unde etiam cum lex uetus peccata Amorreorum 38
completa esse memorasset, sic locutos esse ad sanctum Loth
angelos refert: omnes qui tui sunt educ de urbe hac;
delebimus enim locum istum, eo quod increuerit
clamor eorum coram domino, qui misit nos, ut per-
damus illos. diu profecto flagitiosissimus ille populus ignem
illum accenderat, quo peribat, et ideo completis iniquitatibus
suis arsit flammis criminum suorum. tam male enim de deo
meruit, ut gehennam, quae in futuro iudicio erit, iam in hoc
saeculo sustineret.

IX. Sed nulli sunt, inquit aliquis, illorum exitu digni, quia 39
nulli illorum impuritatibus comparandi. uerum fortasse istud
sit: attamen quid facimus, quod saluator ipse omnes, qui
euangelium suum spreuerint, peiores esse memorauit? denique
ad Capharnaum sic ait: si in Sodomis factae fuissent
uirtutes, quae factae sunt in te, forsitan man-
sissent usque in hunc diem. uerumtamen dico
uobis quia terrae Sodomorum remissius erit in die

4 Matth. 23, 32 11 Gen. 19, 13 23 Matth. 11, 23 Luc. 10

1 cumularit *ex* cumular& *A corr. m. 2* uero] uiro *A* intibit *B corr. in* intra ibit 3 nimietate] nec ętate *B* 8 saluti *A* 9 perient *B* 10 lot^{h} *A* 11 angelos *ex* angelus *A corr. m. 1* 17 erit iam in hoc *Halmius*: er&icum in hoc *punct.* & *et* i *litt. et s. scr.* erit *m. 2 A*, dantur (*sic*) etiam in hoc *B*; *fort. scrib.* erit rei, iam 18 *post* saeculo *A s. l. m. 2 add.* esset *profectum a librario, ne deesset uerbum ad uocem* cum 19 sint *ex* sunt *A corr. m. 2* 20 fortassis est ut sit *B* 21 ad tamen *A* *s.* d *scr.* t *m. 2* 22 spreuerint *ex* spreuerit *A corr. m. 2*: spernerunt *B* 24 forsitan] forte *B*

iudicii quam tibi. si Sodomitas minus damnabiles esse dicit quam cunctos euangelia neglegentes, certissima ergo ratio est, qua et nos, qui in plurimis euangelia neglegimus, peius timere aliquid debeamus, praesertim cum usitatis iam
40 et quasi familiaribus malis contenti esse nolimus. non sufficiunt enim multis consuetudinarii reatus, non sufficiunt lites, non calumniae non rapinae, non sufficiunt uinolentiae non sufficiunt comessationes, non sufficiunt falsitates non sufficiunt periuria, non sufficiunt adulteria non sufficiunt homicidia, non sufficiunt denique cuncta ista, etsi atrocitate inhumanissima, re tamen ipsa ad humanas iniurias pertinentia, nisi blasphemas furiosarum mentium manus iniciant etiam in deum. posuerunt enim, sicut de impiis scriptum est, posuerunt in caelo os suum, et lingua eorum transiit super terram, et dixerunt: quomodo scibit deus, etsi est scientia in excelso? et illud: non uidebit nec intelleget deus
41 Iacob. ad quos utique tales rectissime propheticum illud referri potest: dixit insipiens in corde suo: non est deus. nam qui nihil a deo aspici adfirmant prope est ut cui aspectum adimunt etiam substantiam tollant, et quem dicunt omnino nil cernere dicant etiam omnino non esse. et quidem licet nullum admodum malum facinus ratione subsistat, quia rationi non possunt scelera coniungi, nullum tamen est, ut puto, uel inrationabilius uel insanius. quid enim tam furiosum est quam ut aliquis, cum deum creatorem rerum omnium non neget, gubernatorem neget, et cum factorem esse

13 Psal. 72, 9 16 Psal. 93, 7 18 Psal. 52, 1

1 esse damnabiles dicit *B* 3 quia *ex* qua *A corr. m. 2* et *B s. l.* 4 aliquod *B* 5 familiaribus] faciliori bus *B item* esse contenti nolumus *AB* 7 non calumnia (*sic*) non rapinae *A* non rapinae non calumniae *B* 8 commessationes *B et* m *et* s *alt. punct. A* 11 blasphemias *sed* i *in ras. A* blasphemia *B* blasphemiae *coni. Rittershusius* 13 caelum *B* 15 scit *B* 16 intellegit *A* intelliget *B* 17 at *B* 19 a deo aspici *A m. 2 in ras. et B* (aspici a deo *Balusius alii*) 20 etiam] et *B* 23 ratione *A* 25 creatorem *B s. l.* 26 neget (*post* non) *Rittershusius*: neget & *sed supra* & *scr.* u *m. 2 A* neget et *B*

fateatur, dicat neglegere quae fecit? quasi uero haec ei faci-
endorum omnium cura fuerit, ut neglegeret quae fecisset. ego 42
autem in tantum eum curam creaturarum suarum habere dico,
ut probem, etiam priusquam crearet habuisse: res quippe ipsa
hoc euidenter ostendit. nihil enim fecerat, nisi curam faciendi
habuisset antequam faceret, praesertim cum etiam in ipso
humano genere nullus sit ferme hominum tam hebes, qui ad
hoc aliquid agat atque perficiat, ut perfecta non curet. nam
et qui agrum excolit ad hoc colit, ut culta conseruet. et qui
uineam plantat ad hoc plantat, ut plantata custodiat. et qui
initia gregum praeparat ad hoc parat, ut curam multiplicandis
gregibus impendat. et qui domum aedificat uel fundamentum
locat, etsi necdum habitationem paratam habet, iam tamen
ipsa, quae adhuc facere molitur, spe futurae habitationis am-
plectitur. et quid de homine hoc loquar, cum etiam minima 43
animalium genera futurarum rerum affectu omnia agant?
formicae in subterraneis latibulis ex * uaria frugum genera
condentes ad hoc cuncta contrahunt ac reponunt, quia affectu
uitae suae diligunt quae recondunt. apes, cum fundamenta
fauis ponunt uel cum e floribus natos legunt, qua causa uel

2 cura] causa *Rittershusius* 2 ut neglegeret: quae fecisset *A*: ut quae fecisset neggligeret *B* 3 suorum *B* 5 faceret nisi *B* 8 agat quae *s.* q *scr.* at *et punct.* a *in* quae *A m. 2* 8 perficiat atque perfecta *B* 10 ut plantatam *B* 11 initia] initus *coni. Nolte in Zeitschr. f. Oe. G. 1879 p. 618; sed tuetur codd. scripturam conl. Ennodii Dict. VII p. 444, 26 Hartelius, ubi haec habes:* incrementum rusticum matris mammas euacuat; *haud dissimile est Colum. VIIII 13:* apes . . . . pereunt nec ullis iuuentutis supplementis frequentatae nouissime reliquae intereunt; *cfr. Cic. Tusc. V 24:* Inde est indagatio nata initiorum et tamquam seminum unde essent omnia orta generata concreta. multiplicantis *A* 13 habeat *B* 14 adhuc *ex* adhoc *A corr. m. 2, item* quid de homine *ex* qui homine 16 agant] diligant *B* 17 exuaria *AB*; *lacunam* ex *inter et* uaria *signaui; fort. excidit* aruis *uel quode Hartelius cogitauit* agris, *qui idem ceterum haud inprobabiliter* ex = exempla *e margine in textum inrepere potuisse monuit* 19 deligunt *Rittershusius* fundamenta *A quod fugit Halmium, qui* fundamina *habet* 20 fauis] mellis *B* natos *ex* natus *A corr. m. 2* (sucos *coni. F X Hirner in program. Freising. a. 1869 p. 15*)

thymum iam nisi studio et cupiditate mellis uel flosculos
44 quosdam nisi futurae sobolis caritate sectantur? deus ergo, qui etiam minimis animantibus hunc affectum proprii operis inseruit, se tantummodo solum creaturarum suarum amore priuauit, praesertim cum omnis in nos rerum bonarum amor ex illius bono amore descenderit. ipse est enim fons et origo cunctorum, et quia in ipso, ut scriptum est, et uiuimus et mouemur et sumus, ab ipso utique affectum omnem, quo pignora nostra amamus, accepimus; totus namque mundus et totum humanum genus pignus est creatoris sui. et ideo ex hoc ipso affectu, quo amare nos fecit pignora nostra,
45 intellegere nos uoluit, quantum ipse amaret pignora sua. sicut enim, ut legimus, inuisibilia eius per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur, ita amorem erga nos suum per eum, quem nobis erga nostros dedit amorem, uoluit intellegi. et sicut omnem, ut scriptum est, paternitatem in caelo et in terra a se ipso uoluit nominari, sic a nobis patris in se affectum uoluit agnosci. et quid dicam patris? immo potius plus quam patris. probat quippe hoc uox saluatoris in euangelio dicentis: sic enim dilexit deus hunc mundum, ut filium suum unicum daret pro mundi uita. sed et apostolus dicit: deus, inquit, filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?

46 X. Hoc est ergo illud, quod supra dixi, quia plus nos amat deus quam pater filium. euidens quippe res est, quod super affectum filiorum nos deus diligit, qui propter nos filio suo non pepercit. et quid? plus addo, et hoc filio iusto et hoc

7 Act. 17, 28 13 Rom. 1, 20 16 Eph. 3, 15 20 Ioh. 3, 16 22 Rom. 8, 32

2 sobolis *ex* soboli *A corr. m. 2, item* 5 priuauit *ex* primauit et 6 descenderit *ex* descender& 9 accipimus *A* 11 ipso] quoque *B* amare *ex* amore *A corr. m. 1* 18 cognosci *B* quid- dicam (*alt.* d *lit. s. scr.*) de (*punctis suppositis*) patris *A m. 2* 20 sic deus dilexit *B* 21 daret *B s. l.* uita] salute *B* 23 nobis omnia *B* 26 filium pater *B* 27 suo *om. B* 28 Addo *ex* Ado *A corr. m. 2* ('quid plus? addo *uulgo interpungitur; at u. VI 39. 48 VII 60. 88 sq. ad eccl. IIII 21*' *Halmius*)

filio unigenito et hoc filio deo: quid dici amplius potest? et
hoc pro nobis, id est pro malis pro iniquis pro impiissimis.
quis aestimare hunc erga nos dei amorem queat, nisi quod 47
iustitia dei tanta est, ut in eum aliquid iniustum cadere non
possit? nam quantum ad rationem humanam pertinet, iniustam
rem homo quilibet fecerat, si pro pessimis seruis filium bonum
fecisset occidi. sed utique hoc magis inaestimabilis pietas et
hoc magis mirabilis dei uirtus est, quod ita intellegi ab homine magnitudo iustitiae suae non potest, ut, quantum ad
inbecillitatem humanam pertinet, paene iniustitiae speciem
magnitudo iustitiae habere uideatur. et ideo apostolus ad
indicandam nobis aliquatenus diuinae misericordiae immensitatem sic ait: ut quid enim Christus, cum adhuc
impii essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? uix enim pro iusto quis moritur. ostendit 48
profecto nobis una hac sententia pietatem dei. nam si uix
ullus pro summa iustitia mortem suscipit, probauit Christus
quantum praestiterit pro nostra iniquitate moriendo. sed cur
hoc fecerit dominus, statim in subditis docet dicens: commendat autem suam caritatem deus in nobis: nam
si, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro
nobis mortuus est, multo magis igitur iustificati
nunc in sanguine ipsius salui erimus ab ira per
ipsum. hoc ipso ergo commendat, quia pro impiis mortuus
est; maioris enim pretii est beneficium, quod praestatur indignis. idcirco itaque ait: commendat suam caritatem
deus in nobis. quomodo commendat? scilicet quia non 49

13 Rom. 5, 6 19 Rom. 5, 8

1 et quid *B* 3 existimare *B* erga *ex* ergo *A corr. m. 1* quaeat *A* 5 Nam *sed priore* N *lit. parte erasa ut restare uideatur* Iam *A* humanam *B s. l.* 7 fecisset *om. B* occidis; (s *punct.*) s&d (*colon et* d *lit. m. 2*) *A* occidisset *B* 8 mirabilis *ex* miraculis *A corr. m. 2* 12 immensitatem *B s. l.* 13 quid *ex* quit *A corr. m. 2* 14 sec•dum *s. ras. scr.* u *A* 16 ullus uix *A* 22 magis *add. s. l. post* igitur *m. rec. A, om. B*

merentibus praestat. si enim sanctis et bene meritis praestitisset, non uidebatur quae non debuerat praestitisse sed quae debuerat reddidisse. quid ergo nos pro his omnibus retribuimus uel potius quid retribuere debemus? primum scilicet illud, quod beatissimus propheta et debere se et redditurum esse testatur dicens: quid retribuam domino pro omnibus quae retribuit mihi? calicem salutaris accipiam et
50 nomen domini inuocabo. prima ergo haec retributio est, ut mortem morte reddamus ac pro eo, qui mortuus est pro nobis, nos moriamur omnes, tametsi minoris multo pretii mors nostra est quam sua. quo fit ut, etiamsi mortem suscipiamus, debitum tamen non exsoluamus. sed tamen quia maius referre non possumus, totum reddere uidemur, si totum quod possumus
51 reddere reddamus. itaque prima, ut dixi, haec redhibitio est. secunda autem ut, si debitum morte non soluimus, uel amore soluamus. nam ipse saluator ideo, ut ait apostolus, moriendo pro nobis commendare omnibus uoluit caritatem suam, ut nos ad reddendam pietati tantae uicissitudinem pietatis suae traheret exemplo. et sicut illas naturae admirabiles gemmas ferunt, quae ferro propius admotae durissimum licet chalibem affectu quasi spirante suspendunt, ita etiam ille, id est summa et clarissima regnorum caelestium gemma, hoc scilicet uoluit ut, dum se licet durissimis nobis descendens de caelo propius adiungeret, affectui suo nos quasi amoris sui manibus admoueret, ut agnoscentes utique dona sua ac beneficia in-

6 Psal. 115, 12

1 me**bus praestat *A* 5 propheta ei debere *B* 9 morte morti *ex* mortē morte *A corr. m. 2* qui] quod *B* 13 redibere (*post* possumus) *B* 14 reddamus] *quod in edd. ante Halmium apparet* curamus *Brassicano debetur qui sic scripsit in ras. uocis* reddamus *in v* redibitio *ex* redebitio *A corr. m. 2* redibitio *B* 17 uoluit omnibus *B* 18 pietati tantae uicissitudinem *Halmius*: pietatem tantę uicissitudinis *ex* pietatem tante uicissitudinem *A corr. m. 2* pietatem tanta uicissitudine *B* (*cf. VI 27* praeclaram passioni eius uicissitudinem reddimus' *Halmius*) 19 exemplo. et *om. B* admirabiles *ex* -bilis *A corr. m. 2* ammirabiles *B* 20 admotae *ex* admodę *A corr. m. 2* 22 caelestium flamma gemma *B* 24 afectui *alt.* f *s. scr. m. 2 A* affectu *B* sui *A s. l. m. 1*

tellegeremus, quid nos pro domino tam bono facere conueniret, cum ille pro malis seruis tanta fecisset, et compleretur hoc, quod apostolus dicit, ut mortificaremur caritate illius tota die, et neque tribulatio neque angustia neque persecutio neque fames neque nuditas neque gladius posset nos separare a caritate dei, quae est in Christo Iesu domino nostro.

XI. Cum ergo haec a nobis deberi domino satis certum 52 sit, uideamus quid pro his cunctis reddimus, quae debemus. quid scilicet nisi totum illud, quod supra diximus, quicquid indecens quicquid indignum quicquid ad iniuriam dei pertinens, actus improbos mores flagitiosos ebrias comessationes, cruentas manus faetidas libidines rabidas cupiditates, et quicquid illud plus potest conscientia habere quam sermo? q u a e e n i m, inquit apostolus, i n o c c u l t o f i u n t a b e i s, t u r p e e s t e t i a m d i c e r e. nec solum hoc; nam hoc uetus est et tam praesentium temporum quam praeteritorum. illud grauius et lugubrius, quod peccatis ueteribus 53 noua addimus, nec solum noua sed quaedam paganica ac prodigiosa et in ecclesiis dei ante non uisa, iactantes scilicet profanas in deum uoces et contumelias blasphemantes, dicentes deum incuriosum deum non intendentem deum neglegentem,

3 Rom. 8, 36 14 Ephes. 5, 12

2 complerentur *sed* n *punct. A* 6 dei] Christi *B* 7 a *om. A* debere *A*; '*fort.* haec nos debere' *Halmius; non probo; immo* a *apertum* = cc *post* haec *facile excidit et permutatione* e *et* i *litt. in A nil frequentius*; *cf. Sits.-Ber. p. 15* 8 reddimus *ex* reddemus *A corr. m. 2* q̃uae demus (*i. e.* quae uae demus *transpositione ortum ex* quae deuaemus *pro* debemus) *A* quae debemus *B*; '*malis*: pro his cunctis quae debemus reddimus, *cf. tamen similem relatiui collocationem V 1:* Scio infidelissimos .... dicere aduersus haec posse quae diximus' *Halmius* 11 improbos *ex* improbus *A corr. m. 2* ebrias *s. scr. m. rec.* & *et* te (= ebrietates) *A* commessationes *B et priore* m *punct. A* 12 faetidas libidines *scripsi* (*conl. Prud.* περὶ στεφ. *II 245*: istum libido foetida...luto et cloacis inquinat): faeditas (*s.* tas *add.* te) libidinis (*ex* -nes) *A m. 2* foeditates libidinis *B* foedas libidines *Halmius* rabidas *Halmius*: rapidas *A s.* das *scr.* N (*sic*) *et B* 13 illud *B et rec. m. add.* est quod *A* 15 etiam] enim *A* (*ortum ex antecedenti* enim) hoc solum *B* 16 praesentium *ex* praesertim *A corr. m. 2*: praesentis *B* 20 contumeliose *ex* contumelias *A m. rec.*

deum non gubernantem ac per hoc et inmisericordem et inpraestabilem, inhumanum asperum durum. nam qui non respiciens et incuriosus et neglegens esse dicitur quid superest nisi ut asper et durus et inhumanus esse dicatur? o caecam impudentiam! o sacrilegam temeritatem! non sufficit enim nobis quod peccatis innumerabilibus inuoluti rei in omnibus deo sumus, nisi etiam accusatores dei simus. et quae, rogo, homini spes erit, qui ipsum accusat iudicem iudicandus?

54 XII. Si ergo, inquiunt, respicit res humanas deus, si curat si diligit si gubernat, cur nos infirmiores omnibus gentibus et miseriores esse permittit? cur uinci a barbaris patitur? cur iuri hostium subiugari? breuissime, ut iam ante dixi, ideo nos perferre haec mala patitur, quia meremur ut ista patiamur. respiciamus enim ad turpitudines ad flagitia ad scelera illa Romanae plebis, quae supra diximus, et intellegemus, si protectionem mereri possumus, cum in tanta impuritate uiuamus.

55 itaque quia hoc argumento plurimi non respici res humanas a deo dicunt, quod miseri quod inbecilles simus, quid meremur? si enim in tantis uitiis in tanta improbitate uiuentes fortissimos, florentissimos beatissimosque esse pateretur, suspicio fortasse aliqua esse poterat, quod non respiceret scelera

1 inprestabilem *AB* (?) inprecabilem *sic sed punct.* f *T* (*quod Halmius non enotauit, qui in indice III: 'i. e.', inquit, 'qui rogatus nihil praestat et concedit, fere idem quod* inexorabilis *IIII 53'*); *uox* inpraestabilis *alias quod sciam non reperitur nisi Firm. math. VIII 29:* longaeui et inpraestabiles; *addere placet consimilem locum Irenaei IIII 45 a Ducang. s. u.* inpraestans *adlatum:* ne quis eum (*sc.* deum) putet inuidiosum et inpraestantem; *sed haud scio an ut alia sic hoc loco Saluianus nouauerit* inprecabilem, *quo cod. T. uestigia ducunt* 3 quid superest—dicatur *om. A* 4 ut et asper *B* 8 iudicandis *B* 11 uinci a barb. *ex* uicia barb. *A corr. m. 2* 12 subiugari *ex* subiungare *A corr. m. 2* 13 meremur *ex* meremus *A corr. m. 2* 15 intellegemus *ex* intelligimus *A corr. m. 2* 18 a *om. B* sumus *quod ex B adn. Halmius etiam omnes reliqui codd. exhibent* (*quod Halmius: 'fort.', inquit,* 'imbecilli simus, *ut alias semper noster cf. III 28. 31 IIII 20 Ep. VII 4. 6 VIIII 15' necessarium non esse uidetur*) quod meremur *A* 19 probitate *B* 20 beatissimos quae *punct. a fin. A*

Romanorum deus, qui tam malos tam perditos beatos esse pateretur. cum uero tam uitiosos tam improbos infimos et miserrimos esse iubeat, euidentissime patet et aspici nos a deo et iudicari, quia hoc patimur, quod meremur. sed mereri 56
nos absque dubio non putamus, et hinc est, quod magis rei et criminosi sumus, quia non agnoscimus quod meremur. maxima quippe accusatrix hominum noxiorum est usurpatrix innocentiae adrogantia. inter multos siquidem eorundem criminum reos nullus est criminosior, quam qui se non putat criminosum. itaque et nos hoc solum malis nostris addere possumus, ut nos innoxios iudicemus. sed esto, inquit aliquis, 57
peccatores et mali simus, certe, quod negari non potest, meliores barbaris sumus, et hoc ipso utique manifestum est, quod non respicit res humanas deus, quia, cum meliores simus, deterioribus subiugamur. an meliores simus barbaris iam uidebimus: certe, quod non dubium est, meliores esse debemus. et hoc ipso utique deteriores sumus, si meliores non sumus, qui meliores esse debemus; criminosior enim culpa est, ubi honestior status. si honoratior est persona peccantis, peccati quoque maior inuidia. furtum in omni quidem est 58
homine malum facinus, sed damnabilius absque dubio senator furatur aliqua quam infima persona. cunctis fornicatio interdicitur, sed grauius multo est, si de clero aliquis quam si de populo fornicetur. ita et nos, qui Christiani et catholici esse

2 infimos *ex AB recipere non dubitaui; 'haud scio an recte quamquam supra (§ 54) legimus:* infirmiores omnibus gentibus et miseriores etc.' *Halmius*: infirmos *edd. omnes* 4 iudicare *A* quia *B corr. ex* quod 7 maxime *A* 9 reos *ex* reus *et A et B corr. m. 2* putat non *B* 11 esto *Rittershusius*: est *omnes codd.* 12 peccatores . . simus *Mommsen:* peccator est et malissimus *A* peccator et malignissimus *B* 13 et *ex* ex *B corr.* 14 sumus *B* 15 sumus *B* 19 est (*ante* persona) *om. B* 20 quidem est in omni *B* 21 dubio, si senator *B quod recepit Halmius*; *at cfr. paulo post:* foedius inebriatur sobrietatem fronte praetendens 22 infima persona *A m. rec. in marg.*; *om. B* 24 et (*ante* catholici) *om. B*

dicimur, si simile aliquid barbarorum impuritatibus facimus, grauius erramus; atrocius enim sub sancti nominis professione peccamus. ubi sublimior est praerogatiua, maior est culpa; ipsa enim errores nostros religio, quam profitemur, accusat. criminosior est eius impudicitia, qui promiserit castitatem,
59 foedius inebriatur sobrietatem fronte praetendens. nihil est philosopho turpius uitia obscena sectanti, quia praeter eam deformitatem, quam uitia in se habent, sapientiae nomine plus notatur. et nos igitur in omni humano genere philosophiam Christianam professi sumus, ac per hoc deteriores nos cunctis gentibus credi atque haberi necesse est, quia sub tam magnae professionis nomine uiuimus et positi in religione peccamus.

60 XIII. Sed scio plurimis intolerabile uideri, si barbaris deteriores esse dicamur. et quid facimus, quod causae nostrae hoc nihil proficit, si intolerabile id nobis esse uideatur? immo causam nostram hoc magis adgrauat, si deteriores sumus et meliores nos esse credamus. qui enim, inquit apostolus, existimat se aliquid esse, cum nihil, sit se ipsum seducit; opus autem suum probet homo. operi ergo nostro debemus credere non opinioni rationi non libidini
61 ueritati non uoluntati. igitur quia non ferendum quidam existimant, ut deteriores aut non multo etiam meliores barbaris iudicemur, uideamus aut quomodo meliores simus aut quibus barbaris. duo enim genera in omni gente omnium barbarorum sunt, id est aut haereticorum aut paganorum. his ergo omnibus, quantum ad legem diuinam pertinet, dico

18 Gal. 6, 3

7 philofo *B* uicia (*bis*) *A* 11 habere *A* sub tam *ex* sumptam *A corr. m. 2*, tam *B s. l.* 12 positi * religio* *A* 15 esse deteriores *B* faci** *A* 17 hoc causam nostram *B* 18 existim& (*sed & in ras.*) se *A*: se existimat *B Halmius* 20 ergo] autem *B* 21 opinioni rationi non libidini *ex* opinione ratione et libidine *A corr. m. 2* 22 quia *om. B* quidam *ex* quidem *A corr. m. 2* quidam *B s. l.* 23 etiam *B s. l.* barbaris *B s. l.* 24 iu** uideamus *et* mel**** quibus *A* 26 id *in ras. A*, *fuisse uidetur* hoc 27 pertinet ** sine *A*

nos sine comparatione meliores: quantum ad uitam ac uitae actus, doleo ac plango esse peiores. quamuis id ipsum tamen, ut ante iam diximus, non de omni penitus Romani populi uniuersitate dicamus — excipio enim primum omnes religiosos, 62 deinde nonnullos etiam saeculares religiosis pares aut, si id nimis grande est, aliqua tamen religiosis honestorum actuum probitate consimiles — ceteros uero aut omnes aut paene omnes magis reos esse quam barbaros. hoc est autem deteriorem esse magis reum esse. itaque quia nonnulli inrationabile atque absurdum arbitrantur ut aut deteriores aut non multum etiam meliores barbaris iudicemur, uideamus, ut dixi, aut quo modo aut quibus barbaris. ego enim praeter eos tantummodo Ro- 63 manorum, quos paulo antea nominaui, ceteros aut omnes aut paene omnes maioris reatus dico et criminosioris uitae esse quam barbaros. irasceris forsitan qui haec legis et condemnas insuper quae legis. non refugio censuram tuam. condemna, si mentior, condemna, si non probauero, condemna, si id quod adsero non etiam scripturas sacras dixisse monstrauero. igitur 64 qui meliores nos multo cunctis quae sunt in mundo gentibus iudicamus nec ipse, qui Romanos dico in plurimis deteriores, abnego in quibusdam esse meliores. uita enim, ut dixi, et peccatis sumus deteriores, lege autem catholica sine comparatione meliores. sed illud considerandum est, quia, quod lex bona est, nostrum non est, quod autem male uiuimus, nostrum est. et nihil utique nobis prodest quod lex est bona, si uita nostra et conuersatio non est bona; lex enim bona munus est Christi, uita autem non bona criminis nostri. immo hoc magis culpabiles sumus, si legem bonam colimus et mali cultores

1 quantum autem *B* uitam ac (*sed* ac *in ras.*) *A*: uitam ad *B* (*Tt*) uitam et ad *in mg. v Brassicanus* uitam et *Halmius* 6 aliqua *B corr. ex* aliquis actuum honestorum *B* 7 ceteros autem omnes *B m. 1 item statim* pene omnis 14 maioris *ex* maiores *et A et B corr. m. 2* criminosioris *ex* -res *A corr. m. 2* 16.17 condempna* *ter A* condempnas *ter B* 20 implurimis deterioribus *A* 23 quod *om. B m. 1* 24 non *B s. l.* 25 e** nihil *A*, *fuisse uidetur* en 26 *pro* et *A* si *s. l. m. 2* est muneris *B*

sumus. quin potius nec cultores, si mali, quia cultor dici non potest malus cultor. neque enim colit qui rem sanctam non sancte colit, ac per hoc accusatrix nostri est lex ipsa quam colimus.

65 XIV. Remota ergo legis praerogatiua, quae nos aut nihil omnino adiuuat aut etiam iusta animaduersione condemnat, uitam barbarorum atque nostrorum studia mores uitia comparemus. iniusti sunt barbari et nos hoc sumus, auari sunt barbari et nos hoc sumus, infideles sunt barbari et nos hoc sumus, cupidi sunt barbari et nos hoc sumus, impudici sunt barbari et nos hoc sumus, omnium denique improbitatum
66 atque impuritatum sunt barbari et nos hoc sumus. sed responderi fortasse possit: ergo si pares uitiositate barbaris sumus, cur non sumus etiam uiribus pares? cum enim similis sit improbitas atque idem reatus, aut tam fortes deberemus esse nos quam sunt illi, aut certe tam inualidi quam nos sumus illi esse deberent. uerum est, ac per hoc superest, ut illi nocentiores sint qui infirmiores. quomodo hoc probamus? scilicet quia, ut superius locuti sumus, omnia ex iudicio deum facere monstrauimus. si enim, ut scriptum est, in omni loco oculi domini speculantur bonos et malos, et iuxta apostolum iudicium dei est secundum ueritatem in omnes malos, uidemus nos, qui non desinimus mala

20 Prou. 15, 3 22 Rom. 2, 2

1 si *B corr. ex* quia 2 rem • non s•• colit *A; etiam initio seq. cap. pauca uerba in hoc cod. laesa sunt* 5 remotae *A* 10 inpudici (*sic*) sunt barbari et nos hoc sumus *A in inferiore marg. m. 2* (*eadem om. T*) 12 impuritatum sunt *AB*(*Tt*): pleni *inserendum post* impuritatum *in v margine adscripsit Brassicanus quem deinceps cum edd. et Halmius secutus est; cf. tamen quae disputauimus in Sitz.-Ber. p. 11. et quae supra in adn. crit. ad I 58 adiecimus* respondere *A* (*fort. retinendum fuit et scribendum* possiſ *pro* possit, *quia et § 67 sequitur:* sed eadem, inquis; *cfr. adn. crit. ad VI 39*) 13 fortasse possit *addito in mg. m. 2* aliquis (*male ortum ex inf. act.* respondere) *A* barbaris *ex* barbari *A corr. m. 2,* item 15 atque *ex* quae 16 illi mali *B* 19 quia *B s. l.* 23 uideamus *A* desinimus *ex* desinemus *A corr. m. 2*

agere, ex iudicio iusti dei poenas malitiae sustinere. sed 67
eadem, inquis, mala etiam barbari agunt et non sunt tamen
tam miseri quam nos sumus. hoc ergo interest quod, si
eadem agant barbari quae nos agimus, nos tamen maiore
offensione peccamus. possunt enim nostra et barbarorum uitia
esse paria, sed in his tamen uitiis necesse est peccata nostra
esse grauiora. nam cum omnes, ut iam ante diximus, barbari
aut pagani sint aut haeretici, ut de paganis, quia prior il-
lorum error est, prius dicam, gens Saxonum fera est Fran-
corum infidelis, Gipidarum inhumana Chunorum impudica,
omnium denique gentium barbarorum uita uitiositas. sed 68
numquid eundem reatum habent illorum uitia quem nostra,
numquid tam criminosa est Chunorum impudicitia quam no-
stra, numquid tam accusabilis Francorum perfidia quam nostra,
aut tam reprehensibilis ebrietas Alamanni quam ebrietas
Christiani, aut tam damnabilis rapacitas Alani quam rapacitas
Christiani? si fallat Chunus uel Gipida, quid mirum est, qui
culpam penitus falsitatis ignorat? si perieret Francus, quid
noui faciet, qui periurium ipsum sermonis genus putat esse
non criminis? et quid mirum, si hoc barbari ita credunt, qui 69
legem et deum nesciunt, cum maior ferme Romani nominis

2 et non sunt *** tam miseri *A* (*exciderunt tres uel quattuor litt. et quidem absque dubio* tam̄, *ut idem paulo post habet:* non tam̄ maiore *et statim:* in his tam̄ uitiis) 3 si] etsi *B* 7 ante iam *B*
8 aut (*ante* pagani) *ex* ut *A corr. m. 2*, *ut statim e contrario* ut *ex aut*
9 prius *B corr. ex* prior saxonum *ex* saxorum *A corr. m. 2*
10 gypidarum *A* gepidarum *B item paulo post* (*17*) Hunorum *B item 33 et* hunus *17* 11 barbararum '*Rittershusius* ut I 36. 47. VI 53. 67. VII 8 (?). 37' *Halmius; at V 7 item A aperte habet* barbarorum; *IIII 61* in omni gente omnium barbarorum; *cfr. praeterea* populi barbarorum *VI 69. 98* 12 quem *v*: quae *AB*; *fort. in archetypo fuit* uitiaque *pro* uitia atque (*praesertim cum* quae *pro* que *in A saepe occurrat*) 13 criminosa] uitiosa *B* 15 alani *A* (Alamanni *B*)
16 Alani *B m. 1* Albani *AB m. 2* 18 culpa *A* perierat *sed priore* r *punct. A* periret *B cf. infra ad § 76* quid *ex* qui *A corr. m. 2* 19 faceret *B* sermonis *ex* sermone *A corr. m. 2*
21 maiora *B et* (*quod Halmius om.*) *A* ferme *ex* perme *A corr. m. 2*

portio ita existimet, quae peccare se nouit? nam ut de alio hominum genere non dicam, consideremus solas negotiatorum et Syrorum omnium turbas, quae maiorem ferme ciuitatum uniuersarum partem occupauerunt, si aliud est uita istorum omnium quam meditatio doli et tritura mendacii, aut si non perire admodum uerba aestimant, quae nil loquentibus prosunt. tantus apud hos dei honor est prohibentis iusiurandum, ut
70 singularem aestiment fructum omne periurium. quid ergo mirum barbaros fallere, qui falsitatis crimen ignorant? nihil enim contemptu agunt caelestium praeceptorum, praeceptum domini nescientes, quia non facit aliquid contra legem legis ignarus. noster ergo hic peculiariter reatus est, qui legem diuinam legimus et legalia semper scripta uiolamus, qui deum nosse nos dicimus et iussa illius ac praecepta calcamus; ac per hoc cum eum spernamus, quem coli a nobis credimus atque iactamus, id ipsum, quod cultus dei uidetur, iniuria est.

71 XV. Denique, ut de peccatis aliis nihil dicam, quis est omnino hominum saecularium praeter paucos, qui non ad hoc semper Christi nomen in ore habeat ut perieret? unde etiam peruulgatum hoc fere et apud nobiles et apud ignobiles sacramentum est: 'per Christum quia hoc facio', 'per Christum quia hoc ago', 'per Christum quia nihil aliud dicturus sum', 'per Christum quia nihil aliud acturus sum'. et quid plura? in id penitus deducta res est, ut, sicut de paganis barbaris prius diximus, Christi nomen non uideatur iam sacramentum

1 existimet *edd.:* ęstimet *A* estimet *B* 2 hominum *ex* homine *A corr. m. 2* 3 Syrorum *scripsi:* syricorum *A* siricorum *B* '*fort.* Syricorum' *Halmius, sed cum eandem formam in textu habeat, operarum error sit necesse est; scribere eum uoluisse* Syriacorum *ex Indice eius III collegerim qui sic habet:* 'Syrici (Syriaci?)' maiorum *B* 6 nil loquentibus *ex* illoquentibus *A corr. m. 2*: nihil loquentibus *B* 7 prohibentis *ed. pr.* (*in v* prohiben** *et in mg.* ns *Brassicanus*): prohibens etiam *A* prohibens *B* 8 estiment *B* omne *ex* omni *A corr. m. 2*: omnium *B* 9 qui (*ante* falsitatis) *ex* quid *A corr. m. 1* 10 contemptus *B* praeceptum] praecepta *B* 14 praecepta soluamus calcamus *B* 15 cum *om. B* 19 perierit *sed.* r *del et* it *mut. in* et *A* peieret *ex* peier *B corr. cf. ad § 68 et 76* 20 peruulgatum *A*: per uultum *B* 22 nihil aliud dicturus *B corr. ex* nihil dicturus

esse sed sermo. nam in tantum apud plurimos nomen hoc 72
parui penditur, ut numquam minus cogitent quippiam facere
quam cum se iurant per Christum esse facturos. et cum
scriptum sit: non nominabis nomen domini dei tui in
uanum, in id reuerentia Christi decidit, ut inter ceteras
saeculi uanitates nihil iam paene uanius quam Christi nomen
esse uideatur. denique multi non otiosas tantummodo res et 73
aniles sed etiam scelera quaedam se iurant per Christi nomen
esse facturos. hic enim loquendi usus est talibus: 'per Christum
quia tollo illud', 'per Christum quia caedo illum', 'per Christum
quia occido illum'. ad hoc res recidit, ut, cum per Christi
nomen iurauerint, putent se scelera etiam religiose facturos.
denique quid mihi ipsi euenerit dicam. cum ante aliquantulum 74
tempus, uictus cuiusdam pauperis prece, praepotentiori cuidam
supplicarem, obsecrans ne homini misero et egestuoso rem ac
substantiam suam tolleret, ne subsidium et stipem, quo pau-
pertas illius nitebatur, auferret, tum ille, qui rebus eius siti
rabida inhiauerat ac praedam iam spe et cupiditate arden-
tissima deuorarat, respiciens ac uibrans in os meum truces
oculos, utpote qui tolli sibi a me putaret quicquid ipse alteri
non tulisset, nequaquam hoc, quod peterem, fieri a se posse
respondit, quasi uero iussu aut scripto id sacro faceret, quod
penitus praeterire non posset. cumque ego causam, qua hoc 75
fieri non ualeret, inquirerem, dixit rem uiolentissimam et cui
contradici penitus non deberet: 'iuraui', inquit, 'res illius a

4 Exod. 20, 7

1 plurimos esse nomen *B* 6 paene iam *B* 10 caedo] credo *A* 11 ad hoc *ex* adhuc *A corr. m. 2, item* recidit *ex* recedit 12 puta *B* esse facturos *B* 14 p̄ce (*sic*) *A add. m. 2 post* uictus praepotentiori *ex*—re *A corr. m. 2 item statim* homini *ex* homine 17 ille qui *B s. l.* eius rebus *B* si dirapida *A* 20 quicquid *A*: quod *B* putaret *ex* pudaret *A corr. m. 2* 21 tulisset *B et corr. ex* tollisset *m. 2 A* (tolli *et* tulisset *hic suo more lusisse Saluianum putarim*) tollisset *cum edd. Halmius* fieri se *B* 23 possit *A* ego] ergo *fort. recte A* 24 fieri n. ualeret *ex* fieret n. ualerent *A corr. m. 2* quaererem *B* 25 per Christum *ante* res *A rec. m. s. l. add., fort. recte quia statim sequitur:* quod etiam interposito Christi nomine me dixi esse facturum

me esse tollendas. uide ergo an possim uel debeam non efficere quod etiam interposito Christi nomine me dixi esse facturum'. tum ego (quid amplius enim facerem, cui res tam iusta ostendebatur et sancta?) audita religiosissimi sceleris ratione discessi.

76 XVI. Hic nunc interrogo omnes qui sanae mentis sunt: quis umquam crederet usque in hanc contumeliam dei progressuram esse humanae cupiditatis audaciam, ut id ipsum, in quo Christo iniuriam faciunt, dicant se ob Christi nomen esse facturos? o inaestimabile facinus et prodigiosum! quid non ausae sint improbae mentes? armant se ad latrocinandum per dei nomen, auctorem quodammodo sui sceleris deum faciunt, et cum interdictor ac uindex malorum omnium Christus sit, dicunt se scelus quod agunt agere pro Christo. et de hostili iniquitate conquerimur et paganicam barbariem
77 perierare causamur. quanto minore peccato illi per daemonia perierant quam nos per deum! quanto minoris criminis res est Iouis nomen ludificare quam Christi! ibi homo est mortuus, per quem iuratur: hic deus uiuus, qui perieratur: ibi nec homo ullus, hic deus summus: hic cum maximi sacramenti sit deieratio, necesse est maximi sit reatus et perieratio: ibi cum prope nullum sit iuramentum, nullum constat esse periurium; nam cum deus non sit, per quem iuratur, non est
78 periurium, cum perieratur. denique qui uult scire quam uerum sit, audiat beatum apostolum Paulum ipsa haec, quae nos dicimus, praedicantem. sic quippe ait: s c i m u s a u t e m

26 Rom. 3, 19

2 dixi] iuraui *B* 3 quid *ex* inquit *A corr. m. 2* quid enim amplius *B* obtendebatur *B* 10 inaestimabile *ex* inaestimabilis *A corr. m. 2* 11 arment *A* 12 dei] Christi *B* 13 interdictor ac *ex* interdicturae *A corr. m. 2* 15 sed de hostili *B* hostili *ex* hostile *A corr. m. 2* 16 perierare *hic et deinceps A m. 1 quod m. 2 ubique in* peierare *mutauit* minori *B* illi *ex* ille *A corr. m. 2* 17 deum] Christum *B* res criminis *B* 18 mortuus est *B* 19 qui *B corr. ex* per quem 20 hic (*ante* deus) *A*: nec *B* maxime sacramentis deieratio *A* 21 maximi *ex* maxime *A corr. m. 2* perieratio *A m. 1 iterum m. 2 mut.* in peieratio 24 periuratur *B m. 1*

quoniam quaecumque lex loquitur, his qui in lege
sunt loquitur. et iterum: ubi, inquit, non est lex, nec
praeuaricatio. duabus his sententiis duas euidenter exposuit partes generis humani, extra legem positos et in lege
uiuentes. qui sunt igitur nunc in lege positi? qui scilicet nisi
Christiani? sicut ipse apostolus fuit, qui de se ait: sine lege
dei non sum, sed in lege sum Christi. qui igitur sine 79
lege Christi? qui nisi pagani homines, legem dominicam
nescientes? et ideo de his dicit: ubi non est lex, nec
praeuaricatio. quo uno utique ostendit Christianos tantum,
cum peccauerint, legis praeuaricatores esse, paganos autem,
qui legem nesciant, sine praeuaricatione peccare, quia nullus
potest eius rei praeuaricator esse, quam nescit. nos ergo tantum praeuaricatores diuinae legis, qui, ut scriptum est, legem
legimus et non facimus eam, ac per hoc nihil aliud scientia
nostra quam culpa, qui ad hoc tantummodo legem nouimus,
ut maiore offensione peccemus, quia quod lectione et corde
nouimus, libidine ac despectione calcamus. et ideo rectissime 80
apostolicum illud ad omnem dicitur Christianum: qui in
lege gloriaris, per praeuaricationem legis deum
inhonoras; nomen enim per uos blasphematur inter gentes. cuius ergo criminis rei sint Christiani ex hoc
uno intellegi potest, quia dei nomen infamant. et cum scriptum sit nobis, ut omnia faciamus in gloriam dei, nos e
diuerso cuncta in dei facimus iniuriam. cumque ipse saluator
noster ad nos cotidie clamet: sic luceat lux uestra co-

2 Rom. 4, 15 6 I Cor. 9, 21 19 Rom. 2, 23
23 I Cor. 10, 31 26 Matth. 5, 16

1 quoniam *B s. l.* 10 quo uno *A*: quo dicto *B*; *primum putaueram* uno (dicto *enim sine dubio glossa est*) *ex antecedenti* quo *uel sequenti* utiq: *dittographia ortum esse et scrib.:* Quo utique ostendit, *ut IIII 7 VII 48; ad eccl. II 27. IIII 5; nunc retinui conl. ad eccl. I 30:* uno dicto utrumque docuit etc.; *nam nostro quoque loco uno dicto duas res ostendit scil.:* 'Christianos . . . praeuaricatores esse, paganos autem ... sine praeuaricatione peccare'; *cf. ceterum infra § 80:* ex hoc uno intellegi potest 13 esse *B s. l.* 15 nihil est aliud *B*
23 quia *Tv*: qui *AB* 24 in *A s. l. m. 2* 26 clamat *B*

ram hominibus, ut uideant filii hominum opera uestra bona, et magnificent patrem uestrum, qui est in caelis, nos ita uiuimus e contrario, ut uideant filii hominum opera nostra mala et blasphement patrem nostrum, qui est in caelis.

81 XVII. Quae cum ita sint, magna uidelicet nobis praerogatiua de nomine Christianitatis blandiri possumus, qui ita agimus ac uiuimus, ut hoc ipso quod Christianus populus esse dicimur obprobrium Christi esse uideamur. at e diuerso in paganis quid horum simile quae dicimus? numquid dici de Chunis potest: ecce quales sunt, qui Christiani esse dicuntur? numquid de Saxonibus aut Francis: ecce quae faciunt, qui
82 se adserunt Christi esse cultores? numquid propter Maurorum efferos mores lex sacrosancta culpatur? numquid Scytharum aut Gipidarum inhumanissimi ritus in maledictum atque blasphemiam nomen domini saluatoris inducunt? numquid dici de ullis istorum potest: ubi est lex catholica, quam credunt? ubi sunt pietatis et castitatis praecepta, quae discunt? euangelia legunt et impudici sunt, apostolos audiunt et inebriantur, Christum sequuntur et rapiunt, uitam improbam agunt et probam legem habere se dicunt. numquid haec de ulla istarum gentium dici queunt? non utique: de nobis quippe omnia ista dicuntur, in nobis Christus patitur obprobrium, in nobis patitur lex Christiana maledictum. de nobis enim dicitur illud, quod supra diximus: ecce quales
83 sunt qui Christum colunt. falsum plane illud est, quod aiunt

3 in caelis est *B* nos ita—est in caelis *om. B m. 1 suppleta sunt in marg.* e *A s. l. m. 2* fili *B* 7 blandiri *ex* blandire *A corr. m. 1* 9 uideatur *Halmius; sed unanimen omnium codic. scripturam* uideamur *retinendam et* hoc ipsum *mutandum in* hoc ipso *putaui* ('wir sind eine Schmach für Christus gerade dadurch, dass wir Christen heissen') 10 quid horum *ex* quidorum *A corr. m. 2 item statim* Chunis *ex* Chunos (hunis *B*) 14 scytarum *A* 15 gipydarum *hoc loco A* gepidarum *B* immanissimi *Rittershusius* 16 blasphemia *A* 19 legiunt *B* 23 pro nobis *ex* in nobis *A corr. m. 2* 26 aiunt *ex* agunt *A corr. m. 2*

se bona discere, quod iactant se sanctae legis praecepta retinere. si enim bona discerent, boni essent. talis profecto secta est quales et sectatores: hoc sunt absque dubio, quod docentur. apparet itaque et prophetas, quos habent, impuritatem docere, et apostolos, quos legunt, nefaria sanxisse, et euangelia, quibus imbuuntur, haec quae ipsi faciunt praedicare. postremo sancta 84
a Christianis fierent, si Christus sancta docuisset. aestimari itaque de cultoribus suis potest ille qui colitur. quomodo enim bonus magister est, cuius tam malos uidemus esse discipulos? ex ipso enim Christiani sunt, ipsum audiunt, ipsum legunt. promptum est omnibus Christi intellegere doctrinam. uide Christiani quid agant, et euidenter potes de Christo scire quid doceat. denique quam praue ac nefarie pagani semper 85
de sacris dominicis opinati sint, docent persecutorum immanium cruentissimae quaestiones, qui in sacrificiis christianis nihil aliud quam impura quaedam fieri atque abominanda credebant. siquidem etiam initia ipsa nostrae religionis nonnisi a duobus maximis facinoribus oriri arbitrabantur, primum scilicet homicidio, deinde, quod homicidio est grauius, incestu, nec homicidio solum et incestu, sed quod sceleratius quiddam est incestu ipso et homicidio, incestu matrum sacrosanctarum et homicidio innocentium paruulorum, quos non occidi tantum a Christianis, sed, quod magis abominandum est, etiam uorari existimabant: et haec omnia ad placandum deum, quasi ullo facinore magis posset offendi, ad purgandum piaculum, quasi ullum aliud maius esset, ad commendandum sacrificium, quasi

1 discere] dicere *B* 2 talis *ex* tales *A corr. m. 2* 3 docent *sed ras. supra* t *lit. A* 5 sancxisse *A* 7 aestimari *ex* -re *A corr. m. 2 item statim* ille *ex* illis, malos *ex* malus, uidemus *ex* uidimus 11 legunt] audiunt (*sic iterum*) *B* 12 christianis *sed* s *finali punct. A* christianos *B* potest *sed* t *finali punct. A* 13 quid doceat *ex* quod d. *A corr. m. 2* denique ac quam *B* 14 persequutorum *B* 16 abhominanda *sed* h *del. A item paulo post* 17 etiam *om. B* 18 oriri *ex* orire *A corr. m. 2* arbitrantur *B* 19 est *om. B m. 1* 20 nec homicidio—incestu *om. B m. 1* quidem *ex* quidam *A corr. m. 2* (quiddam *B et in* v *corr. Brassicanus*) 25 posset *Halmius:* possit *AB* (*et rell.*) 26 magis *B*

ullam rem dominus magis posset horrere, ad promerendam uitam aeternam, quasi uero, etiamsi possit his rebus accipi, tanti esset ad eam per scelera tam immania peruenire.

86 XVIII. Intellegere ergo possumus, aut quales esse pagani crediderint Christianos, qui talibus sacrificiis deum colerent, aut qualem sollicitent deum ipsum, qui haec sacra docuisset. et hoc cur ita? cur utique nisi ob eos, qui Christiani esse dicuntur et non sunt, qui per flagitia ac turpitudines suas nomen religionis infamant, qui, ut scriptum est, fatentur se nosse deum, factis autem negant, cum sint abominabiles et increduli, ad omne autem opus bonum reprobi; per quos, ut legimus, uia ueritatis blasphematur et sacrosanctum domini
87 dei nomen sacrilegorum hominum maledictione uiolatur? quam grauis autem ac singularis piaculi malum sit nomen diuinitatis in blasphemiam gentium dare, etiam Dauid beatissimi edocemur exemplo: qui cum suffragio iustitiarum suarum aeternam pro offensionibus suis poenam per unam tantum confessionem meruerit euadere, huius tamen criminis ueniam nec per paenitentiam patrocinantem potuit impetrare. nam cum ei errores proprios confitenti Natham propheta dixisset: transtulit deus peccatum tuum, non morieris, subdidit statim: uerumtamen quia blasphemare fecisti inimicos domini propter uerbum hoc, filius, qui
88 ex te natus est, morietur. et quid post haec? deposito scilicet diademate proiectis gemmis, exutus purpuris remoto omni splendore regiae dignitatis, cum pro his omnibus solitarius gemens clusus, sacco squalidus fletu madidus cinere sordidatus, uitam paruuli sui tot lamentationum suffragiis

9 Tit. 1, 16 11 II Pet. 2, 2 21 II Reg. 12, 13

1 posset *ex* possit *A corr. m. 2*: possit *B* 3 immania *ex* immaniam *corr. Tv m. 2*: immaniam *A in quo praecedit* sceleratam (*sic*) *et B* peruenìri *B* 4 quales *ex* qualis *A corr. m. 2* 10 abhominabiles *A* 15 beatissimi *ex* -me *A corr. m. 2* 19 poenit. *ex* penit. *A corr. m. 2* 20 nathan *B* 25 exutis *B* remoto *Baluzius*: remota *B* (*et AT quod apud Halmium deest*) splendore regiae dignitatis *T*: splendoris regiae dignitate *AB* 27 clausus *B* sacco *ex* saccu *A corr. m. 2*

peteret et piissimum deum tanta precum ambitione pulsaret,
sic rogans et obsecrans obtinere non potuit, cum tamen, quod
fortissimum petentibus adiumentum est, impetraturum se quod
sic a deo peteret credidisset. ex quo intellegi potest, quod 89
nullum penitus maioris piaculi crimen est, quam blasphemandi
causam gentibus dare. quicumque enim sine blasphemia ali-
orum grauiter errauerit, sibi tantum adfert damnationem:
qui autem blasphemare alios fecerit multos secum praecipitat
in mortem, et necesse erit ut sit pro tantis reus, quantos
secum traxerit in reatum. nec solum hoc, sed quicumque
peccator ita peccat, ut alios tamen peccato suo blasphemare
non faciat, peccatum suum ipsi obest tantummodo, qui pec-
cauerit, sacrosanctum autem dei nomen sacrilega blasphe-
mantium maledictione non laedit. qui uero blasphemare alios
peccans fecerit, necesse est peccatum huius supra criminis
humani esse mensuram, quia per conuicia plurimorum in-
aestimabilem deo fecit iniuriam.

XVIIII. Hoc autem, ut dixi, malum peculiariter tantum 90
Christianorum est, quia per eos tantummodo blasphematur
deus, qui bona discunt et mala faciunt, qui, ut scriptum est,
deum uerbis confitentur et factis negant, qui, ut idem apo-
stolus ait, adquiescunt legi et sciunt uoluntatem eius et pro-
bant, quae potiora sunt, qui habent formam scientiae et
ueritatis in lege, qui praedicant non furandum et furantur,
qui legunt non moechandum et moechantur, qui in lege glori-
antur et per praeuaricationem legis deum inhonorant. et ideo 91
hoc ipso Christiani deteriores sunt, quia meliores esse deberent;
non enim probant quod profitentur, et impugnant professionem

21 Tit. 1, 16 Rom. 2, 17

2 et obsecrans *B bis habet* 3 est *ex* et *B corr.* 8 alio *A et statim* immortem 10 traẍ (*sic*) *A* 11 alios *ex* alius *A corr. m. 2* 12 facit *A* qui *Rittershusius*: quae *A* quod *B* 15 est *om. B* 17 fecit *A quod Halmium fugit*: facit *B* 19 est *A s. l. m. 2* 20 discunt] sciunt *malit Hartelius; at cf. §. 83* est *B s. l.* 22 legis *sed* s *punct. A* 24 et furantur *om. A* 25 legem *sed* m *punct. A* 27 quia *Hartelius coni. pag. 100, 4*: qui *AB edd.* 28 confitentur *B*

suam moribus suis. magis enim damnabilis est malitia, quam titulus bonitatis accusat, et reatus impii est pium nomen. unde etiam saluator in Apocalypsi ad tepidum Christianum ait: utinam aut calidus esses aut frigidus: nunc autem, quia tepidus es, incipiam te euomere ex ore meo. omnem Christianum dominus fide ac spiritu iubet esse feruentem. sic enim scriptum est: ut simus spiritu fer-
92 uentes, domino seruientes. in hoc ergo feruore spiritus fidei religiosae ardor ostenditur: de quo ardore qui plurimum habet feruens esse agnoscitur et fidelis: qui nihil omnino habet frigidus esse intellegitur ac paganus; qui uero inter utrumque uel neutrum est, tepidus atque exosus est domino Christianus, et ideo ad eum dicitur: utinam aut calidus esses aut frigidus: nunc autem, quia tepidus es, incipiam te euomere ex ore meo. hoc est dicere: utinam aut calorem et fidem haberes bonorum Christianorum aut certe frigus et ignorantiam paganorum. aut enim fides te calida deo insinuaret aut certe ad praesens adhuc legis ignorantia aliquatenus excusaret. nunc autem quia Christum iam agnouisti et neglegis quem agnouisti, qui susceptus es quasi
93 intra os dei per fidei agnitionem proiceris per teporem. quod quidem etiam beatus apostolus Petrus euidenter exposuit dicens de uitiosis ac tepidis, id est male uiuentibus Christianis: melius erat illis non cognoscere ueritatem quam cognoscentibus retrorsum reflecti a tradito sibi mandato. contigit illis res ueri prouerbii: canis reuersus ad suum uomitum aut sus lota in uolutabro caeni.' quod ut euidenter de his dictum intellegamus, qui sub Christiano nomine in sordibus mundi atque impuritatibus uiuunt, audi, quid de isdem in eodem loco dicat:

4 Apoc. 3, 15 7 Rom. 12, 11 24 II Pet. 2, 21 sq.

4 fridus *s. scr. m. 2* gi *A item* § *92* (*13*) 6 fidem *sed* m *punct. A* 16 et] aut *B* 20 suscepisti *sed punct.* isti *et s. scr. m. 2* tus es *A* 21 dei] d͞ꝫ (*sic*) *A* proicieris *B* 27 sues *sed* e *punct. A* sues *B* uolutrabro *B* 28 cęni *A*: luti *B* euidenter *ex* uidenter *A corr. m. 2* 30 quid de hisdem *ex* quidehisdem *A corr. m. 2* quid eisdem (*om.* de) *B*

si enim, inquit, refugientes coinquinationes mundi in agnitionem domini nostri et conseruatoris Iesu Christi his rursus impliciti superantur, facta sunt illis nouissima peiora prioribus. quod quidem et 94
beatus apostolus Paulus in eundem modum dicit: circumcisio quidem prodest, si legem custodias: si autem praeuaricator legis sis, circumcisio tua praeputium facta est. circumcisionem autem christianitatem intellegendam ipse euidentissime docet dicens: nos enim sumus circumcisio, qui spiritu deo seruimus et non in carne confidimus. ac per hoc uidemus, quod malos Christianos paganis comparat, nec comparat tantum, sed paene postponit dicens: si autem praeputium iustitias legis custodiat, nonne praeputium illius in circumcisione reputabitur, et iudicabit id, quod ex natura est praeputium, legem consummans, te, qui per litteram et circumcisionem praeuaricator legis es? ac per hoc intellegimus, ut supra dixi, culpabiliores nos 95
multo esse, qui legem dei habemus et spernimus, quam illos, qui nec habent omnino nec norunt: nemo enim ignota contemnit. concupiscentiam quippe, apostolus, nesciebam, inquit, nisi lex diceret: non concupisces. neque enim praeuaricantur a lege, quam non habent, quia, ut scriptum est, ubi non est lex, nec praeuaricatio. ac per hoc,

1 II Pet. 2, 20 5 Rom. 2, 25 9 Phil. 3, 13 13 Rom. 2, 26 21 Rom. 7, 7 24 Rom. 4, 15

2 conseruatoris *ex* -res *A corr. m. 2* 5 in eodem modum *B* 11 malos Christianos *ex* malus Christianus *A corr. m. 2* 20 contempnit *A ut statim* contempnunt 21 apostolus nesciebam inquit *omnes codd.* nesciebam, apostolus inquit *cum edd. Halmius; equidem in uerborum collocatione quae est in codd. non offenderim nec retinere dubitaui; si uero mutanda est, certe scribendum:* inquit apostolus *non* ap. inquit; *ubicumque enim* inquit *una cum subiecto in omnibus Saluiani scriptis apparet, subiectum postponitur uerbo* inquit *nusquam praeponitur; sic locis quindecim* (*ut statim V, 1*): inquit apostolus, *decem* inquit sacra scriptura *s.* scriptura *s.* sermo diuinus; *quinquies* inquit saluator, *bis* inquit dominus, *semel* inquit beatissimus Paulus *s.* deus *s.* diabolus *s.* propheta

si non praeuaricantur a lege quam non habent, ergo nec contemnunt legis scita quae non habent, quia nemo, ut dixi, potest despicere quod nescit. nos ergo et contemptores pariter et praeuaricatores sumus ac per hoc paganis deteriores, quia illi non norunt dei mandata, nos nouimus: illi ea non habent, nos habemus; illi inaudita non faciunt, nos lecta calcamus. et ideo apud illos ignorantia est apud nos praeuaricatio, quia minoris criminis reatus est legem nescire quam spernere.

8 spernere. EXPLICIT LIBER QUARTUS. INCIPIT LIBER QUINTUS *AB*

LIBER V.

I. Scio infidelissimos quosque et ueritatis diuinae incapaces 1 dicere aduersum haec posse, quae diximus, si tantus sit Christianorum infidelium reatus, ut plus peccent praetermittentes mandata domini quae sciant, quam paganae gentes quae nesciant, salubriorem his fuisse ignorantiam quam agnitionem, et contra eos esse admodum quod agnouerint ueritatem. quibus hoc respondendum est, non ueritatem his obesse sed uitia, nec legem nocere sed mores. denique da mores bonos, et legis scita pro nobis sunt: tolle uitia, lex prodest. scimus enim, inquit apostolus, quia lex bona est, si quis ea legitime utatur. legitime itaque lege utere et legem tibi bonam ipse fecisti. scimus enim, inquit, quia lex bona est, si quis ea legitime utatur, sciens hoc quod iusto lex non est posita. ac per hoc 2 iustus esse incipe et eris liber a lege, quia non potest uenire lex contra mores, quae iam habetur in moribus. scimus enim, inquit, quia lex bona est, si quis ea legitime utatur, sciens hoc, quod iusto lex non est posita, sed iniustis, et non subditis, sed sceleratis et impiis et peccatoribus et si quod aliud sanae doctrinae aduersatur. ac per hoc non tam lex tibi, o homo, quam tu legi aduersaris, nec lex contra te bene praecipiendo,

11 I Tim. 1, 8   19 I Tim. 1, 9

4 reatus *ex* reatu *A corr. m. 2*   9 denique da mores *Pithoeus*: deniq: quadam mores *A* denique clamores *B*   10 bonis *ex* bonos *A corr. m. 2 item statim* uitia *ex* uicia   12 et siquis *A hoc loco*   15 non est lex *B*   17 immoribus *A*   18 enim] ergo *B*   19 non est lex *B*   21 si quid *Vulgata*   22 tam non *B*

3 sed tu contra legem male uiuendo agis. immo illa pro te est, tu contra illam. illa enim tibi consulit sancta dicendo, tu contra illam uenis praua faciendo, nec contra illam tantum sed etiam contra te; hoc ipso enim, quod contra illam, et contra te, quia in illa salus et uita tua est. ac per hoc dum legem diuinam deseris, salutem propriam derelinquis. non aliter ergo nos de dominica lege querimur, quam queri de optimo medico impatiens aegrotus solet: qui cum ingrauescere sibi morbos uitio suo fecerit, imperitiam medentis accusat. quasi uero curare ullam infirmitatem praecepta possint, si eis non oboedierit infirmus, aut sanare quemquam obseruantia ualeat, quam medicus ei imperat, si eam sibi aegrotus ipse
4 non praestat. quid iuuant stomachum absinthia, si statim dulcia subsequantur? quid conferunt frenetico silentia circumstantium, quem suus clamor occidit? aut quid prodesse poterit antidotum, cui superfunditur uenenum? et nobis itaque lex est antidotum sed uitiositas uenenum. sanare nos non potest legis antidotum, quos occidunt uenena uitiorum. sed iam de his et antea satis diximus et, si ita res postulauerit, etiam post haec iuuante domino aliqua dicemus.

5 II. Interim quia duo superius barbarorum genera uel sectas esse memorauimus, paganorum atque haereticorum, quia de paganis iam, ut arbitror, satis fecimus, de haereticis quoque, ut causa poscit, subiciamus. potest enim quispiam dicere: etiamsi a paganis lex diuina non exigat, ut mandata faciant, quae non sciunt, certe ab haereticis exigit, qui sciunt: eadem enim etiam illos legere, quae nos legimus, eosdem apud illos prophetas dei, eosdem apostolos, eosdem euangelistas esse, ac per hoc aut non minus ab illis legem neglegi quam a nobis,

2 tu *A m. 1 s. l.* consulit *ex* consulet *A corr. m. 2* *dicendo *A* 9 morbos *ex* morbus *A corr. m. 1* 10 ulla infirmitate *B* 13 iuuat *B* absinthia *Balusius*: abstinentia *AB* (*rell.*) 15 quem] quā *A* 19 his *ex* hi *A corr. m. 2* res postulauerit] repostulauerit *B* 20 dño *A*: deo *B* 21 duo* *A* 26 ahereticis *A super* a *add. m. 2* b 27 nos *ex* non *A corr. m. 2* 28 dei *B s. l.* apostolos eosdem *B* 29 illos *A super* o *add. m. 2* i

aut etiam multo magis, quia cum eadem legant scripta quae
nostri, multo faciunt deteriora quam nostri. utrumque ergo
uideamus. eadem, inquis, legunt illi, quae leguntur a nobis. 6
quomodo eadem, quae ab auctoribus quondam malis et male
sunt interpolata et male tradita? ac per hoc iam non eadem,
quia non possunt penitus dici ipsa, quae sunt in aliqua sui
parte uitiata. incolumitatem enim non habent quae pleni-
tudinem perdiderunt, nec statum suum omnino seruant quae
sacramentorum uirtute priuata sunt. nos ergo tantum scri-
pturas sacras plenas inuiolatas integras habemus, qui eas uel
in fonte suo bibimus uel certe de purissimo fonte haustas per
ministerium purae translationis haurimus: nos tantummodo
bene legimus. atque utinam quam bene legimus, tam bene 7
adimpleremus. sed uereor, quod qui non bene obseruamus
nec bene lectitamus, quia minor reatus est sancta non legere
quam lecta uiolare. ceterae quippe nationes aut non habent
legem dei aut debilem et conuulneratam habent, ac per hoc,
ut diximus, non habent quae sic habent. nam et si qui
gentium barbarorum sunt, qui in libris suis minus uideantur
scripturam sacram interpolatam habere uel dilaceratam, habent
tamen ueterum magistrorum traditione corruptam ac per hoc
traditionem potius quam scripturam habent, quia non hoc
retinent, quod legis ueritas suadet, sed quod prauitas malae
traditionis inseruit. barbari quippe homines, Romanae immo 8
potius humanae eruditionis expertes, qui nihil omnino sciunt
nisi quod a doctoribus suis audiunt, quod audiunt, hoc se-
quuntur, ac sic necesse est eos, qui totius litteraturae ac
scientiae ignari sacramentum diuinae legis doctrina magis

1 legunt *A super* u *add. m. 1* a 2 multa *B* 7 incolomitatem *A* o *tertiae syll. punct. et s. scr. m. 2* u 8 statim *A super* i *add. m. 2* u 12 tantomodo *A* 17 et] aut *B* ac — non habent *om. B m. 1 suppletum in marg.* 19 barbarorum *A* (*et* *v m. 1*) *quod Halmium fugit:* barbararum *B ut uidetur cfr. adn. crit. ad IIII 67* 20 laceram *B* 21 ueterem *A super* e *postrem. add. m. 2* u traditione *ut est in AB* (*non* traditionem) *diuinauit Rittershusius* 23 ueritas legis *B* 28 ignare *A super* e *add. m. 2* i doctrinā *A sed lineola erasa*

quam lectione cognoscunt, doctrinam potius retinere quam legem. itaque eis traditio magistrorum suorum et doctrina inueterata quasi lex est, quia hoc sciunt tantummodo quod
9 docentur. haeretici ergo sunt sed non scientes. denique apud nos sunt haeretici, apud se non sunt; nam in tantum se catholicos esse iudicant, ut nos ipsos titulo haereticae appellationis infament. quod ergo illi nobis sunt, hoc nos illis. nos eos iniuriam diuinae generationi facere certi sumus, quod minorem patre filium dicant: illi nos iniuriosos patri existimant, quia aequales esse credamus. ueritas apud nos est, sed illi apud se esse praesumunt. honor dei apud nos est, sed illi hoc
10 arbitrantur honorem diuinitatis esse, quod credunt. inofficiosi sunt, sed illis hoc est summum religionis officium: impii sunt, sed hoc putant ueram esse pietatem. errant ergo, sed bono animo errant, non odio sed affectu dei, honorare se dominum atque amare credentes. quamuis non habeant rectam fidem, illi tamen hoc perfectam dei aestimant caritatem. qualiter pro hoc ipso falsae opinionis errore in die iudicii puniendi
11 sint, nullus potest scire nisi iudex. interim idcirco eis, ut reor, patientiam deus commodat, quia uidet eos etsi non recte credere, affectu tamen piae opinionis errare, maxime cum sciat eos ea facere, quae nesciunt, nostros autem neglegere quod credunt, ac per hoc illos magistrorum peccare uitio nostros suo, illos ignorantes nostros scientes, illos id facere, quod putent rectum, nostros quod sciant esse peruersum. et ideo iusto iudicio illos patientia dei sustinet nos animaduersione castigat, quia ignosci aliquatenus ignorantiae potest, contemptus ueniam non meretur. sic enim scriptum est: seruus, qui nescit uoluntatem domini sui, et non facit

28 Luc. 12, 47 sq.

2 traditio eis *B* 6 ipso. (*eras. 1 lit.*) *A* 7 et hoc nos *B* 8 generationi *ex* generatione *A corr. m. 2*: generationis *B* 16 amasse *B* 18 errore *ex* errare *A corr. m. 2*: errorem *B* in die —errare *A om. m. 1 sed m. aequali add. in marg. inferiore* 24 illos (*post* suo) *A s. l. m. 2* id *B add. m. 2* 26 pacientia (*ex* pacientiā *ut uidetur*) dei sustinere *A*

eam, uapulabit paucis: qui autem scit et non facit
eam, uapulabit multis.

III. Non ergo miremur, quod multis caedimur, quia non 12
inscientia sed rebellione peccamus. scientes enim bona non
bene agimus et discretionem recti ac praui intellegentes praua
sectamur: legem legimus et legitima calcamus et ad hoc
tantum praeceptorum sacrorum scita cognoscimus, ut grauius
post interdicta peccemus: deum colere nos dicimus et diabolo
obtemperamus. et post haec uolumus ut bona a deo accipia- 13
mus, cum malis mala semper addamus: fieri uoluntatem no-
stram a deo cupimus, cum dei nos facere nolimus. quasi
superiores nos deo agimus. uolumus ut uoluntati nostrae deus
iugiter pareat, cum omnes nos uoluntati eius iugiter repugne-
mus. sed ille iustus est, licet nos simus iniusti; castigat
enim quos castigandos putat, patitur quos putat esse patiendos.
utrumque ad unam rem uult proficere, ut et castigatio in
catholicis peccandi refrenet libidinem, et quandoque haereticos
patientia dei faciat plenam fidei noscere ueritatem, maxime
cum sciat eos forsitan catholica non indignos fide, quos uideat
catholicis uitae comparatione praestare. omnes autem isti, 14
de quibus loquimur, aut Wandali sunt aut Gothi; nam de
Romanis haereticis, quorum innumera multitudo est, nihil
dicimus, neque aut Romanis eos aut barbaris comparamus,
quia et infidelitate Romanis sunt deteriores et foeditate uitae
barbaris turpiores. sed hoc nos non solum non iuuat sed
etiam supra id, quod a nobis ipsis grauamur, grauat, quia et
ii, quos tales causamur esse, Romani sunt. unde intellegere
possumus, quid mereatur omnis Romana respublica, cum pars

1 uapulauit *A item paulo post* scit eam *B qui idem statim om.* eam 3 quia *sed* a *in ras. A* 5 recte ac praue *A* 6 et (*ante* ad hoc) *A corr. ex* at *uel* ut 11 nolimus *ex* nolumus *v corr. m. 2* (*Brassicani?*): nolumus *AB* 12 nos superiores *B* uoluntati nostrae *ex* uoluntate n. *A corr. m. 2* 13 pugnemus *sed* re *s.* p *scr. m. 2 A* 15 paciendos *A* 17 heretícos *ex* hereticus *A corr. m. 2* 18 plena *A sed lineola super* a *eras. uidetur* 21 uuandali *A ubique* 25 turpiores — supra id quod *B in marg. habet* 27 hii *AB* 28 quod *B*

Romanorum offendat deum uita, pars et infidelitate pariter et uita, saluo eo, quod etiam ipsae quondam haereses barbarorum de Romani magisterii prauitate fluxerunt, ac perinde etiam hoc nostrum crimen est, quod populi barbarorum haeretici esse coeperunt.

15 IIII. Porro autem quantum ad conuersationem Gothorum aut Wandalorum pertinet, quid est in quo eis aut praeponere nos aut etiam comparare possimus? ac primum ut de affectu et caritate dicam, quam praecipuam dominus docet esse uirtutem et quam non solum per omnes scripturas sacras, sed etiam per se ipse commendat dicens: in hoc scietur, quod discipuli mei estis, si uos inuicem diligatis: omnes se fere barbari, qui modo sunt unius gentis et regis, mutuo
16 amant, omnes paene Romani se mutuo persequuntur. quis enim ciuis non inuidet ciui? quis plenam uicino exhibet caritatem? omnes quippe a se, etsi loco non absunt, affectu absunt, etsi habitatione iunguntur, mente disiuncti sunt. atque utinam hoc, licet sit pessimum malum, utinam ciues tantum atque uicini: illud est grauius, quod nec propinqui quidem propinquitatis iura conseruant. quis enim se proximis suis proximum reddit? quis soluit caritati quod se agnoscit debere uel nomini? quis est hoc animo, quod uocatur? quis tam propinquus corde quam sanguine, in quo non luridus maliuolentiae zelus ardet, cuius non sensum liuor inuasit, cui non prosperitas aliena supplicium est? quis non bonum alterius malum suum credit? cui ita sufficit felicitas sua, ut etiam

11 Ioh. 13, 35

1 pariter uita *B* 2 ipse (*sed s.* e *scr.* a) quondam heresis *A* 3 fluxeř (*sed* ~ *ex parte eras. et add. m. 2* it *A* proinde *Rittershusius* 13 ferre *alt.* r *punct. A* qui] quo* (*eras. ut uid.* d) *A* rigięſ *in fin.* e *m. rec. add. A* 14 se *A m. 2 s. l.* persecuntur *B* quis enim plenam *B* 21 caritate *A* 22 uel *in A eras. sed ita ut adhuc legi possit* nomine *A fort. recte* hoc est *B* quis] quas *A s. scr.* i *m. 2* 23 luridus *ut AB habent diuinauit Rittershusius* (liuidus *rell.*) 24 cui] cuius *A* (*ortum ex anteced.* cuius) 26 ut] aut *punct.* a *A*

alium uelit esse felicem? nouum et inaestimabile nunc in
plurimis malum est: parum alicui est si ipse sit felix, nisi
alter fuerit infelix. iam uero illud quale, quam saeuum quam 17
ex hac ipsa impietate descendens, quam alienum a barbaris
quam familiare Romanis, quod se inuicem exactione proscribunt:
immo non inuicem: nam hoc tolerabilius ferme esset, si pa-
teretur quisque quod fecerat: illud est grauius, quod plurimi
proscribuntur a paucis, quibus exactio publica peculiaris est
praeda, qui fiscalis debiti titulos faciunt quaestus esse priuatos,
et hoc non summi tantum, sed paene infimi, non iudices solum,
sed etiam iudicibus obsequentes. quae enim sunt non modo 18
urbes sed etiam municipia atque uici, ubi non quot curiales
fuerint, tot tyranni sunt? quamquam forte hoc nomine gratu-
lentur, quia potens et honoratum esse uideatur. nam et
latrones ferme omnes gaudent et gloriantur, si atrociores ad-
modum quam sunt esse dicantur. quis ergo, ut dixi, locus
est, ubi non a principalibus ciuitatum uiduarum et pupillorum
uiscera deuorentur et cum his ferme sanctorum omnium?
nam et hos quasi uiduas ac pupillos habent, quia tueri se
aut pro studio professionis suae nolunt aut pro innocentia
atque humilitate non possunt. nemo itaque horum tutus est
neque ulli admodum praeter summos uastatione latrocinii
populantis immunes, nisi qui ipsis latronibus pares. in hanc
condicionem immo in hoc scelus res deuoluta est, ut nisi quis
malus fuerit, saluus esse non possit.

V. Sed uidelicet cum tot sint, qui bonos uastant, sunt for- 19

1 implurimis *A* 4 hac *om. B* 8 scribuntur *A s. scr. m. 2* pro 12 quot *ex* quod *A corr. m. 2* 13 s*int *A* quanquam *hoc loco A* 14 honoratū *A*: honoratus *B Halmius* uidetur *B* 19 tueris ea ut *1 A m.* (*sic*) 22 uastatione *A quod Halmium fugit:* a uastatione *B* latrocinii *ex* latrocinio *A corr. m. 2* 23 immunis *B* *post* qui *A add. m. rec.* fuerint pares] partes *B* ('pares in hac condicione. immo *uulgo interpungitur*' *Halmius*) '*fort.* in hanc condicionem' *Halmius*, *quod recipere non dubitaui, quia abl. ferri non posse uidetur;* (*ceterum eundem errorem habes infra §. 44:* in hac necessitate) in hac condicione *AB*

tasse aliqui, qui in hac uastatione succurrant, qui, ut scriptum
est, eripiant egenum et pauperem de manu peccatoris. non
est, qui faciat bonum, non est paene usque ad
unum. ideo dixit 'paene usque ad unum', quia tanta est
raritas bonorum, ut paene unus esse uideatur. quis enim
uexatis ac laborantibus opem tribuat, cum improborum
hominum uiolentiae etiam sacerdotes domini non resistant?
20 nam aut tacent plurimi eorum aut similes sunt tacentibus,
etiamsi loquantur, et hoc multi non inconstantia sed consilio,
ut putant, atque ratione. exertam enim ueritatem proferre
nolunt, quia eam aures improborum hominum sustinere non
possunt, nec solum refugiunt sed etiam oderunt et execrantur,
et non modo auditam non reuerentur aut metuunt sed maiore
etiam superbientis peruicaciae perduellione contemnunt. et
ideo tacent etiam qui loqui possunt, dum ipsis interdum malis
parcunt, nec uolunt eis uim apertae promere ueritatis, ne
21 faciant eos ingesta acrius ueritate peiores. inter haec uastantur pauperes, uiduae gemunt, orfani proculcantur, in tantum
ut multi eorum, et non obscuris natalibus editi et liberaliter
instituti, ad hostes fugiant, ne persecutionis publicae adflictione
moriantur, quaerentes scilicet apud barbaros Romanam humanitatem, quia apud Romanos barbaram inhumanitatem ferre
non possunt. et quamuis ab his, ad quos confugiunt, discrepent ritu discrepent lingua, ipso etiam, ut ita dicam, corporum atque induuiarum barbaricarum foetore dissentiant,
malunt tamen in barbaris pati cultum dissimilem quam in
22 Romanis iniustitiam saeuientem. itaque passim uel ad Gothos
uel ad Bacaudas uel ad alios ubique dominantes barbaros

1 Psal. 81, 4 2 Psal. 13, 3

1 qui (*ante* in) *om. B m. 1* uastatione hac *A sed adiecta sunt transpositionis signa m. 1* 4 dixi *B* 6 aclaborantibus *non* adabor., *ut apud Halmium, A*: atque lab. *B ut quidem uidetur* 10 exhertam *sed* h *eras. A* 14 superbientes peruigatiae *sed super* g *add.* c *m. 2 A* perduellionem *B* 15 male *B* 16 aperte *A* apertę *B* 17 in iesta *A sed in marg. add. m. rec.* ingesta 20 fugiunt *B m. 1* 23 discrepent ritu *om. A* 25 induriarum *sed super* r *scr. m. 2* u *A* 28 Abagaudas *B*

migrant, et commigrasse non paenitet; malunt enim sub specie
captiuitatis uiuere liberi quam sub specie libertatis esse
captiui. itaque nomen ciuium Romanorum aliquando non solum
magno aestimatum sed magno emptum nunc ultro repudiatur
ac fugitur, nec uile tantum sed etiam abominabile paene
habetur. et quod esse maius testimonium Romanae iniquitatis 23
potest, quam quod plerique et honesti et nobiles et quibus
Romanus status summo et splendori esse debuit et honori,
ad hoc tamen Romanae iniquitatis crudelitate compulsi sunt,
ut nolint esse Romani? et hinc est, quod etiam hi, qui ad
barbaros non confugiunt, barbari tamen esse coguntur, scilicet
ut est pars magna Hispanorum et non minima Gallorum,
omnes denique, quos per uniuersum Romanum orbem fecit
Romana iniquitas iam non esse Romanos.

VI. De Bacaudis nunc mihi sermo est, qui per malos 24
iudices et cruentos spoliati afflicti necati, postquam ius Ro-
manae libertatis amiserant, etiam honorem Romani nominis
perdiderunt. et imputatur his infelicitas sua, imputamus his
nomen calamitatis suae, imputamus nomen, quod ipsi fecimus:
uocamus rebelles uocamus perditos quos esse compulimus
criminosos. quibus enim aliis rebus Bacaudae facti sunt nisi 25
iniquitatibus nostris nisi improbitatibus iudicum, nisi eorum
proscriptionibus et rapinis, qui exactionis publicae nomen in
quaestus proprii emolumenta uerterunt et indictiones tributarias
praedas suas esse fecerunt? qui in similitudinem immanium

1 cūmigrasse *A sed sub* cu *add. lineola m. 2* (*cf. infra §. 30* cummendentur): migrasse *B* (*quod librarius propter* migrant *mutauit nesciens apud Saluianum nihil frequentius esse quam permutationem uerborum simplicium et compositorum; cf. ut unum tantum adferam exemplum IIII 42:* qui agrum excolit ad hoc colit *et ibid.:* qui initia gregum praeparat ad hoc parat) maluit *sed* i *punct. et s. scr. m. 2* n *A* 4 noncultro *super* o *add. m. 2* u *A* 5 abhominabile *sed* h *punct. A* 8 splendore *A item* 9 romane 10 nolint *ex* nolent *A corr. m. 2* et] etiam *B item* hii 15 bacgaudis *B* 16 cruentis *super* i *scr.* o *m. 2 A* afflicti *A s. l. m. 2* 23 exactionis *ex* exactiones *A corr. m. 2* 24 emulamenta *A super* a *med. scr.* u *m. 2* tributaritas *B* 25 esse *B s. l.*

bestiarum non rexerunt traditos sibi sed deuorarunt, nec
spoliis tantum hominum, ut plerique latrones solent, sed
26 laceratione etiam et, ut ita dicam, sanguine pascebantur. ac sic
actum est, ut latrociniis iudicum strangulati homines et
necati inciperent esse quasi barbari, quia non permittebantur
esse Romani. adquieuerunt enim esse quod non erant, quia
non permittebantur esse quod fuerant, coactique sunt uitam
saltim defendere, quia se iam libertatem uidebant penitus
perdidisse. aut quid aliud etiam nunc agitur, quam tunc actum
est, id est, ut qui adhuc Bacaudae non sunt esse cogantur?
quantum enim ad uim atque iniurias pertinet, compelluntur
ut uelint esse, sed inbecillitate impediuntur ut non sint. sic
sunt ergo quasi captiui iugo hostium pressi: tolerant supplicium necessitate non uoto: animo desiderant libertatem sed
summam sustinent seruitutem.
27 VII. Ita ergo et cum omnibus ferme humilioribus agitur:
una enim re ad duas diuersissimas coartantur. uis summa
exigit ut adspirare in libertatem uelint, sed eadem uis posse
non sinit quae uelle compellit. sed imputari his potest forsitan, quod hoc uelint homines, qui nihil magis cuperent,
quam ne cogerentur hoc uelle; summa enim infelicitas est
quod uolunt. nam cum his multo melius agebatur, si non
28 compellerentur hoc uelle. sed quid possunt aliud uelle miseri,
qui adsiduum, immo continuum exactionis publicae patiuntur
excidium, quibus imminet semper grauis et indefessa proscriptio, qui domus suas deserunt, ne in ipsis domibus torqueantur, exilia petunt, ne supplicia sustineant? leniores his

1 deuorarent *A super* e *scr. m. 2* u 3 etiam et *B*: Etiam *puncto post* laceratione *posito A* et iam *Halmius* 4 iudicium *B* homines *B s. l.* 7 *uerba* quod fuerant coactique sunt *A habet ante* quod non erant saltim uitam *B* 8 iam se *B* 10 cogantur] agantur *A* 12 inbecillitate *A*: imb. *B ut uidetur* 19 sinit *ex* sin& *A corr. m. 2* imputare *A* 21 quam *in marg.* v *add. Brassicanus: om. AB* nisi *suspicatur Hartelius* 22 multo cum his *B* 23 **mp***rentur *sic A sed in marg. m. recentissima alias non obuia add.* cōp*** aliud uelle] aliud fieri *B* 24 adsiduum *sed m. 2. super* a *add.* s *A* (*unde in T* ad assidium) 26 domos *ex* domus *A corr. m. 2*

hostes quam exactores sunt. et res ipsa hoc indicat: ad
hostes fugiunt, ut uim exactionis euadant. et quidem ipsum
hoc, quamuis durum et inhumanum, minus tamen graue atque
acerbum erat, si omnes aequaliter atque in commune tolerarent.
illud indignius ac poenalius, quod omnium onus non omnes
sustinent, immo quod pauperculos homines tributa diuitum
premunt, et infirmiores ferunt sarcinas fortiorum. nec alia
causa est, quod sustinere non possunt, nisi quia maior est
miserorum sarcina quam facultas. res diuersissimas dissi- 29
millimasque patiuntur, inuidiam et egestatem. inuidia enim
est in solutione, egestas in facultate. si respicias quod de-
pendunt, abundare arbitreris: si respicias quod habent, egere
reperies. quis aestimare rem huius iniquitatis potest? solu-
tionem sustinent diuitum et indigentiam mendicorum. plus
multo est quod dicturus sum. adiectiones tributarias ipsi
interdum diuites faciunt, pro quibus pauperes soluunt. sed 30
dicis: cum ipsorum maximus census sit et ipsorum maximae
pensiones, quomodo fieri id potest, ut ipsi sibi augere debitum
uelint? neque ego id dico, quod sibi augeant; nam et ideo
augent, quia non sibi augent. dicam quomodo. ueniunt ple-
rumque noui nuntii noui epistolarii a summis sublimitatibus
missi, qui commendantur inlustribus paucis ad exitia pluri-
morum. decernuntur his noua munera decernuntur nouae
indictiones. decernunt potentes quod soluant pauperes, decernit
gratia diuitum quod perdat turba miserorum; ipsi enim in
nullo sentiunt quod decernunt. sed non possunt, inquis, non 31

1 indicant *sed* n *poster. punct. A* 2 ut uim *ex* et uim *A corr. m. 2 item* exactionis *ex* exactiones hoc ipsum *B* 3 atquae *sed* a *poster. punct. A* 5 poenalius *ex* paenalius *A corr. m. 2* 7 sarcinam *B* 9 'dissimilissimas *A haud scio an recte' Halmius; ego notaui* dissimilimasquae *punct.* a *in fin.* 10 est enim *B* 11 defendunt *B* dependunt—respicias quod *A in inferiore marg. m. 2* (*lectionem* dependunt *pro* defendunt *coniectura adsecutus est Rittershusius*) 13 repperies *AB* rem] uim *Rittershusius* rationem *suspicatur Hartelius* 14 sustinunt *B* indigentia *B* 18 id fieri *B* ipse *B* 19 uelint *ex* uellent *A corr. m. 2* 22 cūmendantur *sed* u *primae syll. mut. m. 2 in* o *A* 25 perdat *AB cf. p. 112, 5. 6*: pendat *Rittershusius Halmius*

honorari et liberalius accipi, qui fuerint a maioribus missi. estote ergo, diuites, primi in conferendo, qui estis primi in decernendo: estote primi in largitate rerum, qui primi estis in liberalitate uerborum. qui das de meo da et de tuo. tametsi rectissime, quisquis ille es, qui solus capere uis gratiam, solus patereris expensam. sed adquiescimus pauperes uestrae, diuites, uoluntati. quod pauci iubetis soluamus omnes: quid tam iustum quid tam humanum? grauant nos nouis debitis decreta uestra: facite saltim debitum ipsum uobis nobiscum esse commune. quid enim iniquius esse aut quid indignius potest, quam ut soli sitis immunes a debito, qui
32 cunctos facitis debitores? et quidem miserrimi pauperes sic totum hoc, quod diximus, soluunt, quod qua re uel qua ratione soluant penitus ignorant. cui enim licet discutere cur soluat, aut cui permittitur explorare quid debeat? sed tunc id euidentissime proditur, cum inuicem sibi diuites irascuntur, cum indignantur aliqui eorum, quod sine consilio ac tractatu suo
33 aliqua decreta sint. tunc a quibusdam eorum audias dici: o facinus indignum! duo aut tres statuunt quod multos necet, a paucis potentibus decernitur quod a multis miseris dependatur. honori enim suo unusquisque diuitum praestat, ut nolit aliquid se absente decerni, non iustitiae, ut iniqua nolit se praesente constitui. denique quod in aliis reprehenderent ipsi postea aut pro contemptus praeteriti ultione aut pro potestatis praesumptione constituunt. ac per hoc infelicissimi pauperes sic sunt quasi inter concertantes procellas in medio mari positi: nunc istorum scilicet nunc illorum fluctibus obruuntur.

34 VIII. Sed uidelicet qui in hac parte iniqui sunt in alia

2 uos diuites *B* estis *ex* & es *A super* es *m. 2 add.* tis 4 da&d&uo (*sic*) *A* 6 pateris *A* expensa *A fort. scr.* expensas 7 uoluntati *ex* uoluntate *A corr. m. 2* omnes *A s. l. m. 2* 8 quitam *A s.* t *scr.* d *m. 2* 12 quidam *B corr. ex* quidem 13 soluunt *A sed posteriore* u *mut. m. 2 in* cc = a 14 paenitus *sed* a *del. A* 21 quisque suo *B* 22 absente *A ut statim* presente 23 reprehenderent *super* e *ult. syll. m. rec. add.* a *A*: reprehenderunt *B* 25 praesumptione *ex* -nis *A corr. m. 2*

moderati inueniuntur et iusti ac prauitatem unius rei alterius
probitate conpensant. nam sicut in onere nouarum indictionum
pauperes grauant, ita in nouorum remediorum opitulatione
sustentant: sicut tributis nouis minores maxime deprimuntur,
sic remediis nouis maxime subleuantur. immo par est in-
iquitas in utroque. nam sicut sunt in adgrauatione pauperes
primi, ita in releuatione postremi. si quando enim, ut nuper 35
factum est, consulendum defectis urbibus aut minuendas in
aliquo tributarias functiones potestates summae existimauerint,
ilico remedium cunctis datum soli inter se diuites partiuntur.
quis tunc pauperum meminit? quis ad communionem beneficii
humiles et egestuosos uocat? quis eum, qui primus est semper
in sarcina, uel ultimo esse loco patitur in medela? et quid
plura? tributarii omnino pauperes non putantur, nisi cum iis
tributi cumulus imponitur: extra numerum autem tributariorum
sunt, cum remedia diuiduntur. et putamus, quod poena 36
diuinae seueritatis indigni simus, cum sic nos semper pauperes
puniamus, aut credimus, cum iniqui nos iugiter simus, quod
deus iustus in nos omnino esse non debeat? ubi enim aut in
quibus sunt nisi in Romanis tantum haec mala? quorum in-
iustitia tanta nisi nostra? Franci enim hoc scelus nesciunt:
Chuni ab his sceleribus immunes sunt: nihil horum est apud
Wandalos, nihil horum apud Gothos. tam longe enim est, ut
haec inter Gothos barbari tolerent, ut ne Romani quidem,
qui inter eos uiuunt, ista patiantur. itaque unum illic Ro- 37
manorum omnium uotum est, ne umquam eos necesse sit in
ius transire Romanum. una et consentiens illic Romanae
plebis oratio, ut liceat eis uitam quam agunt agere cum bar-

1 moderati *ex* modo rati *A corr. m. 2* hac prauitate *A* 2 indictionem *super* e *scr. m. 2* ū *A* 4 minores m. deprimuntur *ex* minores m. deprem. *A corr. m. 2* 6 primi pauperes *B* 7 releuitatione (*sic*) *A* 8 consulendum *om. B* minuendas *ex* minuendis *A corr. m. 1* in alii (*ult.* i *punct.*) quo *A* 9 potestates *ex* -tis *A corr. m. 2* 13 ultima *s.* a *scr.* o *m. rec. A* 17 indignissimos *A sed m. 2* s *priore punct. et super* o *scr.* u: indigni sumus *B* 21 tantum *B* 22 Huni *B*

baris. et miramur, si non uincuntur a nostris partibus Gothi, cum malint apud hos esse quam apud nos Romani. itaque non solum transfugere ab eis ad nos fratres nostri omnino
38 nolunt, sed ut ad eos confugiant, nos relinquunt. et quidem mirari possim, quod hoc non omnes omnino facerent tributarii pauperes et egestuosi, nisi quod una tantum causa est, qua non faciunt, quia transferre illuc resculas atque habitatiunculas suas familiasque non possunt. nam cum plerique eorum agellos ac tabernacula sua deserant, ut uim exactionis euadant, quomodo non quae compelluntur deserere uellent [sed] secum, si possibilitas pateretur, auferre? ergo quia hoc non ualent, quod forte mallent, faciunt quod unum ualent. tradunt se ad tuendum protegendumque maioribus, dediticios se diuitum
39 faciunt et quasi in ius eorum dicionemque trascendunt. nec tamen graue hoc aut indignum arbitrarer, immo potius gratularer hanc potentium magnitudinem, quibus se pauperes dedunt, si patrocinia ista non uenderent, si quod se dicunt humiles defensare, humanitati tribuerent non cupiditati. illud graue ac peracerbum est, quod hac lege tueri pauperes uidentur, ut spolient, hac lege defendunt miseros, ut miseriores faciant defendendo. omnes enim hi, qui defendi uidentur, defensoribus suis omnem fere substantiam suam prius quam defendantur addicunt, ac sic, ut patres habeant defensionem, perdunt filii hereditatem. tuitio parentum mendicitate pignorum
40 comparatur. ecce quae sunt auxilia ac patrocinia maiorum:

1 uincantur *B* 2 hos esse eos *sed* eos *punct. m. 2 A*: eos esse *B* (apud eos *B s. l.*) nos *om. A* Romani *A s.* i *add. m. 2* os 3 transfugere *ex* transfugire *A corr. m. 2* 4 confugiunt *A* 5 *fort.* possem 6 causa tantum *B* quẽ (*sed s. scr. m. 2* are) ñ faciunt *A* 7 quia *ex* quae *A corr. m. 2*: quae *B* 8 familiasquae *sed* a *postr. punct. A* 9 agellos *ex* -lus *et* exactionis *ex* -nes *A corr. m. 1* 10 sed *inclusimus et* auferre *pro* auferrent *scripsimus cum Hartelio* 12 ad *om. A* 14 transcendunt *B* 16 hac *s. scr.* n *m. 2 A* potentium *et A habet quod Halmium fugit*: potentum *edd.* magnitudinẽ *A* ('*fort.* hac potentum magnitudine, *cum* gratularer *idem sit quod* gauderem *cf. §. 18*' *Halmius*) cedunt *A* 18 humanitati tribuerint *ex* -te -rent *A corr. m. 2 item postea* lege tueri *ex* legit ueri 21 hii *B* 22 ferre *sed alt.* r *punct. A*

nihil susceptis tribuunt sed sibi. hoc enim pacto aliquid parentibus temporarie attribuitur, ut in futuro totum filiis auferatur. uendunt itaque, et quidem grauissimo pretio uendunt maiores quidam cuncta quae praestant. et quod dixi uendunt, utinam uenderent usitato more atque communi: aliquid forsitan remaneret emptoribus. nouum quippe hoc genus uen-
ditionis et emptionis est. uenditor nihil tradit et totum 41
accipit: emptor nihil accipit et totum penitus amittit. cumque omnis ferme contractus hoc in se habeat, ut inuidia penes emptorem, inopia penes uenditorem esse uideatur, quia emptor ad hoc emit, ut substantiam suam augeat, uenditor ad hoc uendit, ut minuat, inauditum hoc commercii genus est: uenditoribus crescit facultas, emptoribus nihil remanet nisi sola mendicitas. nam illud quale quam non ferendum atque monstriferum, et quod non dicam pati humanae mentes sed
quod audire uix possint, quod plerique pauperculorum atque 42
miserorum spoliati resculis suis et exterminati agellis suis, cum rem amiserint, amissarum tamen rerum tributa patiuntur; cum possessio ab his recesserit, capitatio non recedit: pro-
prietatibus carent et uectigalibus obruuntur! quis aestimare 43
hoc malum possit? rebus eorum incubant peruasores et tributa miseri pro peruasoribus soluunt. post mortem patris nati obsequiis iuris sui agellos non habent et agrorum muniis enecantur. ac per hoc quid aliud sceleribus tantis agitur, nisi ut qui priuata peruasione nudati sunt publica adflictione moriantur, et quibus rem depraedatio tulit, uitam tollat

3 itaque] utique *B* 5 usitato m. a. communi *ex* usitatu m. a. commune *A corr. m. 2, item statim* remaneret emptoribus *ex* remanere temporibus 7 toto *super* o *fin. m. 2* ū *A* 8 paenitus *A* (*ut statim bis* paenes *sed* a *punct.*) 11 emit ad hoc *B* 15 monstriferum *Halmius:* monstrirerum *s.* r *med. scr. m. 2* g *A* monstrireum *B* 15 sed quae *ex* sed qua *A corr. m. 2* 19 proprietatibus non carent *B* 21 inuasores *B* 22 post—obsequiis iuris *om. B m. 1* 23 obsequii* *A* iuris sui] iuris posthumi iuris sui *B* agellos *ex* agellus *A corr. m. 2* muniise necantur (*sic*) *A* munus enecantur *B* 24 quid *B*, *om. A sed* nil *s. l. add. m. 2* 26 depcatio *sed super* c *m. 2 add.* d *A* 'fort. tollit *i. e.* sustulit *u. ad IIII 74; cf. tamen Ind. III s. u.* tulit' *Halmius; rectius* tulit *idem recepit; cf. nos ad IIII 74*

exactio? itaque nonnulli eorum, de quibus loquimur, qui aut consultiores sunt aut quos consultos necessitas fecit, cum domicilia atque agellos suos aut peruasionibus perdunt aut fugati ab exactoribus deserunt, quia tenere non possunt, fundos
44 maiorum expetunt et coloni diuitum fiunt. ac sicut solent aut hi, qui hostium terrore compulsi ad castella se conferunt, aut hi, qui perdito ingenuae incolumitatis statu ad asylum aliquod desperatione confugiunt, ita et isti, quia tueri amplius uel sedem uel dignitatem suorum natalium non queunt, iugo se inquilinae abiectionis addicunt, in hanc necessitatem redacti, ut extorres non facultatis tantum, sed etiam condicionis suae atque exulantes non a rebus tantum suis, sed etiam a se ipsis ac perdentes secum omnia sua et rerum proprietate careant et ius libertatis amittant.

45 VIIII. Et quidem, quia ita infelix necessitas cogit, ferenda utcumque erat extrema haec sors eorum, si non esset aliquid extremius. illud grauius et acerbius, quod additur huic malo saeuius malum. nam suscipiuntur ut aduenae, fiunt praeiudicio habitationis indigenae, et exemplo quondam illius maleficae praepotentis, quae transferre homines in bestias dicebatur, ita et isti omnes, qui intra fundos diuitum recipiuntur, quasi Circaei poculi transfiguratione mutantur. nam quos suscipiunt ut extraneos et alienos incipiunt habere quasi proprios: quos
46 esse constat ingenuos uertuntur in seruos. et miramur, si

2 quorũ consultus *A* 4 fundos *ex* fundus *A corr. m. 2* 5 ac] aut *B* 6 hii *B item infra* qui *A s. l. m. 2* 7 ingennae *ex* ingenuo *A corr. m. 2* incolomitate *super* o *tertiae syll. scr.* u *m. 2 A* 8 desperatione *ex* despir. *A corr. m. 2* Ita *sed* It *m. 2 in ras. A* istae *s.* ae *scr.* i *m. 2 A* quia tueri *Halmius*: qui harueri *sed s. scr. m. rec. ita ut uixdum legi possit* ſſequi *A* qui habere *B* 10 in hac necessitate *A*; *cfr. adn. crit. ad § 18 fin.* redacti sunt ut *B* 11 facultatis *et statim* conditionis *ex* -tes *et* -nes *A corr. m. 2* 13 perdentes****rerum *A* 15 quidam *s.* a *scr. m. 2* e *A* quiita *s.* ii *scr. m. 2* a *A* infelix ** ferenda * erat *A* 17 illud ** acerbius *A* aditur *add.* d *alt. m. 2 A* 19 indigenę *ex* indigine *A corr. m. 2* *fort.* illius quondam *ut VI 23*: exemplo illorum quondam gigantum *et VI 12*: illi quondam pagani 21 quasi *ae**culi *A adiecto in marg. m. recentiss.* circei 23 quos] quod *B*

nos barbari capiunt, cum fratres nostros faciamus esse cap-
tiuos? nil ergo mirum est, quod uastationes sunt atque excidia
ciuitatum. diu id plurimorum oppressione elaborauimus, ut
captiuando alios etiam ipsi inciperemus esse captiui. sentimus
enim, etsi tardius multo quam merebamur, sentimus tandem
illa, quae fecimus, et iuxta sermonem sacrum labores manuum
nostrarum manducamus ac iusto iudice deo soluimus quae
debemus. miserti quippe exulum non sumus, ecce ipsi exules 47
sumus: peregrinos fraude cepimus, ecce ipsi peregrinamur
atque fraudamur: praeiudiciis temporum ingenui status homi-
nes circumuenimus, ecce ipsi nuper quidem in alieno solo
uiuere coepimus, sed praeiudicia iam timemus. et o quanta
est infidelis malarum mentium caecitas! damnationem per-
ferimus iudicantis dei et necdum nos agnoscimus iudicari. et 48
mirantur sanctorum aliqui, quod exemplo nostro ceteri non
emendentur, qui nihil adhuc tale tolerarunt, cum tormentis
nostrarum iniquitatum ne ipsi quidem, qui iam a deo plectimur,
corrigamur. o superbiam non ferendam: plurimi poenas pec-
catorum suorum perferunt, et intellegere causas poenarum
nemo dignatur. sed est causa euidens, quae hanc superbiam 49
facit, scilicet quia, etsi aliqua iam patimur, nondum tamen
patimur quae meremur. tanta est enim misericordia dei, ut,
etsi nos pati uult aliqua de piaculis nostris, nolit tamen
cuncta tolerare: quia castigat malos, non reddit mala et
agnoscere nos peccata nostra uult quam sustinere, scilicet ut
piis ac salubribus flagellis ostendat nobis quae ferre mereamur,
sed tamen non inferat quae meremur, iuxta illud scilicet

8 Psal. 127, 2

1 nr̄** faciamus *A sed eras.* os *adhuc ex parte cognosci potest* nostros nos faciamus *B* 4 inciperemus *ex* inciperimus *A corr. m. 1* 9 coepimus *A item 10* ingenuii *et* homines *corr. m. 1 ex* hominis 14 indicari *ex* iudicare *A corr. m. 2* 15 aliqui sanctorum *B* 16 qui nihil] qui *om. Halmius puncto posito post* emendentur *secutus ut adn. crit. docet cod. A auctoritatem, in quo ego quidem bis conlato* qui *inueni* 25 agnoscere *s.* a *scr.* i *et* nos *s. scr.* bis *m. rec. A* uult] mauult *B cf. IIII 10 qui locus simul monere uidetur ne post* nr̄a *hoc loco* ma *excidisse putes*

beati apostoli dictum, quo ait: ignoras quoniam bonitas dei ad paenitentiam te adducit? secundum duritiam autem tuam et cor inpaenitens thesaurizas tibi
50 iram in die irae. et uere ita agimus, ut dicit apostolus. deus enim nos uocat ad paenitentiam, sed nos thesaurizamus iram: deus nos inuitat ad ueniam, sed nos cotidie cumulamus offensam. uim deo facimus iniquitatibus nostris, ipsi in nos iram diuinitatis armamus: cogimus ad ulciscendas criminum nostrorum immanitates nolentem deum, prope est ut eum non permittamus ut parcat. nam cum in eum nullum umquam iniustitiae signum cadere aut apparere possit, sic agimus, ut, si enormitates nostrorum scelerum non ulciscitur, iniustus esse uideatur.

51 X. Sed uidelicet peccator fuit aliquando aliquis, fortasse iam non est. aut est ullus criminum modus et non prius est ut de uita homines quam de iniquitate discedant? quis enim non cum ipsis iniquitatibus suis moritur et cum ipsis admodum atque in ipsis sceleribus sepelitur? ut uere de his propheticum illud rectissime dici possit: sepulchra eorum domus eorum in aeternum, et comparati sunt iumentis insipientibus et similes facti sunt illis. atque utinam iumentis! melius quippe fuerat beluina imprudentia deuiasse. illud peius et criminosius, quia non igno-
52 rantia dei sed despectione peccarunt. atque hoc uidelicet laici tantummodo non quidam etiam clericorum, saeculares tantummodo non multi etiam religiosi, immo sub specie religionis uitiis saecularibus mancipati: qui scilicet post ueterum flagitiorum probra et crimina titulo sibimet sanctitatis inscripto non conuersatione alii sed professione nomen tantum demuta-

1 Rom. 2, 4 19 Psal. 48, 12.

3 autem *om.* *B* cor impoenitens *ex* cor impenitens *A corr. m. 2* (*paulo post* paenitentiam) inpoenitens cor *B* 4 apostolus dicit *B* 15 aut] an *Rittershusius* (*'coniectura non opus esse uidetur in sententia ironica'* *Halmius*); *de* aut = an *uid. Indicem III.* 21 facti *om.* *B* 24 despectione *ex* disp. *A corr. m. 2 item 36* religiosae *s.* ae *scr.* i 28 proba *s.* a *scr.* r *m. 1 A* sanctitatis sibimet *B* 29 alii• *A* denotauere *B*

uere non uitam et summam diuini cultus habitum magis
quam actum existimantes, uestem tantummodo exuere non
mentem. unde illi se minore inuidia criminosos putant, qui 53
cum paenitentiam quasi egisse dicantur, sicut mores pristinos
ita etiam habitum non relinquunt? nam taliter ferme omnia
agunt, ut eos non tam putes antea paenitentiam criminum
egisse quam postea ipsius paenitentiae paenitere, nec tam
prius paenituisse quod male uixerint quam postea, quod se
promiserint bene esse uicturos. sciunt me uerum loqui et
testimonium mihi etiam conscientia sua dicunt, cum multi
alii tum praecipue illi nouorum honorum religiosi ambitores
et post acceptum paenitentiae nomen amplissimae ac prius
non habitae potestatis emptores. adeo non saeculares tantum 54
sed plus etiam quam saeculares esse uoluerunt, ut non sufficeret eis quod ante fuerant, nisi plus essent postea quam
fuissent. quomodo igitur tales isti paenitentiam se egisse
non paenitent, sicut etiam illi de conuersione ac deo aliquid
cogitasse, qui a coniugibus propriis abstinentes a rerum alienarum peruasione non abstinent, et cum profiteantur continentiam corporum, incontinentia debacchantur animorum?
nouum prorsus conuersionis genus. licita non faciunt et in- 55
licita committunt: temperant a concubitu et non temperant
a rapina. quid agis, stulta persuasio? peccata interdixit deus
non matrimonia. non conueniunt uestris studiis facta uestra:
non debetis esse amici criminum, qui dicitis uos adfectatores
esse uirtutum. praeposterum est quod agitis: non est hoc
conuersio sed auersio. qui iam pridem, ut fama est, opus etiam
honesti matrimonii reliquistis, tandem a scelere cessate. et
quidem iustum est ut ab omni scelere, sed tamen, si non ab
omni, quia hoc fortasse durum et impossibile esse creditis,

1 summam] suma *s.* a *scr. m. rec.* ũ *et praeterea m. 2* ut *quod fuisse uidetur* nt 4 poenitencia *B* (pęnitentiam *A qui in seqq. modo* paen. *modo* pęn. *modo* pen. *exhibet*) 10 cum *B s. l.* 11 bonorum *B* 13 potestatis *ex* -tes *A corr. m. 2* 20 debacchabantur *sub* ab *litt. lineola ducta A* 25 affectatores *B* 26 hoc *om. B* 27 qui] quia *B* 28 a *A s. l. m. 2*: *om. B*

56 certe uel a maximo et prodigioso. esto iuxta te, quicumque ille es, uicini stare non ualeant, esto pauperes habitare non possint, esto sis persecutor multorum inopum uastatorque miserorum, esto adflictor omnium, dummodo extraneorum: tandem, quaeso, uel tuis parce, et si non omnibus tuis, quia etiam hoc forsitan onerosum tibi et graue iudicas, si tuis omnibus parcas, parce saltim uel illis tuis, qui te non affinibus tantum aliis aut propinquis, sed personis etiam deuinctissimis et pignoribus carissimis praetulerunt. et quid dicam pignoribus ac filiis? praetulerunt te etiam animabus paene ac spebus suis, non quidem laudabiliter, et errorem suum qui ita egit ipse cognoscit. sed quid ad te tamen, cui hoc ipsum praestitit, quod errauit? hoc enim plus ei debes, quia dilectionis tuae nimietate peccauit. caecus quidem factus est affectu tuo et notatur a cunctis atque reprehenditur: sed tamen tu hoc magis ei obnoxius factus es, quia se ab omnibus fecit pro tuo amore culpari.

57 XI. Quid ergo simile apud barbaros Gothos? quis eorum amantibus nocet, quis diligentem insequitur, quis cari sui mucrone iugulatur? tu amantes persequeris, tu offerentibus munera manus amputas, tu diligentes proximos necas: et nec metuis non expauescis? quid faceres, si iudicium dei praesens non etiam proxima flagellatione sensisses? addis insuper et adiungis malis prioribus noua crimina. considera quae te maneant grauiora facientem, cum minora soleant etiam per
58 daemones uindicari. contentus esto iam, quaesumus, amicorum

1 a *om.* *B* 2 inhabitare *B* 3 sis] si *B* 6 honerosum *ex* honerosus *A corr. m. 2* si *A m. 2 in marg.* omnibus tuis *B* 7 saltem *ex* saltim *A mut. m. 2, item statim* afinibus *s. scr. alt.* f 9 praetulerunt—pignoribus *B s. l.* 11 specibus *sub* ci *lineola ducta m. 2 A*: speciebus *B* (*et v in quo* spebus *corr. Brassicanus*) 12 ate *s. scr. m. 2* d *A* ipsum hoc *B* 14 es *s. scr.* t *m. rec. A* 17 amare *s. scr.* a *med.* o *m. 2 A* 21 et *om.* *B* 22 quid] qui id *A m. 2 mut.* feceris *A* 23 N̄&iam *A sed m. 2 mutata lineola in* c (*ergo* nec) addis *et* adiungis *ex* addes *et* adiunges *A corr. m. 2* 26 uindicare *A* contemptus *B* (contentus esto iam *ex* contentus est uia *A corr. m. 2*)

tuorum et sodalium latrociniis, sufficiat uexatos fuisse pauperes, sufficiat spoliatos a te fuisse mendicos: paene nullus iuxta te intrepidus, nullus potest esse securus. facilius praecipitati Alpina rupe torrentes aut incendia uentis exagitata tolerantur. non sic pereuntes, ut ita dixerim, nautae Charybdis
uoracitate aut Scyllaeis, ut aiunt, canibus deuorantur. ex- 59
turbas possessiunculis suis uicinos tuos, habitatione ac facultate proximos tuos. numquid, ut scriptum est, super terram solus habitabis? hoc unum quippe est, quod obtinere non poteris. quamlibet enim cuncta occupes quamlibet cuncta peruadas, uicinum semper inuenies. respice quaeso alios, quos, uelis nolis, et ipse suspicis: respice alios, quos, uelis nolis, etiam ipse miraris. altiores sunt ceteris dignitate et aequales dignatione, maiores sunt potestate et minores humilitate. scis profecto etiam ipse, ad quem nunc loquimur, de quo loquamur, et idem, de quo nunc querimur, debes agnoscere, quem hac
laude ueneremur. atque utinam multi essent, qui laudarentur: 60
salubritas esset omnium generositas plurimorum. sed esto tu nolis esse laudabilis: cur uelis, quaeso, esse damnabilis? cur tibi iniustitia nil amicius cur auaritia nil iucundius cur rapacitate nil carius? cur nil iudicas pretiosius quam nequitiam cur nil praestantius quam rapinam? disce uel a pagano homine uerum bonum: caritate enim, inquit, et beniuolentia saeptum oportet esse, non armis. fallunt te itaque opiniones tuae, fallit prauae et caecae mentis improbitas. si uis probus si uis potens si uis magnus esse, hone-

8 Isa. 5, 8 23 Plin. Paneg. c. 49

1 et (*ut A habet*) *etiam Rittershusius*: *om. B* 2 iuxta te nullus *B* 6 scylleis *AB* 8 super terram solus super terram habitabis (habitacionis *m. 1*) *B* 11 respice quaeso — suscipis *om. A* 15 profecto *ex* profectu *A corr. m. 2* nunc *om. B m. 1* loquimur (loquitur *m. 1*) hunc de *B* 16 hac *ex* hanc *A corr. m. 2* 17 utinam *B s. l.* 19 nobilis *sub* bi *lineola ducta m. 2 A* 20 nihil amicius *A* iocundius *AB* 23 uerum] uirum *B* carita*** inquit (*lacuna trium s. quattuor litt.*) *A* 24 septum *add. s. l. m. 2* te *A* 25 opiniones *ex* opinionis *A corr. m. 1* cece *A* 26 si uis improbitas si uis impotens *AB sed in A utrumque* im *m. 2 del. et super* bitas *scr.* bus

61 state debes ceteros non malignitate superare. legi quondam in quodam loco: nemo malus nisi stultus: si enim saperet, bonus esse mallet. et tu ergo, si tamen, redire adhuc ad sanitatem potes, exue nequitiam, si uis habere sapientiam. si enim optas uel sapiens omnino esse uel sanus, exuendus tibi omnino et commutandus es. abdicare itaque a te ipso, ne abdiceris a Christo: repudia te, ut recipiaris a Christo: perde te ipse, ne pereas. qui enim, inquit saluator, perdiderit animam suam propter me, inueniet eam. dilige itaque hanc tam salubrem perditionem, ut adsequaris ueram salutem. liberandus enim a deo [ipso] omnino non eris, nisi te ipse damnaueris.

2 ? 8 Luc. 9, 24

3 mallet _ex_ malit _A corr. m. 2_ tamen si redire _B_ potes ex**** habere _sed m. recentiss. s. scr._ ue nequitiam * uis _A_ 6 ex*endus **no et _A_ (exuenddum _B_) 7 abdicare _AB_ '_fort._ abdica te' _Halmius, quod quamuis seqq._ repudia te, perde te _commendari uideatur. opus tamen non est_ 7 ne abdicis _B_ 8 perde te _ex_ perdite _A corr. m. 2_ saluator inquit _B_ (_cfr. quae adnot. ad IIII 95_) 9 eam _euanuit in A_ 11 a deo **nino ** eris _A_ (_binas litt. tantum utroque loco euanuisse certum habeo, quare recte Baluzius notauit_ ipso _in A deesse; in B_ ipso _ex seq._ ipse _ortum uidetur_) 12 _post_ damnaueris _A hanc subscriptionem habet:_ EXPLICIT LIBER QUINTUS. INCIPIT LIBER SEXTUS. FELIX LEGE PECULIARES DOMINICAS ET PROSEQ**ISQ*****US (PROSEQUERE USQUE AD HUIUS _Halmius legit_) SEXTI LIBELLI SENTENTIAS.

LIBER VI.

I. Personaliter diu locuti sumus et excessisse uidemur 1
regulam disputandi. cogitat enim absque dubio is qui legit (si fuerit tamen aliquis, qui haec Christi amore conscripta ob Christum legat), cogitat de me forte uel dicit: cum causa generalis sit, quam exsequitur, quid negotio huic contulit, quod in personam unius tanta congessit? esto — putaueris enim — ille, de quo locutus est, talis sit: sed numquid officit bonitati unius crimen alterius, aut, quod fortius multo est, numquid laeditur scelere personali causa cunctorum? possum 2
quidem euidentibus testimoniis adprobare, quia laeditur. Achar enim quondam de anathemate quippiam furto abstulit, et crimen unius hominis plaga omnium fuit. Dauid numerari plebem Israheliticam iussit, et errorem illius dominus clade totius populi uindicauit. Rapsaces locutus quaedam est in contumeliam dei, et CLXXXV hominum milia strage perculit, quod unius profani hominis procax lingua maledixit. et ideo non immerito etiam beatus apostolus Paulus eici de ecclesia pestilentem iubet et cur iubeat ostendit dicens: q u i a   m o d i c u m   f e r m e n t u m   t o t a m   m a s s a m   c o r r u m p a t. unde euidenter agnoscimus etiam unum saepissime malum hominem

11 Iosue 7   13 II Reg. 24   15 Isa. 36   19 I Cor. 5, 6

7 impersonam *A*; *idem statim* esto *ex* estu *corr. m. 2*   putaueris (putauerit *m. 2*) -talis sit *A*: est -talis *B* (Esto; putaueris enim ille, de quo *etc. interpunxit Halmius*)   10 laeditur *ex* l&& *A corr. m. 2, idem statim* Achā *ex* Achar   16 CLXXXV hominum ** (*ras. in fin. lin. et in marg. adscr. m. recentiss.* milia) *A*: centum octoginta quinque milia hominum *B*   19 cui *s.* i *scr.* r *m. 2 A*   iubeat] iubet *B*   20 corrumpit *B*   unde *A et coni. Rittershusius*: inde *B*

3 perditionem esse multorum. nec iniuria: intellegere is qui-
cumque legerit debet non superflue me superius de uno malo
aliqua dixisse, cum scilicet frequentissime diuinae maiestatis
iracundia etiam per unum legatur accensa. sed ego non ago
hac districtione qua dico. neque enim necesse est ut unum
obesse omnibus putemus, cum omnes mutuo sibi obsint: non
conuenit ut per unum cunctos periclitari putemus, cum per
se cuncti periclitentur. omnes enim admodum in perditionem
4 ruunt aut certe, ut aliquid dicam lenius, paene omnes. unde
enim hoc bonum populo Christiano, ut aut minor aut certe
uel idem esset malorum numerus qui bonorum? o miseriam
lacrimabilem! o miseriam luctuosam! quam dissimilis est nunc
a se ipso populus Christianus, id est ab eo, qui fuit quondam!
tunc princeps apostolorum Petrus Ananiam et Safiram, quia
mentiti essent, morte multauit. beatissimus quoque Paulus
etiam unum de ecclesia malum expulit, ne contactu suo plu-
5 rimos inquinaret. nunc nos etiam pari utriusque partis numero
contenti sumus. et quid contenti dicam? exultare nos potius
ac tripudiare gaudio conueniret, si parilitas nobis ista con-
tingeret. ecce in quid recidimus, ecce in quid post illam
Christiani populi puritatem, qua omnes quondam immaculati

14 Act. 5 15 I Cor. 5, 6

1 his *B* 2 legerit *ex* legeret *A corr. m. 2* 3 dixisse. et cum *A* 4 cego (*sic*) ac (*s. scr. m. 2* h) *A* 5 districtione *AB* (*quod retinendum putaui quia eadem significatione* = seueritate *in omnibus codd. recurrit ad Eccl. I 50, ubi, quod in transitu monuerim, uox* seueritas *praecedit; ceterum cf. Nipperdeium Tac. Ann. IIII 36 Kempfium Val. Max. II 9, 6*) destrictione *Halmius* restrictione *confidentius proposuit FX Hirner in program. Freisingensi a. 1869 p. 15* 6 putemus *Halmius recte, ut paulo post est in A:* putem *A* (*de B Halm. non adn.*) putem *B* 8 imperditionem (*sic*) *A* 9 ruunt ** ut *A sed in marg. m. recentiss. add.* aut certe aliquid *A et coni. Rittershusius:* aliud *B* 10 minor *AB et coni. Rittershusius* (*non* certe minor, *ut rell. codd.; ceterum* minor aut *in A ex parte euanuit et in marg. m. recentiss. add.* ut aut minor) 14 Annaniam *A* Saphiram *B* 17 partis *ex* partes *A corr. m. 2* 18 contepti *B* 20 in quid *ex* inquit *corr. in v Brassicanus:* inquit *ter AB* recedimus *AB*

erant, ecce in quid redacti sumus, ut beatam fore ecclesiam
iudicemus, si uel tantum in se boni habeat quantum mali.
nam quomodo non beatam arbitraremur, si mediam plebis
partem haberet innoxiam, quam paene totam nunc esse plan-
gimus criminosam? unde superflue, cum hoc ita sit, superflue 6
dudum de uno malo locuti sumus, superflue unius scelera
defleuimus; aut omnes enim aut paene omnes flendi atque
lugendi sunt. nam aut plurimi tales sunt aut certe, quod
non minus criminosum est, cupiunt tales esse et laborant actu
malorum operum non impares uideri; ac per hoc, etiamsi
minora mala faciunt, quia minus possunt, non minus tamen
mali sunt, quia nolint minus esse, si possint. denique, quod 7
unum possunt, uel uoto tales sunt ac uoluntate non cedunt,
et in quantum facultas suppetit, superare contendunt. est
enim licet in dissimillimis rebus haec illorum aemulatio quae
bonorum, ut sicut boni optant cunctos honestate mentium
uincere, sic mali cupiant prauitate superare. nam sicut haec
bonorum gloria est ut cotidie meliores sint, sic malorum om-
nium ut deteriores, et sicut optimi cupiunt uirtutum uni-
uersarum culmen ascendere, sic pessimi optant palmas sibi
uniuersorum scelerum uindicare. et hoc utique in malum 8
nostrum maxime nostri, hoc est, maxime Christiani, qui sci-
licet, ut iam diximus, malitiam sapientiam putant, et de
quibus specialiter deus dicit: perdam sapientiam sapi-
entium et intellectum prudentium reprobabo. cum-
que apostolus clamet, si quis uidetur sapiens, stultus
fiat ut sit sapiens, hoc est dicere, si quis uult esse
sapiens, sit bonus, quia nemo uere sapiens nisi uere bonus:
nos e diuerso malarum mentium uitio, et, ut diuinitas ait,

24 I Cor. 1, 19   26 I Cor. 3, 18

1 erant] sunt *B*   3 arbitraremus *B*   6 scelere *A*   7 omnes pene aut omnes enim flendi *B*   12 nolunt *B*   13 tales *s. scr. m. 2* s̃ (= sunt) *A* (*sic paulo ante 8*: lugendis̃ *et* plurimi taless̃   14 *post* facultas *eras.* ñ *A*   17 cupiunt *A*   20 pessimi *ex* pessimo *A corr. m. 2*   22 maxime (*ante* Christiani) *om. B*   24 deus specialiter *B*   dixit *B*   29 malorum *A*

reprobo sensu, bonitatem pro stultitia repudiantes et nequitiam pro sapientia diligentes tante cotidie prudentiores esse nos credimus quanto peiores sumus.

9 II. Et quae tandem, rogo, spes emendationis in nobis est, qui non errore opinionis ad malum ducimur, sed studio malae uoluntatis adnitimur, ut semper peiores esse uideamur. et hinc est, quod dudum questus sum deteriores nos multo esse quam barbaros, quia illos ignorantia legis excusat, nos scientia accusat. illi per imperitiam ueritatis, quia quae sint bona nesciunt, mala pro bonis diligunt: nos cum scientiam ueritatis habeamus, quae sint bona optime nouimus
10 * * modis. primum, quod nihil ferme uel criminum uel flagitiorum est, quod in spectaculis non sit: ubi summum deliciarum genus est mori homines aut, quod est morte grauius acerbiusque, lacerari, expleri ferarum aluos humanis carnibus, comedi homines cum circumstantium laetitia conspicientium uoluptate, hoc est non minus paene hominum aspectibus quam bestiarum dentibus deuorari. atque ut hoc fiat, orbis impendium est; magna enim cura id agitur et elaboratur. adeuntur etiam loca abdita lustrantur inuii saltus, peragrantur siluae inexplicabiles conscenduntur nubiferae Alpes, penetrantur inferae ualles et ut deuorari possint a feris uiscera hominum, non licet naturam rerum aliquid habere
11 secretum. sed haec, inquis, non semper fiunt. certum est. et praeclara erroris est excusatio, quia non semper fiunt: quasi

1 Rom. 1, 28

1 reprobabo *sed* ba *punct. A* 12 *ante* modis *add. in marg. B* deest hic aliquid; *in tv rasura quinque uel sex litt. est*; '*possis apte supplere*: sed deligere nos mala multis ostendimus modis' *Halmius*; *fort. excidit* malis autem postponimus multis *ita ut subsimilis litterarum ductus in uocibus* modis et malis *lacunam effecisse uideatur cf. nos Sitz-Ber. p. 9* (multis modis *sic recurrit Ep. VII, 3 alias*) 13 summa dilitiarum (del. *m. 2*) *A* 16 commedi *et* circumstancia *B* 20 inuiis altis *A* 22 inferę *A*: niuiferae *B* ('inferae ualles *rectius opponuntur superis s. altis Alpibus quam* niuiferae nubiferis; *quo accedit quod adiectiuum* inferae *uerbo* penetrantur *magis conuenit*' *Halmius*) *fort. nouauit Salu.* riuiferae *uel quod Hartelius suspicatur* amniferae 24 certum est—semper fiunt *om. A* (*et T*)

uero umquam fieri debeant quae deum laedant, aut ideo quae
mala sunt bene fiant, quia non iugiter fiant. nam et homi-
cidae homines non semper occidunt et homicidae tamen sunt,
etiam quando non occidunt, quia interdum polluuntur homi-
cidio. et latrones omnes non semper latrocinantur sed latrones
tamen esse non desinunt, quia etiam cum rebus ipsis latro-
cinia non agunt, animis tamen a latrocinio non recedunt. sic
utique omnes hi, qui spectaculis istiusmodi delectantur, etiam
quando non spectant, innoxii tamen ab spectaculorum piaculis
mente non sunt, quia semper uelint spectare, si possint. nec 12
solum hoc sed sunt alia maiora. quid enim? numquid non
consulibus et pulli adhuc gentilium sacrilegiorum more pa-
scuntur et uolantis pinnae auguria quaeruntur ac paene omnia
fiunt, quae etiam illi quondam pagani ueteres friuula atque
inridenda duxerunt? et cum haec omnia ipsi agant, qui annis
nomina tribuunt et a quibus anni ipsi exordium sumunt, cre-
dimus nobis bene annos posse procedere, qui a rebus talibus
ordiuntur? atque utinam sicut haec propter consules tantum
fiunt, ita illos tantum incestarent, propter quos fiunt. illud 13
est feralissimum et grauissimum, quod dum consensu publico
aguntur, honor paucissimorum fit crimen omnium ac sic, cum
singulis annis bini inaugurentur, prope est ut in omni mundo
nullus euadat.

III. Sed de his putemus hoc satis esse, quod dictum est, 14
quae, ut ipsi excusatis, non semper fiunt. de cotidianis tamen
obscenitatibus loquamur: quas tales ac tam innumeras legiones
daemonum excogitauerunt, ut etiam honestae ac probae mentes,
etsi nonnullas earum spernere et calcare possunt, omnes tamen
penitus superare uix possint. sicut enim exercitus pugnaturi

3 non semper non occidunt *B m. 1*; *in eodem seqq. uerba* et homicidae tamen sunt etiam quando non occidunt *in schedula adiecta sunt* 6 tamen esse non *Rittershusius*: tamen non esse *AB* 8 hii *B* 9 ab *A*: a *cum B Halmius* 10 uellent *B* possint (possent *m. 2*) *A*: possent *B* 13 pinnae (pennae *m. 2*) *A*: pennae *B* 14 friuola *B cfr. ad I 25* 21 sic, cum *Hartelius*: sic̃ *A* sicut *B* sic, ut *Halmius* 24 satis dictum esse quod est *B* 25 tamen] tantum *B* iam *Rittershusius* 29 paenitus *A*

ea loca, per quae uenturas hostium turmas sciunt, aut foueis intercidere aut sudibus praefigere aut tribulis infestare dicuntur, scilicet ut etiamsi non in omnia ea quispiam incidat, nullus tamen penitus euadat, ita etiam daemones tam multas in uita ista humano generi inlecebrarum insidias praetenderunt, ut etsi plurimas earum aliquis effugiat, tamen quacumque
15 capiatur. et quidem quia longum est nunc de omnibus dicere, amphitheatris scilicet odiis lusoriis pompis athletis petaminariis pantomimis ceterisque portentis, quae piget dicere, quia piget malum tale uel nosse, de solis circorum ac theatrorum impuritatibus dico. talia enim sunt, quae illic fiunt, ut ea non solum dicere sed etiam recordari aliquis sine pollutione
16 non possit. alia quippe crimina singulas sibi ferme in nobis uindicant portiones, ut cogitationes sordidae animos ut impudici aspectus oculos ut auditus improbi aures, ita ut, cum ex his unum aliquod errauerit, reliqua possint carere peccatis. in theatris uero nihil horum reatu uacat, quia et concupiscentiis animi et auditu aures et aspectu oculi polluuntur: quae quidem omnia tam flagitiosa sunt, ut etiam explicare
17 ea quispiam atque eloqui saluo pudore non ualeat. quis enim integro uerecundiae statu dicere queat illas rerum turpium imitationes illas uocum ac uerborum obscenitates, illas motuum turpitudines illas gestuum foeditates? quae quanti sint criminis uel hinc intellegi potest, quod et relationem sui interdicunt. nonnulla quippe etiam maxima scelera incolumi honestate referentis et nominari et argui possunt, ut homicidium latrocinium adulterium sacrilegium ceteraque in hunc modum:

3 etiam *B s. l.* incedat *A* 4 multa tam *B* 8 odi*s *A*: odinis *B* atlethis *B* 12 recordare *A* 14 animos *Ttv*: animus *punct.* s *et super* u *add. lineola* (= animum) *m. 2 A* animus *B*; *cf. paulo post*: concupiscentiis animi—polluuntur, *ubi A* animi, *B iterum* animus habet; *ergo in A*, *ut saepe*, u *et* o *permutata sunt* 16 aliquid *B* 17 uocat *B* 18 animus *B* (*et Ttv*) 21 uerecundę *s. scr.* i *m. 2 A* quaeat *sed priore* a *punct. m. 2 A* illa (*s. scr. m. 2* s) rerum *A* (*idem statim* illa. suo cum) 25 scelere (*in fin. s. scr. m. 2* a) incolomi (*super* o *tertiae syll. scr.* u) *A* 26 referentes *A*

solae theatrorum impuritates sunt, quae honeste non possunt
uel accusari. ita noua in coarguenda harum turpitudinum 18
probrositate res euenit arguenti, ut cum absque dubio honestus
sit qui accusare ea uelit, honestate tamen integra eloqui et
accusare non possit. alia quoque omnia mala agentes polluunt,
non uidentes uel audientes, siquidem etsi blasphemum quem-
piam audias, sacrilegio non pollueris, quia mente dissentis,
et si interuenias latrocinio, non inquinaris actu, quia abhorres
animo. solae spectaculorum impuritates sunt, quae unum 19
admodum faciant et agentium et aspicientium crimen. nam
dum spectantes haec comprobant ac libenter uident, omnes
ea uisu atque adsensu agunt. ut uere in eos apostolicum
illud peculiariter cadat, quia digni sunt morte non solum qui
faciunt ea sed etiam qui consentiunt facientibus. itaque in
illis imaginibus fornicationum omnis omnino plebs animo
fornicatur, et qui forte ad spectaculum puri uenerant de
theatro adulteri reuertuntur. non enim tunc tantummodo,
quando redeunt sed etiam, quando ueniunt, fornicantur; nam
hoc ipso quod aliquis rem obscenam cupit, dum ad immunda
properat, immundus est.

IV. Quae cum ita sint, ecce qualia aut omnes aut paene 20
omnes Romani agunt. et cum haec ita sint, qui talia agimus
neglegi nos a diuinitate causamur, relinqui nos a domino
nostro dicimus, cum ipsi dominum relinquamus. fingamus
enim, quod respicere nos dominus noster uelit etiam non
merentes: uideamus si potest. ecce innumera Christianorum
milia in spectaculis cotidie rerum turpium commorantur. po-
test ergo ad illos deus respicere, qui tales sunt? potest ad

12 Rom. 1, 32

1 sunt impuritates *B* 2 in quo arguenda (*sic*) *A* 4 integra eloqui (*coll. superiore* eloqui saluo pudore) *Halmius*: integre (*s. scr. in fin.* a) aloqui (*alt.* l *s. scr.*) *A* integra ea loqui *B* (*et Ttv*); *in archetypo fuisse uidetur* integreloqui *unde uaria uitia originem duxere* 6 et si *B corr. ex* et 7 quiamante *super* a *alt. scr. m. 2* e *A* 8 abhorres *ex* -ris *A corr. m. 2* 10 faciunt *B* 12 uisi• *A* adsensu *super* d *scr. m. 2* s *A* 15 imaginibus *ex* inimag. *A corr. m. 2* 16 puri• *A* 28 ergo illos *B om.* ad

eos respicere, qui bacchantur in circis qui moechantur in
21 theatris? an forte hoc uolumus et hoc dignum putamus ut,
cum in circis nos et in theatris deus uideat, ea quae nos
aspicimus aspiciat quoque ipse nobiscum et turpitudines, quas
nos cernimus, cernat etiam ipse nobiscum alterutrum enim
fieri necesse est, quia, si nos uidere dignatur, consequens est
ut etiam illa ubi nos uideat, aut si ab illis, quod non dubium
est, auertit oculos, etiam a nobis, qui illic sumus, pariter
auertat. et cum haec ita sint, facimus haec tamen ac sine
22 cessatione quae dixi. an forte in morem ueterum paganorum
theatrorum et circorum nos deum habere arbitramur? facie-
bant enim haec illi quondam, quia has idolorum suorum de-
licias esse credebant. nos quomodo haec facimus, qui odisse
deum nostrum haec certi sumus? aut certe, si placere has
turpitudines deo nouimus, non prohibeo quin sine cessatione
23 faciamus. sin uero in conscientia nostra hoc est, quod haec
deus horret quod execratur, quod in his sicut pastus dia-
boli ita offensio dei, quomodo nos in ecclesia colere deum
dicimus, qui in obscenitate ludorum semper diabolo deserui-
mus, et hoc gnari ac scientes, de consilio et industria? et
quae nobis, quaeso, spes erit apud deum, qui non casu aut
imprudentia deum laedimus sed exemplo illorum quondam
gigantum, quos insanis conatibus superna temptasse et quasi
24 in nubes gradum tulisse legimus? sic nos per iniurias, quas
in omni mundo deo semper inferimus, quasi consensu publico
caelum oppugnamus. Christo ergo (o amentia monstruosa!)
Christo circenses offerimus et mimos, et tunc hoc maxime,

4 quoque] quod (*aperte ex* quoq *male ortum*) *A* et *om. A* (*fort. scrib.* turpitudines⟨que⟩quas *praesertim cum in A* quos *s. scr. m. 2 a legatur*) 6 uideri *A* 7 nos sumus uideat *B* (*'sententia est: ut ipse quoque illa ibi uideat, ubi nos uidemus' Halmius*) 10 immorem *A* 11 arbitremur *B m. 1* 16 haec *om. B* 17 in his sicut *Hartelius*: in his sit *B et aperta super* in his *rasura A* sicut in his sit *Ttv et cum edd. Halmius*; *coniunctiui hic locum non esse,* est *autem deesse posse recte monuit Hartelius* 20 *gnari *A* (*fuit* ignari) 21 spes] quae spes *B* 23 gygancium *B* 26 o *B s. l.* 27 offerrimus *A item infra §. 26* et tunc hoc *v in ras. manu Brassicani*: tunc et *AB*

cum ab eo aliquid boni capimus, cum prosperitatis ab eo
aliquid adtribuitur aut uictoria de hostibus a diuinitate prae-
statur. et quid aliud hac re facere uidemur, quam si qui
homini beneficium largienti iniuriosus sit aut blandientem con-
uiciis caedat aut osculantis uultum mucrone transfigat? inter- 25
rogo enim omnes potentes ac diuites mundi huius, cuius
piaculi reus sit seruus ille, qui bono ac pio domino malum
cogitet, qui bene merenti conuicium faciat et pro libertate,
quam accepit, contumeliam reddat. absque dubio maximi cri-
minis reus creditur qui malum pro bono reddit, cui etiam
malum pro malo reddere non liceret. hoc ergo etiam nos, qui
Christiani dicimur, facimus: inritamus in nos misericordem
deum impuritatibus nostris propitiantem sordibus laedimus
blandientem iniuriis uerberamus.

V. Christo ergo (o amentia monstruosa!) Christo circenses 26
offerimus et mimos, Christo pro beneficiis suis theatrorum
obscena reddimus, Christo ludicrorum turpissimorum hostias
immolamus. uidelicet hoc nos pro nobis in carne natus sal-
uator noster edocuit: hoc uel per se ipsum uel per apostolos
praedicauit. propter hoc humanae natiuitatis uerecundiam
subiit et contumeliosa terreni ortus principia suscepit:
propter hoc in praesepio iacuit cui seruierunt angeli, cum
iaceret: propter hoc inuolui se pannorum crepundiis uoluit
qui caelum regebat in pannis: propter hoc in patibulo pe-
pendit quem pendentem mundus expauit. qui propter uos, 27
inquit apostolus, pauper factus est, cum diues esset,

25 II Cor. 8, 9

1 aliquid ab eo (*ante* adtrib.) *B* 2 praestetur *B m. 1, item statim* uidetur *m. 1* 3 quasi *AB sed in A lineola add. m. 2 super* a 4 cum uiciis *B* 5 transfigat *B* 6 enim] *hoc loco* ·N· *A* omnes *B s. l.* 8 merenti *ex* merente *A corr. m. 1* 9 accepit *Halmius:* accipit *AB* (*rell.*) redit *A* 10 reddat *B* etiam ergo *A sed adiecta sunt transpositionis signa m. 1* 13 propiciantem *A* 19 uel se *B* 21 principia *B*: principalia *sed* lia *punct. et super* pa *scr. m. 2* i *A Halmius; ceterum cfr. infra §. 33. 34* 23 crepondiis *super* o *scr.* u *m. 2 A* 25 uos *Vulgata*: nos *AB Halmius*

ut illius inopia uos honestaremini. et cum in for-
ma, inquit, dei esset, humiliauit semetipsum usque
ad mortem, mortem autem crucis. hoc nos uidelicet
Christus imbuit, cum pro nobis ista toleraret: praeclaram
passioni eius uicissitudinem reddimus qui, cum morte ipsius
redemptionem acceperimus, uitam ei turpissimam repensamus.
apparuit enim, inquit beatissimus Paulus, gratia domini
nostri Iesu Christi, erudiens nos, ut abnegantes
impietatem et saecularia desideria sobrie et iuste
et pie uiuamus in hoc saeculo, expectantes beatam
spem et aduentum gloriae magni dei et saluatoris
nostri Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro
nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate et
mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem
28 bonorum operum. ubi sunt qui haec faciant, propter quae
uenisse Christum apostolus dicit? ubi sunt qui desideria sae-
culi fugiant ubi qui uitam pie ac iuste agant ubi qui sperare
se spem beatam bonis operibus ostendant et immaculatam
uitam agentes hoc ipso se probent regnum dei exspectare,
quia merentur accipere? uenit, inquit, dominus Iesus Christus,
ut mundaret sibi populum acceptabilem, secta-
29 torem bonorum operum. ubi est populus ille mundus
ubi populus acceptabilis, ubi populus boni operis ubi populus
sanctitatis? Christus, inquit scriptura, pro nobis passus
est, exemplum nobis relinquens ut sequamur ue-
stigia eius. uidelicet uestigia saluatoris sequimur in circis
uestigia saluatoris sequimur in theatris. tale nobis scilicet
Christus reliquit exemplum, quem fleuisse legimus risisse non
legimus. et hoc utrumque pro nobis, quia fletus compunctio
est animae risus corruptio disciplinae. et ideo dicebat: uae

1 Phil. 2, 8 7 Tit. 2, 11 24 I Pet. 2, 21 30 Luc. 6, 25. 21

1 uos *A sed m. rec.* u *mut. in* N 4 Christus *B s. l.*
6 etturpissimam *sed priore* t *mut. in* i *A*: turpissimam (*sine* ei) *B*
8 ut *B s. l.* 11 domini gloriae *B* 15 quae *A m. 2 s. l.*
19 probent *A et diuinauit Rittershusius*: perhibent *B* 20 Christus
Iesus *B* 25 nobis exemplum *B* 28 reliquid *B*

uobis, qui ridetis, quoniam flebitis. et: beati, qui
fletis, quoniam ridebitis. nobis autem ridere et gau-
dere non sufficit, nisi cum peccato atque in insania gaudea-
mus, nisi risus noster impuritatibus nisi flagitiis misceatur.
VI. Qui, rogo, hic error est, quae stultitia? numquid lae- 30
tari assidue et ridere non possumus, nisi risum nostrum atque
laetitiam scelus esse faciamus? an forte infructuosum putamus
gaudium simplex nec delectat ridere sine crimine? quod, rogo,
hoc malum est aut qui furor? rideamus, quaeso, quamlibet
inmensuratim laetemur quamlibet iugiter, dummodo inno-
center. quae uecordia est et amentia, ut non putemus risum
et gaudium tanti esse, nisi in se dei habuerit iniuriam? in-
iuriam utique et quidem maximam. in spectaculis enim 31
apostatatio quaedam fidei est et a symboli ipsius et caelestibus
sacramentis letalis praeuaricatio. quae est enim in baptismo
salutari Christianorum prima confessio? quae scilicet nisi ut
renuntiare se diabolo ac pompis eius et spectaculis atque
operibus protestentur? ergo spectacula et pompae etiam iuxta
nostram professionem opera sunt diaboli. quomodo igitur, o 32
Christiane, spectacula post baptismum sequeris, quae opus esse
diaboli confiteris? renuntiasti semel diabolo et spectaculis
eius, ac per hoc necesse est ut prudens et sciens, dum ad
spectacula remeas, ad diabolum te redire cognoscas. utrique
enim rei simul renuntiasti et unum utrumque esse dixisti.
si ad unum reuerteris, ad utrumque remeasti. abrenuntio
enim, inquis, diabolo pompis spectaculis et operibus eius. et
quid postea? credo, inquis, in deum patrem omnipotentem
et in Iesum Christum filium eius. ergo primum renuntiatur
diabolo ut credatur deo, quia qui non renuntiat diabolo, non 33

3 atque insania *B ut uid. et cum edd. Halmius* 5 quis *B* (*sed idem paulo post* qui furor) laetare *A* 8 quid *B* 13 quidem *ex* quidam *A corr. m. 2* 14 apostatio quaedam *A*: quaedam apostatatio *B* symboli *AB cf. § 33* symboli sacramenta (symbolis *in v ex* symboli *Brassicanus, unde in edd. ante Halmium peruenit*) 15 la&alis *sed super* a *priore scr. m. 2* o *A* babtismo *B* 17 atque exspectaculis (*sic*) et operibus *B* (*ceterum* exspectaculis *etiam A sed sub* ex *lineola ducta*) 19 igitur] ergo *B* 27 credis *B*

credit deo, et ideo qui reuertitur ad diabolum relinquit deum. diabolus autem in spectaculis est et pompis suis, ac per hoc, cum redimus ad spectacula diaboli, relinquimus fidem Christi. hoc itaque modo omnia symboli sacramenta soluuntur, et totum quod in symbolo sequitur, labefactatur et nutat; nihil
34 enim sequens stat, si principale non steterit. dic igitur tu, Christiane, quomodo tenere te sequentia symboli putas, cuius principia perdidisti? membra sine capite nil prosunt et ad exordium sui cuncta respiciunt: quae utique, si perierint, omnia pessum trahunt, siquidem stirpe sublata aut non sunt reliqua aut, si sunt, sine emolumento sunt, quia sine capite nil constat. si cui itaque leue spectaculorum crimen uidetur, respiciat cuncta ista quae diximus, et uidebit in spectaculis non uoluptatem esse sed mortem. quid est autem aliud quam mortem incurrere uitae originem perdidisse? ubi enim fundamentum symboli euertitur, uita ipsa iugulatur.

35 VII. Rursum ergo necesse est redeamus ad illud, quod saepe diximus: quid simile apud barbaros? ubi apud illos circenses ubi theatra ubi scelus diuersarum impuritatum, hoc est spei nostrae ac salutis excidium? quibus illi etsi, utpote pagani, uterentur, minore tamen culpa sacrae offensionis errabant, quia, etsi esset impuritas uisionis, praeuaricatio tamen
36 non erat sacramenti. nos uero quid respondere pro nobis possumus? tenemus symbolum et euertimus, et confitemur munus salutis pariter et negamus. ac per hoc ubi est christianitas nostra, qui ad hoc tantummodo sacramentum salutis accipimus, ut maiore postea praeuaricationis scelere peccemus? nos ecclesiis dei ludicra anteponimus, nos altaria spernimus et theatra honoramus, omnia denique amamus omnia colimus:

2 est in spectaculis *B* et *add. Hartelius recte, opinor; cf. §. 32:* pompis spectaculis et operibus eius 3 ad spectaculum *B*, *idem* diaboli *om.* 4 symboli *ex* symbuli *A corr. m. 1*, *idem paulo post* notat *super* o *scr. m. 2* u 8 *et* 12 nihil *B* 11 si *B s. l.* 13 uidebit *in v ex* uidet *corr. Brassicanus:* uidet *AB*(*Tt*) 14 uoluntatem *A* 22 praeuaricatione *B* 24 et confitemur *retinuimus ex AB*(*Tt*)*; fuit etiam in v sed Brassicanus deleuit et post eum cum edd. omisit Halmius*)

solus nobis in comparatione omnium deus uilis est. denique 37
praeter alia, quae id probant, indicat hoc etiam haec res ipsa
quam dico. si quando enim euenerit, quod scilicet saepe euenit,
ut eodem die et festiuitas ecclesiastica et ludi publici agantur,
quaero ab omnium conscientia, quis locus maiores Christi-
anorum uirorum copias habeat, cauea ludi publici an atrium
dei, et templum omnes magis sectentur an theatrum, dicta
euangeliorum magis diligant an thymelicorum, uerba uitae
an uerba mortis, uerba Christi an uerba mimi? non est du- 38
bium quin illud magis amemus, quod anteponimus. omni
enim feralium ludicrorum die, quaelibet ecclesiae festa fuerint,
non solum ad ecclesiam non ueniunt qui Christianos se esse
dicunt, sed si qui inscii forte uenerint, dum in ipsa ecclesia
sunt, si ludos agi audiunt, ecclesiam derelinquunt. spernitur
dei templum, ut curratur ad theatrum: ecclesia uacuatur
circus impletur: Christum in altario dimittimus, ut adulter-
antes uisu impurissimo oculos ludicrorum turpium forni-
catione pascamus. et ideo rectissime ad nos dominus deus
dicit: propter spurcitiam exterminati estis exter-
minio. et rursum 'exterminabuntur' inquit 'arae huius
risus'.

19 ? 20 ?

3 euenerit *edd. et Halmius*: uenerit *AB* (usu *in v adscripsit marg. Brassicanus*: euenerit *pro* enim uenerit *Rittershusius*) saepeuenit *super* e *secundae syll. scr. alt.* e *m. 1 A* 4 eo *s. scr. m. rec.* dē *A* eo *B* (*item v, sed in marg. add.* dem *Brassicanus*) 4 *et* 6 publici *ex* publice *A corr. m. 2* 7 omnes] homines *Rittershusius* 8 thimellicorum *sed priore* i *m. 2 mut. in* e *et alt.* l *punct. A* (*in marg. m. recentiss. glossam add.* hemel***s schenic. mus. c. i. *i. e.* thymelici sunt scenici musici *ut est apud Isid. Or. 18. 47*) 15 concurrantur *B* 18 *post* pascamus *sequitur in libris*: postea sed uidelicet qui (postea *add. in v*) corrumpimur rebus prosperis faciendum aliquid in principio (putamus *add. in v*). '*haec uerba delenda esse intellexit Baluzius; idem in exemplo Pithoeano, quod exstat in bibl. Monacensi bene monuit uerba* sed uidelicet—prosperis *repetita aut praecepta esse ex loco inferiore c. 12 init.' Halmius, cuius de fonte rell. uerborum sententiam in adn. crit. propositam partim suppleuimus partim correximus in Sitz.-Ber. p. 12 sq.* 19 spurtitiam *A* extermino *B*

39 VIII. Sed uidelicet responderi hoc potest, non in omnibus
haec Romanorum urbibus agi. uerum est: etiam plus ego
addo, ne illic quidem nunc agi, ubi semper acta sunt antea.
non enim hoc agitur iam in Mogontiacensium ciuitate, sed
quia excisa atque deleta est: non agitur Agrippinae, sed quia
hostibus plena: non agitur in Treuerorum urbe excellentissima,
sed quia quadruplici est euersione prostrata: non agitur deni-
40 que in plurimis Galliarum urbibus et Hispaniarum. et ideo
uae nobis atque iniquitatibus nostris uae nobis atque im-
puritatibus nostris. quae spes Christianis plebibus ante deum
est quandoquidem ex illo in urbibus Romanis haec mala non
sunt, ex quo in barbarorum iure esse coeperunt? ac per hoc
uitiositas et impuritas quasi germanitas quaedam est hominum
Romanorum et quasi mens atque natura, quia ibi praecipue
41 uitia ubicumque Romani. sed grauis sit forsitan haec atque
iniqua conquestio: grauis profecto, si falsa. at quomodo, in-
quis, quomodo non falsa, cum in paucis nunc ferme Romanis
urbibus fiant ista, quae diximus? plurimas autem iam harum
impuritatum labe non pollui, ubi licet sint loca ipsa ac domi-
cilia erroris antiqui, nequaquam tamen agantur illa, quae

1 responderi *ex* respondere *A corr. m. 1* (*fort. scrib.* respondere potes, *ut congruat locus cum altero §. 41:* At quomodo, inquis, quomodo non falsa *cfr. ad IIII 66* 4 maguntiacensium *B* 5 'excissa *T haud scio an recte*' *Halmius* agitur (*ante* Agrippinae) enim *B* 6 in *addidimus*: *om. AB Halmius* (*post* Treuerorum *habet Baluzius*); *cfr. cum paulo ante* in Mogontiacensium ciuitate *tum §. 76 de isdem Treueris:* in Gallorum excellentissima urbe 7 qui *s. scr. m. 2* a *A* 8 implurimis *A* urbibus Galliarum *B* 9 atque (*ante* impur.) *B s. l.* 10 plebibus est ante deum *B sed* est *s. l.* 12 barbarum *s. scr.* or *m. 2 A* 14 Romanorum hominum *B* natura *A s. l. m. 1, ut uid.* 15 atque *B s. l.* 16 profecto *om. B* 19 inpuritate *B* 'pollui. *uidetur uerbum deesse, unde oratio obliqua pendeat, uelut* uideamus' *Halmius, cui assentiri malim quam Hartelio qui ex* inquis *fort.* affirmas *uel tale quid supplendum putat, quod tamen a Saluiani scribendi ratione alienum esse censuerim; cfr. nos Sitz.-Ber. p. 26*; *nunc malim*: fieri (*quod facile ex* fiăt *oriri poterat*) ista quae diximus ⟨uideamus⟩, *conl. §. 95* uideamus quae fiant anti-qui *ex* antique *A corr. m. 2* 20 agantur *sed s.* a *med. scr. m. 2* u *A*, agantur *B*

prius acta sunt. considerandum ergo utrumque est, id est, 42
quid sit quod adhuc loca ipsa ac diuersoria ludicrorum sint, ludicra autem esse cessauerint. loca enim et habitacula turpitudinum idcirco adhuc sunt, quia illic impura omnia prius acta sunt. nunc autem ludicra ipsa ideo non aguntur, quia agi iam prae miseria temporis atque egestate non possunt. et ideo, quod prius actum est, uitiositatis fuit, quod nunc non
agitur, necessitatis. calamitas enim fisci et mendicitas iam 43
Romani aerarii non sinit ut ubique in res nugatorias perditae profundantur expensae. pereant adhuc quamlibet multa et quasi in caenum proiciantur, sed tamen perire iam tanta non queunt, quia non sunt tanta quae pereant. nam quantum ad uotum nostrae libidinis atque impurissimae uoluptatis, optaremus profecto uel ad hoc tantummodo plus habere, ut possemus in hoc turpitudinis lutum plura conuertere. et res probat 44
quanta prodigere uellemus, si opulentes essemus ac splendidi, cum prodigamus tanta mendici. ea est enim labes praesentium morum atque perditio, ut cum iam non habeat paupertas quod possit perdere, adhuc tamen uelit uitiositas plus perire. non est ergo, quod blandiri nobis aliquid in hac parte possimus, ut dicamus, non in omnibus nunc urbibus agi illa, quae prius
acta sunt. ideo enim non in omnibus iam aguntur, quia 45
urbes, ubi agebantur illa, iam non sunt, uel ibi, siquidem diu acta sunt, * quae id efficerent, ut, ubi illa agebantur, esse non possint: sicut ipse ad peccatores deus locutus est per prophetam, quia h o r u m r e c o r d a t u s e s t d o m i n u s, e t a s c e n-

26 Hierem. 44, 21

1 id *s. scr. m. 2* ∸ (= est) *A* 4 adhuc *B s. l.* 8 mendacitas *B* 11 cęnum *A* 13 at *s. scr.* q: *m. 2 A* 14 possemus *ex* possimus *A corr. m. 1* 15 in *om. B* 16 uellemus *ex* uelimus *A corr. m. 2 item paulo post* labes *ex* labis 20 ergo *om. B* possumus *B* 23 uel ibi *Hartelius*: et ubi *AB* (*Ttv*); 'et *ante* ubi *delendum uidetur, nisi grauius uitium latet in loco obscuro' Halmius; cf. quae copiosius disputauimus in Sitz.-Ber. p. 26 sqq.* siquidem diu exhausta sunt *suspicatur Hartelius* 24 *ante* quae *lacunam signauimus; cf. nos l. l.* 25 deus ad peccatores *B*

dit, inquit, super cor eius, et non poterat dominus ultra portare propter malitiam studiorum uestrorum et propter abominationes, quas fecistis, et facta est terra uestra in desolationem et stuporem et in maledictum. per haec ergo iam factum est, ut maior pars Romani orbis in desolationem esset et in stuporem et in maledictum.

46 VIIII. Atque utinam acta tantummodo prius essent et agere haec Romana uitiositas aliquando cessaret: forsitan, ut scriptum est, propitiaretur deus peccatis nostris. sed nequaquam ita agimus, ut propitietur. mala enim incessabiliter malis addimus et peccatis peccata cumulamus, et cum maxima
47 nostri pars iam perierit, id agimus ut pereamus omnes. quis, rogo, interfici alterum iuxta se uidet et ipse non metuit? quis domum uicini sui ardere cernit et non efficere omnibus modis nititur ne ipse incendio concremetur? nos non uicinos nostros tantum ardere uidimus, sed ipsi iam ex maxima nostrorum corporum parte arsimus. et quid hoc, pro nefas, mali est? arsimus, arsimus, et tamen flammas, quibus iam arsimus,
48 non timemus. nam quod non ubique, ut dixi, aguntur quae prius acta sunt, miseriae est beneficium non disciplinae. denique facile hoc probo. da enim prioris temporis statum, et statim ubique sunt quae fuerunt. plus addo: quantum ad uota hominum pertinet, etsi iam non ubique sunt, ubique adhuc sunt, quia ubique ea populus uelit esse Romanus. cum enim ab homine mala res sola necessitate non agitur, ipsa
49 turpis rei cupiditas pro actione damnatur. nam si, ut dixi, iuxta domini nostri dictum qui mulierem uiderit ad

28 Matth. 5, 28

1 inquit *A m. 2 s. l., om. m. 1 et B 'haud scio an recte' Halmius* 6 desolatione *B* 10 propiciaretur *AB item infra* propicietur 13 pars nostri *B* perierat *super* a *scr. m. 1* i *A* 17 ex *om. B* 18 nefas mali nefas est *B item statim* arsimus arsimur 20 aguntur *om. B* 24 ubique (*ante* sunt)] obquę *s. scr. m. 2* hoc *A* adhoc *AB* (*super* o *scr.* u *m. Brassicani, ut uid., v*) 25 uellet *B* 27 rei turpis *B* si, ut *Rittershusius*: sicut *AB* (*rell.*); '*an* si, sicut?' *Halmius*

concupiscendum, reus est adulterii corde concepti,
intellegere possumus quod, etiamsi res turpes atque damnabiles
necessitate non agimus, pro ipsa tamen rerum turpium
uoluntate damnamur. et quid dicam de uoluntate? omnes
haec ferme, cum possunt, agunt. denique cuiuslibet ciuitatis
incolae Rauennam aut Romam uenerint, pars sunt Romanae
plebis in circo pars sunt populi Rauennatis in theatro. ac
per hoc nemo se loco aut absentia excusatum putet. omnes
turpitudine rerum unum sunt, qui sibi rerum turpium uoluntate
sociantur. et blandimur nobis insuper de probitate
morum blandimur de turpitudinum raritate. ego amplius dico, 50
non solum agi nunc illas ludicrorum infamium labes, quae
prius actae sunt, sed criminosius multo agi quam prius actae
sunt. tunc enim integra Romani orbis membra florebant,
angusta esse horrea publicae opes fecerant, cunctarum urbium
ciues diuitiis ac deliciis affluebant, uix poterat religionis
auctoritas inter tantam rerum exuberantiam morum tenere
censuram. pascebantur quidem tunc passim in locis plurimis 51
actores turpium uoluptatum, sed plena ac referta omnia erant:
nemo sumptus rei publicae cogitabat nemo dispendia, quia
non sentiebatur expensa. quaerebat quodammodo ipsa res
publica ubi perderet, quod penitus iam recipere uix posset.
et ideo cumulus diuitiarum, qui iam fere modum excesserat,
etiam in res nugatorias redundabat. nunc autem quid dici 52
potest? recesserunt a nobis copiae ueteres recesserunt priorum
temporum facultates, miseri iam sumus et necdum nugaces
esse cessamus. cumque etiam pupillis prodigis soleat subuenire
paupertas, simulque ut destiterint esse diuites, desinant

2 atque *B s. l.* 5 aguntur *B* 11 blandimur nobis *B* 14 Romanis *B m. 1* urbis *A* 17 exuberantium *B* 19 auctores *B* 21 res ipsa publica *B* 22 penitus qui iam *sed sub* qu *lineola ducta m. 2 A;* qui *illud statim post* diuitiarum *in eod. cod. deest; uidetur ergo e marg. uenisse in locum non suum* possit iam uix recipere *B* 25 ueteres *ex* ueteris *A corr. m. 2* 27 prodigis (prodigus *A m. 1*) uel prodigiosis *AB* (*rell.*) 'prodigis *Baluzius*' *Halmius; in mea Baluzii editione quarta a. 1743 est etiam glossa* uel prodigiosis 28 destiterint *ex* dist. *A corr. m. 1* desinunt *libri* '*fort.* desinant' *Halmius, quod recipere non dubitaui*

quoque esse uitiosi, nos tantum nouum genus pupillorum ac perditorum sumus, in quibus opulentia esse desiit, sed nequitia perdurat. adeo nos non ut alii homines causas corruptelarum in inlecebris, sed in cordibus habemus, et uitiositas nostra mens nostra est, ut ad emendandos nos non facultatum ablatione * sed malarum rerum amore peccare ⟨pergamus⟩.

53 X. Quanta autem uitia Romanorum sint, quibus barbarae gentes non inquinantur, licet hactenus satis dixerim, addam tamen multa quae desunt. sed illud admoneo tamen antequam dico, ne ullum penitus culpae genus, quod ad contumeliam dei pertinet, cuiquam leue esse uideatur. si enim inlustrem ac praepotentem uirum nequaquam exhonorari a quoquam licet et, si quisquam exhonorauerit, decretis legalibus reus sistitur et iniuriarum auctor iure damnatur, quanto utique maioris piaculi crimen est iniuriosum quempiam deo esse? semper enim per dignitatem iniuriam perferentis crescit culpa facientis, quia necesse est, quanto maior est persona eius, qui
54 contumeliam patitur, tanto maior sit noxa eius, qui facit. et hinc est quod legimus in lege, etiam eos, qui uidentur contra mandatum sacrum leuia fecisse, seuerissime tamen esse punitos: ut intellegeremus scilicet nihil ad deum pertinens leue esse ducendum, quia etiam quod uidebatur exiguum esse culpa, grande hoc faciebat diuinitatis iniuria. denique Oza ille leuites dei quid contra mandatum caeleste fecit, quod

19 Exod. 31 Num. 20 23 II Reg. 6

3 coruptellarum *alt.* l *punct. A* 5 *post* ablatione *signum lacunae posuit Halmius 'cum uerbum aliquod* (*uelut* conuertamur, deducamur etc.) *deesse appareat' et sequens* peccamus *retinuit ex AB, de* peccemus (*Ttv*) *monens: 'hoc membrum ab* ut *pendere non posse manifestum uidetur'; nos in Sitz.-Ber. p. 10 post* ablatione *excidisse statuimus* moueamur *et pro* peccamus *scribendum esse* peccare pergamus; *nam pergendi notionem desiderari nec deesse posse totius loci ratio probat* (*cf. quae praecedunt:* destiterint—desinant *et* opulentia esse desiit sed nequitia perdurat) 8 coinquinantur *B* 9 desint *B* 14 exsistitur *B* 16 perferentis *ex* -tes *A corr. m. 2* 18 sit] est *A fort. in archetypo A cod. fuit* $\overset{\text{et}}{\text{sit}}$ *unde facile fiebat* est *pro* sit et 22 exigium *s.* gi *scr. m. 2* u *A*

uacillantem arcam domini sustinere temptauit? nihil enim
hinc erat lege praeceptum. et tamen statim dum sustinebat,
extinctus est, non quia, ut uidetur, ad speciem contumaci ali-
quid aut inofficiosa saltim mente commiserit, sed ipso officio
inofficiosus fuit, quia iniussa praesumpsit. homo Israheliticae 55
plebis cum ligna sabbatis collegisset, occisus est, et hoc iudicio
ac iussu dei, piissimi scilicet ac misericordissimi iudicis et
qui parcere absque dubio quam occidere maluisset, nisi rati-
onem misericordiae seueritatis ratio uicisset. unus enim in-
cautior periit, ne multi per incautelam postea deperirent. et
quid de singulis dicam? uniuersa gens Hebraeorum, cum per 56
heremum iter ageret, quia consuetudinarias carnes desiderauit,
partem suae plebis amisit. et quidem interdictum necdum
fuerat ne desideraret, sed legali, ut reor, obseruantiae pro-
ficere deus uoluit, ut rebellem concupiscentiam coerceret: quo
facilius scilicet cunctus populus agnosceret, quantum euitare
deberet quae deus scriptis caelestibus interdiceret, quando
etiam illa eum admissa laederent, quae necdum lege uetuisset.
laborem quoque se sustinere idem populus ingemuit et propter 57
hoc plagis caelestibus uerberabatur, non quia laboranti gemere
non liceat, sed ingratus scilicet fuit gemitus deum quasi
auctorem immoderati laboris accusans. ex quo intellegi con-
uenit quantum placere deo debeat qui rerum iucundarum
beatitudine fruitur, quando etiam de his queri non licet, quae
ingrata uideantur.

XI. Quaeritur forsitan quorsum ista pertineant? quorsum 58
absque dubio nisi ut nihil leue existimetur, quo deus laeditur?
de ludis enim publicis dicimus, ludibriis scilicet spei nostrae,

5 Num. 15, 32 11 Num. 11, 4 19 Exod. 10

2 tamen *om.* *B* tenebat *B* 6 colligisset *B* 7 iussu et indicio *B* 9 incautor *super* or *scr.* *m.* *rec.* us *A* 10 perirent *s.* pe *scr.* *m.* *1* de *A* 15 cohercerct *sed* h *punct.* *A* 16 agi nosceret *A* 20 uerberatur *AB* (*Ttv*): uerberabatur *cum edd. omnibus Halmius* 22 intelligi *hoc loco* *A* 23 iocundarum *A* 26 forsitam *A* quor..sum *A* *bis erasis duabus litt.* (quorursum *B* *posteriore loco*) 27 quod deus *B* 28 enim scilicet *sed* enim *expunct.* *B*

ludibriis uitae nostrae. nam dum in theatris et circis ludimus,
deperimus secundum illud utique dictum sermonis sacri: stultus per risum operatur scelus. et nos itaque, dum inter
turpia ac dedecorosa ridemus, scelera committimus, et quidem
scelera non minima, sed hoc ipso poenaliora, quia cum uideantur
59 specie esse parua, rebus sunt exitiosis pestilentissima. nam cum
duo sint maxima mala, id est, si homo aut se ipsum perimat aut
deum laedat, hoc utrumque in ludis publicis agitur: nam per
turpitudines criminosas aeterna illic salus Christianae plebis
extinguitur et per sacrilegas superstitiones maiestas diuina
60 uiolatur. dubium enim non est quod laedunt deum, utpote
idolis consecratae. colitur namque et honoratur Minerua in
gymnasiis Venus in theatris Neptunus in circis Mars in harenis Mercurius in palaestris, et ideo pro qualitate auctorum
cultus est superstitionum. quicquid inmunditiarum est hoc
exercetur in theatris, quicquid luxuriarum in palaestris, quicquid immoderationis in circis, quicquid furoris in caueis.
61 alibi est impudicitia alibi lasciuia, alibi intemperantia alibi
insania, ubique daemon, immo per singula ludicrorum loca
uniuersa daemonum monstra; praesident enim sedibus suo
cultui dedicatis. ac per hoc in spectaculis istiusmodi non sola
est inlecebra nec sola uitiositas. admisceri enim huic Christianum hominem superstitioni genus est sacrilegii, quia eorum
62 cultibus communicat, quorum festiuitatibus delectatur. quod
quidem licet semper admodum graue sit, tunc tamen magis
intolerabile, cum praeter consuetudinarium uitae usum hoc
uel aduersa nostra faciunt criminosius uel secunda, quia et

2 Prou. 10, 23

1 ludimus] ludibus *super* b *scr. m. 2* m *A* 5 ad hoc *B* 6 parua] proba (*'edd. recentiores miro errore' Halmius*) *debetur iterum Brassicano qui sic mutauit cod. v script.* parua 10 diuini *s.* i *fin. scr.* a *m. 2 A* 11 non est enim *A sed adiecta sunt m. 1 transpositionis signa* 12 consecrate *A 'fort.* consecrati' *Halmius* 13 deus Neptunus *A* harenis *ex* harenus *A corr. m. 1* 14 auctorum *punct.* u *prioris syll. m. 2 A* 17 immoderationis *ex* -nes *A corr. m. 2* immoderacionis est *B* 18 impudititia *A* 25 ammodum *A* grauescit *sed* c *punct. A*

magis placandus est in aduersis deus et minus laedendus in prosperis: placari quippe debet, cum irascitur, laedi non debet, cum propitiatur; aduersa enim nobis per iracundiam dei ueniunt secunda per gratiam. nos autem e diuerso omnia agimus. 63
dicis, quomodo? accipe. ac primum, si quando exoratus sua ipsa misericordia deus (neque enim umquam nos ita uiuimus, ut exorare mereamur), sed si quando, ut dixi, a se ipso exoratus pacificos nobis dies prouentus uberes, diuitem bonis omnibus tranquillitatem et abundantiam dederit super uota crescentem, tanta secundarum rerum prosperitate corrumpimur, tanta morum insolescentium prauitate uitiamur, ut et dei penitus obliuiscamur et nostri. et cum omnem fructum datae 64
a deo pacis in hoc consistere apostolus dicat, u t q u i e t a m e t t r a n q u i l l a m u i t a m a g a m u s i n o m n i p i e t a t e e t c a s t i t a t e, ad hoc tantum data a deo quiete utimur, ut in ebrietate ut in luxuria, ut in flagitiis ut in rapinis, ut in omni scelere atque improbitate uiuamus. quasi uero beneficium datae pacis uacatio sit probrositatis et ad hoc inducias tranquillitatis deo donante capiamus, ut licentius securiusque peccemus. indigni itaque caelestibus donis sumus qui bene- 65
ficiis dei non bene utimur et facimus rem operum bonorum materiam tantum esse uitiorum: quo fit ut ipsa pax contra nos sit, quae sic agitur a nobis, nec expediat rem accipere, qua deteriores sumus. quis hoc credere queat? mutamus naturam rerum iniquitatibus nostris, et quae deus bona fecit munere pietatis suae, ea nos nobis facimus mala esse moribus malis.

XII. Sed uidelicet qui corrumpimur rebus prosperis corri- 66
gimur aduersis, et quos intemperantes pax longa fecit tur-

13 I Tim. 2, 2.

3 propiciatur *A* placatur *B sed cum rasura ante* plac ueniant *A* 6 neque *B corr. ex* nequā 7 exorari *B* 8 pacificos *ex* pacificus *A corr. m. 1* 9 habundantiam *A item infra §. 66* 12 obliuiscamur *ex* -antur *A corr. m. 1* cum *om. B* 14 agamus *ex* agimus *A corr. m. 1* 19 atque securius *B* 25 naturam *B s. l.* quae *ex* qua *A corr. m. 1* 26 munerae *sed* a *punct. A* 28 corrumpitur *B*

batio facit esse moderatos. numquid populi ciuitatum, qui
impudici rebus prosperis fuerant, asperis casti esse coeperunt?
numquid ebrietas, quae in tranquillitate et abundantia cre-
67 uerat, hostili saltim depopulatione cessauit? uastata est Italia
tot iam cladibus: ergo Italorum uitia destiterunt? obsessa
est urbs Roma et expugnata: ergo desierunt blasphemi ac
furiosi esse Romani? inundarunt Gallias gentes barbarae: ergo,
quantum ad mores perditos spectat, non eadem sunt Gallorum
crimina quae fuerunt? transcenderunt in Hispaniae terras
populi Wandalorum: mutata quidem est sors Hispanorum sed
68 non mutata uitiositas. postremo, ne qua pars mundi exitialibus
malis esset immunis, nauigare per fluctus bella coeperunt:
quae uastatis urbibus mari clausis et euersis Sardinia ac Si-
cilia, id est fiscalibus horreis, atque abcisis uelut uitalibus
uenis, Africam ipsam id est quasi animam captiuauere rei-
publicae. et quid? ingressis terram illam gentibus barbaris
forsitan uel metu uitia cessarunt? aut, sicut corrigi ad prae-
sens etiam nequissimi quique seruorum solent, modestiam sal-
69 tim ac disciplinam terror extorsit? quis aestimare hoc malum
possit? circumsonabant armis muros Cirtae atque Carthaginis
populi barbarorum, et ecclesia Carthaginensis insaniebat in
circis luxuriabat in theatris. alii foris iugulabantur alii intus
fornicabantur: pars plebis erat foris captiua hostium pars
70 intus captiua uitiorum. cuius sors peior fuerit incertum est.
illi quidem erant extrinsecus carne, sed isti intus mente
captiui, et ex duobus letalibus malis leuius, ut reor, est cap-
tiuitatem corporis Christianum quam captiuitatem animae
sustinere, secundum illud, quod docet saluator ipse in euan-
gelio, grauius multo animarum mortem esse quam corporum.

28 Luc. 9, 24

1 moderatos *ex* -atus *A corr. m. 2* 2 esse casti *A sed adiecta sunt m. 1 transpositionis signa* 10 Hispaniae *A* 13 quaeuastatis *sed super* quae *scr.* de *m. 2 A*; *fort.* quae deuastatis 14 abcisis *sed super* c *scr.* s *m. 2 A* 16 barbaris gentibus terram illam *B* 18 quique] quiquam *B* 21 carthaginis *A* cartaginensis *B* 25 quidam *B* 26 lo&alibus *A*

an credimus forte, quod captiuus animis populus ille non fuerit, qui laetus tunc in suorum captiuitatibus fuit? captiuus corde et sensu non erat qui inter suorum supplicia ridebat, qui iugulari se in suorum iugulis non intellegebat, qui mori se in suorum mortibus non putabat? fragor, ut ita dixerim, 71
extra muros et infra muros proeliorum et ludicrorum, confundebatur uox morientium uoxque bacchantium, ac uix discerni forsitan poterat plebis heiulatio, quae cadebat in bello, et sonus populi, qui clamabat in circo. et cum haec omnia fierent, quid aliud talis populus agebat, nisi ut cum eum deus perdere adhuc fortasse nollet, tamen ipse exigeret ut periret?

XIII. Sed quid ego loquor de longe positis et quasi in alio 72
orbe submotis, cum sciam etiam in solo patrio atque in ciuitatibus Gallicanis omnes ferme praecelsiores uiros calamitatibus suis factos fuisse peiores. uidi siquidem ego [Treueros] ipse homines domi nobiles dignitate sublimes, licet iam spoliatos atque uastatos, minus euersos tamen rebus fuisse quam moribus: quamuis enim depopulatis iam atque nudatis aliquid supererat de substantia, nihil autem de disciplina. adeo grauiores in semet hostes externis hostibus erant, ut licet a barbaris iam euersi essent, a se tamen magis euerterentur. lugubre est referre quae uidimus, senes honoratos, 73
decrepitos Christianos, imminente admodum iam excidio ciui-

1 saluator captiuus *B sed* saluator *expunct.* animus *B m. 1* 8 eiulatio *B* 15 omnes *B s. l.* 16 siquidem ego treueros ipse (ipsi *A*) *AB* ego siquidem treueros ipse *Tt* ego ipse (*in marg.*) siquidem treueros (*eras.* ipse) *in v Brassicanus*); '*fort.* siquidem ego, Treuir ipse, homines' *Halmius*; (*idem Sitz.-Berichte d. k. b. Akad. d. Wiss. 1876 p. 405 proposuerat:* Treuerus ipse, *probante E. Ludwigio in Jenaer Lit. Zeit. 1878 p. 614*); Treueros *uncinis inclusimus auctore Hartelio, qui rectissime monuit nomen urbis uel incolarum hic aeque interpolatum esse atque p. 146, 12* Treuer; *Saluianum nomen tacuisse satis apparere ex uerbis p. 146, 12:* promptum est de qua dicam (*ceterum in T marg. adscr. sunt m. rec. haec:* Hic Siluianus (*sic*) Gallicus treuerensis fuit) 17 dominabiles *A* 21 erat T (*sic*) *A* (*qui* T addidit *uoluit scribere* ꝉ̄ = nt) 22 iam a barbaris (iam *iterum m. 2*) *B* 23 lugubrae *punct.* a *A*

tatis, gulae ac lasciuiae seruientes. quid primum hic accusandum est? quod honorati an quod senes an quod Christiani an quod periclitantes? quis enim hoc fieri posse credat uel in securitate a senibus uel in discrimine a pueris uel umquam
74 a Christianis? iacebant in conuiuiis obliti honoris obliti aetatis obliti professionis obliti nominis sui, principes ciuitatis cibo conferti uinolentia dissoluti, clamoribus rabidi bacchatione furiosi, nihil minus quam sensus sui, immo, quia prope iugiter tales, nihil magis quam sensus sui. sed cum haec ita essent, plus multo est quod dicturus sum: finem perditioni huic nec ciuitatum excidia fecerunt. denique expugnata
75 est quater urbs Gallorum opulentissima. promptum est de qua dicam. sufficere utique debuerat emendationi prima captiuitas, ut instauratio peccatorum non instaurasset excidium.
76 sed quid plura? incredibile est quod loquor. adsiduitas illic calamitatum augmentum illic criminum fuit. sicut enim anguinum illud monstrum, ut fabulae ferunt, quod multiplicabat occisio, ita etiam in Gallorum excellentissima urbe his ipsis quibus coercebantur plagis scelera crescebant, ut putares poenam ipsorum criminum quasi matrem esse uitiorum. et quid plura? ad hoc malorum cotidie pullulantium multiplicatione peruentum est, ut facilius esset urbem illam sine habitatore quam ullum paene habitatorum esse sine crimine. igitur hoc
77 in illa. quid in alia non longe sed prope eiusdem magnificentiae ciuitate? nonne eadem et rerum ruina pariter et morum? nam praeter cetera, cum duobus illic praecipuis et generalibus malis auaritia et ebrietate omnia concidissent, ad hoc postremo rabida uini auiditate peruentum est, ut principes urbis ipsius ne tunc quidem de conuiuiis surgerent, cum iam

7 rapidi *B* 10 perditioni *ex* perdictioni *A corr. m. 1* 12 *post* Gallorum *adiecta est in A glossa* treuer *in B et rell.* treuir. (treuiris *in v Brassicanus*) 13 qua] quo *B* 17 'quod *om. ed. Baluz. est leue anacoluthon in orationis compositione' Halmius* 18 his quibus ipsis *B* 19 cohercebantur *punct.* h *A* 22 sine habita*** quam *A* 23 pene *ex* poena *A corr. m. 2* 25 ciuitate] *in A marg. m. rec. add.* mogontia 26 cetaera *A* et *A in ras.*

urbem hostis intraret: adeo etiam deus ipsis euidenter, ut
credo, manifestare uoluit cur perirent, cum, per quam rem ad
perditionem ultimam uenerant, eam ipsam agerent cum peri-
rent. uidi ego illic res lacrimabiles, nihil scilicet inter pueros 78
differre et senes. una erat scurrilitas una leuitas; simul om-
nia, luxus potationes perditiones; cuncta omnes pariter age-
bant. ludebant ebriabantur moechabantur: lasciuiebant in
conuiuiis ueteli et honorati, ad uiuendum prope iam inbecilli
ad uinum praeualidissimi, infirmi ad ambulandum, robusti ad
bibendum, ad gressum nutabundi ad saltandum expediti. et 79
quid plura? in hoc per cuncta illa, quae diximus, deuoluti
sunt, ut compleretur in eis dictum illud sermonis sacri: ui-
num et mulieres apostatare faciunt a deo. nam dum
bibunt ludunt moechantur insaniunt, Christum negare coe-
perunt. et miramur post ista omnia, si ruinam rerum suarum
passi sunt, qui tanto ante mentibus conruerunt. nemo itaque
urbem illam in excidio suo tantum perisse credat: ubi enim
talia acta sunt, prius iam perierant quam perirent.

XIIII. Dixi de urbibus praeclarissimis. quid reliquae in 80
diuersis Galliarum partibus ciuitates? numquid non consimi-
libus habitatorum suorum uitiis conciderunt? nam ita cunctos
crimina sua possederant, ut nec metuerent periculum suum:
praenoscebatur captiuitas nec formidabatur. ablatus quippe
erat a peccatoribus timor, ne posset esse cautela. itaque bar-
baris paene in conspectu omnium sitis nullus erat metus
hominum, non custodia ciuitatum. tanta animorum uel tanta
potius peccatorum caecitas fuit, ut cum absque dubio nullus
perire uellet, nullus tamen id ageret ne periret. totum in- 81
curia et segnities, totum neglegentia et gula, totum ebrietas
et somnolentia possidebant, secundum illud scilicet, quod de

12 Eccles. 19, 2

1 ipsi *B* 5 differret senes *B* 7 moechabantur *Mommsenus*: enecabantur *libri omnes; cfr. paulo post*: bibunt ludunt moechantur 11 deuoluta *B* 17 in excidio '*dum excidium patitur*' *interpretatur Halmius* 18 perierent *sed* e *med. punct. A* 22 possederant *scripsi*, presserant *AB Halmius*; *conf. 157, 24* 24 possit *A* 25 metus erat *B*

talibus scriptum est: quia sopor domini inruerat super
eos. sopor quippe infunditur, ut perditio subsequatur. cum
enim, ut scriptum est, completis iniquitatibus suis peccator
quis meretur ut pereat, prouidentia ab eo tollitur, ne periturus
euadat. sed haec hactenus. satis enim, ut arbitror, quod propo-
sui euidenter ostendi, ne in summo quidem rerum discrimine
cessasse umquam uitia ciuium usque ad excidia ciuitatum.
82 XV. Atqui haec fuerunt fortasse, iam non sunt aut um-
quam esse cessabunt. uidelicet, si qua adhuc hodie aut ciuitas
aut prouincia uel plagis caelestibus caeditur uel hostili popu-
latione uastatur humiliatur, conuertitur emendatur, et non
cunctos ferme Romani nominis populos prius est interire quam
corrigi, non prius ipsos quam in ipsis uitia non esse. denique
breuiter id probari potest excisa ter continuatis euersionibus
summa urbe Gallorum, cumque omnis ciuitas combusta esset,
83 malis et post excidia crescentibus. nam quos hostis in ex-
cidio non occiderat, post excidium calamitas obruebat, cum id,
quod in excidio euaserat morti, post excidium non superesset
calamitati. alios enim inpressa altius uulnera longis mortibus
necabant, alios ambustos hostium flammis etiam post flammas
poena torquebat. alii interibant fame alii nuditate, alii tabe-
scentes alii rigentes, ac sic in unum exitum mortis per diuersa
84 moriendi genera conruebant. et quid plura? excidio unius
urbis adfligebantur quoque aliae ciuitates. iacebant siquidem
passim, quod ipse uidi atque sustinui, utriusque sexus cada-
uera nuda lacera, urbis oculos incestantia auibus canibusque
laniata. lues erat uiuentium foetor funereus mortuorum: mors

1 II Reg. 26, 12 3 Gen. 15

1 quia *om. B* 3 completis *ex* cumpletis *A corr. m. 1* 7 excidium *B* 8 atqui *Hartelius*: atque *AB Halmius* 9 cessabant *super* a *poster.* u *scr. m. rec. A* 10 prouintia *A* 11 conuertitur *ex* -tetur *A corr. m. 2, idem statim* populos *ex* -lus 12 interiri *B* 14 'excissa *T haud scio an recte' Halmius* 15 cumque *Hartelius*: cum *AB Halmius* bustum *B* 20 combustos *A* 25 passim *B s. l.* uidi atque *ex* uideat quae *A corr. m. 2* 26 urbis *sed* u *mut. in* o *m. 2 A* incessantia *A* ab auibus *suspicatur Hartelius fort. recte*

de morte exalabatur. ac sic etiam qui excidiis supradictae
urbis non interfuerant mala alieni excidii perferebant. et 85
quid post haec, inquam, quid post haec omnia? quis aesti-
mare hoc amentiae genus possit? pauci nobiles, qui excidio
superfuerant, quasi pro summo deletae urbis remedio circenses
ab imperatoribus postulabant. uellem mihi hoc loco ad exse-
quendam rerum indignitatem parem negotio eloquentiam dari,
scilicet ut tantum uirtutis esset in querimonia quantum do-
loris in causa. quis enim aestimare possit, quid primum in 86
his, de quibus diximus, accusandum sit, inreligiositas an stul-
titia luxuria an amentia? totum quippe in illis est. quid
enim aut inreligiosius quam petere aliquid in iniuriam dei?
aut quid stultius quam quid petas non considerare? aut quid
tam perditi luxus quam in luctu res desiderare luxuriae? aut
quid amentius quam in malis esse et malorum intellegentiam
non habere? quamquam in his omnibus nulla res minus cul-
panda est quam amentia, quia uoluntas crimen non habet,
ubi furore peccatur. quo magis hi, de quibus loquimur, accu- 87
sandi sunt, quia sani insaniebant. circenses ergo, Treueri,
desideratis, et hoc uastati hoc expugnati, post cladem post
sanguinem, post supplicia post captiuitatem, post tot euersae
urbis excidia? quid lacrimabilius hac stultitia, quid luctuosius
hac amentia? fateor, miserrimos esse uos credidi, cum ex-
cidia passi estis, sed miseriores uos uideo, cum spectacula
postulatis. putabam enim uos in excidiis rem tantum atque
substantiam, nesciebam etiam sensum atque intellegentiam
perdidisse. theatra igitur quaeritis, circum a principibus po- 88
stulatis? cui quaeso statui cui populo cui ciuitati? urbi
exustae et perditae, plebi captiuae et interemptae, quae aut
periit aut luget: de qua etiam si quid superest, totum calami-

1 exalabatur *super* a *secundae syll. scr.* h *m. 2 A* 2 (*et* 5) urbis *ex* urbes *A corr. m. 2, item statim* alieni *ex* alienę 6 ad *om. B* 7 dare *A* 12 in iniuriam *cum Baluzio Halmius*: in iniuria *A* in-iuria *B* 13 petas] pietas *B* 14 luxuriae *ex* luxurię *A corr. m. 2* 18 hii *B* 20 uastati *ex* uastate *A corr. m. 2 item paulo post* hac amentia *ex* hoc a. 24 expectacula *punct.* ex *et* s. *scr. m. 2* s *A* exapectacula *B* 28 populi *B*

tatis est; quae cuncta aut maestitudine est anxia aut lacrimis exhausta aut orbitate prostrata, in qua nescias paene cuius sit sors peior ac durior, interfectorum an uiuentium. tantae enim sunt miseriae superstitum, ut infelicitatem uicerint
89 mortuorum. ludicra ergo publica, Treuer, petis? ubi quaeso exercenda? an super bustum et cineres, super ossa et sanguinem peremptorum? quae enim urbis pars his malis omnibus uacat? ubi non cruor fusus ubi non strata corpora ubi non concisorum membra lacerata? ubique facies captae urbis ubique horror captiuitatis ubique imago mortis. iacent reliquiae infelicissimae plebis super tumulos defunctorum suorum, et tu circenses rogas; nigra est incendio ciuitas, et tu uultum festiuitatis usurpas: lugent cuncta, tu laetus es. insuper etiam inlecebris flagitiosissimis deum prouocas et superstitionibus pessimis iram diuinitatis inritas. non miror plane, non miror euenisse mala tibi quae consecuta sunt; nam quia te tria excidia non correxerant, quarto perire meruisti.

90 XVI. Haec autem omnia ideo copiosius paulo prolata sunt, ut probaremus scilicet omnia quae pertulimus non inprouidentia nos dei atque neglectu, sed iustitia sed iudicio, sed aequissima dispensatione et dignissima retributione tolerasse, neque ullam penitus Romani orbis aut Romani nominis portionem, quamlibet grauiter plagis caelestibus caesam, umquam fuisse correctam. et ideo nequaquam uti meremur prosperis, quia non corrigimur aduersis. quamuis nobis etiam indignis interdum tribuantur bona, quia bonus dominus quasi indulgentissimus pater, etsi nos nonnumquam sinit pro peccatis nostris humiliari, non diu tamen patitur adfligi, et ideo nunc asperis rebus castigat suos pro disciplina nunc tranquillis fouet pro indul-
91 gentia. sicut enim optimi ac peritissimi medici dissimilibus

2 exausta *s. scr.* h *m. rec. A* cuius *B s. l.* 4 miseriae sunt *B* 5 Treuir *B corr. ex* Treuer 6 super bustum *Ttv*: superbos tam *A* super bustam *B* 11 defunctorum] mortuorum *B* 12 tu *B s. l.* 16 tibi euenisse mala *B* 17 correxerunt *B* 18 copiosius *ex* cupiosius *A corr. m. 2* 19 prouidentia *super* pro *scr. m. rec.* in *A* prouidentia *B* 22 orbis *ex* urbes *A corr. m. 2* 24 mereremur *A alt.* re *punct. et B* 29 fouet *ex* fouit *A corr. m. 2*

morbis curas dispares praestant atque aliis per dulcia medi-
camina aliis per amara succurrunt et quosdam curant cau-
teriorum adustione quosdam malagmatum placabilitate, aliis
adhibent duram ferri prosectionem aliis blandam infundunt
olei lenitatem, et tamen diuersissimis licet curis eadem salus
quaeritur: ita etiam deus noster, si quando nos plagis au-
sterioribus coercet, quasi cauteriis ac sectionibus curat, quando
autem rebus prosperis refouet, quasi oleo ac malagmatibus
consolatur; per diuersam enim medicaminum opem ad unam
uult nos perducere sanitatem. solent quippe etiam nequissimos 92
seruos, quos supplicia non correxerint, blandimenta corrigere,
et quos dominis suis uerbera non summiserint, beneficia sum-
mittunt. infantes quoque et omnes fere paruulos contumaces,
quos morigeros minae ac ferulae non efficiunt, interdum
panchresta atque blanditiae ad oboedientiam trahunt. unde
intellegere debemus nos et seruis nequissimis nequiores et
insipientibus paruulis stultiores esse, quos nec quasi malos
seruos tormenta corrigunt nec quasi infantulos blandimenta
conuertunt.

XVII. Et quidem quemadmodum nullam Romani nominis 93
partem poena correxerit, satis, ut arbitror, iam probauimus:
superest ut quemadmodum nec munera nec blandimenta nos
dei corrigant comprobemus. munera autem dei et blandi-
menta quae sunt? quae scilicet nisi pax nostra et quies
nostra et famulantes uotis ac uoluntatibus nostris rerum se-
cundarum tranquillitates? aliquid ergo, quia res exigit, etiam
speciale dicamus. igitur quotiens in metu in angustiis in
periculis sumus, cum aut ciuitates ab hostibus obsidentur aut
prouinciae populatione uastantur aut quibuscumque rerum
aduersitatibus rei publicae membra caeduntur et opem cae-
lestis manus uotis precamur, si quo sacrae miserationis auxilio

7 cohercet *punct.* h *A* 10 nos uult *B* 12 summiserant *AB* (submiserint *Ttv*) 24 quaedam sunt *B* 25 uoluntatibus *Halmius*: uoluptatibus *AB* 27 speciale... *A* (*uidetur fuisse* specialiter) quoties *hic et infra* §. 95 *AB* impericulis *A* 29 prouintiae *A*

aut saluatae urbes fuerint aut finita populatio aut hostiles exercitus fusi et metus omnis dono diuinitatis ablatus, quid
94 statim post haec omnia facimus? compensare, credo, domino deo nostro cultu honore reuerentia beneficia, quae ab eo acceperimus, adnitimur; hoc enim est consequens atque id etiam usus uitae humanae habet, ut referatur gratia faeneratoribus gratiarum et recipiant uicem munerum munerantes. ita nos ergo forsitan facimus atque humanis saltim cum deo nostro retributionibus agentes, cum ab eo bona accipimus, bona reddimus. ad domus uidelicet dominicas statim currimus corpora humi sternimus; mixtis cum fletu gaudiis supplicamus inlustramus donariis sacra limina, aras muneribus implemus et, quia ipsi dono illius festi sumus, templis quoque ipsius uultum nostrae festiuitatis induimus aut certe, quod ei non minus cordi est, prioribus uitae uitiis renuntiamus, operum bonorum uictimas caedimus et pro gaudiis nouis nouae conuersionis hostias immolamus, omnibus denique immunditiis bellum sanctum indicimus, circorum insanias fugimus foeditates theatralium ludorum execramur, nouemus domino nouam uitam et ad optinendam eius perpetuo protectionem nosmetipsos deo sacrificamus.

95 XVIII. Cum haec ergo, quae diximus, pro recentibus beneficiis dei debeant fieri, uideamus quae fiant. ad ludos protinus curritur ad insanias conuolatur, in theatris populus diffunditur in circis plebs tota bacchatur. ille nobis ad hoc bona praestat, ut boni simus, nos e diuerso, quotiens bona accipimus, mala nostra cumulamus: ille nos beneficiis suis uocat ad probitatem, nos ruimus in improbitatem: ille nos beneficiis suis prouocat ad compunctionem, nos ruimus in dissolutionem: uocat ille ad castitatem, nos ruimus in impuri-
96 tatem. praeclare uidelicet sacris muneribus respondemus, prae-

1 hostiles *ex* hostilis *A corr. m. 2*, hostili *B* 4 accepimus *B* 7 ergo nos *B* 10 domus *mut.* u *in* o *m. rec. A* domus *B* 11 humi. *A* 15 est prioribus cordi *B* 16 conuersationis *B* 18 foeditates *ex* -tis *A corr. m. 2* 20 optinendam *A*: obtinendam *B* 31 respondemus *ex* -dimus *A corr. m. 2*

clare dona eius uel agnoscimus uel honoramus, qui quantum
ab eo beneficii accipimus tantum ei iniuriarum repensamus.
aut iniuria dei hoc forte non est aut esse indignior potest,
* multis ac magnis * opus sit? sed quia inueterata in nobis
malorum omnium labe aliter iam non uitiosi esse non possu-
mus, nisi ut omnino non simus, quae in nobis, rogo, spes
bonae frugis est? qui ignorantia peccant errore agnito corri- 97
guntur: qui religionis expertes sunt, cum mutauerunt sectam,
mutare incipiunt disciplinam: postremum, ut dixi, qui aut
abundantia nimia aut securitate uitiantur, desinunt esse per-
diti, cum destiterint esse securi. nos nec ignorantia labimur
nec religionis expertes sumus nec prosperitate rerum ac se-
curitate corrumpimur: omnia siquidem e diuerso sunt. reli- 98
gionem nouimus ignorantia non excusamur, pacem et diuitias
priorum temporum non habemus, omnia, quae fuerunt, aut
ablata aut immutata sunt: sola tantum uitia creuerunt. nihil
nobis de pace et prosperitate pristina reliquum est nisi sola
omnino crimina, quae prosperitatem non esse fecerunt. ubi
namque sunt antiquae Romanorum opes ac dignitates? for-
tissimi quondam Romani erant nunc sine uiribus: timebantur
Romani ueteres, nos timemus: uectigalia illis soluebant populi
barbarorum, nos uectigales barbaris sumus. uendunt nobis
hostes lucis usuram, tota admodum salus nostra commercium
est. o infelicitates nostras! ad quid deuenimus! et pro hoc 99
gratias barbaris agimus, a quibus nos ipsos pretio comparamus.
quid potest esse nobis uel abiectius uel miserius? et uiuere

2 iniuriarum *in v* (*qui habet* iniuriam) *marg. Brassicanus*: iniuriam *A* iniurias *B* 3 *post* potest *Halmius recte statuit lacunam* (*quam Brassicanus leuiter explet in v marg. add.* aut); *nos in Sitz.-Ber. p. 10 proposuimus:* ⟨cum⟩ multis et magnis ⟨g͞ris i. e. gratiis⟩ opus sit? 4 sed animarum. quia inueterata *A* sed inueterata quia animarum *B* (*'locum corruptum esse manifestum est' Halmius; nos* animarum *interpolatori tribuimus l. l. p. 12*; *at fort. scrib.* nimirum 5 labe *ex* labi *A corr. m. 2, item statim* frugis *ex* -ges 7 *uerba* errore agnito— expertes sunt *in A post* e diuerso (*v.* 13) *leguntur* 8 cum mut.] commutauerunt *AB* 9 postremo *B* 21 soluebantur *A* 22 simus *B* 23 nostrae *B* 26 abiectius uel miserius *A corr. m. 2 ex* abiecti ds uel miseri ds (*sic*)

nos post ista credimus, quibus uita sic consistat! insuper etiam ridiculos ipsi esse nos facimus: aurum, quod pendimus, munera uocamus. dicimus donum esse quod pretium est et quidem pretium condicionis durissimae ac miserrimae. omnes quippe captiui, cum semel redempti fuerint, libertate potiuntur: nos semper redimimur et numquam liberi sumus. illorum more dominorum nobiscum barbari agunt, qui mancipia obsequiis suis non necessaria mercedibus dependendis locant. similiter enim nos numquam ab hac sumus liberi functione, quam pendemus: ad hoc quippe mercedes iugiter soluimus, ut sine cessatione soluamus.

1 consistant *punct. n ult. syll. A*: constat *B* 2 pendemus *B* 6 redimimur *ex* redemimur *A corr. m. 2* 7 obsequis *B* 10 pendimus *A* mercedes *ex* mercedis *A corr. m. 2* 11 *post* soluamus *in A est subscriptio*: EXPLICIT LIB. SEXTUS. INCIPIT LIBER SEPTIMUS LEGE FELICITER; *eadem in B sine* lege feliciter

LIBER VII.

I. Cum in conclusione libelli huius, qui nunc finitus est, 1
de infirmitate ac miseria Romanorum nonnulla dixerim, contraria forsitan negotio, quod nunc agimus, dixisse uideamur. scio enim posse hoc loco subici, hinc maxime probari, quod non respiciat res humanas deus, quia, cum Romani quondam pagani et uicerint et regnauerint, nunc Christiani et uincantur et seruiant. sufficere quidem ad confutationem obiectionis istius poterant illa, quae dudum de cunctis fere paganis gentibus dicta sunt, id est, magis peccare eos, qui scientes neglegant legem dei quam qui non faciant nescientes. sed tamen, 2
si deus annuit, cum ad eam negotii partem accesserimus, ut de ueteribus Romanis aliqua dicantur, euidenter diuino munere adprobabimus, tam iustum tunc erga illos fuisse domini fauorem quam nunc erga nos iustam seueritatem, et tam dignum illud fuisse, quod Romanos tunc deus auxilio suo extulit, quam nunc dignum esse, quod punimur. atque utinam poena ipsa 3
prodesset! illud grauius multo ac luctuosius, quod post poenam nulla correctio est. curare nos uult castigationibus suis dominus, sed curam remedia non secuntur. quid hoc mali est? iumenta ac pecudes sectione curantur, et putrefacta mulorum asinorum porcorum uiscera, cum adusta cauteriis fuerint, munus medicae adustionis agnoscunt, statimque, ubi aut cremata aut desecta fuerit uitiatorum corporum labes, in

2 INCLUSIONE *A* 3 nonnulli *super* i *scr.* a *m. 2 A* 5 hoc *ex* hic *A corr. m. 1* probare *A* 6 humanas res *B* 11 faciunt *super* u *scr.* a *m. 1 A* faciunt *B* 12 si *om. B* 14 adprobamus *B* 17 puniuntur *B item statim* ac luctuosius multo 20 secuntur *hic AB* 23 adustiones *super* e *scr.* i *m. 1 A* 24 crementa *sed punct.* en *et* a *scr.* a *m. 2 A* labes *ex* labis *et statim* succedit *ex* succidit *A corr. m. 2*

4 locum demortuae carnis uiua succedit. nos et urimur et secamur, sed nec ferri desectione nec cauteriorum adustione sanamur, immo, quod est grauius, cura ipsa deteriores sumus. et ideo non frustra nobis euenit quod euenire pecudibus et iumentis solet, quae inremediabiles morbos ferunt. nam in omnibus partibus mundi, quia curis medicantibus non corri-
5 gimur, morte atque occisione finimur. ecce enim, ut non repetam quae multo ante iam dixi, hoc ipsum quale est, quod paulo ante memoraui, scilicet quia et miseri pariter et luxuriosi sumus? esto enim sint uitia ista felicium (quamuis nemo idem et probrosus esse possit et felix, quia ubi non est uera honestas non est uera felicitas), sed tamen, ut supra dixi, esto sint uitia ista et longae pacis et opulentae securitatis. cur, quaeso, illic sunt, ubi iam nulla pax ubi nulla securitas? in omni enim ferme orbe Romano et pax et se-
6 curitas non sunt. cur sola tantum uitia perdurant? quis, rogo, ferre possit in homine egestuoso esse lasciuiam? criminosior quippe est luxuriosa paupertas et maioris inuidiae miser nugas. totus Romanus orbis et miser est et luxuriosus. quis, quaeso, pauper et nugas, quis captiuitatem expectans de circo cogitat, quis mortem metuit et ridet? nos et in metu captiuitatis ludimus et positi in mortis timore ridemus. Sardonicis quodammodo herbis omnem Romanum populum putes esse saturatum: moritur et ridet. et ideo in omnibus fere

5 f*erunt *A* 6 qui *s. scr. m. 2* a *A* meditantibus *B* 8 iam] eam *B* 11 idem] quidem *B* possit esse *B* 14 *de incredibili textus confusione quae hoc loco et tribus aliis in v est et in ed. princ. Brassicani transiit (uid. Halmii adn.) cf. quae diximus in Sitz.-Ber. p. 21 sqq.* 15 orbe *sed* o *in ras.* u *lit. ut uidetur A* urbe *B* romana *B* et pax] pax *om.* et *B item* et (*ante* securitas) *s. l.* 16 uitia tantum *B* 18 maioris *ex* maiores *A corr. m. 2* maiores *B* inuidias *B* 19 et 20 '*formam* nugas (*AB*) *satis firmant uetera glossaria*' *Halmius* orbis *ex* urbis *AB corr. m. 2* 21 metuit mortem *B* (*in ed. quarta Balusii est* quis captiuitatem — quis mortem *cfr. Halmii adn.*) et (*ante* ridet) *B s. l.* ridet *ex* ridit (*item paulo post* ridemus *et* ridet) *A corr. m. 2* irridet *B* 22 et *in B erasum* immortis *A* (*paulo ante* in metu *ex* immetu *corr. m. 2*) 24 ferre *punct. alt.* r *A*

partibus mundi risus nostros lacrimae consequuntur, ac uenit
etiam in praesenti super nos illud domini nostri dictum: uae
uobis, qui ridetis, quoniam flebitis.

II. Sed forsitan, cum de ludicris ac foeditatibus publicis 7
diutissime dixerimus, in hoc tantum deteriores esse nos putes
barbaris, quia illi haec non agant nos agamus, ceterum ipsos
carnalis libidinis scelere et fornicationis funestae caeno non
ita pollui. comparemus, si placet, ceteris nationibus etiam in
hac parte Romanos. et quidem nescio an ullis rectius com-
parentur quam his, quos deus in medio rei publicae sinu
positos possessores fecit ac dominos soli esse Romani. unde
quamuis nihil disputari de iudicio dei possit, tamen cum
ablatam nobis iuris nostri optimam partem barbaris dederit,
uideamus, an id, quod nobis tulit et illis tradidit, iusto iudicio
tradidisse uideatur. nemini dubium est Aquitanos ac Nouem- 8
populos medullam fere omnium Galliarum et uber totius
fecunditatis habuisse, nec solum fecunditatis, sed, quae prae-
poni interdum fecunditati solent, iucunditatis pulchritudinis
uoluptatis. adeo illic omnis admodum regio aut intertexta
uineis aut florulenta pratis aut distincta culturis aut condita
pomis aut amoenata lucis aut inrigua fontibus aut interfusa
fluminibus aut crinita messibus fuit, ut uere possessores ac
domini terrae illius non tam soli istius portionem quam para-
disi imaginem possedisse uideantur. quid ergo post ista omnia? 9

26 Luc. 6, 25

1 ac uenit *AB sed A mut. m. 2* ac *in* ad 2 impraesenti *A* 5 putes *corr. ex* putet *v*: put& *super* t *scr. m. rec.* d *A* putet *B* 6 agimus *B* ipso *B* 7 carnales libidines (*corr.* -nis *m. 2*) *A* 11 soli *s. scr. altera* i *lit. m. 2 A* 14 tulit] '*fort.* tollit *cf. ad V 43' Halmius*; *at cf. indicem III s. u.* fero 15 est *B s. l.* nouempopulos *ex* -lus *A corr. m. 2'* 18 fecunditate *s.* e *fin. scr.* i *m. 2 A* iocunditatis *super* o *scr.* u *m. 2 A* 19 adeo] addo *A* ammodum *A* admodo *B m. 1* 20 uineis *ex* ueneis *A corr. m. 2* cultoris *super* o *scr.* u *m. 2 A* condita *A* (*non corr. in* consita, *ut Halmius refert ceterum recte addens 'gewürst durch den Duft der Obstbäume'*) 21 inrigua] inrigata *B* 22 possessores *ex* -ris, domini *ex* -ne *et* soli *ex* sole *A corr. m. 2*

officiosiores absque dubio deo esse debuerant quos peculiariter deus abundantissima beneficiorum suorum dote ditauerat. quid enim rectius aut quid dignius, quam ut quibus per munera sua dominus quasi specialiter uidebatur placere uoluisse, idem quoque specialius domino cultu ac religione placuissent, praesertim cum a nobis deus nil onerosum, nil graue exigat. non enim nos ad aratra aut ad ligones uocat, non ad scindendas terras neque ad uineas pastinandas, non denique illa exigit a
10 seruis suis, quae nos exigimus a nostris. quid namque ait? uenite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego uos reficiam: tollite iugum meum super uos et discite a me, quia mitis sum et humilis corde, et inuenietis requiem animabus uestris; iugum enim meum suaue est et onus meum leue est. non ergo nos ad laborem uocat dominus sed ad refectionem. quid namque a nobis exigit, quid praestari sibi a nobis iubet, nisi solam tantummodo fidem castitatem humilitatem sobrietatem misericordiam sanctitatem? quae utique
11 omnia non onerant nos sed ornant. nec solum hoc, sed ideo uitam praesentem ornant, ut futuram ornare plus possint. o bonum o pium o inaestimabilis misericordiae dominum! qui ad hoc nobis in praesenti religionis munera tribuit, ut ipsa in nobis postea quae nunc dat munera muneretur. tales igitur etiam omnes absque dubio Aquitani esse debuerant, et quidem, ut diximus, specialius tales, quia specialia dei munera possi-
12 debant. et quid post haec omnia? quid secundum est? quid nisi cuncta quae e diuerso sunt? in omnibus quippe Galliis sicut diuitiis primi fuere sic uitiis; nusquam enim improbior

10 Matth. 11, 28

1 officiores *s.* ci *scr. m. 2* osi *A* peculiariter] specialiter *B* 2 dictauerat *punct.* c *A* 6 nihil honerosum *B* 9 suis seruis *B* 10 onerati *ex* honorati *A corr. m. 2* 15 est *praeter AB etiam T habet sed s. l. m. rec; cf. Halmii adn.* 16 praestare *A* 18 sanctitatem quae *ex* sanctitatēq: *A corr. m. 2* 20 plus ornare *B*(*T*) 21 quia (*s.* a *scr.* d *m. 2*) hoc *A* 23 tales *ex* talis *A corr. m. 2* 26 secundum *punct.* ndum *et s. scr. m. 2* tū *A*

uoluptas nusquam inquinatior uita, nusquam corruptior disciplina. hanc pro muneribus sacris dederunt domino retributionem, ut in quantum eos beneficiis suis iste ad se inlexerat ad propitiandum, in tantum illi flagitiis suis laborauerint ad exacerbandum.

III. An forte falsum est et inuidiose potius quam uere ista 13
dicuntur? non utar ea probatione, qua uti alii in causis solent,
ut producam quoscumque ad probandum aut paucos aut extraneos aut minus idoneos testes: ipsos interrogemus, a quibus
acta sunt. falsum diximus, si negarint. fatentur enim et quidem,
quod est grauius, sic fatentur, ut in ipsa confessione non doleant. idem enim nunc est animus in fatentibus qui in agentibus fuit. sicut tunc non puduit flagitia committere, sic nunc
omnino non paenitet flagitiosa fecisse. exceptis tamen per- 14
paucis ferme sanctis atque insignibus uiris, qui, ut quidam de numero ipsorum ait, *sparsis redemerunt crimina nummis*, exceptis, inquam, his loquor, quos utique etiam in illa tunc generali admodum conluuione uitiorum recte minorum criminum reos fuisse credimus, qui corrigi a diuinitate meruerunt. non penitus enim dominum suum laedit cui propitiatio reseruatur. et quid plura? puto quod semper deum et in ipso errore respexerit, a quo hoc obtinere potuit, ne diutius erraret.
ceteri autem et plurimi ferme ac nobilissimi prope idem 15
omnes: paene unus gurges omnium gula paene unum lupanar omnium uita. et quid dicam de lupanaribus? minoris quippe

6 inuidiose] odiosum *B* 7 non utar ea *Halmius*: non utscire a *A* non ut ore a *B* (non oratoria *Ttv et edd. quae post* solent *addunt* utar) non utar scilicet ea *suspicatur Hartelius* 8 aut paucos] ad paucos *B*(*T*) 10 falsum ut *B* negarint *B et corr. ex* negarent *m. 2 A* 13 puduit] potuit *sed s.* o *scr. m. 2* eni (*ergo* poenituit) *A* si *s. scr.* c *m. rec. A* 14 paenitet *hic A* 15 insignibus *ex* insegnibus *A corr. m. 2* 16 redemerunt *ex* redimerunt *A corr. m. 2* (*uerba laudata hexametri partem esse manifestum uidetur; correptio syll. antepaenultimae, quamquam nil offensionis habeat in uersibus 'sancti uiri', si quem offenderit, facile ex scriptura A* redimerunt (*elicere possit* redimebant; *ceterum a quo profecta sint uerba non liquet*) 17 quos loquor *B* 20 laedit (ludit *m. 1*) suum *B*

esse criminis etiam lupanar puto. meretrices enim quae illic sunt foedus conubiale non norunt ac per hoc non maculant quod ignorant: impudicitiae quidem piaculo sunt obnoxiae, sed reatu tamen adulterii non tenentur. adde huc quod et pauca ferme sunt lupanaria et paucae, quae in his se uita in-
16 felicissima damnauere meretrices. apud aquitanicas uero quae ciuitas in locupletissima ac nobilissima sui parte non quasi lupanar fuit? quis potentum ac diuitum non in luto libidinis uixit? quis non se barathro sordidissimae conluuionis inmersit? quis coniugi coniugii fidem reddidit? immo, quantum ad passiuitatem libidinis pertinet, quis non coniugem in numerum ancillarum redegit et ad hoc uenerabilis conubii sacramenta deiecit, ut nulla in domo eius uilior uideretur maritali despectione quam quae erat princeps matrimonii dignitate?

17 IIII. Cogitat forte aliquis non ita ad plenum esse ut loquor: habuisse enim illic matres familias ius suum et dominarum honorem potestatemque tenuisse. uerum est. habuerunt quidem multae integrum ius dominii, sed nulla ferme inpollutum ius matrimonii. et nos modo non quaerimus quae mulierum potestas, sed quam corrupta uirorum fuerit disciplina. quamuis nec potestatem quidem illic matres familias integram habuisse dicam, quia quaecumque ius conubii inuio-

1 lupanar] delupanari *sed* ri *m. 2 add. A* (de *autem illud aut ex antecedenti* de lupanaribus *repetitum est aut ex nota quadam marginali orta est qua quis monere uoluit in seqq. sermonem esse* de lupanari) 2 norant *B*(*T*) 3 quidem] enim *B* 5 in his uitam infelicissimam damnauere *AB*; *pro* damnauere *Halmius coni. et recepit* adamauere; *quam nos recepimus coniecturam debemus Hartelio*; *postquam* se *post* his *excidit, necesse erat ablat.* uita felicissima *mutari in accusat.* 6 meretrices *ex* meretricis *A corr. m. 2* aquitanicas *super* a *in fin. scr.* o *m. 2 A* 7 in *punctis suppositis A* 9 baratro *AB* 10 coniugi coniugii *Pithoeus*: coniugi coniugi *AB sed A poster.* coniugi *punct.* (coniugi *Tt* coniugii *v*) 12 *et* 13 redegit *et* deiecit *A corr. m. 2 ex* redigit *et* deicit 13 in maritali *B* despectione *ex* disp. *A corr. m. 2 item statim* quae *ex* qui 16 loquar *super* o *scr.* a *m. 1 A* matris *A* ius *om. A* 17 habent *B m. 1* 18 dominii *Tv*: dñi *A* domini *B* 19 et] at *Rittershusius* 21 matris familię *A*

latum ac saluum non habet nec dominii saluum habet. haud multo enim matrona abest a uilitate seruarum, ubi pater familias ancillarum maritus est. quis autem Aquitanorum 18 diuitum non hoc fuit? quem non sibi ancillae impudicissimae aut adulterum aut maritum iure duxerunt? equi enim emissarii, ut propheta ait, in feminas facti erant: unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat. atque illi, de quibus haec scripta legimus, et minore fortasse crimine et minore, ut reor, numero criminum ac passiuitate peccabant. hi autem uere ut emissarii equi non ad paucas tantum, sed paene ad omnes uernulas suas, id est quasi ad greges proprios hinniebant et in morem eorum pecudum, qui mariti gregum appellantur, feruidae libidinis debacchatione grassantes, in quamcumque eos primum feminam ardens impudicitiae furor traxerat inruebant. hic iam quaero a sapi- 19 entibus, cum haec ita essent, quales putent fuisse illic familias, ubi tales erant patres familias? quantam seruorum illic corruptelam, ubi dominorum tanta corruptio? morbido enim capite nil sanum est, neque ullum omnino membrum officio suo fungitur, ubi quod est principale non constat. in domo autem sua dominus quasi corporis sui caput est et uita eius cunctis norma uiuendi. pessimumque hoc est in hoc negotio, quod libentius omnes deteriora sectantur, et facilius mala institutio deprauat bonos quam bona emendat malos. porro 20 autem cum etiam boni atque honesti patres familias famulos bonos facere non possint, quantam illic putamus fuisse labem familiarum, ubi domini erant impuritatis exemplum? quamuis non exemplum illic tantummodo malum fuerit, sed uis ac necessitas quaedam, quia parere impudicissimis dominis famulae cogebantur inuitae et libido dominantium necessitas sub-

5 Hierem. 5, 8

1 aut *s.* a *scr.* H *et s.* t *scr.* d *m. 2 A* haut *B* 2 abest a] ab ista *A* 3 familiae *super* e *scr.* s *m. 2 A* 4 sibi] ibi *suspicatur Hartelius; fort. scrib.* illic *ut infra u. 16. 17. 26. 28* 5 dixerunt *B* 6 amissarii *A* 7 ad] enim ad *B* 17 quanta — corruptela *B* 21 qua *s. scr. m. 1* si *A* 22 est hoc *B* 24 emendet *B* 25 patres familiae *A*

iectarum erat. ex quo intellegi potest quantum caenum impudicarum sordium fuerit, ubi sub impurissimis dominis castas esse, etiamsi uoluissent, feminas non licebat.

21 V. Sed uidelicet difficile hoc probari potest et nulla omnino extant praeteritarum turpitudinum flagitiorumque uestigia. ecce etiam nunc multi ex eis, licet patria careant et in comparatione praeteritarum opum pauperes uiuant, peiores ferme sunt quam fuerunt. peiores autem non uno modo, quia etsi eadem faciunt quae ante faciebant, hoc ipso tamen deteriores sunt, quia a scelere non cessant. siquidem facinora eorum, etsi genere ipso maiora non sint, attamen plura sunt, ac per hoc etsi criminum nouitate non crescant, pluralitate cumu-
22 lantur. adde autem quod haec, ut dixi, faciunt iam senes adde quod pauperes; utrumque enim sceleris augmentum est. minus siquidem prodigiosum est peccare iuuenes peccare locupletes. quae autem in his spes aut remedium est, qui ab usitata impuritate nec miseriarum egestate nec uitae extremitate reuocantur? esto enim quosdam aut stulta praesumptio longae uitae aut spes quandoque agendae paenitentiae consoletur: nonne nouum hoc monstri genus est esse aliquos etiam in morte uitiosos? quae cum ita sint, numquid est aliquid, quod dici amplius possit? sed adhuc tamen addimus, scilicet quod multi haec agunt hodie etiam inter hostes siti et cotidiano discrimine ac timore captiui, cumque ob impurissimam uitam traditi a deo barbaris fuerint, impuritates tamen ipsas etiam inter barbaros non relinquunt.

23 VI. Sed tales forte hostes sunt, inter quos agunt, ut eos ista delectent et offendantur grauissime, si, cum ipsi impudici sint, uideant castos esse Romanos. quod si ita esset, nequaquam tamen facere nos improbos improbitas deberet aliena, quia quemlibet hominum magis sibi praestare conuenit ut sit bonus, quam alteri ut sit malus, et plus id laborandum est,

2 sordidum *A* 6 comparationem *B* 12 crescunt *B* 16 his *AB*: iis *cum edd. Halmius* 17 usitata *ex* -te *A corr. m. 1* 19 longaeuitate *B* 21 immorte *A* quę *A s. l. m. 2* 25 impuritates *ex* -tis *A corr. m. 2* 32 bonos *s. scr.* u *m. 2 A*

ut placeamus deo per honestatem quam ut hominibus per
impuritatem: ac perinde, etiamsi inter impudicos quis bar-
baros uiuat, magis tamen pudicitiam sequi debet, quae sibi
expedit, quam impudicitiam, quae impuris hostibus placet.
sed quid accedit insuper ad mala nostra? inter pudicos bar- 24
baros impudici sumus. plus adhuc dico: offenduntur barbari
ipsi impuritatibus nostris. esse inter Gothos non licet scorta-
torem Gothum: soli inter eos praeiudicio nationis ac nominis
permittuntur impuri esse Romani. et quae nobis, rogo, spes
ante deum est? impudicitiam nos diligimus Gothi execrantur:
puritatem nos fugimus illi amant: fornicatio apud illos crimen
atque discrimen est apud nos decus. et putamus nos ante 25
deum posse consistere, putamus posse nos saluos esse, quando
omne impuritatis scelus omnis impudicitiae turpitudo a Ro-
manis admittitur et a barbaris uindicatur? hic nunc illos
requiro, qui meliores nos putant esse quam barbaros: dicant
quid horum uel paucissimi Gothi faciant, uel quid non horum
Romani omnes uel paene omnes? et miramur, si terrae uel
Aquitanorum uel nostrorum omnium a deo barbaris datae
sunt, cum eas, quas Romani polluerunt fornicatione, nunc
mundent barbari castitate?

VII. Sed forte hoc in Aquitanis tantum. transeamus etiam 26
ad alias mundi partes, ne de solis tantummodo Galliis dixisse
uideamur. quid? Hispanias nonne uel eadem uel maiora forsitan
uitia perdiderunt? quas quidem caelestis ira etiamsi aliis
quibuslibet barbaris tradidisset, digna flagitiorum tormenta
tolerauerant puritatis inimici. sed accessit huc ad manifestandam

1 quam hominibus *B m. 1* 2 proinde *Rittershusius* pudicos quis barbarus *A* 3 pudiciam *B* 5 quod accedit i. ad mala nostra, inter *malit Hartelius* accidit *A* (accedit *et Rittershusius*) 8 iudicio praeiudicio *B* 15 uindicantur *sed* n *in paenult. syll. punct. A* 17 faciunt *B* 18 penes *punct.* s *A* 19 nostrum *B* 20 polluerant *B* 22 Aquitanis *Halmius*: recte (*cf. p. 173, 17:* in Afris paene omnibus nihil horum est *et p. 176, 15*) aquitanos *A* aquitanicis *B* tantum tantum *sed poster. loco punct. A* 24 spanias *s. scr. m. 2* hi *A* 27 manifestandum *A fort. recte cf. §. 54*

illic impudicitiae damnationem, ut Wandalis potissimum id
27 est pudicis barbaris traderentur. dupliciter in illa Hispanorum
captiuitate ostendere deus uoluit quantum et odisset carnis
libidinem et diligeret castitatem, cum et Wandalos ob solam
maxime pudicitiam superponeret et Hispanos ob solam uel
maxime impudicitiam subiugaret. quid enim? numquid non
erant in omni orbe terrarum barbari fortiores, quibus Hispaniae
28 traderentur? multi absque dubio, immo, ni fallor, omnes. sed
ideo ille infirmissimis hostibus cuncta tradidit, ut ostenderet
scilicet non uires ualere sed causam, neque nos tunc igna-
uissimorum quondam hostium fortitudine obrui sed sola uitio-
rum nostrorum impuritate superari: ut uere in nos uenerit
dictum ilud, quo ait dominus ad Iudaeos: secundum in-
munditias suas et secundum iniquitates suas feci
illis, et auerti faciem meam ab eis. et alibi ad gentem
ipsam: adducet dominus super te gentem de longin-
quo, et ungulis, inquit, equorum suorum omnes pla-
teas tuas conculcabunt et populum tuum gladio
interficient. completa ergo in nos sunt omnia, quae dixit
sermo diuinus, et uim uerborum caelestium luit poena cunc-
torum.
29 VIII. Sed tamen cum omnes fere barbarae gentes Romanum
sanguinem biberint omnes uiscera nostra lacerauerint, quid
est quod deus noster maximas rei publicae opes et locuple-
tissimos Romani nominis populos in ius potissimum ignauissi-
morum quondam hostium dedit? quid? nisi ut agnosceremus
scilicet, quod supra dixi, meritorum hoc fuisse non uirium,
atque ipsum quoque hoc nobis in confusionem caderet ac

13 Ezech. 39, 24 16 Deut. 28, 49 17 Ezech. 26, 11

1 pudissimum *A* 7 erat *s. scr.* n *m. 2 A* 8 ni fallor immo *B* 9 illi eifirmissimis *sed super* i *poster. uocis* illi *s. scr. m. 2* e *et super* ei *scr.* iN *A* 10 uires *ex* uiris *A corr. m. 2; idem statim* inignauissimorum 12 puritate *A* 13 ad iudaeos dominus *B* 16 te *post* adducet *habet B* 18 tuas *om. B* 19 in *om. B m. 1, item statim* dixit *om.* (ait *T*) 20 cunctarum *B m. 1* 23 biberint *ex* biberent *A corr. m. 2:* biberunt *B* 25 populos *ex* populus *A corr. m. 2* 28 quoque *B s. l.:* qui *sed punct. A*

poenam, quod ignauissimis traderemur et uel sic plagam caelestis manus agnosceremus, quia nos non fortissimi hostium sed ignauissimi subiugarent. sic enim legimus quod, si quando 30
euidenter intellegi deus uoluit magna opera a se patrari, aut per paucos aut per infimos acta res est, ne opus caelestis dexterae uirtuti adsignaretur humanae. ideo siquidem et dux Sisara, quem Hebraeus tremebat exercitus, a muliere prostratus est, et Abimelech ciuitatum expugnatorem feminea manus perculit et ferratae Assyriorum acies uidua opitulante ceciderunt. et ne de solis tantum feminis loquar, Benedad regem Syriae, 31
cui praeter innumera populi sui milia triginta et duo reges exercitusque eiusdem numeri seruiebant, nonne ideo a paucis principum pedissequis dominus uinci uoluit, ut qui esset auctor talis uictoriae nosceretur? contra Madianitas quoque, qui, ut 32
liber Iudicum refert, instar locustarum cuncta compleuerant, Gedeon iubetur pugnare cum paucis, non quia plures in exercitu non haberet, sed uetatur multos ad bellum ducere, ne multitudo sibi possit aliquid de uictoria uindicare. unde cum triginta armatorum milia congregasset, sic ad eum dominus locutus est: multus est tecum populus, nec tradetur Madian in manus eius. et quid postea? homini aduersum 33
innumera barbarorum milia pugnaturo trecentos tantum uiros reliquit. in eam quippe exiguitatem redigi agmen militum iussit, ut sibi de patrato diuinitus belli opere paucitas usurpare nil posset. denique cur hoc dominus ita faceret, ipse euidentissime declarauit dicens: ne glorietur contra me Is-

6 Iudic. 4 8 Iudic. 9 10 III Reg. 20 14 Iudic. 7 20 Iudic. 7, 2

4 patrare *A* 5 infirmos *ex ed. pr. Halmius* (*v uero ut AB habet* infimos) res acta *B*(*T*) 6 uirtuti *ex* uirtute *A corr. m. 2* 7 sisarra *A* 8 feminea *ex* feminę *A corr. m. 2* 10 feminis tantum *B* 11 et triginta *B* 12 exercitus quae *sed* a *punct. A* 13 p&isse quis *super* & *scr.* d *m. 2 A* 15 locustarum] '*immo* lucustarum' *Halmius* 16 non *B s. l.* 17 habet *A haud scio an recte* 19 congregassent *A* 22 trecenti *s.* i *scr.* os *m. 2 A* 23 reliquid *super* d *scr.* t *m. 2 A* 24 patratis *A* 25 posset *ex* possit *A corr. m. 2* faceret, ita *B*

rahel et dicat: meis uiribus liberatus sum. audiant, inquam, hoc omnes improbi audiant omnes praesumptuosi, audiant praepotentes audiant cuncti quid deus dicit: 'ne glorietur' inquit 'contra me Israhel et dicat: meis uiribus liberatus sum'.

34 VIIII. Audiant, inquam, omnes contraria et blasphema iactantes, audiant haec spem suam in homine ponentes. loqui uniuersos aduersum se deus dicit, qui liberari se uiribus suis posse praesumunt. quis autem est Romanorum non ita dicens? quis est non ita sentiens? quis nostrae partis non prope iugiter in hac parte blasphemat? nullas esse iam rei publicae uires omnium conscientia est, et ne sic quidem agnoscimus,
35 cuius hoc beneficiis, quod adhuc uiuimus, debeamus. si quando enim nobis prosperi aliquid praeter spem nostram et meritum deus tribuit, alius hoc adscribit fortunae alius euentui, alius ordinationi ducum alius consilio, alius magisterio alius patrocinio, nullus deo. et miramur, si nobis caelestis manus aliqua non praestet, cui quicquid praestiterit derogamus. quid enim aliud facimus, cum bona, quae praestat, nos uel euentibus casuum uel uirtutibus ducum uel quibuscumque aliis rebus
36 friuulis deputamus? hoc enim modo et terris nos oporteret gratias agere quod fruges annuas metimus et uineis quod uindemiamus, et mari quod pisces capimus et siluis quod ligna caedimus, et ouibus quod ueste tegimur et pecudibus ceteris quod carne saturamur. nam quae ratio est, ut ei pro muneribus aliis grati esse uelimus, cui maximorum beneficiorum suorum gratiam derogamus? aut quis contentus est homo

1 uiribus meis *B* 6 *ante* inquam *m. rec. add.* hoc *A* blasphema *ex* blasphemia *A corr. m. 2*: blasphemia *B* (*et Tt*; *in v* i *eras.*) 7 suam etiam in *B* 11 iam esse *B* 12 conscientiae est *AB* (conscientia *ex* conscientię.*corr. v*) ne] nec *B* 14 prospere *A* 15 hoc adscrib& (*super* & *scr.* i *m. 2*) *A*: ascribit hoc *B* 16 ordinatione *AB sed A corr.* ne *in* ni magistro *AB* '*an* magisterio?' *Halmius recte* 21 fribulis *super* b *scr. m. 2* u *A*: friuolis *B* 22 metemus *ex* metimus *et* uindemiamus *ex* uindim. *A corr. m. 2* 25 carni *A idem statim* namq: *et* uellimus *alt.* l *punct.*

nostrae condicionis, ut ei quis in acceptum quippiam referat, cui de donis suis summa detraxerit? ita et nos licet deo in 37
nullo digne gratias agamus, parum tamen erat si pro his tantummodo grati esse uellemus, quae nobis ad usum uiuendi dedit, cui hanc gratiam tollimus, quod nos et in angustiis iuuat et in periculis liberat et in medio barbararum gentium sitos iugi protectione conseruat. at non ita Gothi non ita 38
Wandali, malis licet doctoribus instituti, meliores tamen etiam in hac parte quam nostri. offendi quamuis quosdam suspicer his quae dicimus. sed quia ueritas magis quam offensio cogitanda est, dicam et saepe dicam: non ita Gothi non ita Wandali: qui et in discrimine positi opem a deo postulant et prosperitates suas munus diuinitatis appellant. denique probauit 39
hoc bello proximo infelicitas nostra. cum enim Gothi metuerent praesumeremus nos in Chunis spem ponere illi in deo, cum pax ab illis postularetur a nobis negaretur, illi episcopos mitterent nos reppelleremus, illi etiam in alienis sacerdotibus deum honorarent nos etiam in nostris contemneremus, prout actus utriusque partis ita et rerum terminus fuit. illis data est in summo timore palma nobis in summa elatione confusio: ut uere et in nobis tunc et in illis euidenter probatum sit illud domini nostri dictum: quoniam qui se exaltat hu-

22 Luc. 14, 11

1 in acceptum] inceptum *B* 2 detraxerat *A sed* a *posteriore punct. et s. scr.* i *m. 2* 3 nullo *B corr. ex* illo agimus *A sed punct.* i *et s. scr. m. 2* a his summa tantummodo *B* 4 uellemus *ex* uellimus *A corr. m. 2* 5 cui *AB*: cur *Tt Halmius* 6 impericulis *A* et medio *B m. 1* barbararum *ex* barbarum *A corr. m. 2*: barbarorum *B m. 1* 7 ad *s. scr.* t *m. 2 A* 8 doctoribus licet instituti *A sed adiecta sunt transpositionis signa* 9 quam *B s. l.* 11 dicam et (non *s. l.*) *B* 12 opem a] optima *A* 13 probabit *super* b *poster. scr.* u *m. 2 A* 14 metuerent *ex* metuerint *A corr. m. 2*: metuerint *B* 15 praesumeremus *Halmius*: praesumimus *s.* i *scr.* eba *m. rec. A* praesumpsimus *B* hunis *B* 16 cum *A m. 1 in marg., om. B* ab *B s. l.* 17 etiam] enim *B* 18 contemneremus. Prout *ante Halmium interpungebatur* 19 partis *ex* partes *A corr. m. 2* illis *B corr. ex* ita 22 quoniam] quia omnis *Rittershusius cum Vulgata*

miliabitur, et qui se humiliat exaltabitur; illis enim exaltatio data est pro humilitate, nobis pro elatione deiectio.

40 X. Itaque agnouit hoc ille dux nostrae partis, qui eandem urbem hostium, quam eodem die uictorem se intraturum esse praesumpsit, captiuus intrauit. probauit scilicet, quod propheta dixit: quia non est hominis uia eius, nec uiri est ut ambulet et dirigat gressus suos. nam quia uiam suam iuris sui esse existimauit, nec gressum directionis habuit nec uiam salutis inuenit. effusa est, ut legimus, abiectio super principem, seductus est in inuio et non in uia, et ad nihilum deductus est uelut aqua decur-
41 rens. in quo quidem praeter ipsam rerum infelicitatem praesens iudicium dei patuit, ut quicquid facturum se usurparat ipse pateretur. nam quia sine diuinitatis auxilio ac dei nutu capiendum a se hostem credidit, ipse captus est: consilii ac sapientiae summam usurpauit ignominiam temeritatis incurrit
42 uincla, quae aliis parauit, ipse sustinuit. et quod, rogo, euidentius dei iudicium esse potuit, quam ut habens praedatoris fiduciam praeda fieret triumphum praesumens triumphus esset, circumdaretur corriperetur alligaretur, retorta tergo brachia gereret manus, quas bellicosas putabat, uinctas uideret, puerorum ac mulierum spectaculum fieret inludentes sibi barbaros cerneret, inrisionem sexus promiscui sustineret et qui maximum
43 habuerat supercilium fortis uiri, mortem subiret ignaui? atque utinam hoc ipsum breue remedium malorum esset non diuturna toleratio. ille autem, quantum ad poenarum magnitudinem pertinet, longo tempore et diuturna in ergastulo barbarorum tabe consumptus in hanc miseriam redactus est, ut, quod plerumque homines etiam poenis ipsis grauius atque acerbius

6 Prou. 16, 9 et 20, 24 9 Psal. 106, 40 12 Psal. 57, 8

3 itaque] Namque *B* 4 se intrat. se esse *B* 6 uia *A* (*quod fugit Halmium*) *et Rittershusius:* uita *B* 8 ne (*ante* gressum) *s. scr.* c *m. 2 A* 11 uelud *A* 14 nutu] ductu *B* 17 quod] quid *B*(*T*) 20 retorta tergo *ex* retorta ergo *A corr. m. 1* 21 putaret *B m. 1* uincta *B* 24 atq: *sed* q: *in fin. lin. m. 2 A* 26 longitudinem *B* 28 consumptos *super* o *scr.* u *m. 2 A*

putant, in miserationem hostium deueniret. et hoc cur? cur 44
absque dubio nisi quia, ut iam dixi, illi deo humiles nos re-
belles, illi crediderunt in manu dei esse uictoriam nos in manu
nostra immo in sacrilega atque impia, quod est peius nocen-
tiusque quam nostra? denique ipse rex hostium, quantum res
prodidit ac probauit, usque ad diem pugnae stratus cilicio
preces fudit, ante bellum in oratione iacuit ad bellum de ora-
tione surrexit. priusquam pugnam manu capesseret, suppli-
catione pugnauit et ideo fidens processit ad pugnam, quia iam
meruerat in oratione uictoriam.

XI. Non dissimiliter autem illud etiam apud Wandalos: ad 45
quos cum in Hispania sitos nostra pars pergeret tantamque
ad debellandos eos praesumptionis fiduciam ferret quantum
etiam proxime ad Gothos, pari superbiae fastu pari exitu con-
ruerunt. uenitque super exercitum nostrum illud prophetae
dictum: obruet dominus confidentiam tuam et nihil
habebis prosperum. confidebamus enim in sapientia nostra
et fortitudine contra dei mandata dicentis: non glorietur
sapiens in sapientia sua nec fortis in fortitudine
sua, sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire et
nosse me, quia ego sum dominus. non inmerito itaque 46
uicti sumus; ad meliora enim se illi subsidia contulere quam
nostri. nam cum armis nos atque auxiliis superbiremus, a
parte hostium nobis liber diuinae legis occurrit. ad hanc enim
praecipue opem timor et perturbatio tunc Wandalica confugit,
ut seriem nobis eloquii caelestis opponeret et aduersum ue-
nientes aemulos suos sacri uoluminis scripta quasi ipsa quodam-

16 Hierem. 2, 37 18 Hierem. 9, 23

1 hoc cur? cur *B*: hoc cur *om. alt.* cur *A* 8 capesceret *non B solus sed etiam A* (*Ttv*) 13 bellandos *B et s. scr.* de *m. 2 A* 14 paris *A* fastu *T*: factus *sed super* c *scr. m. 2* s *A* fastus *B* (*fort. in* fastus *latet* fastu et); *Hartelius suspicatur:* pares superbiae fastus; *cf. p. 172, 6* 15 exercitum *B s. l.* 18 dicentis *super* i *ult. syll. scr.* e *m. 2 A* 21 non inme *A bis habet sed semel punct.* 22 contulerae (a *punct.*) q. nostrae *A* 25 uuandala *B* (*T*) 26 seriem] *cf. Ad Eccl. III 1* caelestis eloquii *B* aduenientes *B* (*T*) 27 ipsa quasi *B*

47 modo diuinitatis ora reseraret. hic nunc requiro, quis hoc umquam a nostris partibus fecerit, aut quis non inrisus fuerat, si putasset esse faciendum? inrisus utique, sicut a nostris omnia ferme religiosa ridentur. et ideo quid prodesse nobis praerogatiua illa religiosi nominis potest, quod nos catholicos esse dicimus quod fideles esse iactamus quod Gothos ac Wandalos haeretici nominis exprobratione despicimus, cum ipsi
48 haeretica prauitate uiuamus? itaque rectissime nobis dicitur illud, quod Iudaeis in lege fidentibus dixit sermo diuinus: quomodo dicitis, sapientes sumus et lex domini nobiscum est? nolite, inquit, confidere in uerbis mendacii dicentes: templum domini, templum domini, templum domini est. quoniam si bene direxeritis uias uestras et studia uestra, aduenae et pupillo et uiduae non feceritis calumniam, nec sanguinem innocentem effuderitis in loco hoc, habitabo uobiscum in loco isto a saeculo usque in saeculum. quo utique ostenditur quod, si ista non facimus, superflue nobis catholici nominis praesumptione plaudamus.
49 sed hinc iam et superius satis dictum est et adhuc forte dicetur, nec opus est ut de hoc amplius disseramus, ubi dei iuge iudicium est. quid enim uel de nobis uel de Gothis ac Wandalis deus iudicet res probat: illi crescunt cotidie nos decrescimus, illi proficiunt nos humiliamur, illi florent et nos arescimus. ut uere in nos ueniat dictum illud, quod de Saul ac Dauid ait sermo diuinus: quia Dauid erat proficiens et semper se ipso robustior, domus autem Saul decrescens cotidie. iustus est enim, ut propheta ait, iustus est dominus et rectum iudicium suum.

10 Hierem. 8, 8 11 Hierem. 7, 4 26 II Reg. 3, 1 28 Psal. 118, 137

5 religiosae *B* 13 direxeritis *Vulgata*: dixeritis *AB* (*rell.*) 14 et aduenae *B* 19 superfluae *punct.* a *A* 20 dicendum (dicendū *unde primum* dicendu *tum crebra permutatione* u *et* o *litt.* dicendo) *scripsimus*: dicendo *A* dicetur *B Halmius* 23 probant *B* 28 iustus ~ *iterum in fin. lin. A*

XII. Iudicamnr itaque etiam praesente iudicio a deo, et ideo 50
excitata est in perniciem ac dedecus nostrum gens ignauissima,
quae de loco ad locum pergens de urbe in urbem transiens
uniuersa uastaret. ac primum a solo patrio effusa est in Ger-
maniam proximam, nomine barbaram dicione Romanam: post
cuius primum exitium arsit regio Belgarum deinde opes Aqui-
tanorum luxuriantium et post haec corpus omnium Galliarum,
sed paulatim id ipsum tamen, ut, dum pars clade caeditur,
pars exemplo emendaretur. sed ubi apud nos emendatio aut 51
quae pars Romani orbis quamuis afflicta corrigitur? omnes
enim, ut legimus, declinauerunt, simul inutiles
facti sunt. et ideo propheta ad deum clamat et dicit: per-
cussisti eos et non doluerunt, adtriuisti eos et
renuerunt accipere disciplinam: indurauerunt fa-
cies suas super petram et noluerunt reuerti. quam
uere autem etiam hoc in nos cadat res ipsa indicat. uastata 52
est diu Gallia: ergo emendata est, cum in uicino esset,
Hispania? nec inmerito, quia nullus erat omnino timor nulla
correctio, flammis, quibus arserant Galli, Hispani ardere coe-
perunt. in quo illud est, ut supra dixi, sceleratissimum et
grauissimum, quod cum arserint, ut ita dicam, membra homi-
num peccatorum, curata non sunt uitia peccantium. et ideo
compulsus est criminibus nostris deus, ut hostiles plagas de
loco in locum de urbe in urbem spargeret et excitas paene
ab ultimis terrae finibus gentes etiam trans mare mitteret,
quae Afrorum scelera punirent. quid enim? numquid abductae 53

10 Psal. 13, 3. 52, 4 12 Hierem. 5, 3

1 praesenti *ex* praesente *A corr. m. 2 idem post* imperniciem 2 ignauissima *om. ed. Pithoeana et posteriores ante Halmium* 3 in locum *B* de orbem *B* (de orbe in orbem *Ttv*) 5 proximam *scripsimus*: prouinciam *Hartelius* primam *AB Halmius* 7 haec] *de confusione altera hic in v et ed. pr. obuia cfr. Sitz.-Ber. p.* 21 sq. 10 orbis *ex* urbis *A corr. m. 1* 11 declinauerint *B* 14 rennuerunt *priore* n *punct. A* 15 et *om. A* 16 in nos hoc *B* 17 emendata (*s. scr. m. 2* Ñ = non) est *A* 24 de orbe in orbem *B* excitas *s. scr. m. 2* ta *A* excitas *B* 26 quiafrorum (*sic*) *A*

a solo patrio degere intra Gallias non potuerant? aut ut non degerent, quem timebant quae inlaesae a nobis usque ad tempus illud cuncta uastauerant? sed esto, intra Gallias formidabant. quid in Hispania, ubi etiam exercitus nostros bellando contriuerant, numquid consistere aut permanere metuebant iam uictores iam triumphantes, quibus usque ad hunc fortitudinis fastum contigerat ascendere, ut post experimenta belli diu parati intellegerent sibi Romanae rei publicae uires etiam cum barbarorum auxiliis pares esse non posse?

54 XIII. Potuerunt ergo illic degere nec timebant. sed illa utique caelestis manus, quae eos ad punienda Hispanorum flagitia illuc traxerat, etiam ad uastandam Africam transire cogebat. ipsi denique fatebantur non suum esse quod facerent: agi enim se diuino iussu ac perurgeri. ex quo intellegi potest quanta sint mala nostra, ad quos uastandos atque cruciandos ire barbari compelluntur inuiti secundum illud scilicet, quod uastator terrae Israheliticae rex Assyriorum ait: numquid sine domini uoluntate ascendi ad locum istum? dominus dixit mihi: ascende ad terram hanc et demolire eam. et alibi sacer sermo: haec dicit dominus exercituum, deus Israhel: ecce ego mittam et adsumam Nabochodonosor regem Babylonis seruum
55 meum, ueniensque percutiet terram Aegypti. unde agnoscere possumus cuncta quidem, quae adfliguntur, iudicio dei percuti, sed tamen, ut saepe memoraui, propter peccata subuerti. ac per hoc quicquid actum est peccatis non deo ad-

17 Isa. 36, 10 20 Hierem. 25, 8. 43, 11

1 intra *B s. l.* ut non *corr. B ex* non 2 inlęsae *ex* inlęsa *A corr. m. 2* 3 sto *s. scr.* e *m. 2 A* 4 etiam *om. B* in bellando *B* contriuerat *s.* a *scr.* n *m. 2 A, item statim* metuebat 7 factum *B* contigerat *ex* contegerat *A corr. m. 2* 12 uastandū *A cfr. supra §. 26* 13 cogebant *punct.* n *A* 14 se* diuino iusso (*super* o *scr. m. 2* u) *A* perurgeri *ex* -re *A corr. m. 2* 17 a*it *A fuit absque dubio* aut *ut habet B*(*Ttv*) 21 mittam adsummum (*sic*) *A* 22 Nabuchodonosor *B* babilonis *A* 23 ueniens quipercuti etterram (*sic*) *A* 24 possimus *super* i *scr.* u *m. 2 A* cunctos quidem, qui *coni. Rittershusius*

scribendum, quia recte illi rei factum adscribitur, quae ut quid fieret exegit. nam et homicida, cum a iudice occiditur, suo scelere punitur, et latro aut sacrilegus, cum flammis exuritur, suis criminibus concrematur. unde et quod Wandali 56 ad Africam transierunt non est diuinae seueritati sed Afrorum sceleri deputandum; graui enim eos, antequam illuc pergerent, ac longa iniquitate traxerunt. et ideo intellegere debemus, quia pietatis diuinae fuit, quod poenam diu debitam distulit, piaculorum autem et criminum, quod aliquando peccator populus quae merebatur excepit. nisi forte Afros hoc non meruisse credimus, cum utique nulli magis, utpote in quos omnia simul improbitatum atque impuritatum genera confluxerint. ceteri 57 enim homines, etsi nonnullis uitiorum flagitiis obligati sunt, quibusdam tamen non implicantur, etsi uinolentia non carent maliuolentia carent, etsi libidine aestuant rapacitate non saeuiunt: multos denique, etsi accusat incontinentia corporum, simplicitas commendat animorum. in Afris uero paene omnibus nihil horum est, quod ad utrumque pertineat, id est bonum aeque ac malum, quia totum admodum malum. adeo exclusa naturae originalis sinceritate aliam quodammodo in his naturam uitia fecerunt.

XIIII. Exceptis enim paucissimis dei seruis quid fuit totum 58 Africae territorium quam domus una uitiorum, aeneo illi similis, de quo propheta dicit: *o ciuitas sanguinum! aeneum, in quo est aerugo, non exiit de eo, quia sanguis non exiet de eo?* ciuitatem, ut uidemus, aeneo et iniquitatem sanguini comparauit, ut intellegamus scilicet sic esse in ciuitate populi iniquitatem, sicut in aeneo sanguinem

24 Ezech. 24, 6

2 exigit *A* 5 seueritatis *sed* s *fin. in ras. A* 11 utpote *ex* utpute *A corr. m. 1* 13 flagitiorum uitiis *B* 19 ammodum *A* 20 sinceritate *ex* sentiritate *A corr. m. 2* 23 territorum *s. scr. ult. syll.* i *A* 25 exit *B, item statim pro* exiet 26 ciuitate *et* uidimus *et* sanguine *A* 27 comparauit *B corr. ex* comparamus

bullientem. non dissimile autem est huic illud sermonis sacri: factae sunt mihi domus Israhel commixtae omnes aeramento et ferro et stanno et plumbo, in medio argentum permixtum est. propterea dic haec: sic dicit dominus deus: pro eo, quod facti estis omnes in permixtionem unam, conflabo uos et insufflabo
59 in uos in igni irae. dissimillima inter se genera metallorum sacer sermo memorauit. et quomodo in eodem conflatorio res diuersae conflantur? scilicet quia in diuersitatibus metallorum dissimilitudo hominum designatur. et ideo etiam argentum, id est nobilioris materiae metallum, isdem ignibus datur, quia naturae nobilioris ingenium uita degenerante damnarunt. sicut etiam de principe Tyri dixisse legimus dominum per prophetam: fili hominis, accipe lamentum super principem Tyri, et dic illi: haec dicit dominus deus: tu consignatio similitudinis, et corona decoris in deliciis paradisi fuisti: omnem lapidem optimum indutus es, sardium et topazium et smaragdum. et iterum argento, inquit, et auro implesti thesauros tuos, a multitudine negotiationis implesti prom-
60 ptuaria tua. quae omnia numquid non talia sunt, ut specialiter de Afris dicta uideantur? ubi enim maiores thesauri ubi maior negotiatio ubi promptuaria pleniora? auro, inquit, implesti thesauros tuos a multitudine negotiationis tuae. ego plus addo: tam diuitem quondam Africam fuisse, ut mihi copia negotiationis suae non suos tantum sed etiam

2 Ezech. 22, 18 14 Ezech. 28, 11 19 Ezech. 28, 4

1 sermonis sacri *ut uid. B; in A(Tv) certe est* sacri sermonis *quod Halmius non adnot., qui idem paulo ante* dissimilis *ex A* (*praeter B*) *adfert; ego* dissimile *bis enotaui* 2 commixti* (*sic*) *A* (*non m. 1 ut ait Halmius*) 3 stagno *AB* (*rell.*) et in *B* 6 impermixtionem *A* 7 igne *B* 8 res diuersae conflantur *in v corr. Brassicanus*: res diuersa (-sas *B*) conflatur *AB Halmius* 9 conflatorio *ex* -turio *A corr. m. 2* 11 hisdem *A* 12 uita degenerante] *cf. adn. ad p. 160, 5 et Ad Eccl. II 22* 13 de *B s. l.* 17 delitiis *ex* dilitiis *A corr. m. 2* optimum] preciosum *B* 18 thopatium *A* topatium *B m. 1* 19 argentum in quid *B* 20 promtuaria *B* 26 suos *cum edd. Halmius*: suas *AB*

mundi thesauros uideatur implesse. et quid post haec? exaltatum est, inquit, cor tuum in decore tuo, propter multitudinem peccatorum tuorum in terram te proieci. quomodo Africanae potentiae et hoc competit aut 61 quemadmodum proiecta esse uidetur in terram? quomodo nisi quia, quando amisit potentiae ueteris altitudinem, quasi caelestem perdidit dignitatem? et educam, inquit, ignem de medio tui, hic te deuorabit. quid hac re uerius? de media quippe eorum iniquitate ignis peccati exiit, qui felicitatem prioris temporis deuorauit. et omnes, inquit, qui te nouerunt inter nationes, contristabuntur super te. conuenire illis hoc non putemus, si non euersio Africani soli luctus est generis humani. perditio, inquit, factus es et non eris amplius in aeternum. in perditionem iam illic deducta omnia satis constat: superest ne malorum praesentium poenas etiam aeternorum continuatio consequatur.

XV. Non patiatur hoc autem pro affectu suae misericordiae 62 deus. nam quantum ad meritum nostrorum criminum pertinet, ita se res habet, ut pati posse uideatur. quid enim piaculorum est non illic semper admissum? nec de omnibus dico, quia et enormia fere sunt et sciri ac dici tanta non possunt. de sola uel maxime obscenitate impuritatum loquor et, quod est grauius, sacrilegiorum. praetermitto in aliquo rabiem cupiditatis, uitium totius generis humani: praetereo auaritiae inhumanitatem, proprium est Romanorum paene omnium malum: relinquatur ebrietas, nobilibus ignobilibusque communis; tacea-

1 Ezech. 28, 17 7 Ezech. 28, 18 10 Ezech. 28, 19 13 Ezech. 28, 19

4 aut *ex* ut *A corr. m. 2* 5 quē ammodum *A* 6 quia *B s. l.* 7 perderet *B* 9 medio *A* 14 imperditionem *A* illic iam *B* 16 aeterna *B* 21 inormia *praeter B et A habet m. 1* scire *A* 22 quid *B* 24 'est totius, *malim' Halmius, cui eidem paulo post 'scribendum uidetur* communis (*uel* commune) est'; *neutrum crediderim; immo Saluianus suo more dictionem uariasse putandus est;* (*ceterum in A sic interpungitur locus:* humani praetereo. Auaritiae etc.) 25 quod proprium *B* 26 ebri&as *s. scr. m. 2* ti (*sic*) *A* ignobilibusque *ex* -qui *A corr. m. 2* commune**ceatur (*sic*) *A sed* e *in* commune *uoce ex* i *corr.*

tur superbia et tumor: tam peculiare hoc diuitum regnum est,
ut aliquid forsitan de iure suo se putent perdere, si hinc sibi
alius quicquam uoluerit uindicare: transeatur denique prope
omne fraudium falsitatum periuriorum nefas: nulla umquam
63 his malis Romana ciuitas caruit. etsi specialius hoc scelus
Afrorum omnium fuit. nam sicut in sentinam profundae nauis
conluuiones omnium sordium, sic in mores eorum quasi de
omni mundo uitia fluxerunt. nullam enim improbitatem scio,
quae illic non redundauerit, cum utique etiam paganae ac
ferae gentes, etsi habent specialiter mala propria, non sint
64 tamen in his omnia execratione digna. Gothorum gens perfida
sed pudica est, Alanorum impudica sed minus perfida, Franci
mendaces sed hospitales, Saxones crudelitate efferi sed castitate
mirandi: omnes denique gentes habent sicut peculiaria mala
ita etiam quaedam bona. in Afris paene omnibus nescio quid
non malum. si accusanda est inhumanitas inhumani sunt, si
ebrietas ebriosi, si falsitas fallacissimi, si dolus fraudulentissimi,
si cupiditas cupidissimi, si perfidia perfidissimi. impuritas
eorum atque blasphemia his omnibus admiscenda non sunt,
quia illis quae supra diximus malis aliarum gentium uitia,
his autem etiam sua ipsa uicerunt.

65 XVI. Ac primum, ut de impuritate dicamus, quis nescit
Africam totam obscenis libidinum taedis semper arsisse, non
ut terram ac sedem hominum, sed ut Aetnam putes impudi-
carum fuisse flammarum? nam sicut Aetna intestinis quibusdam
naturae feruentis ardoribus sic illa abominandis iugiter forni-
cationum ignibus aestuauit. nec uolo in hac re adsertionibus
meis credi, testimonium requiratur generis humani. quis non
omnes omnino Afros generaliter impudicos sciat nisi ad deum
66 forte conuersos, id est fide ac religione mutatos? sed hoc tam

4 omnem *B* 5 etsi *ex* et se *A corr. m. 2*: et *B* 7 immores *A* de] in *B* 10 ferȩae *sed* ae *punct. A*: ferreae *B* 12 Frances *B* 17 ebriosi sunt *B*(*T*) 20 aliorum *praeter BT etiam A*, *quod Halmius non adnot.* 24 ethnam *B*(*T*) *item paulo post* ethna 26 feruentes *B* 29 impudicos generaliter *B*, *idem statim* forte ad deum

rarum est ac nouum quam rarum uideri potest quemlibet Gaium
non esse Gaium aut quemcumque Seium non esse Seium. tam
infrequens enim est hoc et inusitatum, impudicum non esse
Afrum, quam nouum et inauditum Afrum non esse Afrum.
ita enim generale in eis malum impuritatis est, ut quicumque
ex eis impudicus esse desierit, Afer non esse uideatur. nec
discurram per loca singula aut cunctas discutiam ciuitates, ne
studiose uidear quaerere atque inuestigare quae dicam. una 67
tantum uniuersarum illic urbium principe et quasi matre con-
tentus sum, illa scilicet Romanis arcibus semper aemula, armis
quondam et fortitudine, post splendore ac dignitate. Cartha-
ginem dico et urbi Romae maxime aduersariam et in Africano
orbe quasi Romam: quae mihi ideo in exemplum ac testimonium
sola sufficit, quia uniuersa penitus, quibus in toto mundo dis-
ciplina rei publicae uel procuratur uel regitur, in se habuit.
illic enim omnia officiorum publicorum instrumenta illic artium 68
liberalium scolae illic philosophorum officinae cuncta denique
uel linguarum gymnasia uel morum: illic quoque etiam copiae
militares et regentes militiam potestates illic honor procon-
sularis illic iudex cotidianus et rector, quantum ad nomen
quidem proconsul, sed quantum ad potentiam consul: illic
denique omnes rerum dispensatores et differentes inter se tam
gradu quam uocabulo dignitates, omnium, ut ita dicam, pla-
tearum et competorum procuratores, cuncta ferme et loca urbis
et membra populi gubernantes. hac ergo tantum contenti sumus 69
ad exemplum ac testimonium ceterarum, ut intellegamus sci-
licet quales illae fuerint ciuitates, quae minores habuerunt

1 Gaiuum *A utroque loco*, gaū *et* gauium *B* 2 Seium] seuum *B utroque loco* 3 est enim *B* 8 studiose *ex* studiosi *A corr. m. 2* 11 splendorem et dignitatem *AB*(*Ttv*) splendore et dignitate *edd.* 12 urbi *ex* urbe *A corr. m. 2* maximae *ex* maxima *A mut. m. 2*, *idem statim* orbe *ex* urbe 16 illis *super* s *scr.* c *m. 2 A* 17 phylosophorum *A* phylosoforum *B* 18 gimnasia *A* (*de* linguarum *cf. ad praef. 1*) 19 militares *ex* -ris *A corr. m. 1* 20 cotidianus iudex *B* 24 comp&orum *A* competorum *B cf. Indic. III* 27 habuerunt *B corr. ex* fuerunt

probi officii procurationes, cum uiderimus qualis extiterit, ubi summi semper fuere rectores. quo loco prope est ut paeniteat me promissionis meae, id est, quod superius spopondi, cunctis prope Afrorum criminibus praetermissis de impuritatibus prae-
70 cipue ac blasphemiis eorum me esse dicturum. uideo enim quasi scaturrientem uitiis ciuitatem, uideo urbem omnium iniquitatum genere feruentem, plenam quidem turbis sed magis turpitudinibus, plenam diuitiis sed magis uitiis, uincentes se inuicem homines nequitia flagitiorum suorum, alios rapacitate alios impuritate certantes, alios uino languidos alios cruditate distentos, hos sertis redimitos illos unguentis oblitos, cunctos uario luxus marcore perditos, sed paene omnes una errorum morte prostratos, non omnes quidem uinolentia temulentos sed omnes tamen peccatis ebrios. populos putares non sani status non sui sensus, non animo incolumes non gradu, quasi in morem crapulatarum turbarum cateruatim in se ruentes.
71 iam uero illud cuiusmodi aut quam graue, genere quidem dispar, sed iniquitate non dispar, nisi in hoc dispar forte quia maius. proscriptiones dico orfanorum uiduarum afflictiones pauperum cruces: qui ingemescentes cotidie ad deum ac finem malorum inprecantes et, quod grauissimum est, interdum ui nimiae amaritudinis etiam aduentum hostium postulantes, aliquando a deo impetrarunt, ut euersiones tandem ac barbaris in commune tolerarent, quas soli a Romanis ante tolerauerant.

72 XVII. Sed esto haec omnia praetermittantur, quia et in omni ferme aguntur orbe Romano et spopondi me de his

1 procurationes *ex* -nis *A corr. m. 2* 3 professionis *B* 4 praecipuae *punct.* a *poster. A* 5 me *om. AB* (*rell.*); *in v marg. adscr. Brassicanus* 6 scaturientem *s. scr. alt.* r *m. 2 A cf. ad I 43* 10 crudelitate *ex A adnot. Halmius* 11 unguentis *ex* -tes *A corr. m. 2* 14 omnes *et* ebrios *et* populos *A corr. ex* omnis, ebrius, populus tamen *om. B* 15 incolomes *AB* 16 immorem *A* inse.ruentes (*sic*) *A*: inseruientes *B* 18 n̄ *post* iniquitate *s. l. m. 2 A* 20 ingemiscentes *ex* ingemescentes *A mut. m. 2* 23 euersionem *B* 24 ante (a *m. 2 add.*) romanis *B* 27 omni *ex* omne *A corr. m. 2 item post* orbe *ex* urbe

malis hoc loco pauca dicturum. quid ergo impudicitia atque impuritas, de qua loquor, numquid non ad euersionem Afrorum sola suffecerat? quae enim fuit pars ciuitatis non plena sordibus, quae intra urbem platea aut semita non lupanar? adeo omnia paene competa omnes uias aut quasi foueae libidinum interciderant aut quasi retia praetexebant, ut etiam qui ab hac re penitus abhorrerent tamen uitare uix possent. latronum quodammodo excubias uideres commeantium uiatorum 73 spolia captantes, qui insidiarum frequentium densitate ita omnes admodum calles omnes anfractus ac diuerticula saepsissent, ut nullus ferme tam cautus esset, qui non in aliquos insidiarum laqueos incurreret, etiam qui se de plurimis expedisset. faetebant, ut ita dixerim, cuncti urbis illius ciues caeno libidinis, spurcum sibimetipsis mutuo impudicitiae nidorem inalantes. sed horrori eis tamen horrida ista non erant, 74 quia idem omnes horror infecerat. unam enim putes fuisse illic libidinum fornicationumque sentinam, caenum quasi ex omni platearum et cloacarum labe collectum. et quae illic spes esse poterat, ubi praeter id, quod in domini templo erat, nihil uideri penitus nisi sordidum non licebat? quamquam quid dicam in dei templo? hoc quippe totum ad sacerdotes tantum et clerum pertinet: quos non discutio, quia domini mei ministerio reuerentiam seruo, et quos ita solos puros fuisse arbitror in altario, sicut pereuntibus Sodomis solum Loth fuisse legimus in monte. ceterum quantum ad plebem per- 75

2 loquar *s.* a *scr.* o *m. 1 A* ad *B s. l.* uersionem *super* u *add.* e *m. 2 A* 3 suffecerat *ex* suffic. *A corr. m. 2 item paulo post* lupanar *ex* lupinar 5 comp&a *et* competa *iterum AB ut supra §. 68* competarum 6 interciderant *ex* -cederant *A corr. m. 1*; *cf. VI 14* 7 possint *A* 10 ammodum *A* anfractos *super* o *scr.* u *m. 2 A*, *idem statim* deuerticola *s.* o *scr.* u 12 expetisset *super* t *scr. m. 2* d *A* 13 fa&ebant *A*: foetebant *B* ancti *super* a *scr.* cu *m. 2 A*, *idem 15* nitorem *s. scr.* d *et* inalantes *s. scr.* h 15 orrore *super* o *init scr.* h *m. 2 A* 16 omnes *ex* omnis *A corr. m. 2* 20 non (*om. B*) licebat *A* '*fort. recte more Graecorum, cf. Roensch, Itala u. Vulgata p. 446*' *Halmius*; *recte opinor nec recipere dubitaui* quem quam. Quid (*sic*) *A* 22 tantum *super* an *scr.* o *m. 2 A* 24 arbitror fuisse *B* 25 in monte legimus *B*

tinet, quis in illo numero tam innumero castus fuit? castum
dico? quis non fornicarius·non adulter, et hoc sine cessatione
sine termino? rursum clamitem itaque necesse est: quae spes
in illo populo esse poterat, ubi cum unus interdum adulter
plebem ecclesiasticam polluat, ibi inter illa tot milia, si dili-
gentissime quaereres, castum uel in ecclesia inuenire uix
76 posses. plus multo dicam. utinam haec essent sola, quae
diximus, et contenta illic uirorum impuritas fuisset solis sordi-
darum mulierum fornicationibus inquinari. illud grauius et
scelestius, quod illa, de quibus beatus apostolus Paulus cum
summa animi lamentatione conqueritur, in Afris paene omnia
fuerunt: scilicet quia masculi relicto naturali usu feminae
exarserunt in desideriis suis· in inuicem, masculi in masculos
turpitudinem exercentes et mercedem quam oportuit erroris
77 sui in semetipsos recipientes. et sicut non probauerunt deum
habere in notitia, tradidit illos deus in reprobum sensum, ut
faciant quae non conuenit. numquid hoc beatus apostolus de
barbaris ac feris gentibus dixit? non utique, sed de nobis,
id est specialiter de Romanis: quos ˏquidem Afri, quia nequa-
quam olim uincere imperio ac sublimitate ualuerunt, quod
potuerunt unum, impuritate uicerunt. quicumque ergo iure
se mihi irasci putat magis apostolo irascatur, scilicet quia,
quod dicimus nos fuisse Afros, hoc ille dixit dominos eorum
esse Romanos.
78 XVIII. Sed forte id uel occultum quod loquimur erat, aut
saltim hoc prouidebant procuratores publicae passim disciplinae,

10 Rom. 1, 27. 28

1 qui *A* 4 *de* ubi *cf. indicem III; sed fort. sequens* ibi (ubi *Tv*) *inde ortum et delendum est* 5 illa *quod est in A non adnot. Halmius: om. B et cum edd. Halmius* 6 quaereris *sed* re *punct. A, idem statim* possis; *fort. scrib. fuit* quaesieris — possis 8 fuisset sola *B*(*T*) 11 conqueritur *ex* conquir. *A corr. m. 2* 13 in inuicem *praeter B etiam A* (*Halmius adn.* inuicem): inuicem *T Halmius cf. Rönsch Itala et Vulg. p. 233* 16 in notitia habere *A sed adiecta sunt transpositionis signa* 21 uincerunt *sed* n *priore punct. A* 23 dominos *ex* dominus *A corr. m. 2* 25 aut] ut (*uel* ac) *B* 26 hoc *B s. l.* publice passim disciplinae ne (*sed* ne *s. l. m. 2*) *A*: ne publicae passim disciplinae *B*

ne oculos ciuitatis scelera propalata polluerent. quod si factum
utique fuisset, quamuis multi extitissent opere ipso sordidi,
non omnes tamen fuerant uisu atque animo sordidati, et solet
res satis flagitiosa, quando agitur occulte, fidem facinoris non
mereri. supra omnem autem monstruosi piaculi exsecrationem
est scelus summum admittere et pudorem sceleris non habere.
quid, rogo, fieri illic prodigiosius potuit? in urbe christiana, 79
in urbe ecclesiastica, quam quondam doctrinis suis apostoli
instituerant, quam passionibus suis martyres coronarant, uiri
in semetipsis feminas profitebantur, et hoc sine ullo pudoris
umbraculo, sine ullo uerecundiae amictu, ac sic, quasi parum
piaculi esset, si malo illo malorum tantum inquinarentur
auctores, per publicam sceleris professionem fiebat etiam scelus
integrae ciuitatis. uidebat quippe hoc uniuersa urbs et patie-
batur, uidebant iudices et adquiescebant, populus uidebat et
adplaudebat, ac sic diffuso per totam urbem dedecoris scele-
risque consortio, etsi hoc commune omnibus non faciebat actus,
commune omnibus faciebat adsensus. sed finis aliquando for- 80
sitan mali aut emendatio aliqua labis istius fuit. quis credere
aut etiam audire possit, conuertisse in muliebrem tolerantiam
uiros non usum suum tantum atque naturam, sed etiam uul-
tum incessum habitum et totum penitus quicquid aut in sexu
est aut in uisu uiri? adeo uersa in diuersum omnia erant, ut
cum uiris nihil magis pudori esse oporteat, quam si muliebre
aliquid in se habere uideantur, illic nihil uiris quibusdam
turpius uideretur, quam si in aliquo uiri uiderentur.

XVIIII. Sed paucorum hoc, inquis, dedecus fuit, et quod 81
non a pluribus perpetratum est cunctis nocere non potuit.

2 multi *Brassicanus, qui in v antecedens* si *deleuit:* simul *AB* (si multi *praeter v etiam Tt*) 4 satis *om. B* 5 autem omnem *B* 8 quandam *super* a *proris syll. scr.* o *m. 2 A* 10 ullo *om. B* 14 urb.s *A*: ciuitas *B* 16 sic] si *B* defuso *A* 17 faciebant *B* hoc commune (*sic iterum*) actus *B* 19 labes *B*(*T*) istis *super* i *poster. scr.* u *m. 2 A*: ista *B* 20 possit *in* posset *A mut. m. 2* mulierem *B m. 1* 22 quicquid penitus *B* 23 uisu *A*: usu *B Halmius* uersam *sed* m *punct. A* 24 pudori (*sed* i *add., ut uid., m. 2*) *A*: pudor *B* muliebrae *punct.* a *A*

iam quidem supra dixi saepissime in dei populo etiam unius
facinus pestem fuisse multorum, sicut ex furto Achar ruit
populus, sicut ex zelo Saulis orta est pestilentia, sicut ex
sancti Dauid dinumeratione mortalitas. ita est enim dei
ecclesia quasi oculus. nam ut in oculum etiamsi parua sordes
incidat, totum lumen obcaecat, sic in ecclesiastico corpore
etiamsi pauci sordida faciant, prope totum ecclesiastici splen-
82 doris lumen obfuscant. et ideo saluator ipse principalem
ecclesiae partem oculum nominauit dicens: lucerna cor-
poris tui est oculus tuus. si fuerit oculus tuus
simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem
oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum
tenebrosum erit. unde et apostolus nescitis, inquit,
quia modicum fermentum totam massam corrum-
pit? quamuis ego illic non modicum de hoc malo, sed nimis
fuisse dicam, non quia molles plurimi fuerunt, sed quia mol-
lities paucorum labes est plurimorum. nam etsi pauci sint
qui dedecorosa sustineant, multi sunt qui paucorum sordibus
polluantur. sicut enim una meretrix multos fornicatores facit,
sic plurimam ferme populi partem inquinat paucorum effe-
minatorum abominanda permixtio. et nescio qui eorum ante
deum deteriores sint, cum aequali in scriptis sacris sorte
damnentur. neque enim molles, inquit, neque mascu-
83 lorum concubitores regnum dei possidebunt. illud
ergo magis ingemescendum atque lugendum est, quod tale hoc
scelus crimen etiam totius rei publicae uidebatur et uniuersa
Romani nominis dignitas facinoris prodigiosi inurebatur in-
famia. cum enim muliebrem habitum uiri sumerent et magis

2 Iosue 7 4 I Reg. 19. II Reg. 24 9 Matth. 6, 22
13 I Cor. 5, 6 23 I Cor. 6, 10

2 furto *ex* furtu *A corr. m. 2* 3 exorta *B* 4 sancti *om. B*(*T*) numeratione *B* 5 sordes *ex* sordis *A corr. m. 2* sordis *B* 10 oculus tuus fuerit *B* 15 ego] ergo *A* 16 fuerint *B* (fuer̃ *A*) mollicies *AB* 17 labes *ex* labis *A corr. m. 2* sint *s. scr.* u *m. 2 A* sunt *B* 22 sorde *A* 25 ingemescendum *sed* e *tertiae syll. mut. in* i *m. 2 A*

quam mulieres gradum frangerent, cum indicia sibi quaedam monstruosae impuritatis innecterent et femineis tegminum inligamentis capita uelarent, atque hoc publice in ciuitate Romana, urbe illic summa et celeberrima, quid aliud quam Romani imperii dedecus erat, ut in medio rei publicae sinu execrandissimum nefas palam liceret admitti? potestas quippe magna et potentissima, quae inhibere scelus maximum potest, quasi probat debere fieri, si sciens patitur perpetrari; in cuius enim manu est ut prohibeat iubet agere, si non prohibet admitti.

XX. Iterum, quia dolor exigit, ab his qui irascuntur 84
requiro, in quibus haec barbaris gentibus aut facta sint um-
quam aut fieri publica impunitate licuerit? denique, ne lon-
gius de hac re ambigi aut inuestigari necesse sit, ipsos illos
Africae uastatores Afrorum populis comparemus. uideamus
quid simile a Wandalis factum sit. et certe barbari elatione 85
tumidi uictoria superbi diuitiarum ac deliciarum affluentia
dissoluti, qui profecto etiamsi continentissimi et castigatissimi
semper fuissent, mutari tamen tanta rerum obsecundantium
felicitate potuerunt, ingressi scilicet, ut in diuinis litteris
scriptum est, terram lacte ac melle manantem fecundam,
opulentissimam omnium deliciarum copiis quasi ebriam: in
qua utique minime mirum fuerat si luxuriasset gens barbara,
ubi similis quodammodo luxurianti erat ipsa natura. ingressos 86
haec loca Wandalos quis non putet omni se uitiorum atque
impuritatum caeno inmersisse aut, ut leuissime dicam, saltim
illa fecisse, quae ab Afris iugiter facta fuerant, in quorum
iura migrarant? et certe, si ea tantum, continentissimi ac

21 Exod. 13

1 quam *om.* *B* muliebres *B* quaedam sibi *B* 6 admitti. Admitte *sed* Admitte *punct.* *A m. 1* 8 perpetrare *A* 9 agi *B* si *A* *add. s. l. m. 2* 12 sint *ex ed. pr. Halmius:* sunt *AB*(*Ttv*) 13 licuerint *B* 14 inuestigare *A* 17 deliciarum ac diuitiarum *B* 18 castiga*tissimi *A* 19 mutare *A* 21 ac] et *B* 22 dilitiarum *ut paulo ante A* 23 mimirum *B* 28 si ea *ex* sic a *A corr. m. 2*

modestissimi iudicandi erant, quos non fecisset corruptiores ipsa felicitas. quotus enim quisque sapientium est, quem secunda non mutent, cui non crescat cum prosperitate uitiositas? ac per hoc temperantissimos fuisse Wandalos certum est, si quales illi fuerunt, qui capti ac subiugati sunt, tales illi
87 fuere uictores. igitur in tanta affluentia rerum atque luxuria nullus eorum mollis effectus est. numquid parum uidetur? certe familiariter etiam nobiles hoc fuere Romani. sed quid adhuc addo? nullus uel qui Romanorum illic mollium pollueretur incestu. certe hoc apud Romanos iam pridem tale existimatum est, ut uirtus potius putaretur esse quam uitium, et illi se magis uirilis fortitudinis esse crederent, qui maxime
88 uiros feminei usus probrositate fregissent. unde etiam illud fuit, quod lixis puerorum quondam exercitus prosequentibus haec quasi bene meritis expeditionibus stipendia laboris decernebantur, ut quia uiri fortes essent, uiros in mulieres demutarent. pro nefas! et hoc Romani, plus addo, et hoc Romani non huius temporis, attamen, ne ueteres accusemus, Romani, sed non antiqui, iam scilicet corrupti iam dissoluti iam sibi ac suis dispares et Graecis quam Romanis similiores, ut, quod saepe iam diximus, minime mirum sit, si Romana res publica aliquando patitur, quod iam diu meretur.

89 XXI. Haec ergo impuritas in Romanis ante Christi euangelium esse coepit et, quod est grauius, nec post euangelia cessauit. et quis post haec non admiretur populos Wandalorum? qui ingressi urbes opulentissimas, ubi haec omnia passim agebantur, ita delicias corruptorum hominum indepti sunt, quod corruptelas morum repudiarunt, et usum bonarum rerum possident, malarum inquinamenta uitantes. sufficere

6 affluentia *super* a *scr.* d *m. 2 A* luxurias *AB*; *unde fort. locus sic constituendus est*: in tanta...luxuria ⟨si⟩ nullus eorum mollis effectus est, numquid parum uidetur? 8 hoc nobiles *B* 20 similiores *ex* semeliores *A corr. m. 2* 22 pubblica *B ut saepius*, 25 populos *ex* populus *A corr. m. 2* 26 urbem (*corr. ex* urbes) opulentissimam *B* 27 delitiis *ex* dilitiis *A corr. m. 2 et super* i *add. fin.* a 28 *de* quod = ut *post* ita *cf. Indicem III* 29 subficere *super* b *scr. m. 2* f *A*

igitur ad laudem eorum haec possunt talia, etiamsi alia non dicam: abominati enim sunt uirorum impuritates; plus adhuc addo: abominati etiam feminarum, horruerunt lustra ac lupanaria, horruerunt concubitus contactusque meretricum. num- 90
quid hoc credibile ullis uideri potest, Romanos haec admisisse, barbaros horruisse? aut numquid est post ista, quae diximus, quod dici posse uideatur? sed est tamen et multo plus est. nam quod uitasse eos res foedas diximus, minus est; potest enim quis inhonesta horrere, non tollere: illud magni ac singularis est meriti, non solum ipsum labe non pollui, sed prouidere etiam ne umquam alii polluantur. procurator enim est quodammodo salutis humanae, qui non tantum id agit, ut ipse bonus sit, sed efficere et hoc nititur, ut alii mali esse desistant. grande est profecto, quod dicimus, grande ac su- 91
pereminens. quis credit Wandalos in ciuitatibus Romanis ista fecisse? remota quippe est ab illis omnibus carnis impuritas. at quomodo remota? non sicut remoueri aliqua a Romanis solent, qui statuunt non furandum et furantur, qui statuunt non adulterandum et primi adulterant. quamuis paene non possim dicere, quod furentur; non enim sunt quae agunt furta, sed latrocinia. punit enim iudex in alio peculationem, cum sit ipse peculator, punit rapinam, cum ipse sit raptor, punit sicarium, cum ipse sit gladiator, punit effractores claustrorum et ostiorum, cum sit ipse euersor urbium, punit expoliatores domorum, cum sit ipse expoliator prouinciarum. atque hoc 92

1 talia *B* (*Ttv*): tali *sed punctis suppositis A* talia *uncinis inclusit Halmius sed, puto, Saluianus consulto addidit, ut saepe alias pronominibus* hic *et* qui (*cf. §. 104*: haec talia praedicantem: *IIII 41*: ad quos utique tales *alias u. Ind. III s. u.* talis) *et praeterea more suo lusit* talia, alia 5 ullis uideri] ulli suadere (*corr. m. 2* -ri) *A* 7 posse uid*** sed (*sic*) *A* est] ∻ *in fin. l.* (*tertio*) *A* 12 quodadmodo *sed* d *med. punct. A* 13 et *om. B* et hoc ni*** alii *A* 14 grade *A* 15 credit *A* (*quod apud Halmium deest*): credat *B Halmius* 17 ad *s. scr. m. 2* t *A* 18 qui — furantur *B post* adulterant *habet* 20 possim *Tv et edd.*: possū *A* possum *B*; *cf. Indicem III s. u.* quamuis 21 in al* pecul*t**nē *A* (in alio peculationem *B*) 23 secarium *AB* sit ipse gladiator *B* efractores *A* 24 hostiorum *AB* 25 prouintiarum *A*

utinam illi tantum, qui in potestate sunt positi et quibus ius exercendorum latrociniorum honor ipse largitur: illud grauius ac magis intolerabile, quod hoc faciunt et priuati, isdem ante honoribus functi. tantum eis indeptus semel honor dat beneficii, ut semper habeant ius latrocinandi. adeo etiam, cum destiterint ad administrandum potestatem habere publicam, non desinunt tamen ad latrocinandum potestatem habere priuatam, ac sic leuior est potestas illa quam habuerunt iudices, quam haec quam priuati habent; in illa enim eis saepe succe-
93 ditur, in hac numquam. ecce quid ualeant statuta legum, ecce quid proficit definitio sanctionum, quae illi spernunt maxime qui ministrant. sane ad parendum humiles abiectique coguntur, compelluntur iussis obtemperare pauperculi, et nisi obtemperauerint, puniuntur. eandem enim in hac re rationem habent quam in tributis: soli iussis publicis seruiunt, sicut soli tributa soluunt. ac sic in ipsis legibus et in ipsa iusta rerum praeceptione maximum iniustitiae scelus agitur, cum ea minores quasi sacra obseruare cogantur, quae maiores iugiter quasi nulla conculcant.

94 XXII. Excessi paulisper coeptum sermonis ordinem rerum indignitate compulsus: nunc ad superiora redeamus. diximus quippe plenas fuisse impuritatibus monstruosis Africae ciuitates et praecipue illic reginam et quasi dominam, Wandalos autem his omnibus non fuisse pollutos. non tales ergo isti, de quibus loquimur, barbari ad emendandam nostrarum turpitudinum labem extiterunt. abstulerunt enim de omni Africae loco sordes uirorum mollium, contagiones etiam horruere meretricum, nec horruerunt tantum aut temporarie summouerunt,
95 sed penitus iam non esse fecerunt. o pie domine! o saluator bone! quantum efficiunt per te studia disciplinae, per quae mutari possunt uitia naturae, sicut ab illis scilicet immutata

3 hisdem *A* 6 destiterint *ex* distiterint *A corr. m. 2* ad *om. B* publicam — potestatem habere *B in marg.* 12 quaeministrant *punct.* ae *et s. scr.* i *m. 2 A* 14 in hac creationem *sed* c *uocis* creat. *ex parte eras. et super* at *scr.* c *m. 2 A* 26 loco *om. B* 28 submouerunt *B* (*et T ut paulo post*) 31 mutare *A* naturae] disciplinae *B*

sunt. at quomodo immutata? interest enim non solum effectus rerum, sed etiam effectuum causas dicere. difficile est quippe impudicitiam uerbo aut iussione tolli, nisi fuerit ablata, et difficile est pudicitiam uerbo exigi, nisi fuerit exacta. quod 96
illi utique scientes sic impudicitiam summouerunt, quod impudicas conseruauerunt, non interficientes mulierculas infelices, ne uitiorum curam crudelitate respergerent, et dum peccata auferre cuperent, ipsi in peccatorum resecatione peccarent. sed ita errantes emendauerunt, ut factum eorum medicina esset, poena non esset. iusserunt siquidem et compulerunt 97
omnes ad maritalem torum transire meretrices, scorta in conubia uerterunt, implentes scilicet apostoli dictum atque mandatum, ut et unaquaeque mulier uirum haberet suum et unusquisque uir coniugem suam; ut quia cohiberi incontinentia sine hac carnalis usus permissione non posset, ita legitimum usum calor corporalis acciperet, ut peccatum incontinentia non haberet. in quo quidem non id tantummodo 98
prouisum est, ut uiros feminae haberent, quae sine uiris esse non possent, sed etiam ut per conseruatores domesticos saluae essent, quae se ipsas seruare nescirent, et adhaerente eis iugiter gubernaculo maritali, etiamsi ad improbum eas facinus consuetudo ante actae impuritatis inliceret, coniugalis tamen custodia ab improbitate prohiberet. addiderunt quoque hoc ad 99
libidinem comprimendam, seueras pudicitiae sanctiones, decretorum gladio impudicitiam coercentes, ut puritatem scilicet utriusque sexus et domi conubii reseruaret affectus et in

12 I Cor. 7, 2

1 ad *s. scr.* t *m. 2 A* 3 ablata] *emendatione* sublata *proposita olim Sitz.-Ber. p. 29 opus non esse docent loci quales sunt II 12 et IIII 74 ubi eodem modo uerba* tollere *et* auferre *se excipiunt* 5 sic pudicitiam *B* 11 thorum *B* 13 et ut *B* 15 permissione *conl. p. 188, 17 Hartelius*: permixtione *AB Halmius* possit *A* 17 quidem *B in marg.* 19 possint *A* 20 adhaerente eis] adhaerentes *B* 21 tabernaculo *B* 22 ante factae *B* 23 prohiberent *B* 26 connubii *in v ex* connubio *corr. Brassicanus:* conubio *AB* conubiorum *proposui Sitz.-Ber. p. 29 (u. supra u. 12* conubia) conubiorum seruaret (*pro* reseruaret) *suspicatur Hartelius* affectus *praeter B etiam A habet, non* effectus *ut apud Halmium*

publico metus legum, ac sic duplici praesidio castimonia niteretur, cum et intus esset quod amaretur et foris quod timeretur. leges autem ipsae nequaquam illis sunt legibus consentaneae, quae ita partem improbitatis remouent, ut partem obscenitatis admittant, aut ut Romana illa decreta, quae scortatores quidem ab alienis uxoribus remouerunt, ad omnes autem solitarias passim admiserunt, adulteria uetantes, lupanaria aedificantes. timuerunt uidelicet ne nimis casti homines ac puri essent, si ab omni eos penitus impuritate prohiberent.
100 at non ita isti, de quibus loquimur: qui sic inhibuerunt scorta ut adulteria, qui et feminas nullis uolunt esse feminas nisi maritis suis, et uiros nullis uolunt mulieribus esse masculos nisi uxoribus suis, qui euagari obscenas libidines extra legitimum torum non sinunt, leges suas scilicet ad diuinae legis regulam dirigentes, ut nihil sibi in hac re crederent licere, quod deus uoluit non licere. et ideo non putauerunt a se ulli homini permittendum, nisi quod fuisset omnibus a diuinitate permissum.

101 XXIII. Scio quia intolerabilia quibusdam uidentur ista quae dicimus: sed ratione rerum agendum est, non libidine uoluntatum. dicat mihi quisquis ille est, qui indignatur me ista dicere: numquid non sapientissimus omnium Socrates semper existimatus est, testimonio scilicet etiam Delfici daemonis, qui quasi princeps philosophorum sicut daemoniorum erat? uideamus ergo quas Socrates de pudicitia leges sanxerit et

2 niteretur] uisitaretur *B* 3 illisunt *s. scr. alt.* s *m. 2 A* 5 amittant *B* 7 lupinaria *super* pi *scr.* a *m. 2 A* 10 ad *s. scr.* t *m. 2 A* ita isti] de *tertia confusione in v et ed. pr. hinc incipiente cf. Sitz.-Ber. p. 22* 12 et uiros — uxoribus suis *A in marg. inferiore habet m. 2 uel 1* (*om. etiam T*) mulie∗ribus *A* 14 legittimum thorum *B* 15 legis *ex* leges *A corr. m. 2* sibi] ibi *A* 16 licere (*post* non) *om. B m. 1* 17 illi *super* i *priore scr.* u *m. 2 A* 20 uoluntatum *Halmius*: uoluptatum *A*, uolo tantum *B* 21 ita *s. scr.* s *m. 2 A* 22 dicere; numquid non...erat. *interpunxit cum edd. Halmius* num∗∗ non sap. *B* Socrates *ex* Socratis *A corr. m. 2 hic et statim bis* 23 etiam *om. B* 25 sancxerit *A*

quas illi, de quibus loquimur. uxorem, inquit Socrates, propriam nullus habeat, matrimonia enim cunctis debent esse communia; sic namque maior erit concordia ciuitatum, si omnes uiri feminis sine discretione omnibus misceantur et omnes se scilicet feminae omnibus uiris sine distinctione substernant, ac si fiant omnes uiri omnium mulierum mariti, omnes feminae uirorum omnium uxores. numquid ullum um- 102
quam aut freneticum aut daemoniacum, uaria insaniarum labe furiosum, tale aliquid locutum esse cognouimus? tu dicis, maxime philosophorum, hac ratione omnes uiros esse feminarum omnium maritos et omnes feminas uirorum omnium uxores et paruulos omnes omnium filios. at ego hac ratione dico neque ullum uirum ullius feminae maritum neque ullam mulierem ullius masculi uxorem neque ullum pignus ullius parentis filium; ubi enim promiscua omnia et confusa sunt, nemo est qui suum possit aliquid uindicare. nec suffecit 103
sapientissimo, ut quidam aiunt, philosopho docere hoc, nisi ipse fecisset; uxorem enim suam alteri uiro tradidit, scilicet sicut etiam Romanus Cato, id est alius Italiae Socrates. ecce quae sunt et Romanae et Atticae sapientiae exempla: omnes penitus maritos, quantum in ipsis fuit, lenones uxorum suarum esse fecerunt. sed uicit tamen Socrates, qui de hac re et libros condidit et memoriae haec pudenda mandauit. plus habet unde gloriari sibi praeceptis suis possit: quantum ad doctrinam suam pertinet, lupanar fecit e mundo. iniuste dam- 104
natus dicitur a iudicibus. et uerum est; rectius enim eum haec talia praedicantem genus damnaret humanum, sicut absque dubio damnauit. nam cum in hac re doctrinam eius

4 feminas *B* 8 demonicum *B m. 1* 9 agnouimus *B* 12 ad *s. scr.* t *m. 2 A* 13 ullius *om. A* 16 sufficit *A ut quidem malebat Rittershusius* 17 agunt *A* dicere hoc *Rittershusius* 19 Socratis *A* 25 lupinar *super* pi *scr.* a *m. 2 A* e *om. B* 26 haec eum *B* 28 condempnauit *AB* damnauit *cum edd. Halmius; retinere non dubitaui* condemnauit *quia talis uariatio uerbi auctori perplacuisse uidetur, ut iam monitum est; ceterum cf. §. 105:* constituit .. statuerunt *et VII 2*: inrideri debeant qui se rideri uolunt *et Indicem III*

omnes repudiauerint, omnes eum non solum sententiae auc-
toritate, sed, quod multo maius est, uitae electione damna-
105 uerunt, et recte. conferantur enim cum his, quae ille con-
stituit, illa quae statuerunt hi, quos dominari Africae deus
iussit. statuit ille ut nullus penitus suam haberet uxorem,
isti ut nullus penitus non suam; ille ut omnis femina uiris
omnibus subiaceret, isti ut nulla femina alium quam uirum
suum nosset; ille generationem mixtam atque confusam, isti
puram et ordinatam; ille omnes domos scortari uoluit, isti
nullam; ille in cunctis habitaculis lupanaria aedificare conatus
est, isti etiam e ciuitatibus sustulerunt; ille prostare uoluit
106 omnes uirgines, isti castas fecere meretrices. atque utinam
hic Socratis tantum error fuisset, non et complurium Roma-
norum ac paene omnium: qui etsi nequaquam Socratis uitam
in ceteris, in hac re tamen Socratica instituta sectantur, quia
et complures uiri uxores plurimas singuli et innumerae mu-
lieres uiros complures singulae habent. omnes denique ciui-
tates numquid non lustris plenae sunt ac lupanaribus foetent?
et quod dixi omnes, certe nobilissimae quaeque ac sublimissi-
mae; adeo dignitas atque etiam praerogatiua est haec honorum
in magnis urbibus, ut quantum praecellunt ceteris magnitudine,
107 tantum praestent impuritate. et quae esse, rogo, Romano

2 magius *punct.* u *A*, *idem paulo post* illae *punct.* a 5 suam haberet u.—penitus *B in marg.* 10 lupinaria *ut paulo post* lupinaribus *A* 11 illi (*corr. m. 2* ille) prestare *A* ille prostrare *B* 19 quod *AB*: quid *ex ed. princ. Halmius post* omnes *interrogationis signo posito, non recte, opinor, propter* dixi *pro quo exspectes* dico (*ut re uera est in Baluzii ed. quarta*); quod *retinuimus mutato uidelicet interrogationis signo post* omnes 20 dignitas qua&tiam praerogatiua est *A*, dignitas quae etiam p. e. *B* (*item T, nisi quod pro* quae *habet* que); *locum corruptum Halmius sic constituit:* sublimissimae adeo dignitatis: quia etiam et praerogatiua est (adeo dignitatis: *et iam Baluzius scripsit et interpunxit; sed cf. locum simillimum VIII 14* non omnes...sed potentissimi ac sublimissimi); *Mommsenus sic*: sublimissimae; adeo dignitasque etiam et praerog. est; *neutri assentiens, quia in libris est* dignitas *et post* etiam *deest* et, *sic potius Salu. scripsisse puto:* sublimissimae; adeo dignitas atque etiam praerog. est *nec dubitaui haec auctori ut sua reddere*

statui spes potest, quando castiores ac puriores barbari quam Romani sunt? parum est quod dicimus: quae nobis, rogo, ante deum aut uitae esse aut ueniae spes potest, quando castitatem in barbaris cernimus et nec sic casti sumus? erubescamus, quaeso, et confundamur. iam apud Gothos impudici non sunt nisi Romani, iam apud Wandalos nec Romani: tantum apud illos profecit studium castimoniae, tantum seueritas disciplinae, non solum quod ipsi casti sunt, sed, ut rem dicamus nouam, rem incredibilem, rem paene etiam inauditam, castos etiam Romanos esse fecerunt. si infirmitas id 108
humana pateretur, exclamare super uires meas cuperem, ut toto orbe resonarem: pudeat uos, Romani ubique populi, pudeat uitae uestrae. nullae paene urbes lustris nullae omnino impuritatibus uacant, nisi illae tantum, in quibus barbari esse coeperunt. et miramur si miseri qui tam impuri sumus, miramur si ab hoste uiribus uincimur qui honestate superamur, miramur si bona nostra possident qui mala nostra execrantur. nec illos naturale robur corporum facit uincere nec nos naturae infirmitas uinci. nemo sibi aliud persuadeat nemo aliud arbitretur: sola nos morum nostrorum uitia uicerunt.

4 castatem *s. scr. m. 1* ti *A* 7 proficit *A* 8 sunt *A*, *quod Halmium fugit, qui idem ait in adn. crit.* '*fort.* sunt'; sint *B*; *nos igitur* sunt *recepimus, praesertim cum sequatur* fecerunt *et, ubicumque apud Salu.* ita (sic), quod *pro* ita (sic), ut *adhibetur indicatiuus appareat, sic I 15. IIII 14. V 32. VII 89. 96. ad Eccl. II 8. 19* ut *A s. l. m. 2* 12 nos *ut statim* nostrae *A* 13 urbes *ex* urbis *A corr. m. 2* 14 illi *A* 15 impurissimos *sed alt.* s *punct. et super* o *scr.* u *m. 2 A*, impuri sumus *B*; impuri simus *Halmius, qui propterea in seqq. add.:* '*fort.* superemur' *et adicere debebat* '*et* execrentur' 20 *post* uicerunt *in A subscriptio est*: EXPLICIT LĨB. SEPTIMUS. INCĨP. LĨB. OCTAUUS LEGE FELICITER.

LIBER VIII.

1 I. Arbitror, immo certus sum fastidiosam plurimis stili
huius prolixitatem fore, maxime quia morum nostrorum uitia
castigat. omnes enim admodum se laudari uolunt: nulli grata
reprehensio est. immo, quod peius multo est, quamlibet malus
quamlibet perditus mauult mendaciter praedicari quam iure
reprehendi et falsarum laudum inrisionibus decipi quam salu-
2 berrima admonitione saluari. et cum haec ita sint, quid
agendum est? numquid uoluntati improborum hominum ser-
uiendum? aut si sibi illi etiam friuulas laudes deferri uolunt,
decet nos friuula atque inridenda deferre? maxime cum a
fidelibus uiris ne illi quidem inrideri debeant, qui se rideri
uolunt, sicut ne illi quidem mendaciter praedicari, qui se
cupiunt titulo etiam falsae laudis ornari: quia non tam illud,
quid unusquisque illorum cupiat audire, quam quid nos dicere
deceat considerandum, praecipue cum propheta dicat: uae
his qui dicunt dulce amarum aut amarum dulce.
3 ac per hoc omnibus modis tenenda ueritas, ut quod in re est
hoc et in uerbis sit, quae in se dulcedinem habent, dulcia,
quae amaritudinem, amara dicantur; praesertim nunc in ne-
gotio sacro, ubi a plurimis nostrae iniquitates deo adcensentur
et, ne accusabiles ipsi esse uideantur, deum accusare prae-

16 Isa. 5, 20

4 admodum enim *B* nulli] nulla *A* 5 repraehensio *A* 9 inseruiendum *B* 10 friuolas friuola *B ut uid.* deferre uolunt *A et statim* deferre *ex* differre *corr. m. 2* 12 inrideri — illi quidem *A in inferiore marg. m. 2 add.* 13 uolunt etiam sicut *B* 15 quid *hic et paulo post s. scr.* o *m. 2 A* illorum] eorum *B*(*T*) 16 considerandum *om.* est *A, quod Halmium fugit, qui cum rell. libris et edd.* est *retinet* 18 modis omnibus *B* 21 ubi nunc a *B*

sumunt. cum enim eum incuriosum et neglegentem resque
humanas aut non ex iudicio gubernare aut etiam nec guber-
nare blasphement, quid aliud utique deum quam inertiae et
abusionis et iniquitatis accusant? o humanae insipientiae 4
caecitatem! o insanae temeritatis furorem! deum ergo, o homo!
incuriosum ac neglegentem uocas. si quemlibet ingenuorum
hominum hac contumelia laederes, iniuriarum insolentium reus
esses, certe, si inlustriorem quempiam ac sublimiorem, etiam
censuram iuris publici sustineres. pupillis enim uel maxime
prodigis haec obiciuntur obprobria, perditorum hoc adule-
scentium speciale conuicium est, ut abusores scilicet et in-
curiosi ac neglegentes rerum suarum esse dicantur. o sacri- 5
legae uoces! o profanae procacitates! deum ergo hoc esse dici-
mus, quod etiam inter homines nonnisi perditissimos nun-
cupamus. quamuis non sola ista dicantur: nota quippe ei, ut
ante iam dixi, etiam iniquitatis inpingitur. si enim nos quae
patimur non meremur et indigni miseriarum praesentium
tolerantia sumus, iniustum utique deum dicimus, qui nos iu-
beat mala indigna tolerare. sed non tam, inquis, iubet quam 6
permittit. adquiescamus hoc ita esse. sed quam longe, quaeso,
est a iubente permittens? qui enim scit nos ista perferre et
prohibere potest ne perferamus probat absque dubio debere
perferre quaecumque patitur sustinere. unde uidemus quia
iudicii est sui ista permissio et sententia superna quod patimur.
cum enim sint omnia dicionis sacrae et nutus dei cuncta
moderetur, quicquid malorum cotidie poenarumque perferimus
censura est diuinae manus: quam utique censuram nos inar-
descere facimus et peccatis nostris iugiter commouemus. nos 7
caelestis irae ignem accendimus et excitamus incendia quibus

3 inhertiae *del.* h *m. 2 A* 5 insaniae *A* 6 quidem iibet *sed* i *priore mut. in* ē *et* dem *punct. m. 2 A* 7 laederes *ex* laederis *A corr. m. 2* 10 prodigiis *sed* i *poster. del. m. 2 A* 11 abusores] abuxores *mut.* e *in* i *et s. scr. m. 2* bu *A* 13 prophane procacitatis *A* prophanae procacitates *B* 18 quis *punct.* s *A* 19 iniquis *B* 21 perferri *A* 23 perferri—sustineri *coni. Hartelius* quia *om. A* 24 sui] si *B* ista] iusta *B* 25 sunt *B* nutu *B* 26 poenarum quae *punct.* a *in* quae *A*

ardeamus: ut recte utique, quotiens mala ista perferimus, etiam ad nos dici illud propheticum possit: ite in flammam ignis, quam accendistis. ac per hoc iuxta sententiam sacram ipse sibi parat peccator quisque quod patitur. nihil est itaque, quod de calamitatibus nostris deo imputare possimus: nos calamitatum nostrarum auctores sumus. deus enim pius est ac misericors et qui, ut scriptum est, neminem uelit perire uel laedere. nos ergo aduersum nos omnia facimus: nihil itaque, nihil est in nos crudelius nobis: nos, inquam,
8 nos etiam deo nolente cruciamus. sed uidelicet aduersum me ipsum dicere uideor, qui, cum superius dixerim, ob peccata nostra nos puniri a deo, nunc dicam nos puniri a nobis ipsis. utrumque uerum est; a deo quippe punimur, sed ipsi facimus ut puniamur. cum autem puniri nos ipsi faciamus, cui dubium est quin ipsi nos nostris criminibus puniamus? quia quicumque dat causam qua puniatur, ipse se punit secundum illud: funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur. ergo si funibus peccatorum suorum peruersi homines alligantur, ipse se absque dubio alligat peccator quisque, cum peccat.

9 II. Sed quia de impuritate Afrorum iam multa diximus, nunc de blasphemiis saltim pauca dicamus; professa enim illic iugiter plurimorum paganitas fuit. habebant quippe intra muros patrios intestinum scelus, Caelestem illam scilicet

2 Isa. 50, 11   3 Psal. 7   9 I Tim. 2, 4   17 Psal. 118, 61

1 quociens *B*   2 illud *om. A*   4 quod *B corr. ex* qui   7 ac] et *B*   uellit *priore* l *punct. A*   12 puniri a nobis] *hinc incipit postremum cod. A folium, in cuius pagina anteriore pauca legi non possunt alia uero abscissa sunt; posterior pagina pauca tantum habet quae certo legi possunt pleraque prorsus euanuerunt; hanc cod. B partem denuo meum in usum contulit OKeller*   13 ut puniamur — ipsi faciamus *om. B m. 1*   14 punire *AB* '*an* puniri' *Halmius cui assentior, nisi forte post* autem *excidisse* eum *malis*; punire nos deum ipsi *coni. Rittershusius*   facimus *libri;* '*immo* faciamus' *Halmius quod recepi*   15 puniamur *B* puniamus *A, quod ab auctoris manu profectum esse colligo ex seqq.:* quia .... ipse se punit *et post:* ipse se alligat   17 unusquisque—peccatorum suorum *om. A*

Afrorum daemonem dico: cui ideo, ut reor, ueteres pagani
tam speciosae appellationis titulum dederunt, ut, quia in eo
non erat numen, uel nomen esset, et quia non habebat ali-
quam ex potestate uirtutem, haberet saltim ex uocabulo digni-
tatem. quis ergo illi idolo non initiatus? quis non a stirpe 10
ipsa forsitan ac natiuitate uotus? nec loquor de hominibus
sicut uita ita etiam professione ac uocabulo paganis, et qui
sicut profani erant errore, sic nomine. tolerabilior quippe est
et minus nefaria gentilitas in hominibus professionis suae:
illud perniciosius ac scelestius, quod multi eorum, qui pro-
fessionem Christo dicauerant, mente idolis seruiebant. quis 11
enim non eorum, qui Christiani appellabantur, Caelestem illam
aut post Christum adorauit aut, quod est peius multo, ante
quam Christum? quis non daemoniacorum sacrificiorum nidore
plenus diuinae domus limen introiit et cum faetore ipsorum
daemonum Christi altare conscendit, ut non tam immanis
criminis fuisset ad templum domini non uenire quam sic
uenire, quia Christianus, qui ad ecclesiam non uenit, negle-
gentiae reus est, qui autem sic uenit, sacrilegii. minoris enim
piaculi res est si honor deo non deferatur, quam si inrogetur
iniuria. ac per hoc quicumque ista fecerunt non dederunt 12
honorem deo sed derogarunt. nam etiam ipsam quodammodo
ecclesiae salutationem idolo praestiterunt, quia secundi loci
officiositas honori illius proficit, cui principalia deferuntur.
ecce quae Afrorum et maxime nobilissimorum fides quae

3 numen] nomen *B m. 1* nomen *s. scr. m. 2* · u *A* 6 uotus *A* uotis *B* 7 uita etiam ita professione *B* 8 prophani *B* errorem *punct.* m *A* 10 illud * ac scelestius *A* eorum *** quis enim *A* professionis *B m. 1* 13 post Ch*** quod est *A* 14 demonicorum *B* (*non A ut apud Halmium*) ni***domos (*super* o *poster. scr.* u *m. 2*) *A* 15 fetore *A* factore *B* 16 conscendit *** criminis *A* 18 qui *s. scr.* a *m. 2* *A* christianis *B*, christ*** non uenit *A* 19 est *B s. l.* min**** si honor *A* enim] autem *B* 20 deferatur *ex* differatur *A corr. m. 2* 21 per hoc q** **runt honorem *A* 22 quoda** ** idolo *A* 24 honori *ex* honor *A corr. m. 2* illius ** runtur. ecce *A* 25 fide* *** fuit *A* (*hinc incipit postrema pagina cod. A de quo supra ad p. 194, 12*)

religio quae christianitas fuit! dicebantur Christiani ad contu-
13 meliam Christi. cum apostolus declamet: non potestis calicem domini bibere et calicem daemoniorum, non potestis mensae domini participare et mensae daemoniorum, illis hoc satis non erat, ut cum calice dei calicem biberent daemoniorum, nisi illum etiam praetulissent, nec sufficiebat, ut mensam daemonum mensae dominicae compararent, nisi post superstitionum infamium cultus ad dei templa uenientes sacrosanctis Christi altaribus ductu ipsius diabolici spiritus spurcissimum nidorem inalassent.

14 III. At, inquis, non omnes ista faciebant, sed potentissimi quique ac sublimissimi. adquiescamus hoc ita esse. sed cum ditissimae quaeque ac potentissimae domus turbam faciant ciuitatis, uides per paucorum potentium sacrilegam superstitionem urbem cunctam fuisse pollutam. nemini autem dubium est omnes dominorum familias aut similes esse dominis aut deteriores, quamuis hoc usitatius ut deteriores, ac per hoc cum etiam boni domini seruos uel maxime malos habeant, promptum est intellegere quales illic familiae omnes fuerint, cum seruiles animos iam per se malos etiam dominorum
15 faceret nequitia peiores. esto ergo, illa quae diximus ad potentissimos quosque ac nobilissimos pertinuerunt. numquid illa leuiora quae nobilibus ignobilibusque communia? odia scilicet atque execrationes sanctorum omnium dico: sacrilegii quippe genus est dei odisse cultores. sicut enim, si seruos nostros quispiam caedat, nos in seruorum nostrorum caedit iniuria, et si a quoquam filius uerberetur alienus, in supplicio

2 I Cor. 10, 20 sq.

1 contumeliam meam Christi *B* 4 participare *super* e *scr.* i *B* 10 inhalassent *B* 14 per pauc. pot. sacrilegam supersticione (*sic*) *B* 21 ad] *hinc singula tantum uocabula uel singulae uocabulorum partes in A legi possunt* 22 pertinuerunt (**nuerunt *A*)] '*fort.* pertinuerint, *ut Saluianus scribere solet*' *Halmius*; *at cf. VII 53:* sed esto intra Galicas formidabant 24 sanctorum omnium *B adiectis transpositionis signis* 25 genus quippe *B* si] in *B* (si* *v*) 27 iniuriam *AB* iniuria *T* iniuria* *v*

filii pietas paterna torquetur, ita et cum seruus dei a quo-
quam laeditur, maiestas diuina uiolatur, dicente id ipsum ad
apostolos suos domino: qui uos recipit, me recipit, et
qui uos spernit, me spernit. benignissimus scilicet ac 16
piissimus dominus communem sibi cum seruis suis et honorem
simul et contumeliam facit, ne quis, cum laederet dei seruum,
hominem tantum a se laedi arbitraretur, cum absque dubio
iniuriis seruorum dominicorum dei admisceretur iniuria, testante
id suis deo affectu indulgentissimo in hunc modum: quo-
niam qui uos tangit, quasi qui tangit pupillam
oculi mei. ad exprimendam teneritudinem pietatis suae 17
tenerrimam partem humani corporis nominauit, ut apertissime
intellegeremus deum tam parua sanctorum suorum contumelia
laedi, quam parui uerberis tactu humani uisus acies laedere-
tur. insectabantur itaque Afri atque oderant seruos dei et in
his deum.

IIII. Sed quaeritur forsitan quibus modis probetur odium: 18
illis scilicet, quibus etiam Iudaeorum odia conprobantur in
Christum, cum dicebant ad eum: Samaritanus es tu et
daemonium habes, cum inridebant cum maledicebant,
cum insufflabant in faciem eius et frendebant dentibus super
caput eius. unde etiam in psalmis dicit saluator ipse, qui
pertulit: omnes qui conspiciebant, aspernabantur
me, et locuti sunt labiis et mouerunt caput. et alibi:
temptauerunt, inquit, me, et deriserunt derisu,
frenduerunt in me dentibus suis. ita igitur et in mo- 19
nachis, id est sanctis dei, Afrorum probatur odium, quia in-

3 Matth. 10, 40 Luc. 10, 16 9 Zach. 2, 8 19 Ioh. 8, 48 23 Psal. 21, 8 25 Hierem. 20, 7 Psalm. 34, 16

2 ad ipsum *B* 6 facit *libri*; fecit *fort. propter seq.* ne quis ... arbitraretur (*non* arbitretur), *tum propter locum simillimum statim subsequentem*: tenerrimam partem h. c. nominauit (*non* nominat), ut intellegeremus, *ut utroque loco ad scripturae sacrae uerba respiciens perfecto usus sit* 13 intellegeremus] ∗∗llegere∗∗ *A in extremo uersu* deum *B habet ante* laedi 18 illis scilicet *Halmius*: illi scilicet *B* (illorum ·s· *sic v in ras.*) conprobabantur *suspicatur Hartelius* 19 tu *om. B*(*T*) 22 caput *et* ipse *om. B m. 1* 26 in me] imme *B*

ridebant scilicet quia maledicebant, quia insectabantur quia detestabantur, quia omnia in illos paene fecerunt, quae in saluatorem nostrum Iudaeorum impietas ante fecit, quam ad effusionem ipsam diuini sanguinis perueniret. sed isti, inquis, sanctos non occiderunt, sicut Iudaeos fecisse legimus. an occiderint nescio, non affirmo, sed tamen magna defensio si hoc tantum in eis de paganorum non fuit persecutione, quod
20 habet persecutio ipsa postremum. putemus ergo occisos illic non esse sanctos: sed quid faciemus, quod non sunt longe ab occidentibus qui animo occisionis oderunt, praesertim cum dominus ipse dicat: qui odit fratrem suum sine causa, homicida est. quamuis non sine causa persecuti sint seruos dei. nam quis dicere possit, quod sine causa, homines scilicet omnibus a se uitae ac morum studiis discrepantes, in quibus nihil uidebant suum, quoniam dei totum? maxima enim causa est discordiarum diuersitas uoluntatum, quia fieri aut omnino non potest aut uix potest, ut eam rem in alio quisquam dili-
21 gat, a qua ipse dissentit. itaque eos non sine causa, ut dixi, oderunt, in quibus omnia sibi aemula atque inimica cernebant. illi enim uiuebant iugiter in nequitia isti in innocentia, illi in libidine isti in castitate, illi in lustris isti in monasteriis, illi prope iugiter cum diabolo isti sine cessatione cum Christo. non sine causa itaque illud fuit, quod intra Africae ciuitates et maxime intra Carthaginis muros palliatum et pallidum et recisis comarum fluentium iubis usque ad cutem tonsum uidere tam infelix ille populus quam infidelis sine conuicio atque
22 execratione uix poterat, et si quando aliquis dei seruus aut de Aegyptiorum coenobiis aut de sacris Hierusalem locis aut de sanctis heremi uenerandisque secretis ad urbem illam officio diuini operis accessit, simul ut populo apparuit, contumelias sacrilegia et maledictiones excepit. nec solum hoc, sed improbissimis flagitiosorum hominum cachinnis et detestantibus ridentium sibilis quasi taureis caedebatur: uere ut si quis ea

8 I Ioh. 3, 15

17 non *et* aut uix potest *om. B m. 1* 24 palleatum *B* 25 uideri *B* 27 poterat, et *interpunxi cum Hartelio* poterat. Et *cum edd. Halmius* 28 ierusalem *B*

inscius rerum fieri uideret, non aliquem hominem ludificari,
sed nouum inauditumque monstrum abigi atque exterminari
arbitraretur.

V. Ecce Afrorum et praecipue Carthaginensium fidem. 23
tutius quondam apostolis paganas urbes licuit intrare, et
primum minus eorum aduentum atque conspectum feri illi ac
barbari sacrilegorum coetus detestabantur. sanctum electionis
uas, Paulum apostolum, de unius dei cultu ac maiestate di-
centem superstitiosissimus licet Atheniensium populus patienter
audiuit, Lycaonii autem in tantum et admirati sunt, ut,
cum in apostolis diuinas uirtutes inesse cernerent, esse eos
homines non putarent. intra Carthaginem uero apparere in
plateis et competis dei seruos sine contumelia atque execratione
uix licuit. persecutionem hoc quidam fuisse non putant, quia 24
non et occisi sunt. latrones quidem hoc prouerbio uti solent,
ut quibus non auferunt uitam, dedisse se dicant. sed in urbe
illa non tam hominum fuerunt haec beneficia quam legum;
interfici enim indemnatum quemcumque hominem etiam duo-
decim tabularum decreta uetuerunt. ex quo agnoscitur, quod
magna illic praerogatiua dominicae religionis fuit, ubi ideo
tantum dei seruis licuit euadere, quia a pagano iure defensi
sunt, ne Christianorum manibus trucidarentur. et miramur, 25
si nunc barbaros illi perferunt, cum uideamus quod sancti
in illis barbaros pertulerunt. iustus ergo est dominus et iustum
iudicium suum; quae enim, ut scriptum est, seminarunt, haec
et metunt: ut uere uideatur de improbitate illius gentis dixisse
dominus: reddite ei secundum opus suum, iuxta om-
nia quae fecit facite illi, quia contra dominum
erecta est. minime miremur itaque aut indignemur, quod

8 Act. 17, 17 10 Act. 14 24 Psal. 118, 137 25 Gal. 6, 8
27 Hierem. 50, 29

5 totius *B* 10 et *B*(*v*): etiam *in marg. v Brassicanus*; *fort. scrib.* uel 13 competis (*sic*) *B* 19 quod] quam *suspicatur Hartelius* 27 dominus] deus *B* 29 minime *addidimus*, ut VII 85: minime mirum fuerat *et loco simillimo* VII 88: minime mirum sit si Rom. reipublica aliquando patitur quod iam diu meretur; ne *add. post Rittershusium Halmius; certe mallem* non *ut V, 12:* non ergo miremur quod etc.

aliqua nunc illi ab hominibus mala perferant: multo illa maiora sunt, quae ipsi in deum ante fecerunt, si iuxta personarum diuersitatem aestimentur quae patiantur et quae fecerunt.

3 patiantur *libri*; '*immo* patiuntur' *Halmius* 4 fecerunt] '*librum aut non integrum aut imperfectum esse facile apparet*' *Halmius recte; cfr. Zschimmer l. l. p. 44 Ebert Gesch. d. christl.-lat. Litt. I, 441.*

SALVIANI EPISTOLAE.

EPISTOLA I.

O Amor, quid te appellem nescio, bonum an malum, dulcem 1
an asperum, suauem an iniucundum: ita enim utroque plenus
es, ut utrumque esse uidearis. amari a nobis nostros honestum
est, laedi acerbum. et tamen hoc eiusdem est interdum animi
eiusdemque pietatis: cum specie dissentiat, ratione concordat.
amor quippe nos facit nostros amare, amor interdum cogit
offendere. utrumque unum est, cum tamen aliud amoris
habeat gratiam, aliud odii patiatur offensam. quam graue, 2
hoc, quaeso, mi dilectissimi, aut quam acerbum est, ut causa
odii amor esse cogatur? quod quidem cum saepe aliis, tum
etiam mihi accidisse nunc satis uereor, ut, dum adulescentem
hunc, quem ad uos misi, tradere indiuiduis meis cupio, uni
studens multis molestus sim, et amor eius offensa sit cete-
rorum, quamquam hi, qui satis diligunt, non cito offendantur.
sed ego insinuationem meam minus gratam fore quibusdam 3
timens, etiam imminutionem gratiae offensam puto. placere
enim dilectis meis plurimum cupiens molestiam illorum reatum
meum credo, et nisi eis satis placuero, supplicium displicentis
fero. quamquam hoc metuendum in uobis omnino non sit, 4
qui totum me in uos recipientes etiam apud alios pro me
timetis. tantum enim abest ut displicere ego caritati ac sen-
sui uestro possim, ut etiam illud mecum reformidetis, ne ego
quibusdam forte displiceam, mi dulcissimi ac dilectissimi mei.
adulescens, quem ad uos misi, Agrippinae cum suis captus 5
est, quondam inter suos non parui nominis, familia non

1 *inscriptio deest in* C 11 tum *Pithoeus*: cum C 25 agri-
pinae C *item* 30

obscurus, domo non despicabilis et de quo aliquid fortasse
amplius dicerem, nisi propinquus meus esset. hoc enim fit ut
minus dicam, ne de me ipso dicere uidear de illo plura
dicendo. matrem ergo is, de quo dico, Agrippinae uiduam
reliquit probam honestam et de qua forsitan audacter dicere
ualeam, uere uiduam. nam praeter ceteras castimoniae sapien-
tiaeque uirtutes est etiam fide nobilis, quae omnibus semper
ornatibus ornamento est, quia sine hac nihil tam ornatum
6 est, quod ornare possit. haec ergo, ut audio, tantae illic in-
opiae atque egestatis est, ut ei nec residendi nec abeundi
facultas suppetat, quia nihil est, quod uel ad uictum uel ad
fugam opituletur. solum est, quod mercennario opere uictum
quaeritans uxoribus barbarorum locaticias manus subdit. ita,
licet per dei misericordiam uinculis captiuitatis exempta sit,
7 cum iam non seruiat condicione, seruit paupertate. haec igitur
habere me hic nonnullorum sanctorum gratiam non falso
suspicans (nec enim nego, ne negator gratiae ingratus fiam:
sed plane, sicut habere me eam non nego, ita non mereri
me certo scio, in tantum ut, etiamsi est aliqua in me illa,
ego tamen illius causa non sim, quia si qua est in me gratia,
ob eos, ni fallor, maxime data est, quorum intererat ut gratus
essem: ut uerendum forsitan sit ne negans his, quod
propter eos cepi, non tam meam rem his negare uidear quam
ipsorum): haec igitur aut id quod est aut plus quam est in
me esse existimans misit ad me hunc, quem ad uos ego,
sperans fore ut agente me et adnitente amicorum meorum
8 gratia propinquorum meorum esset auxilium. feci ergo id,
quod rogatus sum, sed tamen parce et apud paucos, ne gratia
ipsa ingrate uterer. commendaui hunc aliis, commendo uobis,
licet non aeque aliis ut uobis: primum, quia commendari satis

1 obscuros *C m. 1* dispicabilis *C* 5 forsitam *C* 7 semper] super *suspicatur Hartelius* 10 aegistatis *C* 13 subditus *sed* us *eras. C* 17 naegator *C* 22 forsitam (*sic*) sit nenegans *C* forsitan mihi ne sit negans *Halmius* 23 coepi *C* tamen *sed* en *punct. C* 24 aut] ut *C* 26 sperans *suppleuit Rittershusius; fort.* forsan (*ut E IIII, 3*) sperans *ut oculi scribentis a* forsan *ad* fore *aberrasse putandi sint*

uobis eum, qui est meus, ita ut ipsum me non necesse est;
deinde, quia cum me portionem uestri existimetis, necesse est
eum, qui mei portio est, uestri quoque aliquatenus portionem
esse ducatis; postremo, quod commendatio ipsa sicut diuersi
generis ita etiam excellentioris est caritatis. aliis enim com- 9
mendaui hunc corpore uobis spiritu, aliis in emolumenta
praesentium uobis in spem futurorum, aliis ob breuia atque
terrena uobis ob sempiterna atque diuina. et recte, ut, quia
carnalia uobis minus quam spiritalia bona suppetunt, illa ego
magis a uobis peterem, quibus uos magis abundatis. suscipite 10
ergo, quaeso, hunc ut mea uiscera et quantum in uobis est
uestrum facite, inlicite et adhortamini, docete, instituite, formate,
gignite. christi domini nostri misericordia tribuat, ut quia ei
id magis expedit, qui nunc propinquus meus est et ceterorum,
uester esse incipiat potius quam suorum. admittite, quaeso, 11
hunc in illas beatas ac sempiternas domus, recipite in sacra
horrea, aperite caelestes thesauros, et ita agite ac peragite,
ut dum hunc in thesaurum uestrum conditis, partem thesaurorum ipsorum esse faciatis. potens est illa ineffabilis dei
pietas, ut dum eum in consortium spiritalium bonorum adoptatis, diuitias, quas in ipsum effunditis, per ipsum augeatis.
et sane, si quid in ipso est bonae indolis, non magnae uobis
difficultati spes eius ac salus esse debebit: etiamsi nihil ex
uobis audiat, sufficere ei hoc ipsum conuenit, quod uos uidet.
ualete.

5 excellentiores *super* e *fin. scr.* i *m. 1 C* 9 minus *Pithoeus* plus *C unde fort. scrib. est*: spiritalia uobis plus quam carnalia bona *praesertim cum hoc pronomini sequenti* illa *magis conuenire uideatur* ego *C Baluzius ed. III.* ergo *Halmius nil adnotans; fort. merus error est* 11 hanc *s. scr.* u *m. 2 C* 'et (*post* inlicite) *delendum uidetur' Halmius* 12 uestrum (*conl. u.* 15 uester esse inc.) *Hartelius conl. Ennod. Dict. VIII p. 448, 9*: uestra *libri et Halmius* 13 gignite] fingite *nos Sitz.-Ber. p. 38 sed mutato* uestra *in* uestrum *perbene se habet* 17 pergite *Halmius, unde nescio* 21 quas] quasi *C* 22 bonae *ex* benę *C corr. m. 2* 23 difficultatis *C corr. Rittershusius* 24 audiat *ex* audeat *C corr. m. 2* 25 ualete, finit *C, deinde sequitur* item alia

EPISTOLA II.

Eucherio Episcopo Saluianus.

Vrsicinus alumnus tuus salutationem tuam proxime ad me detulit: si non iussus, laudo sapientiam, licet non probem falsitatem, si iussus, miror quod mandare amoris officium quam scribere maluisti, hoc est, per seruum potius quam per te dare. arguo itaque hoc et emendari uolo, si tamen neglegentiae est non superbiae. pedissequa enim plerumque noui honoris est adrogantia, licet in te nec generalis uitii opinio admittenda sit, quia prope singularis est mens ac benignitas tua. unde responderi a te antiquae existimationi meae etiam nunc iugiter cupio, ne, si in quibusdam officiorum tuorum mos discreparit, aliquid in te nouis honoribus licuisse uideatur.

EPISTOLA III.

Agrycio episcopo Saluianus.

Si excusare inofficiositatem meam apud sanctimoniam tuam cupiam, magis accusandus sim, qui inexcusabilem me esse uel non agnoscam prae stoliditate uel nolim prae superbia confiteri. non excuso ergo; augmentum enim reatus est innocentiam iactare post culpam. quid igitur faciam, cui nec negandi delicti facultas suppetit nec tuendi? negare enim manifesta non audeo et excusare inmodica non possum. confugiendum mihi itaque ad diuinarum est remedia litterarum, quae maximorum criminum * * *

2 Eutherio *C* 4 iussas *s. a scr.* u *m. 2 C* 6 malluisti *C* 7 emendari *Baluzius*: emendare *C* negglegentiae *C* 8 superbiae *sed e fin. lineola transuersa del. C* pedinseca *C* 11 meae] *sequitur in C* commune pignus *epist. V §. 17 usque ad finem* etiam — uideatur] *haec leguntur in C post* maximorum criminum *epist. III fin.* 12 ne si *Pithoeus*: nisi *C* 13 discreparit *scripsi*: discreparuit *C del.* r *m. 1* discrepauit *cum edd. Halmius* uideatur. finit. item al. *et sequitur epist. VI in C* 14 IIII *in mg. C*

EPISTOLA IIII.

**Hypatio et Quietae parentibus Saluianus, Pal- 1
ladia, Auspiciola salutem.**

Paulus apostolus, electionis uas, magister fidei et recepta-
culum dei, cum omnes epistolas suas utpote eloquentissimus
uir dictauerit, quibusdam tamen non suum tantum nomen
inscripsit, siquidem in aliis Siluani, in nonnullis Timothei, in
quibusdam uero utriusque nomini suum nomen adiunxit. cur
id? primum, credo, ut simul esse agnoscerentur qui simul
scriberent: deinde ut ii, qui separatim ab unoquoque eorum
edocti fuerant, scirent omnium non discrepare sententiam:
postremo, ut quos singulorum non mouebat auctoritas, omnium
saltim moueret adsensus. ita ergo et nos, exemplorum in- 2
gentium parui imitatores, ad uos, quos natura parentes fide
fratres honore dominos habemus, non, ut apostoli illi, auctori-
tate docentium scribimus, sed humilitate famulorum, ut qui
hactenus singulorum nostrorum epistolis non moti estis uel
nunc omnium obsecratione moueamini, nosque filios uestros,
ne qui ex superfluo metus sit, et simul sciatis esse et unum
sentire pariter et metuere et aequaliter supplicare, non quia
sciamus an uos omnibus irascamini, sed quia nos non possu-
mus causa esse diuisi. idem enim nobis admodum metus est, 3
etiamsi non eadem uidetur offensa. caritas quippe mutua
facit, ut licet uos non utrique forsan suscenseatis, uno tamen
ex nobis reo alter sine tristitia reatus esse non possit. illud
sane est, quod nos contendere in aliquo et certare mutuo
faciat, quod cum ambo filii uestri aequaliter rei simus, plus
tamen unusquisque nostrum pro altero quam pro se timet.
parentes carissimi, parentes reuerendissimi, interrogari uos 4

1 VII *in mg.* *C* 2 ypatio *C* 4 uas] suas *priore* s *punct.* *C* 7 timotei *C* 10 hii *C* 19 ne qui *praecedente Rittershusio Halmius*: neq; *C* 24 forsan *ex* forsam *m. 1, ut uid.*, *C* 25 possint *punct.* n *C* 29 reuerentissimi *C* interrogare *Rittershusius*

quaesumus liceat. ita possunt pignora sic amantia non amari?
quid tantum mali commeruimus, uel affectus dilectissimi uel
domini reuerendissimi, ut nobis nec tamquam filiis reddatur
5 gratia nec tamquam famulis remittatur offensa? septimus
iam ferme annus est, ex quo nulla ad nos tam longe a uobis
sitos scripta misistis. nullis paene in deum delinquentibus
tam longum lugendi tempus inponitur, nullos admodum maxi-
morum criminum * * ut plus amet, scilicet ut patris motus
non detrimenta amoris sint, sed profectus, cum quantum coher-
citio adtulerit unius correctioni, tantum correctio reddat
6 mutuae caritati. quamquam hoc illos magis parentes facere
conueniat, qui de nonnullis negotiis ueras irascendi filiis cau-
sas habent. tu autem quid suscenses, qui ex quo Christianus
factus es, etiam falsas habere desisti? esto enim conuersiun-
culam nostram paganus quondam non aequanimiter acce-
peris: ferenda tunc fuit ex dissimilitudine studiorum etiam
discrepantia uoluntatum, quando nobis etsi amor non sus-
censebat, superstitio tamen aduersabatur. nam licet pater
7 non odisset filiam, error tamen oderat ueritatem. nunc longe
aliud est. ex quo dei cultum professus es, pro me pro-
nuntiasti. si praeteritas irarum causas exequeris, inputa
tibi, qui Christiano filiam tuam dedisti. si id non est, quid
mihi irasceris, quia eam nunc in me religionem augere
cupio, quam tu in te probare coepisti? cur, rogo, in me non
8 diligas quod es, qui in te quod eras ipse damnasti? sed par-
cendum paululum uerbis est, quia etiam in bona causa humilis
esse, in quantum res sinit, filii apud parentes debet oratio.
indulgete, affectus carissimi; liberiorem me esse paululo in
negotio suo dei affectus facit. si quae sunt uobis aliae suscen-
sendi causae, peccare me potuisse non abnego: in hoc uero,
ubi ideo suscensetis, quia Christum amare uideor, ignoscite

1 quaesumus *Pithoeus*: q̃s *C* pignorare *C in quo fort. latet* pignora uos *aut* pignora uel *aut, quod Hartelius suspicatur,* pignora se 2 affectos *C* 3 reuerentissimi *C ut paulo ante; utroque loco em. Baluzius* 5 iam *C s. l. m. 1* 6 scribta *C* 9 cohercitio (*sic*) *C* 11 mutae (*sic*) *C* 13 suscensis *C* christianu. (*sic*) *C sed m. 2 mut.* christianis (*sic*) 19 filium *C Halmius* filiam *coni. Hartelius* 28 paulolo *C*

quod dicturus sum. peto quidem ueniam, quia irascemini, sed 9
non possum dicere malum esse quod feci. haec igitur apud
uos meo nomine et quasi peculiari prece. nunc tu, o dilec-
tissima ac uenerabilissima soror, quae mihi tanto carior es
quam prius, quanto plus a suis affectus conuenit diligi, in
quibus se ipsum Christus fecerit amari, fungere partibus tuis
simul meisque. ora tu ut ego inpetrem, tu postula ut uterque
uincamus. osculare, quia absens labiis non uales, saltim
obsecratione pedes parentum tuorum quasi ancilla, manus
quasi alumna, ora quasi filia. ne trepidaueris ne timueris: 10
bonos iudices habemus, affectus ipse pro te orat, natura ipsa
tibi postulat, suffragia causae tuae in tuorum mentibus habes,
cito adnuunt qui suo ipsi amore superantur. obsecra ergo et
supplex dicito: quid feci quid commerui? ignoscite quicquid
illud est, ueniam peto, etsi delictum nescio. numquam uos, 11
ut ipsi scitis, inofficiositate aut contumacia offendi, numquam
uerbo asperiore laesi, numquam uultu proteruiore uiolaui. a
uobis sum uiro tradita, a uobis coniugi mancipata. teneo, ni
fallor, mandata uestra, haeret sensibus meis sanctum piae
praeceptionis arcanum. morigeram me, ut puto, ante omnia
uiro esse iussistis. uestrae uoluntati obsecuta sum uestrae
iussioni obtemperaui: illi in omnibus parui, cui me parere
uoluistis. inuitauit me ad religionem inuitauit ad castitatem. 12
date ueniam, turpe credidi reluctari; res mihi uerecunda res
pudens res sancta uisa est. fateor, cum de tali negotio mecum
ageret, erubui quod non ego ante coepissem. huc accessit
etiam reuerentia Christi et affectus: honeste me facere credidi
quicquid dei amore fecissem. aduoluor uestris, o parentes 13
carissimi, pedibus illa ego uestra Palladia, uestra gracula
uestra domnula, cum qua his tot uocabulis quondam indul-
gentissima pietate lusistis, quae uobis per uaria nomina nunc
fuit mater nunc auicula nunc domina, cum esset scilicet unum
uocabulum generis aliud infantiae tertium dignitatis. en ego
illa sum, per quam uobis illa primum et parentum nomina

1 irascemini *C* irascimini *cum edd. Halmius* 11 habe*mus *C* affectus *ex* affectos *C m. 2* natura* *C* 16 contumatia *C* 21 urã (*post* iussistis) *C* 29 gragula *C* 32 fui *Baluzius*

et auorum gaudia contigerunt, et, quod utroque praestat,
utrumque feliciter, cum fructu adipiscendi et beatitudine per-
fruendi, non quia hinc ego aliquid mihi deputem, sed tamen
ingrata apud uos esse non debet, per quam uos uoluit deus
14 esse felices. ne, quaeso, ergo molestum uobis sit quod referre
aliquid deo cupio, cui omnia repensare non possum. pleni
estis solaciis iucundissimis pleni pignoribus carissimis pleni
benedictione diuina: praeter peculiarem mei causam uestrum
negotium referre deo gratiam iubet, debere me ei arbitror,
quod uobis tanta concessit. sed haec hactenus: sufficienter
enim iam per nos, o carissima soror, precati sumus, reliqua
15 sunt agenda per filiam. utamur ergo (honeste enim pro
reconciliando parentum affectu cuncta temptantur), utamur
illorum more et exemplo, qui ultimo causarum loco aliqua
nonnumquam ad commouendam iudicum misericordiam pro-
ferebant laturis sententiam disceptatoribus, aut lamentantes
matres familias aut sordidatos senes aut plorantes paruolos
ingerentes, scilicet ut qui superiora causae uerbis iam exora-
16 uerant, posteriora rebus ipsis perorarent. offerimus ergo et
nos uobis, o carissimi parentes, pignus pari quidem illorum
sed tamen gratiore suffragio. offerimus enim pignus non
incognitum sed domesticum, non alienum sed proprium, nec,
ut illi oratores, et sibi et iudicibus extraneum sed nobis simul
uobisque commune: quae uos utique uestri sanguinis indoles
non ad incognitorum hominum cogit dilectionem sed ad
uestrorum reuocat caritatem, nec alienos uobis aliena sed
uestros uestra commendat, neque id orat, ut eos ametis, quos
numquam ante uidistis, sed ut eos non oderitis quos, puto,
17 non diligere non potestis. uestrum ideo, parentes carissimi,
negotium uestra res est; uester id a uobis animus uestra

7 solatiis *sic etiam* C 11 praecati (*ut* §. *9* p̃ce *et sic fere ubique*) C 12 filiã mutamur (*sic*) C 13 utamur *Pithoeus* ut amor C 16 laturi* (*sic*) C 17 familiae (*sic*) C paruolos (*item infra* paruolorum) C 18 exorauerunt (*sic*) C 24 que uos C indolis C 29 non (*ante* potestis) *quod in sua Baluzii editione intercidisse monet Halmius*, *in quarta edit. non deest*

caritas deprecatur. ne, quaeso, tantum nobis irascamini, ut
nec uobis consulatis, supplicante uobis * * * commune pignus
per nos simul atque nobiscum, et primam paene ad uos uocem
pro nostri emittit offensa. infelix prorsus eius et miseranda
condicio, quae auos suos ex parentum primum reatu coepit
agnoscere. miseremini, quaesumus, innocentiae eius miseremini 18
necessitatis: cogitur quodammodo pro offensa suorum iam
supplicare quae adhuc nescit quid sit offendere. laesus quondam Niniuitarum peccatis deus uagitu infantium et ploratione
mollitus est. nam licet totum legamus luxisse populum, praecipuam tamen misericordiam meruit sors et innocentia paruolorum, dicente ad Ionam deo: si ualde contristatus es super cucurbitam. et paulo post: ego non parcam super Niniue ciuitatem magnam, in qua commorantur plus quam centum uiginti milia, qui non cognouerunt sinistram suam aut dexteram, declarans scilicet propter sinceritatem innocentium se etiam culpis no-
centium pepercisse. sed quid ego de dei misericordia loquor, 19
qui non tantum postulata tribuit, sed interdum etiam non sperata largitur tantoque, si dici licet, maior est hominibus humanitate et beniuolentia quanto potestate atque natura?
paratum, ut ait Liuius, inter Romanos Sabinosque bellum, et, 20
quod difficilius sedari potest, coeptum preces quondam et interuentus carorum pignorum sustulerunt; cumque una eorum gens esset natura ferox alia dolore feruens, tantum tamen uisio affectus mutui ualuit, ut nec Romanus memor esse belli nec Sabinus posset iniuriae, et illi paulo ante feri ac semibarbari, cognati sanguinis cupidi, sui prodigi, amplecti se mutuo inciperent, quia pignus mutuum iam habere coepissent, fieretque unus uterque populus, quia unus utriusque esset

12 Ion. 4, 11 22 Liu. 1, 13

2 uobis] *hic finit particula codicis Bernensis in medio uersu; quae sequuntur usque ad* Sabinosque bellum *particula cod. Parisini praebet* 6 miserimini (*utroque loco*) *C* 13 concurbitamen *sed* en *punct. C* 22 paratus *C* 24 interuentos *super* o *scr.* u *m. 1 C item paulo post* romanos 27 possit (*sic*) *C* ferri *C m. 1* 28 cupidis ut prodigi *C* 30 utrique *s.* i *scr.* us *m. 1 C*

21 affectus. nos non in acie stamus non arma sumimus, non uim inferimus nec propulsare temptamus, impium fore arbitrantes, si uel in hoc filii parentibus obuient, ne puniantur iniusti. cur, rogo, quod illi quondam affectus pro suis obtinuerunt nostri non queant inpetrare pro nobis? an ideo infelicissimi paene omnium, ideo minus meremur ueniam, quia repugnare

22 nescimus? quod uultis nos pati patimur. si irascimini, deprecamur, si puniendos creditis, adquiescimus. quid, rogo, ultioni post ista superest? certe etiamsi iustas suscensendi causas parentes habeant, nihil contingere eis felicius nihil optatius potest quam ut sic eis pro reatu filii satis faciant,

23 ne necesse habeant uindicare. quid autem est, in quo magis possimus nos uobis satis facere? filii uestri sumus, qui uos rogamus, neptis, per quam rogamus: parcite, indulgete: illi † eorum, parentes carissimi, pro se rogant, ob quorum soletis nomina etiam extraneis nil negare. longum est de innumeris pietatis atque humanitatis exemplis dicere et praeposterum ut de maioribus ad minora ueniamus. sed tamen id, quod dicturus sum, specie quidem minus est, sed tamen re minus

24 non est. perorans quondam pro periculo existimationis atque incolumitatis suae in Romano foro Seruius Galba, cum ob difficultatem negotii et inuidiam facti sui parum non modo in causa sed etiam in eloquentia spei poneret, arte usus est, ut iudicum animos, quos inflectere precum ambitione non poterat, rerum temptaret affectu. itaque consumptis iam admodum cunctis oratoriae artis ingeniique subsidiis, cum parum se promouisse intellexisset, paruolum, quem secum habebat, Galli, ut illis temporibus uidebatur, clarissimi et nuper mortui uiri filium, et paruas ante subsellia auditorum indoles suas in

3 fili *C* '*fort.* iniuste' *Halmius* 13 nos uobis (*non* uobis nos *ut edd.*) *C* 14 indulgete (indulgite *C*): illi † eorum *sic Halmius* indulgete illi. Eorum *edd.; fort. in* eorum *latere* coram *monuimus in Sitz.-Ber. p. 39* 19 specię *C* 21 incolomitatis *C* fore *s. scr.* o *m. 1 C* (*ceterum non praetermitto in inferiore marg. rec. m. adnotatum esse:* de Seruio Galba haec sumpsit a Cicerone in libro de claris oratoribus) 25 consumptis *ex* consumptus *C corr. m. 2* 27 paruulum *hic C*; *cfr. supra §. 15*

consessu iudicum conspectuque produxit: quos cum laturis sententiam disceptatoribus oratione flebili commendaret, fractae affectu omnium mentes et inclinatae sunt. quid plura? factum est, ut inflexis cunctorum sensibus daret misericordia humanitati quicquid ambitioni ueritas denegaret. o affectus humani 25 quanti estis, quantum ualetis, qui etiam in iudicio ius habere potuistis! discite, o parentes carissimi, uenia uestri dictum sit, discite uel hoc saltim exemplo frangi atque molliri. certe etiam illic misericordia ualuit, ubi locum esse misericordiae non licebat. laturi sententiam iudices, qui nihil se nisi ex ueritatis officio pronuntiaturos esse iurauerant, excludere tamen misericordiam nec post sacramenta potuerunt, in tantum humanitate moti, ut dum alieno negotio consulunt, suum paene obliuiscerentur. nihil uos durum nihil insolens deprecamur: 26 uestris uos praestate pro uobis quod praestiterunt illi extraneis contra se. certe nec causa illic iustior nec persona carior nec audientia humanior nec orator gratior fuit. illic agebatur pro crimine, hic pro affectu; illic pro extraneis, hic pro filiis; illic apud iuratos iudices, hic apud iniuratos parentes; illic per oratorem qui circumscribere nitebantur, hic per neptem, quae quo uos ipsa infantiae suae simplicitate plus moueat, adhuc rogare non nouit. quid est quod causae desit? 27 quod nouum inquirendum nobis est inauditumque suffragium? num extraneorum apud uos precibus utendum est? semper in amore cautella est; nemo enim melius diligit quam qui maxime ueretur offendere. unde ego nunc ueniam peto, non quia offendisse me nouerim, sed ut locum offensae penitus non relinquam, nec conscientia culpae, sed ratione et officio caritatis, ut maiorem apud te affectus gratiam obsecratio mereatur innoxii et amori proficiat supplicatio reatu carens, habeasque plus in filii tui deprecatione quod diligas, si non habes quod remittas. quamquam temere fortasse nobis de 28

1 consensu *C* 3 mentes *ex* mentis *C corr. m. 1* 5 quidquid *sed prioris* d *parte poster. erasa C* 21 quae *ex* q; *C corr. m. 2* 25 cautellam *C* (*fort. ortum ex* cautellã) 26 ueretor *sed. s.* o *scr.* u *m. 1 C* 31 habeas quae plus *C*

innocentia blandiamur, quid tu de nobis sentias nescientes; tui enim nobis sensus magis quam nostrae opinionis ratio habenda est. superest ergo, ut si quid aliud et quicquid illud commissum a nobis est, tu, qui id offensa dignum putas, uenia quoque non indignum arbitreris. pulchre tibi ipse in tuorum reatu satis facies. nihil de ultione perdit filio ignoscens pater, quia felicius multo est et laudabilius suis aliquem etiam inmerito ignoscere quam in suos etiam merito uindicare. uale.

EPISTOLA V.

1 Catturae sorori Saluianus.
Etsi docente Paulo apostolo quid conueniat nos orare nescimus, quo fit ut interdum quid uelle aut gaudere oporteat nesciamus, tamen ego pro communi humani generis affectu (quo omnes admodum homines pie magis quam sapienter eos, qui nobis curae sunt, cupimus quam diutissime esse nobiscum), gaudeo, quod post grauem diuturnumque morbum spem etiam praesentis uitae indepta es, quae futurae semper habuisti.
2 benedictus itaque dominus deus noster, qui semper spiritus tui custos nunc praecipue etiam carnis fuit et in te manens teque custodiens manum suam ex interioribus tuis usque ad exteriora porrexit, nec solum sancta sanctorum, sed etiam uestibula templi sui et circumsepta seruauit protectionemque suam latius fundens fecit salutem animae tuae usque ad
3 sanitatem corporis peruenire. quamuis ego ne hanc quidem tibi quam pertulisti terrestris uasculi infirmitatem obfuisse existimem, cuius fortitudo, ut scis, menti semper inimica est: ut te iure nunc tanto fortiorem spiritu putem, quanto inbecillior carne esse coepisti. caro enim, inquit apostolus, concupiscit aduersum spiritum, spiritus aduersus

11 Rom. 8 28 Gal. 5, 17

2 tui *ex* tu *C corr. m. 1* 8 uindicare *Baluzius*: uindicari *C* uale. finit. item alia *C* 9 III *in mg. C* 12 quo] atque *suspicatur Hartelius* 18 *fort.* benedictus⟨sit⟩ itaque 19 custos *ex* custus *C corr. m. 2* praecipuae *C* 21 perrexit *sed. s.* o *scr. m. 1* o *C* 27 inbicillior *C item §. 5 et* inbicillitas *§. 4*

carnem: haec enim inuicem sibi aduersantur, ut
non quae uultis, illa faciatis. ergo si repugnante cor- 4
pore quae uolumus facere non possumus, infirmandum carne
est, ut optata faciamus. et uerum est. inbecillitas enim car-
nis mentis uigorem exacuit, et adfectis artubus uires corporum
in uirtutes transferuntur animorum, ut mihi genus quoddam
sanitatis esse uideatur hominem interdum non esse sanum.
nulla enim admodum tum spiritui cum corpore, id est, nulla
diuinae indoli cum terreno hoste luctatio est. non turpibus
flammis medullae aestuant, non male sanam mentem latentia
incentiua succendunt, non uagi sensus per uaria oblectamenta
lasciuiunt, sed sola exultat anima, laeta corpore affecto quasi
aduersario subiugato. gaude ergo, alumna Christi; semper 5
quidem simplicis et quietae sed nunc magis defaecatae tuae
mentis et liberae ostium aperi et adtrahe, ut legis, spiritum
sanctum. numquam, ut puto, habitatore deo dignior extitisti,
quanto inbecillior corpore, tanto purior sensu. uincentibus
carnem tuam morbis mente uicisti, felix, si hanc semper cor-
poris mortem in uitam spiritus conseruaris. extinctis in te 6
forsitan cunctis humanarum temptationum incentiuis habere
quodammodo naturam animae etiam in carne coepisti, ut mihi
non solum magna dei dispensatione, sed etiam magno munere
et ante aegrotasse et nunc conualuisse uidearis. aegrotasti
enim hactenus ad uirtutem spiritus confirmandam, securam
forsan sanitatem nunc adipiscens iam carne superata, ut post-
hac redditam corpori incolumitatem sine ulla animae infirmi-
tate possideas, et ita caro ualere incipiat, ut iam temptatio
non resurgat. uale.

15 Psal. 118

3 carne *in ras.* *C* 5 uigorem mentis (*non* mentis uigorem *ut cum edd. Halmius*) *C* adfectis *sed s.* d *scr* f *m. 1 C* 6 animarum *de gub. dei I 16*, *ubi hic locus repetitus est;* (*ibidem* affectis *et paulo post* adfecto *cum A retinui*) 14 defecatae tue (*sed* tue *in ras.*) *C* 15 liberae (-re *corr. m. 1*) ostuum *C* 16 existitisti *C* 20 forsitam *C* 21 natura *C* 24 securam *Halmius*: secura *C* 25 forsam *C* post hac *sed s.* hac *add.* N *m. 1 C* 26 incolomitatem *C* 28 uale. finit *C*; *sequitur in C epist. tertia ac tum demum sexta, cui praefixum est:* item alia

EPISTOLA VI.

Limenio Saluianus in domino salutem.

Etsi scio honestas mentes probi affectus non obliuisci ideo quia boni in bonis studiis quasi naturam quodammodo suam diligunt, tamen quia, quantum in nobis est, augere nos amorem bonorum amicorum officio nostro conuenit, admonendum te caritatis olim a me coeptae, nuper a te auctae existimaui, ut legens epistolas meas, dum in me studium tui amoris uideres, in te mei accenderes. dabit autem, non ambigo, deus noster, ut affectum Christianorum in te recipiens Christi ipse affectus fias. uale in domino.

EPISTOLA VII.

1 Apro et Vero Saluianus.

Officii sit an inpudentiae quod prius ad uos scripsi, quam a uobis ius scribendi acciperem, malo uestri esse iudicii quam adsertionis meae, quia res dubia ac latens melius semper bonis interpretatoribus quam malis defensoribus creditur. sed licet haec uere se ita habeant et a me ita esse ducantur, tamen si, quid in ueri opinione secundum intellegentiam meam sit, audiendum a me putatis, ego sic arbitror, si quando de officio deferendo paruis, ut ego sum, apud superiores, ut uos estis, sancta contentio est, melius eos facere, si praeoccupent scripto
2 patronos suos, quam si ab his praeoccupentur. nam cum ipsa scribendi rescribendique adsiduitas dandis uel maxime et reddendis obsequiis deferatur, multo necesse est humilius sit et obsequentius dare quempiam operam, ut officium prius deferat, quam expectare ut prius capiat, quia iuxta id, quod

1 V *in mg. C* 8 uideres *Halmius:* uidens *C* uides *suspicatur Hartelius* 11 domino. finit. item alia *C* 14 officiis itā *C m. 1* 15 mallo *C* 22 scriptos *sed.* s *fin. punct. C* 23 ipsa *sed* a *in ras. duarum litt. C* 26 ut *C m. 2 add.*

supra diximus, delatio officii fugere honorem, dissimulatio
affectare uideatur. congrue ergo et multis modis rationabiliter 3
actum est, ut ego ad uos prius scriberem. primum, quia tur-
piter ad honorem ambisse uiderer inferior: deinde, quod uos
ab omni huiuscemodi opinionis nota ita morum uestrorum
dignitas uindicat, ut paene quicquid a uobis fit, nihil non
recte factum esse credatur: postremo, quod, etiamsi hoc con- 4
silio uos ad me non scripsissetis, ut ego peccator et inbecillus
prius deferrem officia quam sumerem, pio magis id uos con-
silio fecisse existimandum erat quam adroganti. cum enim
totius ferme humilitatis et prope omnium officiorum palmam
indepti sitis, non tam credi poterat uos amico uoluisse honorem
negare quam onus noluisse inponere. quamuis enim honestum 5
et religiosum studium sit praeoccupare humilitate et uincere,
tamen quando inter tales, ut nos sumus, id est inter summos
atque infimum, huiuscemodi negotium est, abundantioris cari-
tatis rem maior facit, si minori cedat officio. haec, mi domini
uenerabiles, iuxta opiniunculam meam non tam praesumptione
scientiae quam honore reuerentiae uestrae scribenda ad uos
putaui. si aliud uos sentire ostenderitis, ego manum ad os 6
meum ponam et iuxta exemplum sancti Iob, qui post diuinam
uocem in comparatione loquentis dei paruum se et inbecillum
esse cognouit, terram me, ut sum, squalidam et insincerum
cinerem iudicabo dicamque: illud 'semel locutus sum' non
adiciam. nec inmerito: incidere enim in falsae opinionis er-
rorem, priusquam uera cognoscas, inperiti animi est et sim-
plicis, perseuerare uero in eo, postquam agnoueris, contumacis.
ualete.

25 Iob. 39, 35

6 fit *Pithoeus*: sit *C* 8 scribsis&is (*sic*) *C* inbicillus *ut in fin. epist.* inbicillum *C* 13 honus *sed* h *ex parte eras. C* 18 uenerabilis *C* 19 scienti *C* 22 in comparationē *C em. Rittershusius*; *cfr. Ind. III s. u.* comparatio 24 cinerem *C et coni. F X Hirner l. l. p. 14* cicerem *edd.* 27 contumacis *Halmius*: contumaces *C* (contumaciae *edd.*) 28 ualete. finit *C*; *in quo sequitur epist. IIII usque ad uerba* supplicante uobis *§. 17*

EPISTOLA VIII.

1 Domino et dulci suo Eucherio episcopo Saluianus.

Legi libros, quos transmisisti, stilo breues doctrina uberes, lectione expeditos instructione perfectos, menti tuae et pietati pares. nec miror, quod tam utile ac pulchrum opus ad institutionem potissimum sanctorum ac beatorum pignorum condi-
2 disti. cum enim eximium in eis templum deo aedificaueris, doctrina nouae eruditionis quasi summum aedificii tui culmen ornasti, et ut indoles sanctae aeque doctrina ac uita inlustrarentur, quos morali institutione formaueras spiritali instructione decorasti. superest ut dominus deus noster, cuius dono admirandissimi iuuenes tales sunt, pares eos faciat libris tuis, id est, ut quicquid illi continent in mysterio, hoc uterque illorum habeat in sensu. et quia iam dispensatione diuina atque iudicio etiam magistri ecclesiarum esse coeperunt, donet hoc benignissimi dei pietas, ut doctrina illorum fructus sit ecclesiarum et tuus profectuque excellentissimo tam illum ornent, a quo sunt geniti, quam eos quos ipsi sua institutione generauerint. mihique hoc, etsi non inter omnia, certe uel post omnia misericors deus tribuat, ut qui fuerunt discipuli quondam mei, sint nunc cotidie oratores mei. uale, mi domine et dulcis meus.

1 *uariis lectionibus trium codd. Paris. apud Halmium in hac epist. adiecimus lectiones quarti cod. Paris. n. 2182* (*D*), *quinti uero n. 1791 ut infimae notae et uitiis scatentis omisimus*   *in D inscr. est:* Incipit epistola beati Saluiani ad sanctum Eucherium Lugdunensem episcopum   2 Domino *eras.* i *lit. A*   dulci suo *AD*: dulcissimo *BC*; *cfr. postremas epistolae uoces*   Saluianus *AD*: siluanus presbyter *BC* (Veranus *Paris. 1791*)   3 *obiter moneo in cod. Sessoriano teste A Reifferscheid:* (*Bibl. patrum lat. I p. 141*) *post* libros *additum esse* tuos, *et eundem habere u. 7* Siluanus presbyter   6 beatissimorum *B*   ac beatorum pignorum *om. C*   7 exsimium *BC*   9 indoles scāaeque *A*   10 institutione *D m. 2 s. l.*   12 dono *AD*: dona *BC*   15 ecclesię *D*   16 benignissima *BD*   17 profectu quę *C* prouectu *B*   20 fuerint *BC*   21 quotidie *A*

EPISTOLA VIIII.

Domino ac beatissimo discipulo, patri, filio, per 1
institutionem discipulo, per amorem filio, per honorem patri, Salonio episcopo Saluianus.

Quaeris a me, o mi Saloni, caritas mea, cur libellis nuper a quodam huius temporis homine ad ecclesiam factis Timothei nomen inscriptum sit. addis praeterea, quod nisi rationem uocabuli euidenter expressero, dum nominantur Timothei, inter apocryfa sint fortasse reputandi. ago gratias atque habeo, 2
quod de me ita iudicas, ut pertinere hoc existimes ad fidei meae curam, ne quid ecclesiastici operis uacillare permittam, scilicet ut res summae salubritatis non sit minoris pretii per opinionis incertum. sufficere itaque ad excludendam penitus apocryfi stili suspicionem etiam hoc solum poterat, quod superius indicaui libros neotericae disputationis esse et a praesentis temporis homine diuinarum rerum studio atque amore conscriptos; carent enim apocryfa suspicione, qui agnoscuntur Timothei apostoli non fuisse. sed requirit forsitan aliquis 3
quis ille auctor sit, si apostolus non est, et utrum suum libellis ipsis an alienum nomen inscripserit. uerum est: potest hoc quidem quaeri et recte quaeritur, si inquisitio ualet ad fructum aliquem peruenire. ceterum, si infructuosa est, quid necesse est ut laboret curiositas, cum profectum curiositatis non sit habitura cognitio? in omni enim uolumine profectus

1 *hanc epist. in uno tantum cod. Paris. 2785 (B) seruatam et praemissam esse libris ad ecclesiam in Sitz.-Ber. p. 37 monuimus; quare adiecimus uarias scripturas editionis principis (p) Joh. Sichardi Basileae 1528; qui ex quo codice textum sumpserit non liquet* INCIPIT EPISTOLA SALUIANI AD SALONIŪ *B* 2 Domino — Saluianus *om. p* 3 filio et patri *p* 5 karitas *B* 6 quodam *B* facti *B* 9 apogrifa *B* atque habeo (*corr. ex* hebeo *m. 1*) *B*, ita ut debeo *p* 10 iudicas ita *B m. 1* ita iudicas *B corr. m. 2 rec.* existimes *Halmius:* estimes *B* aestimes *edd.* 14 apogrifi stili suspitionem *B*, *paulo post* apocrifa 15 neuterici (*sic*) disputationes (*sic*) *B* 22 peruenire *sed* re *in ras. B*

4 magis quaeritur lectionis quam nomen auctoris. et ideo, si
profectus est in lectione et habet quisquis ille est quod potest
instruere lecturos, quid ei cum uocabulo, quod iuuare non
potest curiosos? ita ut dignissime huic inquisitori angelicum
illud respondeatur: p a t r i a m q u a e r i s a n m e r c e n n a r i u m?
cum enim nullus sit profectus in nomine, qui profectum in
scriptis inuenit superflue nomen scriptoris inquirit. causae
5 ergo, ut dixi, ista sufficiunt. sed quia tibi, o mi Saloni,
decus nostrum atque subsidium, negare nihil possumus,
euidentiora dicemus. tria sunt quae in libellis istis, de quibus loquimur, quaeri possunt: cur is qui scripsit ad ecclesiam
scripserit et utrum alieno nomine an suo: si non suo, cur
alieno, et si alieno, cur Timothei potissimum nomen quod
scriberetur elegerit. igitur ut libelli ad ecclesiam scriberentur,
6 haec causa est. scriptor ille, ut etiam scripta ipsa testantur,
habet hunc in se cultum atque affectum dei, ut deo nihil
praeponendum putet, secundum illud scilicet domini nostri
dictum, quod ait: q u i a m a t f i l i u m a u t f i l i a m p l u s q u a m m e, n o n e s t m e d i g n u s. quamuis dictum hoc
tepidissimi ac neglegentissimi quique homines solo tantum
7 persecutionis tempore putent esse seruandum. quasi uero
ullum omnino tempus sit, quo praeferri aliquid deo debeat,
aut qui persecutionis tempore pretiosiorem omnibus rebus
Christum habere debet reliquo omni tempore habere debeat
uiliorem. quod si ita est, amorem dei persecutioni debebimus
non fidei, et tunc tantum pii erimus, quando nos impii persequentur, cum utique aut maiorem aut certe non minorem
tranquillis quam asperis rebus affectum domino debeamus.
8 quia et hoc ipso a nobis plus debet diligi, quia nos a malis

5 Tob. 5, 17 18 Matth. 10, 37

1 et *B m. 2 in mg.* 3 quod *Pithoeus*: quos *Bp* 4 curiosus *B* inquisitori *ex* -turi *B corr. m. 1* (*inde* inquisituro *p*) 6 profectus sit *p* 8 istae *p* 12 nomine et an *B* 18 quod ait *B cf.* VII 49 quo ait *p Halmius* (*sic sane* V 49 VII 28 E I 6 IIII 42) 20 neglegentissimi *sed s. e med.* i *scr. m. 2 B* quoque *B* 26 pii erimus *Iul. Meyer*: poterimus *ex* peterimus *B corr. m. 2* poterimus *p*

non patitur adfligi, indulgentia scilicet piissimi et mollissimi patris nobiscum agens, qui magis uult nos in pace et quiete fidem nostram religionis operibus ostendere quam in persecutione poenis nostrorum corporum conprobare. et ideo si tunc ei nil praeferendum est, quando nobiscum aspere agitur, ne tunc quidem praeferri debet, quando per indulgentiam plus meretur. sed haec alii tempori magis congruunt: nunc quod coepimus exequamur. uidens igitur scriptor ille, quem 9
diximus, graues atque multiplices Christianorum paene omnium morbos atque a cunctis in ecclesia positis non solum non postponi omnia deo, sed prope cuncta praeponi —: nam et ebriosi in ebrietatibus deum spernere uidentur et cupidi in cupiditate et impudici in libidine et cruenti in crudelitate, et in his omnibus paene omnes, atque hoc eo grauius, quod non solum haec per scelus atrocissimum diu admittuntur, sed ne postea quidem per paenitentiam corriguntur, maxime cum etiam in his, qui paenitentes esse dicuntur, nomen sit magis paenitentia ipsa quam fructus, quia parum sunt rerum uocabula ipsas res non habentia et nihil uirtutum uerba sine uiribus. plurimi namque ac paene cuncti et rerum abundantes et con- 10
scii criminum ac flagitiorum suorum non modo ea quae admiserunt exomologesi ac satisfactione, sed ne hoc quidem, quod facillimum est, donis saltim ac misericordiis redimere dignantur, atque non solum id in prosperis neglegunt, sed, quod multum inreligiosius, in aduersis, non solum incolumes, sed etiam deficientes. tanta incredulitas est hominum et tam grauis infidelium languor animarum, ut cum multi maximas opes heredibus, interdum etiam extraneis derelinquant, hoc

1 aut mollissimi *B* 5 agit (*sc.* deus) *Rittershusius* 7 tempori *ex* tempore *B corr. m. 2* 13 inpudici *ex* incupidi *B corr. m. 2 p* 13 crudenti *sed* d *punct. B* 16 penitentiam *B ut paulo post* penitentes corriguntur *ex* correguntur *B corr. m. 2* 18 pęnitentia ipsa *B* poenitentiae *p* paruum *alt.* u *punct. B* 20 habundantes *B* 21 ea quae] eaq: *B* admiserunt *ex* admiserū int *B corr. m. 2* 22 exomologesi *B et coni. Rittershusius* in exomologesi *p* 23 redemere *B* 25 multum = multo *ut IIII 62* incolomes *B* 28 derelinquunt *B*

solum se putent perdere, quod pro spe sua dederint ac salute.
et quidem istud licet in omnibus fere graue sit, praecipue in
his tamen, quos in consimili crimine infidelitatis etiam pro-
fessio sanctitatis accusat. sed idem morbus hic non saecu-
larium tantum est, sed eorum etiam, qui sibi nomen religionis
11 usurpant. — et ideo uidens ille qui scripsit commune esse
hoc malum prope uniuersorum labemque hanc non ad mun-
diales tantum homines, sed etiam ad paenitentes atque con-
uersos, ad uiduas quoque iam continentiam professas atque
ad puellas in sacris altaribus consecratas, quodque, ut ita
dixerim, prope inter monstra reputandum est, ad leuites etiam
ac presbyteros, et quod his feralius multo est, etiam ad epi-
scopos peruenisse, ex quibus multi, quos supra dixi, sine
affectibus sine pignore, non familias non filios habentes, opes
et substantias suas non pauperibus non ecclesiis, non sibi
ipsis non denique, quod his omnibus maius est ac praestantius,
deo, sed saecularibus uel maxime et diuitibus et extraneis
deputarent, factus est in corde ipsius, sicut scriptum est,
12 zelus domini quasi ignis ardens. et quia, aestuantibus sacro
affectu medullis suis, aliud in tali aestu facere non potuit, in
uocem doloris erupit. uox autem ipsa cui inpenderetur nullus
magis idoneus uisus est quam ecclesia, cuius utique pars ipsi
erant, qui ista faciebant. superflue enim uni aut paucis scribi-
tur, ubi est causa cunctorum. haec ergo ratio et persuasit et
conpulit, ut libelli de quibus loquimur ad ecclesiam mitte-
13 rentur. nunc illud dicimus quod secundum est, scilicet cur
in titulo libellorum non sit nomen auctoris. cuius rei licet
una sit causa maxima, multae tamen, ut reor, esse potuerunt.

19 Psal. 78, 5

1 putant *Bp* pro *ex* per *B corr. m. 2* (*sic*) 2 licet *ex* liceat *B corr. m. 2, item paulo post* graue *ex* grauis 4 secularium *ut 11* secularibus *B* 5 etiam eorum *p* 6 commone *et statim* mondiales *super* o *scr.* u *m. 1 B* 7 non *om. B* 8 penitentes *B* conuersos *ex* conuersus *B corr. m. 2* 10 ad *B add. m. 2* consecratas *ex* -tis *B corr. m. 2* 11 leuitas *p* 12 ac] atque *p* presbiteros *B* 20 in tali *p*: in alia *B* 21 uoce *B* erumpit *p*

ac prima illa ueniens a mandato dei, quo praecipimur uitare
omnibus modis terrestris gloriae uanitatem, ne dum humanae
laudis inanem aurulam quaerimus, praemium caeleste perdamus.
ex quo etiam illud est, quod et orari deus et donari occulte
iubens uult nos fructum boni operis commendare secreto, quia
nulla sit maior fidei deuotio, quam quae conscientiam uitat
hominum deo teste contenta. nesciat enim, inquit saluator
noster, manus tua sinistra quid faciat dextera tua,
et pater tuus qui uidet in absconso reddet tibi.
et ideo scriptori illi ad subtrahendum ex titulo nomen suum 14
atque celandum sufficere haec tantummodo causa potuit, ut
quod in honorem domini sui fecerat diuinae tantum conscien-
tiae reseruaret, et res commendabilior deo fieret, quae famam
publicam deuitasset. sed tamen, quod confitendum est, prae-
cipuum illud fuit, quia scriptor ille, ut legimus, humilis est
in oculis suis et uilis sibi, exiguum se penitus atque ultimum
putans, et hoc, quod maius est, mera fide, non officio humi-
litatis adsumptae sed iudicii simplicis ueritate. unde est, quod 15
iure se etiam ab aliis talem habendum putans, qualis a semet
ipso haberetur, recte libellis suis alienum nomen inseruit,
scilicet ne auctoritatem salubribus scriptis personae suae par-
uitas derogaret; omnia enim admodum dicta tanti existi-
mantur, quantus est ipse qui dixit. siquidem tam inbecilla
sunt iudicia huius temporis ac paene tam nulla, ut hi qui
legunt non tam considerent quid legant quam cuius legant,
nec tam dictionis uim atque uirtutem quam dictoris cogitent
dignitatem. idcirco igitur scriptor ille abscondi ac latitare 16
omnibus modis uoluit, ne scripta, quae in se habent plurimum

7 Matth. 6, 3

3 inanem *om. p* 5 cūmendare *B* 6 quam quae *ex* quamq: *B corr. m. 2* 7 inquid *B* 8 noster *om. p* 10 ex *Halmius*: e* *B* ei *p* 12 tanto (*s.* o *scr.* ū) modo *B* 14 confitendum fuit *p* 16 se ac penitus *del.* ac *B*, *et p* 17 magis est *B* mera *Hartelius*: mira *B Halmius* 22 admodum *mut. m. 2 in* a modo *B*, et *p* 24 iuditia *B* pęne *ex* pęna *B corr. m. 2* hii *p* (*om. Baluzius*) 25 quid legunt *B* 26 dictoris *B et Rittershusius*: dictatoris *p* 27 ac] et *p* 28 habent *punct.* n *B*

salubritatis, minora forsitan fierent per nomen auctoris. habet
itaque quisquis ille est, qui requirit, cur alienum nomen ad-
17 sumpsit. restat dicere cur Timothei. quod ut dicamus, ad
auctorem denuo reuersuri sumus. is enim causarum omnium
causa est: qui sicut humilitati praestitit ut alienum, sic
timori atque cautellae ut Timothei nomen scriberet. pauidus
quippe est et formidolosus ac nonnumquam etiam leuium
mendaciorum fugax atque in tantum peccare metuens, ut
18 interdum et non timenda formidet. cum ergo subtrahere ex
titulo nomen suum et inserere uellet alienum, timuit in hac
nominum commutatione mendacium, nequaquam scilicet ad-
mittendam putans etiam in officio sancti operis maculam
falsitatis. positus itaque in hoc ambiguae opinionis incerto
optimum fore credidit, ut beati euangelistae sacratissimum
sequeretur exemplum, qui in utroque diuini operis exordio
Theophili nomen inscribens, cum ad hominem scripsisse uidea-
tur, ad amorem dei scripsit, hoc scilicet dignissimum esse
iudicans, ut ad ipsum affectum dei scripta dirigeret, a quo
19 ad scribendum inpulsus esset. hoc ergo etiam scriptor hic, de
quo loquimur, usus est argumento atque consilio. conscius
enim sibi sic se omnia in scriptis suis pro dei honore sicut
illum pro dei amore fecisse, qua ratione ille Theophili, hac
etiam hic Timothei nomen inscripsit; nam sicut Theophili
uocabulo amor sic Timothei honor diuinitatis exprimitur. ita-
que cum legis Timotheum ad ecclesiam scripsisse, hoc intelle-
gere debes, pro honore dei ad ecclesiam scriptum esse, immo
potius ipsum honorem dei scripta misisse. quia recte ipse

14 Luc. 1, 3 Act. 1, 1

2 assumptum (ad s. *p*) sit *ex* assumpsit *B corr. m. 2, et p* adsumpserit *Halmius* 4 is] his *B* 6 cautella *B* cautelae *p* scriberet *Bp*, '*fort.* inscriberet' *Halmius; cf. §. 19. 20* 8 mendatiorem *B* 9 e* titulo (*cf. §. 14*) *B* et titulo *p* 10 timuit *Baluzius*: timothei *Bp* 11 commutacione *ex* -num *B corr. m. 2* 14 fore *ex* fuere *B corr. m. 2* euuangelistae *B* 16 theofili *B*, ut *§. 19* 21 sicut—amore *om. p* 23 nomen inscripsit *Iul. Meyer*: nominis (-ne *p*) scripsit *Bp* 25 intellege *B*

scripsisse dicitur, per quem factum est ut scriberetur. hac 20
causa igitur in titulo libellorum Timothei nomen inscriptum est. congruum siquidem scriptor ille existimauit, ut cum in honorem dei libellos scriberet, ipsi diuinitatis honori titulum consecraret. habes, o mi Saloni, caritas mea, habes quod exegisti, inpleui opus muneris inperati. superest ut, quia ego sum functus partibus meis, et tu fungaris tuis, id est, ores dominum deum nostrum et orando inpetres, ut libelli ad ecclesiam Christi honore conscripti tantum apud deum scriptori suo prosint, quantum eos prodesse ipse omnibus cupit. nec iniustum, puto, est desiderium, quo tantum sibi aliquis praestari postulat pro salute, quantum ipse optat cunctis pro caritate. uale, mi Saloni, decus nostrum atque subsidium.

1 factum *ex* factus *B corr. m. 2 item statim* hac *ex* haec 2 in titulum *p* 4 libellum *p* titulo *B fort. recte* 5 karitas *B* 7 functus sum *p* hores *punct.* h *B* 8 id impetres *p* 11 quod *punct.* d *B* 13 Saloni *Baluzius*: *om. B*, mi Saloni *om. p cf. §. 5.*

TIMOTHEI
AD ECCLESIAM LIBRI IIII.

LIBER I.

1 I. Timotheus minimus seruorum dei ecclesiae catholicae toto orbe diffusae: gratia tibi et pax a deo patre nostro et Christo Iesu domino nostro cum spiritu sancto. Amen.

Inter ceteros graues atque mortiferos exitialis pestilentiae morbos, quos tibi antiquissimus ille ac fetidissimus serpens grauissima letiferae aemulationis inuidia et taeterrimo illo uirosi oris spiritu inalat, nescio an ullus te acerbiore animarum fidelium peste et taetriore filiorum tuorum labe conficiat, quam quod plerique ex tuis parum existimant, si in hac uita rebus sibi ad opus sanctum a deo traditis sine fructu misericordiae atque humanitatis incumbant, nisi auaritiam, id est idolatriae seruitutem, etiam in futura post mortem tempora

3 INCP̃ : LĨB : PRĨM : *A*, *om.* *B* 4 eclesiae *A* 5 orbe *A*, *quod Halmium fugit*: orbi *B* a dō patre *A quod item Halmium fugit*, a patre *B* 6 *post* amen *habet B*: INCIP̄. LIB̄. PRIMUS (Timotheus — Amen *om. p et pro his hanc habet inscriptionem*: Timothei episcopi ad ecclesiam catholicam toto orbe diffusam liber primus) 8 fetidissimus *AB*: foetidissimus *edd.* 9 li&iferae *s. scr. m. 2* letiferae *B* teterrimo (*ut paulo post* tetriore) *AB* 10 inhalat *AB* ullus *scripsi*: ulla *AB cfr. Sitz.-Ber. p. 34* 11 fidelium *Rittershusius*: infidelium *AB* 12 existimant *Baluzius*: existimantes *AB* (*fort. scrib.* ex tuis ⟨sint⟩ p. existimantes; *cfr. de gub. dei VII 34*: quis est non ita dicens ... sentiens ... quis ... non blasphemat? *adde III 52. 55, IIII 24*) 13 traditis *p, ut uid., et edd.*: traditum *AB*

extendant. circumspicis fortasse et circumspectas, qui isti ex 2
tuis sint, quos appellem. non longa tibi inquisitione opus est
ad inueniendum. omnes, inquam, omnes paene hoc sunt quod
loquor. abiit quippe illa egregia ac supereminens dudum
primitiuae plebis tuae beatitudo, qua omnes Christum agno-
scentes caducas rerum mundialium facultates in sempiternas
caelestium possessionum opes conferebant, multantes se usu
praesentium in praeclaram spem futurorum, inmortales diuitias
praesenti paupertatis ambitu ementes. quid? quod nunc pro his 3
omnibus auaritia cupiditas rapina quaeque eis sociae et quasi
germana unitate coniunctae sunt, inuidiae inimicitiae crudelitates,
luxuriae inpudicitiae perditiones, quia superiora illa istorum
usibus militant, successerunt. ac sic nescio quomodo pugnante
contra temet ipsam tua felicitate, quantum tibi auctum est
populorum, tantum paene uitiorum, quantum tibi copia ac-
cessit, tantum disciplina recessit, et prosperitas uenit quae-
stuum cum magno faenore detrimentorum. multiplicatis enim 4
fidei populis fides imminuta est et crescentibus filiis suis mater
aegrotat, factaque es, ecclesia, profectu tuae fecunditatis in-
firmior atque accessu relabens et quasi uiribus minus ualida.
diffudisti siquidem per omnem mundum religiosi nominis
membra religionis uim non habentia ac sic esse coepisti tur-
bis opulens fide pauper, quanto ditior multitudine tanto egen-
tior deuotione, latior corpore angustior mente, eademque, ut
ita dixerim, et in te maior et in te minor, nouo paene et
inaudito genere processus et recessus crescens simul et de-

7 mu*tantes seu supraesentium *A* (*erasa* 1 *lit. sed ita ut adhuc cognosci possit*) multantes (*punct.* 1 *lit.*) sensū (*partim in ras.*) *B* (mutantes sensum *et post* et *pro* in *uulgo*) 9 quid? quod *scripsi*: quod (*sed s. scr. m. 2* at *quod Halmius non adnotat*) *A* quod *B* at *p*; *cfr. Sitz.-Ber. p. 34* 10 quaeq; *ex* quaeque *corr. m. 2 A* eis *Halmius*: ei* sociae *A* et sociae *B* germana* (*eras.* s *lit.*) *A* ('germanitate coniunctae *Rittershusius haud scio an recte' Halmius*) 12 luxoriae *s.* o *scr.* u *m. 2 A* perditiones *s.* er *scr.* ro *m. 2 A* 13 successerent *s.* e *fin. scr.* u *m. 2 A* successere *B* 15 copia .. disciplina *A*: copiae .. disciplinae *B Halmius* 18 fides] fidis *AB* 19 factaq; *ex* factaque *corr. m. 2 A* (*ut supra §. 3* quaeq;) *et paulo post* eademq; *alias* eclesia *A saepius* tuae *ex* tua *corr. m. 2 A* 22 cepisti *B*

5 crescens. ubi enim est illa nunc eximia forma tua et totius
corporis pulchritudo? ubi illud de uiuis uirtutibus tuis diui-
norum apicum testimonium dicens: multitudinis autem
credentium erat cor et anima una, et nemo quic-
quam ex eo quod possidebat suum esse dicebat.
cuius tu nunc, o dolor ac lamentatio! lectionem tantum habes
uirtutem non habes, cuique tu scientia tantum interes con-
6 scientia abes. maxima quippe nunc filiorum tuorum portio
mortiferarum rerum negotiatrix est propolisque et cauponibus
similis terrenis, immo tartareis, perituris simul atque per-
dentibus studet nundinis. lucro enim pecuniae damnum uitae
ementes, ut adquirant quae non sunt sua, prodigunt quae sunt
sua, mandantes terrae thesauros luctuosos heredibus breue
gaudium auctoribus longum maerorem adlaturos, fraudantes
usu rerum praesentium tam alios quam se ipsos, condentes
profundis specibus infernas opes, simul pecuniam suam ac
spem suam infodientes secundum illud scilicet domini nostri
dictum, quo ait: ubi fuerit thesaurus tuus, ibi erit
7 et cor tuum. inuident itaque saluti suae animasque pro-
prias, quae uocantur ad caelum, terrenis ponderibus in terram
premunt. mens enim thesaurizantis thesaurum suum sequitur
et quasi in naturam terrestris substantiae demutatur, nec
solum nunc sed etiam in futuro atque perpetuo. nam cum,
ut scriptum est, ante hominem uita pariter ac mors sint et
ad quod uult manum porrigat, necesse est ea unusquisque
hominum in aeternitate possideat, quae hic quasi manu sua
ipse peruaserit, uoluntatique ac sententiae suae deditus his
in futuro adhaereat condicione, quibus hic adhaesit affectu.
8 II. Sed uidelicet immunes se ab hoc piaculo quidam putant,
qui fortasse aurum ac facultates suas in terra non habent et

3 Act. 4, 32 18 Matth. 16, 2

1 eximię formę tuę *B* 2 diuinorum apicum] *hoc loco egregie fulcitur Hartelii coniectura de gub. I 43 ex qua* apices *pro* rupices *scripsimus* 4 *post* cor *A in mg. m. 2* unum, *quod et p habet*
9 propulisque *s.* u *scr.* o *m. 2 AB* 13 luctuosis (*sic*) *B sed* sis *m. rec.* 16 specibus *s.* i *scr.* u *m. 2 A* 24 ut *A*: ad *B* & *s. scr. m. 2* ut *A* 29 immune esse *B* 30 habet *B*

tamen ubicumque abstrusas habent. nemo se ridiculis opinionibus fallat. quicumque augendis opibus terrena cupiditate famulantur aurum terrae semper infodiunt. hoc est enim illud, quod saluator in euangelio docet dicens: nolite thesaurizare uobis thesauros in terra. et iterum: thesaurizate autem uobis thesauros in caelo. intellegi iuxta carnalem auditum ista non possunt. numquid enim aut omnes mali in terra corporales thesauros suos aut omnes boni in caelo locant? non utique. et ideo effectus spiritalium 9
rerum atque uirtutes uis sacrae locutionis expressit. scilicet ut, quia cupiditati et auaritiae terrena atque tartarea, misericordiae autem ac largitati caelestia ac sempiterna debentur, idcirco diuersitas terreni et caelestis thesauri posita est, ut qui cupiditati et auaritiae thesaurizarent in inferno se opes locare cognoscerent, qui uero misericordiae et humanitati caelestes thesauros praeparare gauderent. loca itaque thesaurorum de meritis thesaurizantium nominauit; ibi enim dicuntur esse iam thesauri, ubi sunt thesaurizantes futuri.

III. Sed austera forsitan uideatur esse sententia cunctos 10
aequaliter ad perfectionem uocans et una omnes lege conpellans, cum utique non sit uniuersorum una condicio. rectissime quidem dici ad ista poterat, quod cum omnes perpetuo uelint uiuere, omnes id agere deberent, ut uitam participare possint, quia inconsultissimum ac stultissimum est id quosdam agere, ut quod affectu ac uoto uolunt, id ipsum re atque actu nolle uideantur. sed tamen uideamus eam maxime Christianorum, 11
id est filiorum tuorum partem, quae certis rerum inpedimentis et inexpugnabilibus, ut putat, necessitudinum uinculis a perfectione reuocatur. ac primum in hac parte illi, opinor, sunt, qui ad quaerendas pecunias et ampliandas latissime opes con-

4 Matth. 6, 19

6 intellegi *s. e syll. paenult. scr.* i *m. 2 A* intellige *B* 11 'ut *delendum uidetur' Halmius fort. recte* 13 est *punct. et s. scr.* sit *m. 2 A* 19 austera *s.* a *priore scr.* h *m. 2 A* forsitam *AB* 21 conditio *B et ante ras. A* 22 quidem *ex* quidam *corr. m. 2 B* 23 possent *ex* possint *corr. m. 2 A*

pelli se pignorum cura et quasi uiolento filiorum amore causantur. quasi uero quicumque patres sunt nequaquam aut possint aut debeant omnino esse nisi diuites et amare filios suos sine opum multiplicatione non ualeant, aut uero uirtus ac medullae affectuum auaritia et cupiditates sint: quia scilicet, ut illi putant, sicut corpus sine medulla, sic amor sine
12 cupiditate esse non possit. quod si ita est, omnis absque dubio pietas mali causa est, neque in ea sensus sunt affectuum bonorum sed incentiua uitiorum. et ubi illud sacrum diuinae auctoritatis oraculum: pietas ad omnia utilis est? hoc enim modo non solum non ad omnia utilis sed paene in omnibus insalubris. si enim generatrix cupiditatum est, plus in se multo malorum continet quam bonorum secundum illud
13 scripturae sacrae: radix omnium malorum est cupiditas. itaque si radix malorum omnium est cupiditas atque haec pietatis matrice gignitur et quasi uiroso eiusdem lacte nutritur, non tam cupiditas reprehendenda, quae ex pietate parente nascitur, quam ipsa pietas, ex qua talis filia procreatur. quo fit ut, si tam pestilens est pietas ac tam nocens, nec amare expediat nec amari, quia nec parentes amorem debent adpetere sibi noxium nec desiderare filii parentibus offuturum.
14 quamuis ille non parentibus tantum sed etiam filiis morbum ferat, quia et illis grauis est, qui perniciosas pariunt hereditates, et illis, qui inter inprobissimum quaestum inprobi educantur heredes. et hinc est, quod paene omnes parentibus suis filii non magis in patrimonia quam in uitia succedunt nec magis facultates paternas sumunt quam prauitates, ac sic transeuntes semper in mores patrum ante eorum incipiunt nequitiam quam substantiam possidere. bona enim parentum

10 I Tim. 4, 8 14 I Tim. 6, 10

5 aut medullae affectum *B* 9 illud *add. in marg.* erit *m. 2 A* (*et uulgo*) 16 matricę *B* 17 reprehenda *B* 18 ex quo *B* 21 adpetere *s.* d *scr.* p *m. 2 A* obfuturum *ex* offuturum *m. 2 A* 24 inprobie docantur *m. 1 A* 27 prauitates *ex* -tis *corr. m. 2 A* 29 quam substantiam *om. B* enim non *sed* non *punct. B*

nonnisi mortuis eis possident, uiuentibus autem adhuc et
ualentibus mores: ac sic priusquam in dominio suo habere
incipiant res paternas, habent in animis ipsos patres, et ante
quam habeant illa, quae falso dicuntur bona, habent illa,
quae uere probantur mala.

IIII. Quid ergo? cum haec ita sint, interdicere forsan pa- 15
rentibus filiorum uideor affectum? minime. quid enim tam
ferum tam inhumanum tam legi aemulum, quam si non
amandos dicamus filios qui amandos fatemur inimicos?
aut si affectum, quem natura praestat, prohibeamus qui
etiam eum, quem natura prohibet, inpendimus? aut si cari-
tatem menti extorqueamus quam habet, qui etiam illam
ei conamur inserere, quam non habet? non ita est: non solum 16
enim amandos dicimus filios sed praecipue ac super omnia
amandos nec quicquam his omnino anteponendum nisi deum
solum. nam et hoc est praecipue amare, illum filiis ante-
ponere, quem non expediat omnino postponere. quid est ergo
aut quo modo amandos dicimus filios? quo absque dubio nisi
quo deus ipse constituit? neque enim est ullus melior filiorum
amor, quam quem ille docuit, qui ipsos filios dedit. neque
possunt pignora melius amari quam si in eo ipso, a quo data
sunt, amentur. quo modo igitur deus amari filios iussit? non 17
dico ego: dicat sermo ipse diuinus, qui ad patres omnes gene-
raliter ita loquitur: ut tradant mandata dei filiis suis, ut
ponant in deo spem suam et non obliuiscantur
operum dei sui et mandata eius exquirant. alibi
quoque: et uos, inquit, patres, nolite ad iracundiam
prouocare filios uestros, sed educate illos in di-
sciplina et correptione domini. uidetis quas parari opes 18
a parentibus filiis deus iubeat, non pecuniarios thesauros nec
graues metallo aureo saccos, habentes quidem multum pon-

24 Psal. 77, 7 27 Ephes. 6, 4

2 domino *m. 1 B* 4 habeant] *A* habent *sed* a *m. 1 s.* e *scr.* bona ante habent *AB sed punct.* ante *B* 6 forsam *B et m. 1 A* 11 incendimus *J. Meyer* 27 inquid *B* 28 educate *ex* edocate *m. 1 AB* (*ut paulo post*)

deris sed plus tamen iniquitatis, non superbas ac praeminentes
excelsis urbibus domus, non supra humanos uisus elata cul-
mina nec inserta nubibus aerio habitatore fastigia, non deni-
que fundos interminabiles et notitiam possessoris sui exce-
dentes, qui consortes pati indignum aestiment et uicinitatem
19 iniuriam putent. non ergo haec deus praecipit nec in seruilia
terrenae procurationis officia curam patriae pietatis extendit.
pauca sunt quae mandat sed salutaria, expedita sed sancta,
praecepto parca sed fructu grandia, scripto breuia sed beati-
tudine sempiterna. parentes enim, inquit, nolite ad in-
dignationem prouocare filios uestros, sed educate
illos in disciplina et correptione domini: ut ponant
scilicet, sicut propheta dixit, ut ponant in deo spem
suam et non obliuiscantur operum dei sui et man-
20 data eius exquirant. en quales diuitias deus diligit, en
quas pignoribus recondi exigit opes, en quas parari imperat
facultates, fidem scilicet ac timorem dei, modestiam sancti-
moniam disciplinam, non terrena non uilia non pereuntia non
caduca: praeclara utique. cum enim deus uiuorum sit non
mortuorum, recte illa parari filiis iussit, per quae in aeternum
uiuerent non per quae in aeternitate morerentur. nemo enim
dubitat omnibus ferme malis et infidelibus diuitias mundiales
causam mortis magis esse quam uitae secundum illud quod
deus dicit: quam difficile hi qui pecunias habent
introibunt in regna caelorum. et iterum facilius est,
inquit, camelum per foramen acus transire quam
diuitem intrare in regna caelorum. unde et illud est,
quod specialiter iubet dicens: nolite thesaurizare uobis
thesauros in terra, thesaurizate autem uobis the-
21 sauros in caelo. superioribus ac sequentibus dictis duo
thesaurorum genera monstrantur, unum scilicet quo filiis the-
saurizent patres, aliud quo sibi. filiis quo modo? ut erudiant

24 Marc. 10, 24 25 Marc. 10, 25 28 Matth. 6, 19

1 p̄minentes *A*: preminentes *B* praeeminentes *c. edd. Halmius* 2 domus *ex* domos *corr. m. 1 A* 10 inquid *AB* 19 praeclara *ex* praeclare *corr. m. 2 B* 24 hii *AB* quei *punct.* e *A* 25 regno *B*

illos officio ac timore diuino: sibi quo modo? ut thesaurizent
sibi thesauros in caelo. mirifice scilicet, ut, quia pecunia
caduca est disciplina inmortalis, et omnes ferme parentes plus
amant filios quam se ipsos, sibi conferant bona caduca filiis
sempiterna, ac sic et pietati suae consulant et saluti, cum
duplici atque inmortali bono et per ea, quae aeterna sunt,
aeternos esse filios suos faciant et ad conquirendam sibi beati-
tudinem ea, quae naturaliter caduca sunt, bonis operibus in
aeterna conuertant. quid ergo aestuas, paterna pietas? quid 22
ad conquirenda terrena et peritura distenderis? nihil maius
praestare filiis potes, quam si hoc bonum per te habeant, quod
numquam penitus amittant. non necesse est ergo ut filio tuo
terrenos thesauros recondas: nulla re eum facies ditiorem
quam si ipsum filium tuum thesaurum dei feceris.
V. Quamquam haec licet se ita habeant et sint uera ac 23
saluberrima, tamen non ita dicam, quasi filios bonis et facul-
tatibus paternis penitus excludam. sed de hoc postea dispu-
tabimus. interim quia reos se quidam futuros non putant, si
substantias suas non ad euangelii honorem non ad salutem
suam non ad ullum officium dei conferant, sed pro libidine
et infidelitate quibuscumque heredibus passim uel inreligiosis
uel locupletibus inpia et paganica ⟨uanitate⟩ transcribant,
uideamus breuiter uel a quo sint datae facultates ipsae uel
ob quid datae, ut cum et auctorem et causam datae rei
ostenderimus, facilius et ad quem referenda et in quem usum
conferenda sit adprobare possimus. omnem substantiam mun- 24

4 ament *AB* 19 euangeli *B* 21 inreligiosis *ex* -si *corr. m. 2 B* 22 locopletibus *A* *ante* inpia *Halmius suppleuit* mente; *nos addidimus* uanitate (*ut §. 33*: infidelissima uanitate, *praeterea III 59 et 60* infelicissima *et* miserrima uanitate; *cfr. quae de hoc loco disputauimus Sitz.-Ber. p. 34 sq.; ceterum memoratu dignum est, in A post* paganica *s. scr. esse* sollicitudine, *ut uulgo legitur; suppleuisse hanc uocem ut supra §. 12* erit *aliaque suspicor P. Pithoeum cuius nomen in prima codicis pagina bis adscriptum est quemque hoc codice usum esse uideri iam recte monuit Halmius praef. pag. VI*
24 ob quid *ex* ob quod *m. 1 corr. A* 25 et in quem usum conferenda *A m. 1* (*non 2*) *s. lin. addit et signo* |: *post* referenda (*non post* quem) *relegat*

dialem diuino cunctis munere dari nullus homo, ut reor, am-
bigit, qui modo in hominum numerum referri potest. nisi
forte quis tantae sit sapientiae, ut cum humano generi mun-
dus ipse a deo datus sit, ea quae in mundo sunt non a deo
hominibus data arbitretur. igitur si omnia omnibus deus tri-
buit, nemini dubium est, quod ea, quae dei dono accepimus,
ad dei cultum referre debemus et in eius opere consumere
25 quae eiusdem sumpsimus largitate. hoc enim est agnoscere
munus dei et diuinis beneficiis bene uti, ut datis suis illum
honores, a quo data ipsa acceperis: quod quidem etiam hu-
manarum rerum exempla edocent. si enim usus rerum ali-
quarum cuipiam homini alterius hominis beneficio ac largitate
tribuatur isque inmemor illius, a quo fructum rerum indeptus
est, auertere ab eo ipso proprietatem praestitae rei atque
alienare conetur, nonne ingratissimus omnium atque infide-
lissimus iudicetur, qui oblitus scilicet hominis benefici ac
liberalissimi spoliare illum iure dominii sui uelit, qui eum
26 ipsum usus possessione ditauerit? et nos itaque usum tantum
earum rerum accepimus, quas tenemus; commodatis enim a
deo facultatibus utimur et quasi precarii possessores sumus.
denique egredientes e mundo isto, uelimus nolimus, hic cuncta
relinquimus. cur ergo cum possessores usufructuarii simus,
quod nobiscum auferre non possumus auertere a proprietate
domini atque alienare temptamus? cur non bona fide datis a
deo resculis utimur? tenuimus quoad licuit, tenuimus quoad
27 permisit ille qui praestitit. quid rectius quid honestius, quam
ut ubi res ab eo discedit, qui usum habuit, reuertatur ad
eum possessio, qui utendam concessit? denique etiam ipsae
hoc dei uoces per linguas litterarum sacrarum iubent dicentes

3 'sapientiae *ironice dictum esse iam Pithoeus monuit' Halmius* (insipientiae *praeter p etiam Paris. 2173*) 6 dona (*sic*) accipimus *B* 8 enim est *AB* est enim *Halmius nil adnotans in apparatu critico* 9 beneficiis *ex* beneficis *corr. m. 2 A* 20 praecaru *lit.* u *ex parte eras. A* 21 hi*c*cuncta *A* hinc cuncta *sed punct.* n *B* 22 *post* possessores *s. l. m. 2* tantum *add. A* (*quod recepit Balusius*) usufructuari, (*sic*) *s.* i *scr.* o *A* 25 resculis *priores punct. B* 28 utendam *cum p, ut uid., Halmius*: utenda *AB*

ad unum quemque nostrum: honora dominum de tua substantia. et alibi redde, inquit, debitum tuum. quam pius et indulgens dominus deus noster, inuitans nos ad erogandam terrenae substantiae facultatem! honora, inquit, dominum de tua substantia. cum totum suum sit quod ab eo accepimus, nostrum esse dicit ut demus, ideo scilicet nostram appellans proprietatem possessionis, ut maior sit merces operantis, quia plus fructuum necesse est largitor habeat, ubi de suo uidetur esse largitio.

VI. Sed tamen ne hoc ipso humana mens insolesceret, 28 quod substantiam hanc dominus nostram esse dixisset, adiecit: redde debitum tuum: hoc est, ut quem deuotio non inliceret ad largiendum necessitas cogeret ad exsoluendum, et quem ad opus sanctum fides sua ipsa non traheret saltim necessitas coartaret. prius ait: honora dominum de tua substantia, deinde redde, inquit, debitum tuum. hoc est dicere: si deuotus es, da quasi tuum, si indeuotus, redde quasi non tuum. bene itaque posuit et dandi uoluntatem et soluendi necessitatem. hoc est utique dicere omni homini: ad 29 opus sanctum et hortatione inuitaris et exactione constringeris: da, si uis, redde, si non uis. apostolus quoque id ipsum monens diuitibus praecipit, ne superbe sapiant neque sperent in incerto diuitiarum sed in deo uiuo: qui praestat nobis, inquit, omnia ad fruendum in uoluntate operum bonorum. uno dicto utrumque docuit, hoc est et qui daret diuitias et cur daret. dicens enim sperandum a deo, qui 30 praestet omnia, ostendit a deo diuites fieri, addens autem 'in uoluntate operum bonorum' docet id ipsum, quod dixit a deo tribui, propter bona tantum opera praestari: praestat

1 Prou. 3, 9   2 Eccles. 4, 8   23 I Tim. 6, 17

2 inquid *AB*   3 pius *AB*: pius est *Halmius nil adnotans*   4 inquid *AB*   5 dominum] dm̄ *B* (*idem paulo ante* dnm̄)   7 merces *ex* mercis *corr. m. 2 AB*   12 inliceret *s.* n *scr.* l *m. 2 AB*   14 fides *ex* fidis *corr. m. 2 A*   ipsa *in B punct.*   15 *post* prius *s. l. add.* ergo *m. 2 A* (*et sic ed. Baluzius*)   16 inquid *B*   17 da] redde *ex* de *corr. m. 2 B*   24 inquid nobis *B*   27 praestat *B*

enim, inquit, omnia in uoluntate operum bonorum: hoc est, ad hoc facit homines substantia esse locupletes, ut bona operatione sint diuites, id est ut commutent diuitias, quas acceperunt, et facultates ipsas in bonis operibus conlocantes dei opes, quas habent in hoc saeculo temporarias, bene utendo faciant sempiternas, ac sic agnoscentes munera dei duplici bono gaudeant, cum qui sunt diuites in hoc saeculo esse quoque diuites mereantur in caelo.

31 VII. Sic ergo hauendae sunt diuitiae sic petendae, sic tenendae sic propagandae: alioquin inaestimabile malum est bonis a deo datis non bene uti; auaro enim, inquit scriptura sacra, nihil est scelestius, et pessimum ac feralissimum morbi genus diuitiae conseruatae in malum domini sui. uerum est. quid enim peius aut quid miserius, quam si quis praesentia bona in mala futura conuertat, et quae ad hoc a deo data sunt, ut pararetur ex eis uitae beatitudo perpetua, per
32 haec ipsa quaeratur mors ac damnatio sempiterna? in quo et illud considerandum quod, si seruatae diuitiae ad malum hominis conseruantur, quanto utique ad maius malum coaceruantur. quotus enim quisque nunc diuitum tantae est continentiae, qui opes custodire contentus adcumulare iam nolit? o miseria temporis et ecclesiasticae plebis, ad quid redacta est! ubi cum scriptum sit, quod seruare opes genus sit magni
33 criminis, non augere iam genus putatur esse uirtutis. ergo, ut supra diximus, quo modo se quidam reos omnino non putant, si nec in morte sibimet per dispensationem substantiae consuluerint, cum etiam ex hoc rei sint, quod usque ad mortem cuncta seruauerint? aut quo modo rei non erunt, qui facultates suas ad quoscumque homines infidelissima uanitate

11 Eccles. 10, 9

4 conlocantes] conculcantes *operarum errore apud Halmium* 9 hauendae *cum J. Meyero Halmius:* habendae *AB* 13 *post* morbi *s. l. add.* genus *m. 2 A*; *ex p recepit et Halmius; sed fortasse nil excidit et Salu. scripsit* in orbi *uel* orbe; pessimum *enim uoci statim respondet* quid enim peius *cf. VI 72*: in alio orbe remota *et Ind. III s. n. orbis* 17 dampnatio *B* 22 eclesiaticae *A* 24 non *delendum censebat Rittershusius* 27 quo usque *B* 28 seruauerunt *B*

transmiserint, cum etiam illi rei futuri sint, qui non se ipsos in uita ista aliqua ob honorem dei rerum suarum parte priuauerint? ostendente id ipsum etiam per apostolum domino nostro atque dicente: age nunc, diuites, plorate in miseriis, quae aduenient uobis: diuitiae uestrae putrefactae sunt et uestimenta uestra a tineis comesta sunt, aurum et argentum uestrum aeruginauit, et aerugo eorum in testimonium uobis erit et manducabit carnes uestras sicut ignis. thesaurizatis in nouissimis diebus. praeter illam, quae 34 in mysterio latens maior est multo ac terribilior diuinorum uerborum seueritatem, sufficere ad metum ac tremorem omnibus puto illa, quae prompta sunt; ad diuites enim peculiariter loquitur. plangere eos praecipit mala futura nuntiat ignem perpetuum comminatur. et hoc, quo minae ipsae magis timendae sint, non propter homicidia non propter fornicationes, non ob sacrilegas inpietates aut alia postremo uitia letali gladio animas et perenni occisione iugulantia, sed propter solas tantummodo opes propter insanam cupiditatem propter auri atque argenti famem, ut ostenderet scilicet sufficere haec homini ad aeternam damnationem, etiamsi reatus alii non fuissent. quid dici simplicius quid euidentius potest? non 35 dicit diuiti: torquendus es, quia homicida es, torquendus es, quia fornicator, sed torquendus tantummodo, quia diues, hoc est quia diuitiis male uteris, quia datas tibi ad opus sanctum diuitias non intellegis. non enim ipsae diuitiae per se noxiae, sed mentes male utentium criminosae, nec ipsae opes homini poenae causa sunt, sed de opibus sibi poenas diuites faciunt, quia dum uti diuitiis bene nolunt, ipsas sibi diuitias in tormenta conuertunt. thesaurizatis, inquit, in nouissimis diebus. bene, cum dixisset thesaurizatis, addidit in 36

4 Iac. 5, 1

3 ostende *B* apostolum *AB*: apostolum suum *Halmius, qui in adn. crit. nihil adnotat* 4 age *s. scr.* ite *m. 2 A* age *B* agite *cum p et Vulgata Halmius* 8 eruginauit *et* erugo *AB* 13 prumta *A* prumpta *B*; *cf. Roensch Itala u. Vulgata p. 460* 26 noxie *A* 27 mentis *punct.* s *lit. B*

nouissimis diebus, hoc est, ut maior thesaurizantium
reatus esset, cum thesaurorum inuidiam etiam saeculi extrema
cumularent. thesaurizatis, inquit, in nouissimis die-
bus. per thesauros cupiditas per nouissimos dies infidelitas
accusatur. ac per hoc duplex et cupiditatis noxa est et in-
fidelitatis, quia thesauros, quos iuxta id quod deus dicit 'non
concupisces' crimen utique fuit et alio tempore concupiscere,
maius absque dubio per infidelitatem ipsam crimen est etiam
in mundi fine cumulare.
37 VIII. Durum fortasse aliquis sermonem meum hactenus
iudicauit. et uere durus est, si aliquid non ex testimoniorum
sacrorum auctoritate commonuit: durus existimetur, si aliquid
tale habuit, quale hic apostolus praedicauit: ut non addamus
illud domini nostri dictum, quo omnes penitus indignos se
esse dixit, qui non renuntiassent omnibus quae possederint.
38 quae cum ita sint, nonne, quaeso, indulgentissimum ac mol-
lissimum existimari conuenit quod locuti sumus, scilicet qui
hominibus, quibus perfectam incolumitatem tribuere non pos-
sumus, opem saltim desperatae salutis inquirimus, et quorum
uitam sanare non possumus, mortem leuare temptamus? quid
est enim perfecta sanitas? quid nisi in uita hac bene agere?
quid postrema curatio? quid nisi uel in extremis bonum uiati-
cum conparare? quid est perfecta sanitas? quid nisi rebus a
deo traditis bene uti? quod ultimum remedium? quod nisi
39 saltim postea facere quod paeniteas te non ante fecisse? dura
aliquis putat esse quae dico: dura, plane dura existimentur,
nisi talia sunt, ut in comparatione apostolicae seueritatis
mollia ac remissa uideantur. apostolus enim ad planctum
diuites uocat, nos ad remedium: apostolus diuitias ignem

6 Exod. 20 Rom. 7

5 nox est *B* 6 deus] dn̄s (*sic, non solum 'teste Baluzio' ut apud Halmium*) *B* 7 concupisces *ex* concupiscis *corr. m. 2 AB* 12 commonīt *punct.* nit *et s. scr. m. 2* nuerit *A* 13 apostolus hic *sed additis m. 1 signis transpositionis A* 15 possiderint *B* 16 quae] qui *B* 18 incolomitatem *B* 19 desperatae *ex* disperatae *corr. m. 2 AB* 24 quid nisi *B* 25 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A*

nominat, nos facere ex diuitiis aquas cupimus ignem extinguentes secundum illud: sicut aqua extinguit ignem, sic
eleemosyna peccatum. apostolus in diuitiis male conser- 40
uatis damnationem esse testatur, ego ex his, quae dicit ille mortem aeternam omnibus facere, uitam opto perpetuam conparare: non quidem quod ulli uitiis carnalibus inplicato sufficere ad uitam aeternam putem, si, cum usque ad mortem in flagitiis consenuerit, in obitu bene cuncta dispenset, nisi antea et peccatis renuntiauerit et sordidam illam criminum tunicam lutulentamque proiecerit et nouam conuersionis ac sanctimoniae
uestem de manu apostoli praedicantis acceperit. alioqui pec- 41
care non desinit, quem in extremis situm recedere a criminibus sola tantum facit inpossibilitas non uoluntas. qui enim a malis actibus tantum morte discedit non relinquit scelera, sed relinquitur a sceleribus, ac per hoc necessitate exclusus a uitiis et tum, puto, peccat, quando cessauerint, quia, quantum ad animum, necdum desiit qui adhuc uelit peccare, si possit. non bonis itaque spebus innititur qui ad hoc tantum peccat in uita, ut peccatorum molem redimat in morte, et ideo se euasurum putat, non quia bonus sed quia diues sit.
quasi uero deus non uitam quaerat hominum sed pecuniam, 42
atque a cunctis malorum redimendorum spe male agentibus accipere solos pro criminibus nummos uelit et corruptorum
iudicum more argentum exigat, ut peccata uendat. non ita 43
est. prodesse enim largitionem plurimum certum est, sed non illis, qui ultima futurae largitionis spe male uiuunt, qui fiducia redimendae immunitatis scelera committunt, sed illis, qui decepti aut lubrico aetatis aut nubilo erroris aut uitio

2 Eccles. 3, 33

3 elymosina *A* elimosina *B* '*uidetur Saluianus itacismum secutus* eleimosyna *scripsisse*' *Halmius* 5 conparare *om.* *B* 10 lutulentum quę *m. 1 B* conuersationis *B* 11 alioquin *ex* -qui *corr. m. 2 B* 12 quem *s. scr. m. 2* hunc *A* 16 tum *p*: dum *s. scr. m. 2* tunc (tūc *B*) *AB* cessauerit *B* 17 negdum *s. scr.* c *m. 2 A* 21 querit *B* 23 solos *s.* o *poster. s. scr. sed ex parte eras.* u *A* solus *B* corruptorum qui iud. *B* 27 inmunitatis *B*

ignorantiae aut postremo lapsu fragilitatis humanae resipiscere
tandem quasi post mortem grauissimae infirmitatis aut quasi
post luctum turbatae mentis incipiunt, et sicut ad sensum
suum insani homines post furorem, sic isti redeunt post er-
rorem, in uno tantummodo a se dispares, quod illi gaudent,
postquam euaserint aegritudinem, isti plangunt, postquam
44 acceperint sanitatem. nec inmerito. illi enim tanto plus
gratulantur, quanto plus incolumitatis indeptos esse se senti-
unt, isti tanto plus confunduntur, quanto euidentius morbum
sui erroris agnoscunt. quo fiat necesse est ut illi exultent et
isti lugeant, quia illi quod aegrotarunt inputant ualitudini,
isti quod errauerunt sibi, ac sic illi laeti sunt de remedio et
isti anxii de reatu.
45 VIIII. Vnde admoneo cum omnes tum praecipue eos, quos
grauium delictorum terror exagitat et in quibus infelicior
conscientia peccatorum poenalium recordatione suspirat, pri-
mum ut, licet lapsi sint, non commorentur in lapsu nec in
uolutabris suis sordentium suum more uersentur, qui cum
aestuantes aluos caeno inmerserint, nequaquam sordidis uolup-
tatibus satisfaciunt, nisi tota penitus luto membra conuoluant.
non ergo horum naturalem sequantur inluuiem nec male blan-
dis lapsibus adquiescant, aut in barathro libidinum commo-
rantes in ipsis se sepeliant ruinis suis, sed ilico, ubi conci-
dere, consurgant et eleuationem protinus meditentur in lapsu,
ac, si fieri ullo modo pernicitate paenitudinis potest, tam uelox
sit remedium resurgentis, ut uix possit uestigium apparere
46 conlapsi. ergo in huiusmodi causis hoc primum medellae opus

1 lapsu *punct.* p *et s. scr. m. 2* b *A* 7 enim illi *B* 8 incolomitatis *B* 9 confundantur *B* 11 ualetudini *ex* ualit. *corr. m. 2 A* 12 de *s. l. add. m. 2 B* 14 tum] dum *s. scr. m. 2* t *B* 15 inflicior *A* (*'ut saepe in uoc.* felix *et eius deriuatis' Halmius*) 18 suum *p*: *om. AB* (*'fort.* in uolutabris suum sordentium more*' Halmius; cfr. quae disputauimus Sitz.-Ber. p. 35*) 21 naturarum *B* 22 baratro *AB* 23 illico *B* concidere *ex* conced. *corr. m. 2 AB* 25 penitudinis *AB* tam] tamen *B* 27 cum lapsu *A* collapsi *ex* cum lapsi *corr. m. 2 B* medellę *alt.* l *eras. A* medelae *corr. ex* medellae *B*

est, ut morbos suos languentes horreant, curare plagas festi-
nent saucii et ilico e corporibus sagittas rapiant uulnerati.
optime enim malagma uel fibula calidis adhuc uulneribus
inponitur, et citius sibi plagarum caro sociatur, quae non diu
hiare permittitur. ulcus quippe in corpore, si conputruerit,
dilatatur, et si plagas cancroma sequitur, cancrum necesse
est consequatur occasus. fugienda itaque primum haec pecca- 47
toribus mala sunt nec dandus diabolo locus, ut qui stantes
inpulit in ruinam lapsos praecipitet in mortem. quodsi aut
tanta uis morbi aut tanta aegrotorum fuerit incuria, ut uali-
tudinis labem usque ad dies ultimos trahat, quid dicam nescio
quid promittam penitus ignoro. reuocare ab inquisitione ultimi
remedii periclitantes durum et impium, spondere autem ali-
quid in tam sera curatione temerarium. sed melius tamen 48
est absque dubio quamuis diuturna paralysi aridas manus
aliquo tamen nisu ad caelum erigi quam letali penitus despe-
ratione dissolui: melius est nihil inexpertum relinquere quam
morientem nulla curare, maxime quia nescio an in extremis
aliquid temptare medicina sit, certe nihil temptare perditio.
et unum scio, quod quicumque in hanc miseriam longi languo-
ris extrema perduxerit ineffabile dictu est quantum lamen-
tationis erroribus suis debeat, qui numquam errata cognouit.

X. Et quid inter haec fiet? quando lugebit qui dies lugendi 49
perdidit? quando satisfaciet qui tempus satisfactionis amisit?
ad ieiunia uidelicet longa confugiet. est quidem hoc aliquid,
si eleemosynis misceatur, secundum illud: b o n u m e s t i e i u-
n i u m c u m e l e e m o s y n a. sed quomodo ei exomologesis
diuturna opitulabitur in extremis sito? sed cilicio carnes con-
teret ac fauilla et cinere sordidabit, ut mollitiem uidelicet

26 Tob. 12, 8

2 illico *B* 6 dilatur *B* 7 est cum sequatur *B* 8 diabulo *A* 10 ualetudinis *ex* ualit. *corr. m. 2 A* 11 usqui *B* 12 poenitus *B* 15 paralisi *B* 16 tandem *pro* tamen *ed. Baluzius* disperatione *AB* 22 qui] quia *p fort. recte* 24 satisfactionibus *B* 26 elemosynis *A* elymosinis *B* 27 elemosyna *A* elymosina *B* exomologessis *B*

praeteritae uoluptatis praesentium asperitatum dura conpensent
et reatum longarum deliciarum officio patrocinantis soluat
iniuriae. sed quando haec tam grandia faciet, uicino iam
50 exitu etiam a mediocrium actione disclusus? crucibus denique
diuersarum aerumnarum reum in suo corpore hominem iudex
fidei seueritas subiugabit, ut indulgentiam scilicet absolutionis
aeternae praesentis poenae ambitione mereatur. sed fatiscente
iam corpore ubi exercebit districtionis officium censor animus?
uti enim seueritatis arbitrio iudex non potest, quando reus
51 iam non sustinet iudicari. unum ergo est, quod amissis omnibus adiumentis atque subsidiis nutanti ac destituto opitulari
queat, ut confugiat scilicet ad illud beatissimi Danielis sacrum
ac salubre consilium: qui Babylonio regi mederi uolens ulceribus de offensione contractis malagma de miseratione conposuit dicens: propter quod, rex, consilium meum
placeat tibi, et peccata tua in misericordiis redime
et iniustitias tuas in miserationes pauperum: fortasse erit patiens dominus delictis tuis. ita ergo
52 et iste faciat, ut ille dixit. utatur medicamento alii oblato
ad sua uulnera, uereatur contumaciae inoboedientis exemplum,
cogitet quid ipse sit passurus in morte, cum uideat quid rex
Assyrius pertulerit in uita. euidens est de superbia ac
rebellione documentum. consideret an ipse, si non audierit,
mortuus euasurus sit, cum uideat quod rex ille, qui non
audiuit, se ipsum uiuus amisit. offerat ergo uel moriens ad
liberandam de perennibus poenis animam suam, quia aliud
iam non potest, saltim substantiam suam, sed offerat tamen
cum conpunctione cum lacrimis, offerat cum dolore cum luctu.
53 aliter quippe oblata non prosunt, quia non pretio sed affectu

15 Dan. 4, 24

2 diliciarum *AB* 3 incuriae *ed. Baluzius* 5 index fidei *Rittershusius* 7 mereantur *B* 8 districtionis *AB*: destrictionis *Halmius*; *at cf. de gub. VI 3 adnot. crit.* 11 distituto *AB* 20 inobydientis *A* inobędientis *B* 22 asyrius *B* 23 docimentum *B et punct.* i *et s. scr. m. 2* u *A* 27 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* 29 praetio *A*

placent. nec enim animus dantis datis sed animo commendantur data, nec pecunia fidem insinuat sed pecuniam fides. ac per hoc qui prodesse sibi uult quae deo offert hoc modo offerat. neque enim homo deo praestat beneficium in his quae dederit, sed deus in his homini quae acceperit, quia etiam quod homo habet dei ac domini sui munus est. ac per hoc in his, quae offeruntur ab homine, homo non suum reddit, dominus suum recipit. itaque cum offert deo quispiam facul- 54
tates suas, non offerat quasi praesumptione donantis sed quasi humilitate soluentis, nec absoluere se peccata sua credat sed adleuare, nec offerat cum redemptionis fiducia sed cum supplicationis officio, nec quasi totum debitum reddens sed quasi uel paruum de magno reddere cupiens, quia etiamsi tradat quod habet pro modo rerum, non reddit quod debet pro magnitudine peccatorum. et ideo, licet offerat, oret deum, ut sua placeat oblatio, plangens id ipsum quod tarde offert, plangens ac paenitens quod non prius: sic erit, ut iuxta prophetam propitietur forsitan deus delictis tuis.

XI. Sed dicit aliquis: totum ergo deo oblaturus est quod 55
habet? non offerat totum quod habet, si non putat se debere totum quod habet. non quaero cuius sit quod offertur, a quo sit acceptum ante quod redditur: hoc dico solum, non offerat totum pro debito, si debere se totum non putat pro reatu. totum ergo, inquit quamuis peccator aliquis, oblaturus est? immo nihil, si non cum fide, immo nihil, si non cum ambitu, immo nihil, si non cum prece, immo nihil, si non hoc animo, ut hoc ipsum inter praecipua beneficia dei reputet, quod

1 aenim *A* 2 fides *ex* fidis *corr. m. 2 AB* 11 plicationis *B* placationis (*cum b*) *ed. Baluzius* 16 id ipsum — offert plangens *om. AB*(*b*); *quod fugisse uidetur Halmium qui nihil in adn. crit. adnotarit* 17 penitens *B* sicque (*iterum cum b*) *ed. Baluzius* erit *s. scr. m. 2* ge *ut sit* egerit *A* 18 tuis *s. scr. m. 2* eius *A* (*cf. infra §. 62*): suis *B fort. recte uel scrib.* eius; *cfr. adn. crit. ad II 51* 20 si non putat — habet *om. B* 21 nec quero *B* offertur uel a quo (*iterum cum b*) *ed. Baluzius* 22 reddit *ex* redditur *corr. rasura A* 24 inquit quamuis aliquis peccator (*iterum cum b*) *ed. Baluzius* 26 praece *A* 27 precipua *A*

animum offerendi dedit, et plus sibi in his quae deo relinquit praestari aestimet, quam in illis quae prius habuit: quia hoc, quod habetur ab homine, temporarium est, quod autem deo
56 relinquitur, sempiternum. totum, inquit aliquis, oblaturus est? at ego dico esse hoc totum parum. quid enim? iam scit aliquis an peccatorum mensuram oblata conpensent? iam scit aliquis an tantum sit in officio placationis, quantum est in offensione discriminis? si nouit quisquam hominum peccatorum quanti redimere delicta possit, utatur scientia ad redemptionem. si uero nescit, cur non tantum offerat quantum potest? ut, si conpensare peccata non ualet pretii magnitudine, saltim mentis deuotione conpenset. perfectum enim conscientiae fructum exhibet qui intra conscientiam nil relinquit.
57 dura nonnulli haec absque dubio et inmensurata causantur, maxime quia propheta is, de quo diximus, Babylonium regem hoc tantum admonuisse uideatur, ut multa donaret, non ut uniuersa distraheret. non profero interim testimonia euangelii nec confugio ad uocem loquentis dei: non dico aliud uetere aliud noua lege praeceptum. unde etiam apostolus e c c e, inquit, u e t e r a t r a n s i e r u n t, f a c t a s u n t o m n i a n o u a, o m n i a a u t e m e x d e o: quibus utique docet, non uetera secundum litteram sed noua secundum deum esse facienda.
58 hoc solo interim contentus sum, quod propheta dixit. sermo enim ei cum rege erat et quidem cum rege non unius urbis, sed, ut tunc uidebatur, totius orbis, qui utique non poterat populos quos regebat per testamentum egenis tradere et natio-

19 II Cor. 5, 17

1 relinquid *m. 1 B* 2 praestari*. estimet *sed ita ut* a *lit. in ras. non omnino euanuerit A* praestaria ęstimet *B* 4 inquid *ut paulo ante B* 5 at *ex* ad *corr. m. 2 AB* 9 quanti *Halmius conferri iubens §. 59*: ipse sciat quanti debuerit redimere quae fecit: quantum *A* quanto *ex* quantum *corr. m. 2 B* quanta *Rittershusius*; *fort. scrib.* in quantum 10 sic (*punct.* c) compensare *B* 11 praetii *A* 12 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* 17 aeuangelii *punct. priore* a *A* 18 aliut — aliut *A* 19 inquid *B* 21 autem *om. A et s. l. add. m. 2* enI (*non* autem *ut ex adn. Halmii collegeris*) 25 & tunc *punct.* & *et s. scr. m. 2* ut *A*

nes barbaras indigentibus quasi nummos dare aut in pau-
perum stipes diffusa longe ac late regna conuertere. et ideo
propheta 'peccata' inquit 'tua in misericordiis redime',
hoc est: aurum da indigentibus, quia non potes regnum dare:
facultatem distribue, quia potestatem non uales prorogare: ac
per hoc uidetur iussisse, ut totum daret, quem hoc solum
non iussit distribuere, quod non poterat erogare.

XII. Exaggeramus forte rem uerbis et nimis alte attollimus: 59
uideamus ergo id ipsum quale sit. peccata, inquit, tua in
misericordiis redime. quid est aliqua redimere? opinor,
pretium rerum quae redimuntur dare. non quaero quae illius
regis peccata fuerint: ipse sciat quanti debuerit redimere quae
fecit. te adloquor, cuius causa est, te appello, cuius discri-
men agitur. hoc facito, quod propheta dixit: peccata tua
in misericordiis redime. noli tantum deo relinquere
quantum habes, si pro peccatis tuis necessarium non putas
quantum habes. aestima diligentissime culpas quas admisisti, 60
aestima peccatorum diuersitates: uide quid pro mendaciis
debeas quid pro maledictis atque periuriis, quid pro negle-
gentiis cogitationum quid pro inpuritate sermonum, quid pro
omni denique malae uoluntatis affectu. adde postremo etiam,
si aliqua de his intra conscientiam tuam sunt, de quibus
apostolus dicit, adulteria fornicationes, inpudicitiae ebrietates,
inmunditia deo exosa auaritia idolatriae famula, et post haec
aliqua forte crimina etiam de humani sanguinis effusione
contracta. cumque omnium supputaueris numerum, expende 61
pretia singulorum. et post haec non quaero, ut pro peccatis
tuis totum deo tradas quod habes: hoc solum redde quod
debes. addo autem post ista omnia, quod cum tractaueris
delicta tua atque taxaueris, tanto plus pro malis tuis debebis,

23 Gal. 5

5 distribuae *B et punct.* a *A* prerogare *ex* prorogare *corr. m 2 A* 8 exaggerămus *B* et *om. B* nimis alte *A* (*quod Halmium fugit*): alte nimis *B* 11 praetium *A item §. 61* praetia 13 apello *B* 17 aestima — admisisti *m. 2 in marg. B* 18 quid *ex* quod *corr. m. 2 A* 21 male *A* 24 inmundicitia *B* 27 praetia *A* 30 debis *B et corr. m. 2* debebis *A*

quanto peccata tua uilius aestimaris, quoniam qui se, inquit apostolus, existimat esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit. ut non dicam tibi, quod regi illi uicturo adhuc et forte iuueni ut festinaret tamen peccata sua redimere praeceptum est: tu autem tanto plus pro te debes, quod haec
62 uel moriens facis uel iam iamque moriturus. grandis enim munificentia ac deuotio futura est, quae possit id conpensare, quod haec tum demum domino tuo reddis, quando habere ipse iam non potes, praesertim cum addatur ad ista omnia, quod propheta ipse, qui regem illum ad redemptionem criminum uocat, per haec ipsa, quae dicit debere fieri, non tam ei ueniae securitatem quam uiam inquirendae salutis ostendit. dicens enim 'peccata tua in misericordiis redime, et forsitan propitiabitur deus delictis tuis', hoc ipsum, quod dicit forsitan, spem indicat, non fiduciam
63 pollicetur. ex quo intellegi potest quam difficile iam in supremis positi peccatores qualibet munificentia ad perfectam indulgentiam peruenire possint, quando propheta ipse, qui suadet propitiationem dei inquirendam, promittere tamen non ausus est promerendam. dat consilium de actu et tamen dubitat de effectu: hortatorem se agendi non inpetrandi auctorem facit. quare ita? quia omnes scilicet peccatores debent pro se uel in supremis cuncta temptare, etsi non possunt ulla praesumere. si enim regi propheta ille per solam bonorum operum largitatem absolutam indulgentiam non promittit, intellegere peccator non acta errorum paenitentia potest, quanta ei et quam larga in supremis munificentia opus est, qui uult obtinere a domino per seram deuotionem quod non potest usurpare per legem.

1 Gal. 6, 3 13 ? cf. p. 240, 51 et 241, 18

1 pecca·tua *s. scr.* ta *m. 1 A* quomodo? quoniam *ed. Baluzius* 2 aliquid *ex* aliquit *corr. m. 2 A* 5 debes *ex* debis *corr. m. 2 A* 13 enim *rasura mut. in* ei *A* 14 forsitam *AB* 15 forsitam *B et rasura corr. in* forsitan *A* 24 illa *s.* a *scr.* e *m. 2 A* illa *B* 26 penitentia *A* 29 *post* legem *add.* finit liber primus. INCIPIT SECUNDUS *AB*

LIBER II.

I. Diximus de remediis peccatorum, immo potius de spebus 1
remediorum atque solaciis, scilicet hoc primum inquirendae salutis esse suffragium, ut peccatorem paeniteat erroris, tum ut iuxta sermonem sacrum statim peccata sua misericordiis redimat, postremo, si id non fecerit, ne quid saltim moriens inexpertum relinquat, ut uel ultima sibi rerum suarum oblatione succurrat. sed respondeatur fortasse illud: si peccatores homines hac redimendorum criminum necessitate teneantur, sanctos absque dubio, qui sint expertes criminum, non teneri, ac per hoc non habere eos causam substantiae largiendae, qui non habeant quod redimere eos necesse sit largitate. audio:
sed id quale sit iam uidebimus. interim, etiamsi praeterita 2
mala non sint, quae sanctum hominem oporteat rebus cunctis redimere, sunt tamen perennia bona, quae magno debeat conparare. sed de hoc plenius postea. nunc autem hoc dico libere et constanter adfirmo, neminem esse omnino sanctorum, qui non in multis sit deo debitor, ac per hoc eum quaecum-
que domino suo dederit non tam donare quam soluere. ac 3
primum, ut de beneficiis generalibus dicam, id est, quod quisquis uel sanctorum es ille uel diuitum, primum beniuolentia ac dono dei et natus et altus et educatus es, quod rebus ad uitam necessariis communitus, quod etiam non necessariis locupletatus, quod plus ad usum tibi dominus tuus tribuit quam modus usuum postulauit, quod extendit denique

4 peccatorum *B* peniteat *A* 6 saltem *ex* -tim *corr. m. 2 A* ut uel *Hartelius*: uel *AB Halmius* 14 sanctum *ex* secundum *corr. m. 2 B* 21 uel diuitum] uel tibi uideris *'J. Meyerus coni. §. 6 init. recte ut uidetur' Halmius* 22 alitus *ex* altus *corr. m. 2 B* edocatus *AB*

super spes tuas munera sua et, quod est maximum ac rarissi-
4 mum, dona illius etiam tua uota uicerunt. addo autem post ista omnia, quod idem dominus, qui te primum munere suo genuit, postea etiam passione saluauit, quod propter te, o homo, terram ac lutum, immo exiguam terrae ac luti partem, rerum uniuersarum dominus terras adiit, ex carne pariter et in carne processit, humiliatus usque ad humani exordii pudorem et pannorum inluuiem et praesepii uilitatem, tolerans indignas se uitae istius passiones edendi bibendi, somni uigiliarum aegras uicissitudines et caducae istius conuersationis contumeliosas necessitates, ipsam denique hominum circa se conuersantium faetidam commorationem, populos peccatorum sordentium luto oblitos, semper malae conscientiae admissis reos, turpium ex se actuum nidorem exalantes et ideo caelestium praeceptorum incapaces nec sustinentes sacri fulgoris iubar, quia caligantes peccatis oculos splendor diuini luminis
5 obruebat. nec solum hoc, sed post haec omnia adde proteruas superbientis populi contradictiones adde conuicia adde maledicta, inpiam insectationem testimonium falsum, iudicium cruentum inrisiones populi, sputa uerbera, acerbissimas quidem poenas sed indignitates poenis acerbiores, coronam spineam aceti poculum cibum fellis, damnatum ab hominibus dominum uniuersorum pendentem in patibulo humani generis salutem deum terrenae condicionis lege morientem.
6 II. Quae cum ita sint, quicumque ille aut sanctus es aut sanctum te esse credis, dic mihi, quaeso, numquid solui haec sola possunt, etiam si nulla alia debeantur? quicquidlibet enim homo pro deo perferat, solui omnino non potest quod deus pro homine perpessus est, quia etiamsi passio ipsa non

1 et *s. l. add. m. 2 A, om. B; fort. Salu. scripsit:* quodq. 5 terra *A* *post* terram *s. l. m. rec. add.* suscepit *B* 8 praesepii *alt.* i *ex parte eras. A* praesepi *ex* praesepis *corr. m. 2 B; cf. Roensch Itala u. Vulgata p. 260* tollerans *B et eras. alt.* l *A* 9 seuitiae *B* 13 admissis *Rittershusius:* admissu *AB Halmius* adnisu *suspicatur Hartelius; cf. Ind. III s. u.* admissum 18 connitia *B* 21 acerbiores *ex* acerbioris *corr. m. 2 B* 23 salutem hum. gen. *ed. Baluzius* 24 terraenę *eras.* a *A* conditionis *B* condicionis *ex* conditionis *corr. rasura A*

differat genere poenarum, multum tamen distet necesse est
diuersitate patientium. sed forsitan dicis generale in his quae
diximus omnium hominum esse debitum et in hoc uniuersorum
hominum genus indiscrete obnoxium. uerum est. sed numquid 7
aliquis ideo minus debet, si et alius idem debeat? aut si
centum hominum cautiones de centenis sestertiis scriptae sint,
num idcirco adleuatur unius debitum, si omnes sint eiusdem
numeri debitores? unus quisque enim, inquit apostolus,
suum onus portabit et unus quisque pro se rationem
reddet. nequaquam ergo unius pondus pondere adleuatur
alterius nec absoluitur reus societate multorum. neque ideo
minus est cuilibet taetra damnatio, si multos uideatur con-
plices poenae habere damnatus. ita hoc, quod supra dixi, licet 8
generale sit debitum, et speciale tamen esse non dubium est;
licet sit commune omnium, est tamen peculiariter singulorum;
ita ad omnes aequaliter peruenit, quod tamen de summa uni-
cuique nil recedit. Christus enim sicut pro omnibus passus
est sic pro singulis et cunctis se inpendit pariter et singulis
et totum se dedit uniuersis et totum singulis; ac per hoc
quidquid passione sua saluator praestitit, sicut totum ei debent
uniuersi sic totum singuli, nisi quod prope hoc plus singuli
quam uniuersi, quod tantum acceperunt singuli quantum uni-
uersi. ubi enim hoc unus accipit quod uniuersi, etsi par est
mensura, maior inuidia est. quo fit ut, licet ipsum accipiat,
plus debere uideatur, quia magis fit unus obnoxius, qui uidetur
omnibus conparatus. haec ergo hactenus, quia debitores deo
quidam sanctorum esse se non putant, cum debitum aestimare
non possint.

III. Sed dicit fortasse aliquis, non quidem debitores non 9
esse sanctos, sed multo tamen maiora hominum saecularium

8 Gal. 6, 4

2 patientium *p*: patientem *punct. e ult. syll. et s. scr. m. 2* u *A* patientum *B* forsitan *ex* -tam *corr. rasura A* 6 sestetriis *A* 10 alleuatur *corr. rasura A ex* adleuatur, *quod paulo ante intactum relictum est* 12 cui..libet *B* 14 et *om. B* 20 quicquid *B ut fere semper* 24 est inuidia (*cum b*) *ed. Baluzius*

esse debita, quorum sint plura peccata. quod tale est ac si
quispiam dicat: ideo ego sum innocens, quia alius magis no-
cens est, ideo ego iustus, quia alter iniustus, ideo ego adprime
bonus, quia alius singulariter malus. iam primum enim inde-
corum hoc sanctae menti est, ut bona sua crescere malis
arbitretur alienis et meliorem se esse aestimet conparatione
peiorum. infelicissimum enim consolationis genus est de mi-
seriis hominum peccatorum capere solacia, cum apostolus
gaudere nos cum gaudentibus iubeat et deflere cum flentibus
et non quae sua sunt singulos cogitare, sed ea quae aliorum.
10 sed esto istiusmodi conparatio iusta atque honesta uideatur:
numquid etiam fida existimari potest? quis enim de illo tanto
ac tam terribili futuro dei iudicio satis certus est? aut quis
dicere potest: ego minus debeo ille plus debet? quis postremo
de se praesumere aut de alio desperare? omnes enim,
inquit apostolus, stabimus ante tribunal Christi, et
11 unus quisque suum onus portabit. nihil ergo, inquit
aliquis, inter sanctos et peccatores est? multum plane et
paene inmensurabile. sed quia scriptura dicit 'beatus homo,
qui semper est pauidus', et numquam est de salute pro-
pria mens secura sapientis, licet multum inter sanctos et
peccatores sit, quaero tamen ab omnibus religionem professis,
quis sibi iuxta suam conscientiam satis sanctus sit, quis de
illa futuri examinis tremenda seueritate non trepidus, quis de
12 perpetua incolumitate securus? quod si utique non est, sicuti
neque esse debet, dicat mihi, obsecro, quilibet hominum, cur
non totis substantiae suae uiribus id adnititur, ut uel mortis
deuotione redimat quidquid uitae offensione contraxit? quam-

8 Rom. 12 Phil. 2 15 Rom. 14, 10 17 Gal. 6, 4
19 Prou. 28, 14

4 alius *in ras. B et fuisse uidetur* alter (*ut est in b*) 6 esti-
met *B* existimet *Halmius* 7 consulationis *A et m. 1 B*
9 flere *ed. Baluzius* (*cum b*) 15 disperare *AB* 16 inquid *B*
19 poene *B* 25 incolomitate *B* si *om. B* 27 id ad(niti-
tur) *signis transpositionis m. 2 additis B* 28 quicquid *rasura ex*
quidquid *A*

quam haec quae loquor scire omnes legentes uolo, non me de omnibus sanctis sed de his tantum loqui, qui licet religionem professi sint, tamen diuitias non relinquunt. de illis enim, 13 qui expediti omnibus sarcinis saluatoris uiam sequuntur et dominum Iesum Christum non sanctitate tantum sed etiam paupertate mercantur, nihil est quod dici possit, nisi illud tantum, quod etiam propheta dixit: mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, deus. hos enim ego omnes non aliter quam imitatores Christi honoro non aliter quam Christi imagines colo non aliter quam Christi membra suspicio, et ad hoc tantum illorum memini, ut eorum memoria dignus fiam.

IIII. Sed iniuriosa forsitan illa, quae supra diximus, religio- 14 sae professioni esse uideantur. quid enim, inquit aliquis, si uidua sit diues et uiduitatem tamen in magna opum copia non relinquens? quid, si uirgo integritatem professa et inpolluti corporis sanctitate deuota? quid, si coniugium sine opere coniugali, negans se ipsum sibi et habens se quasi non habens? quid, si monachus ab incunabulis deo militans? quid, si clericus sacri ministerii seruitutem fideli seruitute consummans? numquid etiam hi aeternae salutis fructu periclitantur, si aut uiuentes opes integras habeant aut morientes indigentibus non relinquant? parua est ad promulgandam de 15 huiuscemodi quaestione sententiam sermo atque auctoritas mea. uideamus ergo, quid de his omnibus sacrorum uoluminum linguae ac praeceptorum caelestium uoces sonent, et tum rectissime secundum datam a deo normam opinionis nostrae regulam dirigemus. ac primum non est, quod confugiendum sibi nunc quisquam putet ad ueterum exemplorum esse solacia, ut dicat aliquos fortasse sanctos aut in lege aut ante legem diuites fuisse. abiit quippe illud tempus, mutata ratio est.

7 Psal. 138, 17

6 mercantur] imitantur *ed. Balusius* 13 forsitam *B* forsitan *ex* forsitā *corr. m. 2 A* 23 parua sunt (*uel* parum est) *coni. Rittershusius* uix par *suspicatur Hartelius* 26 tam *Halmius:* cum *s. scr. m. 2* tc̃ *A* tunc *B* 29 solatia *B*

16 ante legem enim liberum omnibus erat uel habendae uel etiam consectandae facultatis arbitrium, quia scilicet adhuc tunc uirga interdictorum caelestium non castigabatur. ubi enim, inquit apostolus, non est lex, nec praeuaricatio. lex ergo fecit aliquid non licere: nam concupiscentiam, inquit apostolus, nesciebam, nisi lex diceret: non con-
17 cupisces. et ideo opes, quas ante legem deus non reprehenderat, homo libere possidebat. in lege quoque nihilominus prope idem iuris omnibus suppetebat, quia lex hominem, dummodo iuste, habere quod uellet penitus non uetabat. itaque tunc omnes omnino sancti cunctis facultatibus suis iuxta praescriptos legis terminos utebantur, ambulantes, ut legimus, in omnibus mandatis et iustificationibus dei
18 sine querela. sic utique illi ipsi ambulauerunt, de quibus ista memorantur, sicut prophetes Anna in ieiuniis atque orationibus uiuens, sicut Nathanael ille, quem legimus, ueri Israhelitae laude sublimis et ipso domino ac deo teste mirabilis, sicut Tobis, magnanimitate deuotionis praecepta legis excedens, sepulturis hominum mortuorum etiam cum mortis periculo seruiebat et indigentibus usque ad indigentiam suam consulens in tantum largitatis affectum uenerat, ut mercennario suo partem bonorum omnium deputaret, et hoc, quo magis possit mirum esse, iam diues et, quo mirabilius, diues ex paupere, quia maiorem ferme habendi excitant cupiditatem opes post indigentiam.

19 V. Tales ergo tunc sancti erant, secundum legem omnia habentes secundum legem omnia relinquentes. ac sic perfectus fuit omnis qui legi paruit, et tam deuotus qui sub lege tunc minus fecit, quam nunc in euangelio qui plus facit: tunc enim quasi euangelium lex fuit. quo fit, quod qui se

3 Rom. 4, 15 5 Rom. 7, 7 12 Luc. 1, 6

2 facultatis *ex* -tes *corr. m. 2 B* 4 inquid *B* 5 aliquit *A* 10 paenitus *AB* 12 legibus *B*(*b*) 14 quaere.la (*sic*) *A* sic] siē *B* 16 natanahel *B* ueri *ex* uere *corr. m. 2 B* 21 mercenario *B* 26 legem] *in mg. adscr. m. rec.* euangelium *B* 27 sic] si *B* 30 qđ *corr.* ex q̧ *A*

obtemperantem tunc legi praebuit quasi euangelia conpleuit.
non est ergo quod confugiendum sibi nunc quisquam ad legem
putet; uetera enim, ut ait apostolus, transierunt, facta
sunt omnia noua. plus tunc indulgentiae erat et plus 20
licentiae. tunc esus carnium praedicabatur nunc abstinentia:
tunc in omni uita ieiuniorum paucissimi dies nunc quasi unum
ieiunium uita omnis: tunc laesis ultio suppetebat nunc patientia: tunc irascentibus lex ministra erat nunc aduersaria:
tunc accusatori gladium porrigebat nunc caritatem: tunc
etiam carnali inlecebrae lex indulgebat nunc euangelium nec
aspectui: tunc corporeae uoluptates habebant quandam licentiam nunc iubentur etiam oculi custodire censuram: tunc ad
multas uxores recipiendas unius mariti torum lex dilatabat
nunc etiam ad unam excludendam casti affectus deuotione
constringit. superest enim, inquit apostolus, ut et qui 21
habent uxores ita sint ac si non habeant, et qui
flent tamquam non flentes, et qui gaudent tamquam non gaudentes, et qui emunt tamquam non
possidentes, et qui utuntur hoc mundo tamquam
non utantur; praeterit enim figura huius mundi.
uidete quam breuiter missus a deo doctor cuncta moderatus
sit et intra unam perfectionem uniuersa concluserit, non inlicita solum interdicendo sed etiam licita coartando, circumcidens scilicet et usum coniugiorum et infidelitatem fletuum
et intemperantiam gaudiorum et habendi libidinem et emendi
cupiditatem et ipsam denique mundi huius breuem atque
umbratilem uoluptatem. et haec omnia cur? cur utique nisi, 22
ut ipse dixit, quia praeterit figura huius mundi? quam longe

3 II Cor. 5, 17 15 I Cor. 7, 29

1 euangelium *ed. Baluzius* (*cum b*) 4 indulgentiae *ex* indigentiae *corr. m. 2 B* 5 aesus *A* 7 subpetebat *B* 14 ad unam *add. s. l. m. 2 B* 22 intra unam *AB*(*b*): intra quam *cum edd. etiam Halmius nihil in apparatu crit. adnotans* 23 interdicendo *cum Rittershusio Halmius*: intercidendo *AB quod fort. retinere debebam propter sequens* circumcidens *cf. Indicem III s. u.* intercidere 27 cur *alterum erasum sed ita ut adhuc legi possit A, om. B*

ergo sunt a mandato dei, quos cum ipsos iusserit deus uiuentes opibus renuntiare, illi eas cupiunt etiam in cognatis suis mortui possidere: aut quam longe ab ea deuotione sunt, ut exheredent ipsos se propter deum qui exheredare nolunt saltim extraneos propter se? quibus libenter libere dicerem: quae insania est, o miserrimi! ut heredes alios quoscumque faciatis, uos ipsos uestro exheredatis; ut alios relinquatis uel breui diuites, uos ipsos aeterna mendicitate damnatis.

23 VI. Sed quaerit fortasse aliquis, quid sit istud, quod nunc plus exigat deus a Christianis per euangelium quam a Iudaeis ante per legem. certa istius rei ratio est: ideo enim maiora nunc domino nostro soluimus, quia maiora debemus. Iudaei quippe habebant quondam umbram rerum nos ueritatem: Iudaei fuerunt serui nos adoptiui: Iudaei acceperunt iugum nos libertatem, Iudaei maledicta nos gratiam, Iudaei litteram interficientem nos spiritum uiuificantem: Iudaeis seruus magister missus est nobis filius: Iudaei per mare transierunt ad heremum nos per baptisma introimus in regnum: Iudaei manna manducauere nos Christum, Iudaei carnes auium nos dei corpus, Iudaei pruinam caeli nos deum caeli: qui cum, ut apostolus ait, in forma dei esset, humiliauit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis, non contentus scilicet simplicem pro nobis subire mortem, nisi ipsam uoluntariae necis susceptionem summorum suppliciorum
24 perpessione cumulasset. pro hoc ergo solo quid soluere homo poterit, cui se per ultimam poenarum acerbitatem Christus inpendit? aut quid pro se dignum domino repensabit qui ipsum a quo redemptus est deum debet? haec ergo causa est, qua

20 Phil. 2, 8

1 sunt ergo *ed. Baluzius* quos *suspectum habeo; fort. scrib.* qui *deleto seq.* illi 4 se ipsos (*cum b*) *ed. Baluzius* 5 libe*t** (n *et* er eras. *sed ita ut adhuc legi possint*) *A* dicerem *p*: dicere *A* dieeremus *B* 6 alios *s.* o *scr.* i *m. 2 B* (*sic*) 8 aeterna mendacitate] *hoc loco egregie firmatur Hartelii coniectura ad p. 160, 5; cfr. ad p. 174, 12* 10 a *om. A* 15 maledictam *B* 18 babtisma *A* 19 manna* (*eras.* m) *A* 24 nec *punct. et s. scr. m. 2* necis *A*

deuotiores esse nos dominus sibi uelit, quia tam magno deuotionem nostram pretio conparauit. et ideo beatissimus Paulus quis ergo, inquit, nos separabit a caritate Christi? tribulatio an angustia an persecutio an fames an nuditas an periculum an gladius? non apostolus solam pecuniam nec solas deberi a nobis diuitias deo dicit, sed tribulationem angustiam famem gladium passionem effusionem sanguinis animae exalationem mortem denique omni poenarum genere conditam: unde intellegant omnes religiosi non satis se deo reddere, etiamsi uniuersas dederint facultates, quia licet sua cuncta dispensent, ipsos se tamen debent. et ideo, sicut supra dicere coeperamus, si uidua 25
est quaepiam, nequaquam sibi sufficere ad aeternam salutem nomen uiduitatis putet, sed uideat qualem esse in apostolo uiduam deus iubeat dicens: quae uere uidua est, desolata sperat in domino, instat orationibus nocte ac die; nam quae in deliciis agit, uiuens mortua est. uno eodemque praecepto duas apostolus formas uiduitatis expressit, unam uitae alteram mortis: in deliciis mortem posuit. ergo absque dubio diuitem esse non uult quam deliciosam esse non patitur, quia omnis fructus diuitiarum in usu est positus deliciarum; alioqui remoto usu deliciarum causae opum non relinquuntur.

VII. Cum itaque apostolus in deliciis uiduae mortem esse 26
memorauerit, promptum est quod ad uitae aeternae fructum uult uniuersa distribui, qui non uult ad mortis usum aliqua reseruari. et ideo dicit: quae uere uidua est, desolata sperat in domino, docens scilicet parum esse, si non sit

3 Rom. 8, 35 15 I Tim. 5, 5

2 praetio *A* 3 inquid *B* 5 fames *ex* famis *corr. m. 2 A* 6 apostulo *A* 17 diliciis *A* dilicitiis *B* 19 *post* mortis *rec. m. add.* cū *A* deliciis *ex* diliciis (*ut paulo post* deliciosam, deliciarum) *corr. m. 2 A* 21 omnes *B* 22 alioquin *ex* alioqui *corr. m. 2 A* 37 diliciarum *AB contra statim* deliciis *ex* diliciis *iterum corr. m. 2 A* 25 promptum *ex* prumptum *corr. m. 1 ut uid. A m. 2 B* 27 reseruari *ex* -re *corr. m. 2 B*

uidua deliciosa non diues, nisi fuerit deo adhaerens nisi
orationi dedita nisi a cunctis mundi inlecebris desolata et per
27 haec omnia uere uidua. quod si ita est, quaecumque se uitae
cupit esse non mortis nequaquam sufficere sibi aestimet, si et
delicias sibi ob deum et diuitias abnegarit, nisi et oratione
et labore id promeruerit, ut uidua dei esse uideatur: quia
non est dubium, quod quemadmodum quis in hoc saeculo
Christo adhaeserit, ita in Christi corpore permanebit, secundum
illud: adhaesit anima mea post te, me autem susce-
pit dextera tua. quo declaratur, quod eam tantum animam,
quae deo adhaeserit in hoc saeculo, dextera dei suscipiet in
28 futuro. haec ergo uiduitatis est regula. nam de coniugibus
continentiam professis et spiritu dei plenis dubitare quis
debeat, quin sua heredibus mundanis seruire nolint qui se
ipsos mundo eliminauerint? quomodo enim ad se pertinentia
aliis addicant qui ipsos se sibi denegant? tam noua enim
uirtute praediti concessasque et, quod maius est, expertas
corporum uoluptates admirabilis continentiae austeritate cal-
cantes quemadmodum aliquid rerum suarum non deo uoueant,
qui ipsum intra se deum esse fecerunt? ut meo quidem iu-
dicio etiam de tali coniugio rectissime dici possit: laetare
sterilis quod non paris, erumpe et exclama quod
non parturis, quia multi filii desertae magis quam
29 eius quae habet uirum. et sterile namque est quod non
parit et desertum quod ab omnibus se mundi inlecebris
separauit et sine uiro quod sine uiri usu ita uirum habet, ut
non habere uideatur. hos ergo coniuges tales quis dubitet et
dum uiuunt, sicut in se ita etiam in suis substantiis deo
uiuere, et cum e uita exeunt, cum sua ad deum, cui uixerint,

9 Isa. 54, 1 21 Matth. 25

1 deliciosa *et statim* delicias *iterum ex* dil. *corr. m. 2 A* 6 promeruerit *ex* -ruit *corr. m. 2 B* 7 quo* (declar.) *A eras.* d *lit.* quod *B* 17 praedicti *B* 18 continentiae *p* (*et Baluzius*): conscientiae *AB* 22 sterile *A et m. 2 B* sterilis *B m. 1* 28 sicut se *s. scr. m. 2* (*uel. 1*) in *A* 29 cum uixerint e uita *sed* uixerint *ex parte eras. et punct. A*

facultate migrare? aliter enim quilibet horum, si res suas
saeculo deditis atque ipsi saeculo derelinquit, frustra sibi
nomen religionis inscripsit: ei uidetur semper uixisse, cui
moritur. de coniugibus itaque ista sufficiunt.

VIII. Transeamus ad sacras uirgines, quibus legem deuo- 30
tionis saluator ipse praescripsit, exemplo scilicet decem uir-
ginum, ex quibus fatuarum numerum puellarum ideo tantum-
modo dicit poenis perennibus dandum, quia sit ei opus miseri-
cordiae defuturum. quo dicto euidentissime docuit quanti
pretii iudicarit largam misericordiam, sine qua dixit nec inte-
gritatem quidem ipsam uirgini profuturam. sed blandiuntur 31
sibi fortasse quaedam et sufficere sibi aestimant, si, cum multa
in facultatibus habeant, saltim exigua largiantur. nec ego
abnuo, ut, si ita ratio est, ita esse credatur. parum detur,
si parum dedisse sufficiet: sed ego sufficere parum nescio,
immo parum non sufficere certo scio. si aliud ipsae sciunt,
apud se ipsas sciant: ego unum scio, quod deus dicit extinctas
fatuarum uirginum lampadas, operum bonorum oleum non
habentes. sed tu, quaecumque es, habere te oleum abunde 32
putas? et illae profecto, de quibus dixi, stultae uirgines sic
putabant: nisi enim habere se credidissent, prouiderant ut
haberent. nam cum postea, ut ait dominus, mutuari uelint
et omni studio atque ambitione perquirant, absque dubio etiam
ante quaesissent, nisi eas habendi fiducia decepisset. et tu
itaque, quaecumque uirgo es, uide ne sic non habeas, licet
habere te credas: eiusdem enim nominis cuius illae, eiusdem
professionis es. tu uirgo es et illae uirgines erant: tu prae- 33
sumis te esse sapientem et illae se fatuas non putabant: tu
lumen habere lampadam tuam iudicas et illae profecto lumen
praesumptione futuri luminis perdiderunt. nam et ideo scri-
buntur aptasse lampadas suas, quia inluminandas esse crede-

5 Matth. 25

3 *post* inscripsit *add. m. 2* q((= quia) *A*; *fort. scrib.* ei enim eique *ed. Baluzius* 8 sit] scit *ed. Baluzius* 18 lampades *ex* lampadas *corr. m. 2 A* 24 decipiss& *A* 29 lampadem *ex* lampadam *corr. m. 2 A* 31 lampades *B*

bant. et quid plura? etiam emicuisse in eis quiddam luminis
34 puto. cum enim ipsae, ut legimus, extinguendas fore lam-
padas suas reformidarint, habebant profecto aliquid quod
uerebantur extingui. nec falsa opinio metuentium fuit: ex-
tinctae siquidem et obcaecatae sunt. nihil enim profuit illi
integritati quod in ea lumen uirginitatis apparuit, quia sub-
stantia olei non suppeditante defecit. ex quo intellegimus id,
quod parum est, quasi nihil esse: quia non satis prodest ilico
extinguendum lumen accendi nec iuuat aliquid inlucescere,
quod in ipso ortu habeat occasum, et ad hoc tantummodo
initium habere uiuentis, ut possit initium habere morientis.
35 plena itaque lucerna opus est, ut lumen possit esse diuturnum.
nam si in lychnis ipsis, quibus ad breue tempus utuntur
homines, languescit lumen ac deficit, nisi oleum large fuerit
infusum, quanta tibi, quaecumque illa es, quanta tibi olei
abundantia opus est, ut lucerna tua luceat in aeternum?
nemini itaque ad uitam perennem sat est, si putet se habere
quod non habet; stultae enim praesumptiones perditionis
causae sunt non salutis: nam qui se, inquit apostolus,
existimat esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum
36 seducit. nisi forte tibi, quaecumque illa es, reuelatus a deo
modus sit largitatis et praescriptos a spiritu sancto donandi
terminos habeas, quos excedi piaculum putes, ac transgressionis
quodammodo genus iudices, si religiosior fueris quam a deo
esse iubearis. si ita est, non prohibeo quin utaris scientia a
diuinitate concessa. quodsi tam falsum est hoc quam friuulum,
quae insania est, ut non quanta potes omnino facias per cau-
tam et timidam prouisionem, cum ignores penitus quid tibi
conpetat ad salutem?

19 Gal. 6, 3

5 illi *ex* ille *corr. m. 2 B* 6 substantię *B* 7 subpeditante *B* (*in A m. 2* suppedit. ante defecit *mutauit in* suffecit sed ante defecit) 8 illico *A* 9 inlucessere *B* 10 occa*sum *A* 11 possint *AB* 13 lyghnis *AB* 14 defecit *AB* 17 se *ex* esse *corr. m. 2 B* 24 iudices *bp*: iudices *ex* iudicis *corr. m. 2 B* indicas *ex* indicis *corr. m. 2 A* 26 friuolum *ex* friuulum *corr. m. 2 AB*

VIIII. Superest de ministris et sacerdotibus quiddam dicere, 37
licet superflue forte aliqua dicantur. quidquid enim de aliis
omnibus dictum est, magis absque dubio ad eos pertinet, qui
exemplo esse omnibus debent et quos utique tanto antistare
ceteris oportet deuotione quanto antistant omnibus dignitate.
quid est enim aliud principatus sine meritorum sublimitate
nisi honoris titulus sine nomine, aut quid est dignitas in indigno
nisi ornamentum in luto? et ideo cunctos, qui sacri
altaris suggestu eminent, tantum excellere oportet merito
quantum gradu. si enim uiris in plebe positis et mulierculis 38
ipso sexu infirmioribus talem ac tam perfectam deus uiuendi
regulam dedit, quanto utique esse illos perfectiores iubet, a
quibus omnes docendi sunt, ut possint esse perfecti, et quos
tam magni esse exempli in omnibus deus uoluit, ut eos ad
singularem uiuendi normam non nouae tantum sed etiam
antiquae legis seueritate constringeret? nam licet decretum
uetus largam cunctis ampliandarum opum dederit facultatem,
omnes tamen leuitas et sacerdotes intra certum habendi
limitem coartauit, quos scilicet neque segetem neque uineam
neque ullum omnino fundum habere permisit. ex quo in- 39
tellegi potest, an ea nunc deus noster uelit in euangelio uiuentes
clericos suos mundanis post se heredibus derelinquere,
quae adhuc in lege positos ne ipsos quidem uoluit possidere.
unde est quod eis saluator ipse in euangelio non ut ceteris
uoluntarium sed imperatiuum officium perfectionis indicit.
quid enim eum laico illi adulescenti dixisse legimus? si uis
esse perfectus, uende quae habes et da pauperibus:
quid autem ministris suis? nolite, inquit, possidere aurum
neque argentum neque pecuniam in zonis ue-

26 Matth. 19, 21 28 Matth. 10, 9

4 ante stare *AB sed statim* antistant *A* antestant *ex* antistant *corr. m. 2 B* 5 *post* dignitate *add. p et edd. ante Halmium*: nihil est enim turpius quam excellentem esse quemlibet culmine et despicabilem uilitate 7 nomine *scripsi cum Hartelio:* homine *AB Halmius* 11 ipso sexu] ipsa faece (*cum b*) *ed. Baluzius* 21 noster *p*: non *A* non *expunctum B* (*omnino deest in b*) 26 aduliscenti *A* 27 habes *ex* habis *corr. m. 2 A* 28 inquid *B*

stris: non peram in uia neque duas tunicas neque
40 calciamenta neque uirgam. uidete quanta sit in utroque
hoc dei sermone diuersitas. laico dixit si uis, uende quae
possides, ministro autem nolo possideas. sed et hoc
parum existimauit, ut possessionem ei substantiae amplioris
auferret, nisi etiam peram ipsam acturo iter longum apostolo
sustulisset et unius eum tunicae singularitate multasset. et
quid postea? nec hoc satis est. nudis quoque insuper seruos
suos lustrare pedibus orbem terrarum iubet et calciamenta
41 plantis gelu rigentibus tulit. quid dici amplius potest? pedum
de apostoli manu rapuit et peragrantibus uniuersum mundum
ministris suis usum unius uirgulae non reliquit. et post haec
parum est successoribus eorum, id est leuitis ac sacerdotibus,
tanta diuinarum rerum administratione fungentibus, si ipsi
tantum diuites fuerint, nisi etiam heredes diuites derelinquant.
erubescamus, quaeso, hac infidelitate. sufficiat nobis quod
uidemur usque ad uitae terminos deum spernere: cur id agimus,
ut contemptum ipsius etiam post mortem extendamus?
42 diximus de personis atque officiis singulorum et haec omnia
ideo, quia, ut supra diximus, quidam religionem professi aut
non debere se sicut ceteros mundiales substantiam suam
domino aut certe minus debere arbitrarentur, cum utique hoc
magis debeant, quia seruus, qui scit uoluntatem domini sui
et non facit eam, uapulet multis, qui autem nescit, uapulet
43 paucis. religio autem scientia est dei, ac per hoc omnis religiosus
hoc ipso, quod religionem sequitur, dei se uoluntatem
nosse testatur. professio itaque religionis non aufert debitum

23 Luc. 12, 47

1 tunicas habeatis *ed. Baluzius* 5 ut] et *B* si *ed. Baluzius* 7 multa *in fin. lin. add. m. 2* sset *quae eaedem litt. initio seq. lin. erasae sunt A* multa*et *B* (multo fiet *b*) 10 gelu**gentibus *add. in ras.* al *m. 2 A* pec*** *eras.* lum *sed ita ut non prorsus euanuerit et s. scr. m. 2* cuniā *A* pedum *punct. et in mg. add. m. rec.* peram *B* peram *ed. Baluzius* (pedum *b*) 12 relinquit *punct.* n *B* 15 relinquant *ed. Baluzius* 16 hanc infidelitatem *B* 20 religionis professe *B* 22 arbitrantur *ed. Baluzius* (*certe in ed. quarta*) 25 omnis *ex* omnes *corr. m. 2 B* 26 se *om. B*

sed auget, quia adsumptio religiosi nominis sponsio est de-
uotionis, ac per hoc tanto plus quispiam debet opere quanto
plus promiserit professione, secundum illud: *melius est non
uouere quam post uotum promissa non reddere.*
X. Sed forsitan dicit aliquis: si haec ita sunt, tutior ergo 44
est inreligiositas quam religio. minime. religiosus enim per
hoc est debitor, quod profitetur religiosum, inreligiosus autem
per id, quod neglexerit religionem; ac per hoc ambo habent
pro diuersitate condicionis debitum suum. religiosus debet
quidquid se professus est agnouisse, inreligiosus uero etiam
quod non dignatur agnoscere, secundum illud, quod specialiter
sermo diuinus de eo dicit: *noluit intellegere ut bene
ageret.* sed tamen quia onerasse religiosos hac re uidemur, 45
quia professionem nominis sponsionem esse diximus religionis,
remoueamus hanc sarcinam, putemus non ita esse quae dixi.
consideremus non quid professione sed quid ratione, non quid
uoto sed quid salubritate ipsa facere debeamus. dicite mihi, 46
quaeso, omnes religiosi, numquid est ullus hominum, qui non
omnia quae facit uel salutis suae uel certe utilitatis gratia
faciat? nemo, opinor; omnes enim ad affectum atque appe-
titum utilitatis suae naturae ipsius magisterio atque inpulsione
ducuntur. ideoque et qui militant id sibi pulchrum, et qui
negotiantur id sibi utile, et qui agricolantur id sibi fructuosum
esse existimant. et quid plura? fures quoque ipsi et latrones
et uenefici et sicarii et omne inprobae conuersationis genus
id sibi quod agit congruum putat, non quod ulli praua con-
ueniant, sed quod ille, qui prauis utitur, hoc sibi credat con-
gruum esse quod prauum. ergo et nos non alia, opinor, causa 47
religionis philosophiam adpetiuimus quam quod nobis id con-
ueniens arbitrati sumus, cogitantes scilicet et praesentium

3 Eccles. 5, 4 12 Psal. 35, 4

1 religiosi *ex* religionis *corr. m. 2 B* 5 forsitam *A* 6 in-religiositas *s.* n *scr.* r *B* 7 autem] enim *B* 16 professionem *sed* m *ex parte eras. A* 23 agricolantur *ex* agriculantur *corr. m. 2 A* 29 philosofiam (*sic*) *AB*

rerum breuitatem et futurarum aeternitatem, quam paruum istud quam grande illud; cogitantes quoque futurum iudicem et tremendi iudicii graues exitus, ardentem in medio populorum circumstantium uallem perennium lacrimarum, quam non solum introiri atque tolerari inaestimabile ac summum malum, sed etiam uideri ac timeri pars mali summi sit;
48 cogitantes quoque, inter haec horrenda et poenalissima praeclara illa ac beatissima, nouos scilicet caelos et terram nouam, uultum rerum omnium pulchriorem, aeternum iustitiae habitaculum, recens aedificium creaturarum, aureas super rudes caelos sanctorum omnium domus, aulas gemmis intermicantibus expolitas et inmortalium metallorum fulgore pretiosas, lucem illic septuplo inlustriorem puniceo semper splendore radiantem, beatitudinem ineffabilibus bonis diuitem, laetam cum incolis suis perennitatem, patriarcharum consortium, prophetarum societatem, apostolorum germanitatem, martyrum dignitatem et in omnibus sanctis angelorum similitudinem, opum caelestium copiam, deliciarum inmortalium afluentiam,
49 communem cum deo uitam. haec itaque cogitantes haec contemplantes ad cultum religionis sacrae officiumque confugimus eumque nobis ad obtinenda haec bona suffragatorem quodammodo et aduocatum efficacissimae intercessionis adsumpsimus atque in eius nos protectionem ac patrocinium ambitiosa humilitate contulimus.

50 XI. Vnde cum haec tanta et cogitauerimus pariter et petierimus, uideamus nunc et expendamus diligentissime, si est uel in actibus nostris uel in substantiis, unde haec tanta a deo emere possimus. quod si non est, cur, rogo, non unus quisque nostrum totum pro se offerat quod habet, quia non potest totum offerre quod debet? maxime cum saluator ipse

1 parum *add. m. 2* um *A* parum *B* 5 introire—tolerare—uidere—timere *m. 1 b* 7 poen. alia haec praeclara ac *ed. Baluzius* 10 rudes] *fort.* profundos; *at cf. Ind. III* 13 illustriorem *ex* inlustr. *corr. m. 2 B* 18 afluentiam *AB* (*et sic fere ubique cfr. III 45. 50*) 20 religionis *A* (*non ut apud Halmium adnotatur* regionis) 26 expendamus *s.* expen *scr. m. 2* aten *B* diligentissimae *A* 27 haec tanta *A*, ac (*s. scr.* talia *m. 2*) tanta *B* talia ac tanta *ed. Baluzius*

ac deus noster nihil tutius ac salubrius omni homini esse
dixerit quam rem suam atque substantiam in usu miseri-
cordiae conlocare idque praecipue et in uetere et in noua lege
mandauerit dicens, quod qui diuidant propria ditiores fiant,
et quod misericordia a morte liberet. et alibi de sancto uiro: 51
dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet
in aeternum. in euangelio quoque: nolite, inquit, the-
saurizare uobis thesauros in terra. et iterum: non
potestis deo seruire et mammonae. et iterum: uae
uobis, diuites, qui habetis consolationes uestras.
auaris quoque et inhumanitatis crimine reis: ite, inquit, in
ignem aeternum, quem parauit pater meus diabolo
et angelis eius. quorum quae poena semper futura sit, 52
facile intellegitur, quibus sors cum diabolo deputatur. per
quae tamen tormenta maxima non atrocissima illa in eis
fornicationum aut homicidiorum aut sacrilegiorum crimina
puniuntur, sed sola tantummodo auaritia et abdicatrix miseri-
cordiae inhumanitas. unde intellegere nos conuenit, quid 53
passuri sint quos praeter alia peccata etiam auaritia reos
fecerit, cum summo supplicio adficiendi sint quos expertes
omnium peccatorum solum auaritiae crimen morte damnarit.
quae utique si futura omnia credimus, absque dubio euitare
debemus. si autem non deuitamus, profecto non credimus.
si autem non credimus, Christiani nequaquam sumus; neque
enim possumus quemquam dicere Christianum, qui non putat
Christo esse credendum.

XII. Sed esto illas quas supra diximus poenas non timea- 54
mus rei: numquid etiam praemium sperare possumus non
merentes? et ideo si opes non damus ob peccatorum re-

6 Psal. 111, 9 7 Matth. 6, 19 9 Matth. 6, 24. Luc. 16, 13 Luc. 6, 24 11 Matth. 25, 41

1 noster *b*: non *AB cf. supra ad §. 39* totius *B* 4 di-caiores (*sic*) *A* 7 aeuangelio *A* inquid (*ut etiam statim*) *B* 9 mammone *AB* 12 preparauit *B* diabolo *ex* diabulo *corr. m. 2 A* diabulo *B* (*item statim*) 13 eius *B*: suis *A*, *qui et ipse infra IIII §. 20 et 29 habet* eius; *cf. ad I 54*

demptionem, demus saltim ad emendam beatitudinem, si non damus ne damnemur, demus saltim ut muneremur, quia etiamsi praeterita mala non sint quae oporteat sanctos redimere, sunt tamen perennia bona, quae magno debeant conparare, etiamsi poena non sit quae timeatur, est tamen regnum quod ambiatur, ac per hoc, etiamsi non habent sancti quae redimant, habent tamen quae emant. nisi forte aliquis damnum in emptione uereatur, uidelicet ne plus commodet quam recipiat, ne grandia faeneranti parua reddantur, ne largitionem redhibitio non repenset, et data semel pretii magnitudine pecunia periclitetur emptoris, ac si magnum quid domino commendarit in terra, non habeat Christus forsitan unde ei soluat in caelo.
55 plane, si ista dubitatio est, fieri nihil suadeo, quia nec prosunt omnino ulla dubitanti. cassa quippe est operatio, si fides certa non fuerit, frustra faenerat qui de receptione desperat. Christus enim, ut credimus, factorum omnium retributor est. si ergo aut inopem eum, qui retribuere non possit, aut infidelem putas esse, qui nolit, quomodo ab eo retributionem sperare poteris, quem et inpossibilitatis et infidelitatis ipse
56 damnaueris? quod si non ita est nec ambigis facturum esse quae dixit, quae insipientia aut qui error est, ut non ei tantum des quantum potes, cum utique non dubites multo te plus recepturum esse quam dederis? quae denique miseria, ut malis nihil ex his recipere quae relinquis, cum totum possis penitus possidere quod credis? sed, miserum me! puto non creditur deo. et quod dico puto, utinam ambigue putarem et non euidenter agnoscerem. laborarem fortasse intra me uincere opiniones meas et cogerem sensum dubia non credere,
57 ut mentem melioribus applicarem. sed quid agimus? non dubiis rebus uincimur et euidentibus coartamur. quis enim domino mente credit et facultate non credit? quis deo animam

1 et 2 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* 9 faeneranti *AB* (*et sic fere ubique in hoc uerbo et deriuatis*) redibitio *AB* commodarit *p*; *cf. p. 269, 21* 14 fides *ex* fidis *corr. m. 2 AB* 15 et frustra *B* (et *om. A, quod Halmium fugit*) disperat *AB* 20 eum facturum *ed. Baluzius* 24 his] eis *ed. Baluzius* 31 dño *s. l. m. 1 add. A*

suam mancipat et pecuniam negat? quis promissis caelestibus fidem commodat et non agit ut esse possit particeps promissionum? et ideo cum uideamus homines haec non agere, cogimur non credentes palam et euidenter agnoscere. non licet ut eos nos deo fidem putemus adhibere, cum illi se
rebus clament negare. in quo necesse est infidelitatem paene 58
omnium hominum plangi atque lugeri. o miseria, o peruersitas! homini ab homine creditur et non creditur deo: humanis promissionibus spes commodatur deo negatur. omnia denique in rebus humanis spes futurorum agunt: uita quoque
ipsa haec temporaria nonnisi spe alitur ac sustinetur. ideo 59
enim terris frumenta credimus, ut cum usuris credita recipiamus: ideo in uineis labor maximus ponitur, quia homines spes uindemiae consolatur: ideo negotiatores thesauros suos emptionibus uacuant, dum uenditionibus sperant esse cumulandos: ideo nauigantes uitam uentis ac tempestatibus credunt, ut spebus uotisque potiantur. et quid plura? pax quoque inter feras ac barbaras gentes spe innititur et fide adstipulante firmatur. latrones quoque ipsi et sanguinarii fidem sibi inuicem non negant et quae promiserint mutuo seruaturos esse confidunt. totum denique, ut dixi, inter homines spebus agitur. solus deus est de quo desperatur: cumque elementa ipsa et naturam mundi dominus noster fidelem fecerit, illi tantum prope ab omnibus non creditur, qui solus fecit ut rebus omnibus crederetur.

XIII. Sed dici forte hoc loco possit, quod rebus suis utantur 60
homines non esse infidelitatis interdum sed necessitatis, neque deo non credere religiosos sed uitae atque usui necessaria reseruare; multos enim sanctorum hominum a summa dispensandarum opum perfectione aut sexu nonnumquam aut aetate
aut ipsa infirmioris corpusculi inbecillitate prohiberi. esto hoc 61

2 agit] ait *s. scr. m. 2* q̃r' *B* 5 illi se rebus] illis heredibus *B* 12 credim; *et* recipiam; *adscr. in fin.* 9 (= us) *m. rec. A et saepius; cfr. ad III 17* 13 uineo *s.* o *scr. m. 2* is *A* 15 sperantęs se, cumulandos (*sic*) *m. 1 AB* (*b*) 22 cumque natura ipsa et elementa *B* (*b*) 24 non creditur—omnibus *om. B*

ferri possit, sed tamen, etiamsi fertur, ita ferendum est, ut
pro qualitate necessitatum atque causarum sufficientia retine-
antur inmoderata resecentur. habentes enim, inquit apo-
stolus, uictum et uestitum his contenti simus. nam
qui uolunt diuites fieri, incidunt in temptationem
et laqueum diaboli. ergo, ut uidemus, in rebus tantum
necessariis salus est in superfluis laqueus, in mediocritate dei
gratia in diuitiis diaboli catena. denique quid statim apo-
stolus subdit? quae demergunt, inquit, hominem in
62 interitum et perditionem. ergo, si diuitiae interitum
in se habent, euitemus opulentiam, ne in interitum conruamus.
ampla ac locuples facultas perditionem inferre dicitur: re-
fugienda est ampla possessio, ne consequatur profunda per-
ditio. ac per hoc siue sexus siue aetas siue infirmitas neces-
saria requirant, sufficientibus debent esse contenta ita ut
quidquid temporarium excedit usum religiosum absumat offi-
63 cium. ceterum si tu, quicumque aut quaecumque illa es
sanctae professionis, si tu aut conseruandis opibus aut cumu-
landis facultatibus inhies, superflue de infirmitate causaris.
numquid enim infirmior sexus ducere aliter uitam non potest,
nisi animi sui curas multa ingentis patrimonii administratione
distenderit? numquid puella sacra aut uidua castitate deuota
seruare inlaesam sanctae professionis perseuerantiam non ua-
lent, nisi argenti et auri ponderibus incubarint ac tantas intra
conscientiam opes possidere se nouerint, quantas usus possi-
64 dentium non requirit? aut, quia huic et sexui pariter et
pudori quies maxime necessaria est, numquid inpossibile sibi
quaepiam forte aestimat inter pauca famulantium ministeria
inuiolatam quietem posse seruare, nisi aures eius familiae
ingentis strepitus uerberarit et turbarum circumsonantium
tumultuosus clamor obtuderit? quae utique sanctae animae

3 I Tim. 6, 8 9 ibid. u. 9

1 feratur *ed. Baluzius* 5 temptationes *B* 11 corruamus *B* 18 si tu *om. Baluzius* 19 superfluae de infirmitate *A* superfluendę infirmitatis *m. 1 B* 21 multas *B* 23 illaesam *ex* inl. *corr. m. 2 B* 24 arg·enti *A* incubauerint *B*

et quietem ueram desideranti non pati tantum nimis magna inquietudo, sed etiam uidere quodammodo pars est inquietudinis, quasque etiamsi subdere aliquis disciplinae ac silentio uelit, conprimere tamen earum inquietudinem cum sua quiete non possit: adeo etiam ipsa emendatio alienae inquietudinis perturbatio est nostrae quietis. haec autem, quae de hoc sexu 65
locuti sumus, ad omnes pertinent omnique pariter aetati sexui infirmitatique conueniunt. non est itaque quod conpetere quisquam aut non obesse diuitias religioni putet: inpedimenta haec sunt non adiumenta, onera non subsidia. possessione enim et usu opum non suffulcitur religio sed euertitur secundum illud, quod dominus ipse dicit: s o l l i c i t u d o s a e c u l i i s t i u s e t f a l l a c i a d i u i t i a r u m s u f f o c a n t d e i u e r b u m e t s i n e f r u c t u e f f i c i t u r. proprie utique ac satis pulchre fallaces dixit esse diuitias: bona enim et putantur et appellantur ac per hoc fallunt homines nomine praesentium bonorum, cum sint causae malorum aeternorum.

XIIII. Sed licet haec ita sint, ut deus ipse praedixit, ad- 66
quiescamus tamen miseriis quorundam atque languoribus, qui putant se sine magnis omnino opibus uitam agere non posse. esto tu, quicumque aut quaecumque illa es sancti nominis ac professionis, esto diuitias esto copias tuas usque ad finem uitae istius habeas, dummodo saltim in fine tibi conferas: esto rebus ac facultatibus tuis in uita hac uti uelis, dummodo tui uel moriens non obliuiscaris et ad eius cultum atque honorem referendam tibi substantiam tuam memineris, cuius te munere accepisse cognoscis. humanum est quod ab omni- 67
bus nobis, o diuites mundi huius, petitur ac deliciosum. si inpetrari ab unoquoque uestrum non potest, ut esse in hoc

12 Matth. 13, 22

3 subdere] sedare *ex* sedere *corr. m. 2 B* 7 aetati *ex* aetate *corr. m. 2 B item statim* impedimenta *ex* inp. 11 religioset. euertitur (*sic*) *eras.* d *m. 1 A* religiose deuertitur *B* religio sed subuertitur (*cum b*) *ed. Baluzius* 13 fallatia d. s. dm̃ (*sic*) *B* 23 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* (*item paulo post*) conferas] consulas *suspicatur Hartelius conl. p. 266, 28* 28 deliciosam *ex* dil. *corr. m. 2 B*

saeculo pauper uelit, praestet sibi saltim ne in aeternitate
mendicet. qui praesentem inopiam tantum fugitis cur in
perpetuum non reformidatis? in breuibus meticulosi longa et
interminabilia uitate. quid tantopere in uita ista paupertatem
horretis, quid expauescitis? minus multo est quod hic timetis.
68 si tenuitatem temporariam grauem ducitis, qualis, quaeso,
illa erit quae numquam desinet? quasi uestri apud uos animi
rem agimus uestrique uoti. si usu uestrarum rerum penitus
carere non uultis, id agite ne aliquando careatis. deliciosam
a uobis rem et uoluptariam poscimus. qui sine diuitiis om-
nino esse non adquiescitis, id agite ut diuites semper esse
possitis secundum illud: s i e r g o d e l e c t a m i n i s e d i b u s
e t s t e m m a t i b u s, r e g e s p o p u l i, d i l i g i t e s a p i e n t i a m,
69 u t i n p e r p e t u o r e g n e t i s. alioqui qui error aut quae in-
sania est quemquam hominum esse posse, qui acta in amplis
opibus, quod solum sufficit ad reatum, usque ad diem ultimum
uita ne in supremo quidem exitu large ac salubriter sui me-
mor sit, nec in ipsa iam de suo sibimet aegra extremitate
succurrat (praesertim cum in diuitiis per se dominum accu-
santibus secundum illud 'u a e u o b i s d i u i t e s', etiam alia
ipsi domino peccatorum genera non desint, quae in ipso
diuitiarum sinu atque matrice quasi in naturali quodam fomite
pullularint), et non uel in ultimis suis id agat id elaboret id
omni rerum suarum ambitu promereatur, ne reus exeat ne
reus uadat ne cruciandum postea corpus crucianda etiam
70 ad praesens anima derelinquat? quis ergo est aut tam in-
fidelis aut tam insanus, qui haec non cogitet haec non timeat,
qui de substantia sua aliis magis quam sibi consulat, et

12 Sap. 6, 22

6 tenuitatem *ex* tenuitates *corr. m. 2 B* 7 illa erit *A* (*quod fugit Halmium*): erit illa *B* 8 pęnitus *B* *post* penitus *eras.* ñ *in A et punct.* non *in B* 14 perpetuo *ex* perpetuum *corr. m. 2 B* alioqui *add. in fin.* n *m. 2 AB* 16 quod *ex* quo *corr. m. 2 B item statim* sufficit *ex* suffecit 17 ne *A* ne *s. scr.* c *m. 2 B* nec *ed. Baluzius* 18 aegro *Rittershusius* 19 accussantibus *B* 23 *pro* et *p habet*: uel quae insania est, ut 25 crucianda—anima *A et m. 1 B* (*et b*): (corpus) cruciandam—animam *m. 2 B Halmius*

cuncta penitus spe uitae huius cunctis subsidiis destitutus, unam tantummodo tabulam, cui inhaerere adhuc quasi in medio mari naufragus possit, amittat nec amittat tantummodo, sed abiciat atque a se penitus expellat, omnibus modis id elaborans, ne quid sibi omnino reliquum esse faciat, quo periturus euadat?

XV. Quae cum ita sint, dicite mihi, quaeso, omnes Christum 71
amantes, si esse ulli omnino homines tam saeui ac tam crudeles aduersum inimicos suos possunt quam sunt isti aduersum se? nulli quippe sunt tam feri tam inhumani, qui non uel desperatos iam atque morientes aduersarios suos persequi desinant: isti se ipsos etiam in morte positi persequuntur. annon est hoc persecutio aut esse alia maior potest, 72
exheredari hominem a se ipso, extorrem bonorum omnium fieri et quasi in exilium a se ipso agi? atque hoc non communi more aut usitato sed nouo et crudelissimo, scilicet ubi in exilium anima ipsa mittitur ubi e facultatibus suis spiritus abdicatur. o quanto leuiores sunt extranei et carnales inimici! illi enim corporum tantum hostes sunt, uos et animarum. leue est itaque in conparatione facinorum uestrorum illorum 73
odium. facile est enim quidquid in praesenti saeculo nocet: illud graue illud perniciosum est, quod in aeternitate iugulabit. et ideo saluator ipse: n o l i t e, inquit, e o s t i m e r e, q u i p o s s u n t c o r p u s o c c i d e r e, a n i m a m a u t e m n o n p o s s u n t. facile est ergo odium, quod corpus laedit non laedit animam, quia laeso corpore anima extra damnum est et passionibus carnium beatitudo spirituum non interpolatur. illud

23 Matth. 10, 28

1 distitutus *A et m. 1 B* 3 naufragus possita mittat *eras.* s *et* a *litt. uocis* possita *et add.* a *ante* mittat *A* 7 quae cum *ex* quaecumq: *corr. m. 2 A* 14 exheredare *B* 16 *post* crudelissimo *add. p. et edd. ante Halmium:* omnes enim exules, etsi corporibus ablegantur, animis non eliminentur: et si carne captiui sunt, cordibus tamen si nolunt liberi perseuerant. Hoc autem unde nunc loquimur, nouum exilii genus atque tormentum est. *Ceterum de additamentis in p obuiis cfr. Sitz.-Ber. p. 33* ubi *ras. mut. in* ibi *A* 23 inquid *B* 25 lędit non ledit *A* 27 spm̄ *s. scr.* u *B*

itaque, illud inexpiabile malum est, illud aestimari omnino non potest, quod totum omnino hominem sine fine damnabit. et ideo leuiores uobis inimici uestri sunt quam uos ipsi. omnia siquidem inimicitia morte dissoluitur: uos contra uos ita agitis, ut inimicitias uestras nec post mortem euadatis.

5 *post* euadatis *habent AB*: EXPLICIT LIBER SECUNDUS INCIPIT LIBER TERTIUS (III *B*)

LIBER III.

I. Duobus superioribus libris cum duabus filiorum tuorum 1
partibus, id est, una mundi amatrice alia religionis imaginem
praeferente, o domina mi ecclesia dei, quasi separatim locuti
sumus. in hoc autem, si deus adnuit, ad utramque, prout
causa ac ratio postulauerint, loqui cupimus, nunc diuisim
alterutram nunc ambas pariter adloquentes. superest ut ab
utraque earum agnoscente in lectionis serie partes suas quid-
quid pro affectu dei a nobis dicitur cum affectu dei recipiatur.
igitur quia in cunctis, quae iam locuti sumus, speciale 2
Christianorum omnium bonum misericordiam ac largitatem
esse memorauimus, praecipuaque in eis et merita sanctorum
et peccatorum remedia contineri idoneis, ut reor, ac multis
testibus adprobauimus, non opinor a quoquam plura expectari,
maxime cum, si quis cupidus est plurium, ipsos adire debeat
libros dei, qui ita multis ac magnis testibus pleni sunt, ut
uniuersarum caelestium litterarum paene unum sit testimonium.
superest aduersum eas responsionum infidelium causas, quae 3
a quibusdam mortiferae excusationis gratia opponi solent
quippiam dicere. loquens saluator in euangelio propterea
commodari hominibus opes a domino ac pecuniam dicit, ut
cum usuris multiplicibus commodata reddantur, dicens aua-
rissimo debitori: serue male ac piger, sciebas quod
ego meto, ubi non semino, et congrego, ubi non

23 Matth. 25, 26

4 eclesia *A* 5 annuet *Rittershusius* annuerit *ed. Baluzius* 11 bonorum *B* 16 qui*tã *ex* qui ita *corr. m. 2 A* qui ita *B*: qui tam *cum edd. Halmius*) 18 causasq; *in fin. lin. eras.* q; *et initio seq. lin. add. m. 2* quę *A* (*ergo* quae *non om.*, *ut Halmius adn.*), causam quae *B* 22 auarissimo illi ac nequissimo *p*

sparsi. oportuit ergo te pecuniam meam dare nummulariis, et ego ueniens cum usuris recepissem quod meum est. tollite itaque ab eo talentum et date ei qui habet decem talenta. ac paulo post: et seruum nequam proicite in tenebras exte-
4 riores, ibi erit fletus et stridor dentium. quod tamenetsi etiam ad aliud referri potest, tamen loco quoque et causae huic non insalubriter coaptatur. cum enim nummularii saluatoris pauperes et egeni recte intellegantur, quia pecunia, quae talibus dispensatur, augetur, cum usuris absque dubio a deo redditur quidquid egentibus erogatur. unde et alibi apertius ipse dominus distribuere diuites opes mundi et facere sibi sacculos, qui non ueterescant, iubet. sed et in uase electionis suae idcirco locupletibus diuitias a domino dari
5 indicat, ut bono opere ditescant. et ideo etiam ego minimus et indignissimus famulorum dei primum ac saluberrimum religionis officium esse dico, ut Christianus diues, dum in hac uita est, diuitias mundi huius pro dei nomine atque honore consumat; secundum autem, ut si id uel metu uel infirmitate uel necessitate aliqua praepeditus forte non fecerit, saltim moriens uniuersa dispenset.

6 II. Sed dicit fortasse: filios habeo. iam de hoc quidem principalis libelli pagina et conuenientia, ut arbitror, et non pauca memorauit, satisque ad hanc rem domini sermo sufficit dicens: qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus: sed et propheticum illud, quod ait, neque patres pro filiis neque filios pro parentibus iudicandos, sed unum quemque hominum aut sua iustificatione saluandum aut sua iniquitate periturum: ac per hoc, quaslibet diuitias homo filiis suis congerat, nequaquam hoc ei proderit in iudicio,

5 Matth. 25, 30 11 Luc. 12 13 I Tim. 6 25 Matth. 10, 37 26 Ezech. 18

2 nūmolariis *AB sed A s.* o *scr.* u *m. 2* (*paulo post* nūmularii) recipissem *AB* 7 tametsi *B* 10 dispensatur *ex* -tor *corr. m. 2 B* 11 a *addidi cum Hartelio* (*cf. u. 14*) 13 ueterascant *ex* ueteresc. *corr. m. 2 B* 20 saltē *ex* -tī *corr. m. 2 A*

quod diuitem reliquit heredem. sed esto ignosci parentibus 7
possit, si ex parte aliqua hereditarias facultates filiis dere-
linquant, si tamen id ipsum bonis si tamen sanctis: esto quo-
que ignosci possit, si etiam malis quiddam atque uitiosis.
habere aliquam excusationis speciem uidentur dicentes: pietas
uicit uis sanguinis conpulit natura ipsa quasi amoris manu in
ius suum traxit. sciuimus quid iustitia dei posceret quid sacra
ueritas postularet, sed subacti, fatemur, sumus iugo incarnatae
necessitudinis et dedimus captiuas manus uinculis caritatis;
cessit sanguini fides et uicerunt deuotionem religionis iura
pietatis. dici aliquid potest, tametsi salubriter dici non potest: 8
est umbra excusatiunculae non excusans, dans reo depre-
catiunculae speciem non reatus securitatem. nequaquam enim
id ulli spondeo, quod possit cuiuslibet rei firmum habere sub-
sidium qui aliquid plus amauerit quam deum, secundum illud,
quod scriptum est, in hoc futurum esse iudicium, quod uenerit
lux in hunc mundum et dilexerint homines magis tenebras
quam lucem. nemini enim dubium est totum id tenebras
futurum homini, quidquid diuinae praetulerit caritati. haec
ergo ita sunt. sed esto, ut dixi, indulgeri parentibus possit 9
naturae insalubriter indulgentibus. quid quod nonnulli, filios
non habentes, a respectu se tamen salutis suae et remedio
peccatorum penitus auertunt, ac licet semine sanguinis sui
careant, quaerunt tamen quoscumque alios, quibus substantiam
propriae facultatis addicant, id est, quibus umbratile aliquod
propinquitatis nomen inscribant, quos sibi quasi adoptiuos
imaginarii parentes filios faciant, ut in locum eorum quae non
sunt pignorum perfidia generante succedant. ac sic miserrimi 10
quique et inpiissimi, cum uinculis filiorum non constringantur,
ipsi tamen sibi uincula parant, quibus infelicia animarum
suarum colla constringant: cum uis domesticorum discriminum

16 Ioh. 3, 19

1 reliquid *B* 10 fides *ex* fidis *corr. m. 2 A et B* (*sic*) 15 qui] si *ed. Baluzius* 16 iudicium esse *B* 17 hominis *A* 26 quo *suspicatur Hartelius* 27 ut] *Hartelius:* et *AB Halmius; ipse suspicatus eram* qui 30 infilicia *et statim* infelicissime (*sic*) *et* infilicitate *A*

nulla sit, foris discrimen arcessunt, et licet causae desint periculorum, ruunt tamen quasi in interitum uoluntarium: quorum errores infelicissimi quo affectu animi accipiendi sint prope incertum apud quosdam uideri potest, irascendumne his
11 an dolendum sit. error enim dolore dignus est inpietas execratione: ad fletum trahimur infelicitate ad iracundiam infidelitate. in una re est quo pro hominum insipientia lugeamus in alia quo pro dei amore moueamur, ullum omnino hominum inueniri aut esse posse, qui decurso infelicis uitae istius breui spatio, in ipsa extremitate iam pendens, iturus ilico ad tribunal dei, quicquam aliud cogitet praeter finem suum, quicquam aliud praeter exitum suum, quicquam aliud praeter periculum suum, et neglecta spe sua atque anima, cui opitulari aliquatenus uel in ultimis suis omni studio omni nisu omni re ac substantia sua debeat, hoc solum cogitet hoc solum animo suo uoluat, quam laute heres suus res suas comedat!

12 III. Miserrime omnium, quid sollicitus es quid aestuas quid auctorem te ipse rerum periturarum facis? an times forte ne desint qui te mortuo quod reliqueris uorent? nolo metuas nolo merearis. utinam tam facile tu saluus esses quam tua omnia deperibunt! o infidelitas o peruersitas! etiam uulgo dictum est, omnes sibi melius uelle quam alteri. nouum hoc monstri genus est cuilibet quemquam uelle consulere tantum
13 ne sibi. ecce iturus es, infelicissime omnium, ad examen sacrum ad tremendum illud intolerandumque iudicium, ubi peregriuanti animae atque anxiae nullum potest omnino esse solacium nisi sola tantummodo bona conscientia nisi sola tantum innocens uita aut, quod proximum est bonae uitae, misericordia, ubi reo homini nullum est adiutorium nisi sola

21 Terent. Andr. II, 5, 16

3 sunt *B* his] iis *ed. Baluzius* 7 quo *A*: quod *ex* quo *corr. m. 2 B* 8 in alia quo *A*: in aliquo *B* in alia quod *ed. Baluzius* 17 *estuas *eras.* a *lit. A* 18 rerum periturarum ipse te *ed. Baluzius* (*ed. 4*) times *ex* timis *corr. m. 2 AB* 19 dereliqueris *B* 25 intollerandumq. *eras. alt.* l *A* 26 peregr*inanti *A*

mens larga nisi paenitentia fructuosa et eleemosynae copiosae
quasi manus ualidae, ubi denique pro diuersitate meritorum
aut summum bonum inuenies aut summum malum, aut in-
mortale praemium aut sine fine tormentum. et tu de locuple- 14
tandis quibuscumque heredibus tuis cogitas, de opibus agna-
torum cognatorumque suspiras, quem potissimum ditiorem
patrimonio tuo facias, cui supellectilis uariae ornamenta tran-
scribas, cuius apothecas copiis tuis repleas, cui maiorem ser-
uorum numerum derelinquas. infelicissime omnium, cogitas
quam bene alii post te uiuant, non cogitas quam male ipse
moriaris. dic mihi, quaeso, o miser o infidelis! cum multis 15
patrimonium tuum diuidas, cum multos facultatibus tuis dites,
numquid de solo te es tam male meritus, ut tibi nec inter
extraneos locum facias heredis? ecce expectat te iam egressurum
de uita ista officium tribunalis sacri, expectant tortores angeli
et inmortalium tormentorum terribiles ministri, et tu futuras
post te heredum mundialium uoluptates animo uolutas, tu
delicias aliorum mente pertractas: quam bene scilicet post te
heres tuus de tuo prandeat, quibus copiis uentrem expleat,
quomodo usque ad nauseam redundantem uiscera exsaturata
distendat. infelicissime omnium, quid tibi est cum his neniis 16
quid tibi cum his deliramentis, quid cum stultitia huius er-
roris quid cum perditione istius uanitatis? numquid succur-
rere hoc tibi inter supplicia summa poterit, si is, qui res tuas
prodige comedit, lautus et pransus bene eructarit?

IIII. Sed de his, unde nunc loquimur, si res ac ratio postu- 17
lauerint, etiam post haec aliqua subdemus. interim hoc

1 ęlemosynae *A* elem. *B* 6 cognatorum. Que (*s. scr. m. 2* id) susp. *B* 7 *post* facias *in A eras.* ditiorem *iteratum* transscribas *hic A* 11 infedelis *ex* infidelitatis *corr. m. 2 B item statim* multos *ex* multis (*post* cum) 13 num *s. scr. m. 2* quid *A* 15 *post* sacri *s. l. m. 2* et *B* 16 terribilis *A et corr. in* -les *B* 18 delicias *ex* dil. *corr. m. 2 A* 21 infilicissime *A* neniis *AB*: naeniis *c. edd. Halmius* 22 deliramentis *ex* dilir. *corr. m. 2 A*, *ex* deler. *B* 25 *post* eructarit *add. p et edd. ante Halm.*: aut etiam ut tibi, qui deuoranda tua omnia tradidisti, redundanti cruditate plus praestet, si bene uomuerit? *cfr. Sitz.-Ber, p. 33* 27 subdem;[9] *sic m. 2 A*

specialiter dico et peculiari admonitione conmoneo, ne ullum omnino aliquis quamuis carissimum pignus animae suae praeferat. neque enim iniquum est, ut quilibet Christianorum etiam legitimis heredibus in hoc saeculo minus congerat, dummodo sibimet in aeternitate succurrat multis modis, quia et facilius est hic deesse filiis quippiam quam parentibus in futuro, et multo leuior praesens tenuitas quam aeterna paupertas, maxime quia, cum illic non paupertas tantum sed etiam mors ac poena timeantur, facilius est utique hic heredibus deesse quiddam de patrimonio quam illic testatoribus de salute, idque et ipsi, quibus hereditas derelinquitur, si modo pietatis aliquid in se habent, specialiter uelle debeant, ne illi pereant qui relinquunt. quod utique si nolunt, multo minus digni sunt quibus aliquid relinquatur, quia non iniuste testator sapiens
18 non relinquit quod heres inpius non meretur. itaque optimum est, ut unusquisque sibi consulat et animae ac saluti suae omnia derelinquat, sint quamuis interdum non filii tantum, quibus uidetur naturaliter plus deberi, sed etiam pignora alia eius uel meriti uel condicionis, ut eis ad inpertiendum quiddam ac largiendum iustitia ipsa ac dei cultus patrocinetur, et quibus non solum pie aliquid relinquatur sed etiam inreligiose
19 non relinquatur: scilicet si aut parentes sint calamitosi aut germani fideles aut sanctae coniuges aut, ut longius denique munus pietatis extendam, si aut propinqui inopes aut adfines egestuosi aut denique cuiuslibet necessitudinis indigentes, uel certe, quod super omnia est, deo dediti. hoc enim est praecipuum ac supereminens, si id ipsum, quod agit aliquis pie-
20 tatis officio, religionis faciat affectu. beatus enim ille, qui suos ipsos diuini amoris spiritu amat, cuius caritas Christi cultus est, qui in naturae uinculo deum cogitat naturarum

9 utique est *signis transpositionis additis B* 10 quidam *B* 12 debeat *s. scr. m. 2* n *A* 13 relinquid *s. scr.* d *m. 2 B* 15 heres *ex* heris *corr. m. 2 AB* 16 salutis *AB* 19 conditionis (*sic*) *A* uti *B* 23 aut sc̄ę ɔiuges *add. m. 2 A* 25 egestuose *B* 28 quis hos *ex* quis uos *corr. m. 2 B* 30 est cultus *signis transpositionis additis m. 1 A* *ante* deum *add. p*: deum diligit

patrem, et amoris munera in sacrificia conuertens tantum sibi inmortalis lucri et beatorum fructuum parat, ut dum id quod pignoribus suis praestans domino suo faenerat, hoc ipso, quod suis liberalitatem tribuit temporariam, sibi mercedem pariat sempiternam. at uero nunc diuersissime et inpiissime nullis 21
omnino a suis minus relinquitur, quam quibus ob dei reuerentiam plus debetur, nullos pietas minus respicit, quam quos praecipue religio commendat. denique si qui a parentibus filii offeruntur deo, omnibus filiis postponuntur oblati: indigni iudicantur hereditate, quia digni fuerint consecratione, ac per hoc una tantum re parentibus uiles fiunt, quia coeperint deo esse pretiosi. ex quo intellegi potest, quod nullus paene apud homines uilior est quam deus, cuius utique fit despectione, ut eos praecipue parentes filios spernant, qui ad deum coeperint pertinere.

V. Sed praeclaram uidelicet qui haec faciunt rationem 22
consilii sui reddunt dicentes: quid opus est ut filiis iam religiosis aequa hereditatis portio relinquatur? nihil ergo iustius nihil dignius quam ut, quia coeperunt religiosi esse, mendicent, non quidem quod eos haec res mendicitate oppressura sit, quod a terrenis facultatibus abdicantur, caelum spe possidentes cito etiam re possessuros, regente illos deo suo ac protegente, qui eos cum immortali spe aeternorum etiam sufficientia temporalium muneratur; sed tamen, quantum ad inhumanitatem parentum pertinet, egent, a quibus sic relicti sunt ut egerent: certe etiam si qui non penitus domu eliminantur et quibus non omnino extorribus quasi aqua et igni interdicitur, tanto inferiores fratribus relinquuntur, ut etiamsi paupertate non egeant, conparatione tamen egere uideantur. dicitis, quid 23

3 fenerat *B* 5 ad *s. scr. m. 2* t *AB* 13 dispectione *A* desp. *ex* disp. *corr. m. 2 B* 14 qui ad deum *ex* quia deum *corr. m. 2 A* 18 *post* aequa *add. p*: cum fratribus suis 22 etiam *s. l. m. 2 add. A* 24 muneratur *ex* munuratur *corr. m. 2 A* 26 domo *ex* domu *corr. m. 2 AB* et *omittere malit Hartelius* 27 ignis *ex* igni *corr. m. 2 AB* *post* interdicitur *add. p et edd. ante Halmium*: cum ut tenues aut certe usufructuarii relinquuntur, tamen

opus sit religiosis iusta patrimonii portione? respondeo: ut
religionis fungantur officio, ut religiosorum rebus religio ditetur,
ut donent ut largiantur ut illis habentibus cuncti habeant
non habentes, immo, si tanta est eorum fides atque perfectio,
ut habeant cito non habituri, beatius utique, postquam habue-
24 rint, non habentes. cur eis, quaeso, o inhumanissimi parentes,
necessitatem indignissimae paupertatis inponitis? permittite
hoc religioni ipsi, cui filios tradidistis: rectius pauperes a se
fiunt. si tantum eos inopes esse cupitis, concedite id ipsorum
deuotioni. liceat eis, quaesumus, ut uelint pauperes fieri:
eligere inopiam debent non sustinere. postremo, etiamsi
sustineant, deuotione eam tolerent non damnatione patiantur.
25 cur eos uelut a natura expellitis et quasi a iure sanguinis
abdicatis? et ego esse eos pauperes uolo, sed ut habeat tamen
praemium suum ipsa paupertas, ac praeclara demutatione eli-
gant inopiam ex copia, ut ex inopiae electione copiam conse-
quantur. quamquam quid ego uos per ipsum sanctissimae
rationis officium trahere ad humanitatem pietatemque contendo,
cum id maxime obsistat et haec res parentes inpios faciat,
26 quae pios facere deberet? nam cum uos ideo plus relinquere
ex patrimonio uestro religiosis filiis deberetis, ut aliquid ad
deum ex facultatibus uestris saltim per filios perueniret, ideo
filiis non relinquitis, ne illi deo habeant quod relinquant.
praeclara uidelicet ratione atque cautela contenti estis uos
filios non agnoscere, ne illi se filios dei esse cognoscant,
magnificam repensantes beneficiis sacris uicissitudinem, dum
id studiosissime procuratis, ne uel per uestros aliquid honor
dei habere possit, cum omnia uos per dei munus habeatis.

1 sit] est *ed. Baluzius* iusti patrimonii portione] aequam accipere cum fratribus patrimonii portionem *p et edd. ante Halm.* 2 didetur *A* 4 fides *ex* fidis *corr. m. 2 A* 5 beatius *ex* beatus *corr. m. 2 B* 9 concecidite *punct.* ci *A* 10 uellint *punct. alt.* l *B* 12 tolerant *s.* a *scr.* e *m. 2 B* 13 uelut *ex* uelud *corr. m. 2 A* 19 maximae *punct.* a *B* 22 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* 23 deo *post* illi *erasum et post* habeant *s. l. add. m. 2 A et sic ed. Baluzius (simul cum b)* 24 cautella *alt.* l *eras. A*

cur, rogo, tam infideliter cur tam inpie? non exigimus ut 27
uestra domino largiamini: aliquid deo de suo reddite. cur tam
auare cur tam impie agitis? non est uestrum quod denegatis.
iniquum igitur arbitramini, ut saecularibus filiis religiosos
substantia pares esse faciatis? id ergo agitis, ut paeniteat eos
coeptae religionis, quos religio apud uos fecerit uiles. pius
itaque ac bonus dominus, qui seruet in eis propositum ac
professionem suam: ceterum, quantum in uobis est, id agitis,
ut saeculi eos cultores esse faciatis, quibus saeculares filios
antefertis. quid est enim aliud quam religionem interdicere
ob religionem despectui habere?

VI. Sed iniusti fortasse uideamur cunctos parentes in hoc 28
negotio aequaliter accusando, cum scilicet non omnes pari
agant iniquitate cum filiis. sunt enim, inquit aliquis, sunt ex
parentibus multi, qui aequales filiis suis faciant portiones, nisi
quod una tantum eos condicione discernunt, quod in iis ipsis
partibus, quae religiosis uidentur adscribi, usum iubent ad
eos proprietatem ad alios pertinere. at uero hoc multo est 29
peius et infidelius. tolerabilioris quippe inpietatis uidetur esse
cum proprietate aliquem filiis suis minus relinquere quam
proprietatem his rerum penitus auferre. potest enim aliqua-
tenus ferri ista condicio, si aut amicis aut adfinibus aut pro-
pinquis hac lege aliquid relinquatur: filiis uero qui proprietatem
rerum non tribuit nil relinquit. sed inuenit iniquissima in-
fidelitas parentum, quomodo a patrimonio suo deum penitus
excluderet, proprietatem rerum religiosis filiis auferendo. usum
enim his dedit, ut esset quo ipsi uiuerent, proprietatem his
tulit, ut quod deo relinquerent non haberent. o nouum 30

1 impie agitis *ed. Baluzius (cum b)* 3 agitis *et hic fort. delendum, ut paulo ante deest* 6 coeptae *ex* coepta *corr. m. 2 AB* 8 caeterum *A* 11 dispectui *AB* 14 inquid *B* aliqui *AB* 15 qui *ex* quia *corr. m. 2 B* 16 quid (*ante* in) *s. scr.* o *A* in iis] inis *A* 18 ad uero *AB* 19 tolerabilioris *ex* -res *corr. m. 2 B* 21 his] iis *ed. Baluzius* paenitus *A item paulo post* 22 amicis *ex* -cus *corr. m. 2 B* affinibus *ex* adfinibus *corr. m. 2 A* 23 aliquid *ex* -quit *corr. m. 2 A item infra §. 30 cf. 32* 24 relinquid *B*

inreligiosae mentis ingenium! inuenit quo uideretur filiis suis maiore erga deum sua inpietate consulere. fecit enim ut sancta suboles usum rerum habens ius rerum non habens quasi locuples quidem uiueret, sed quasi mendica moreretur, ac sic testator infidelissimus plena de hoc mundo posset securitate discedere, cum sciret de suo ad deum penitus peruenire nil posse. quamuis in hoc ipso, quod supra dixi, per usum rerum aliquam filios religiosos opum imaginem possidere, ne hoc sit quidem, quia etsi usus uidetur aliquid habere, conscientia tamen non habet; nemo enim potest se uel breui diuitem credere, qui scit se proprium nil habere.

31 VII. Quid agis, miserrima infidelitas et paganicae, ut ita dixerim, inreligiositatis error? itane tantum odisti deum, ut possis etiam filios tuos ob hoc tantum, quia ad deum pertinent, non amare? meliore enim condicione quidam relinquunt libertos suos quam tu relinquis filios tuos. in usu siquidem cotidiano est ut serui, etsi non optimae certe non inprobae seruitutis, Romana a dominis libertate donentur, in qua scilicet et proprietatem peculii capiunt et ius testamentarium consequuntur, ita ut et uiuentes cui uolunt res suas tradant et morientes donatione transcribant: nec solum hoc, sed et illa, quae in seruitute positi conquisierant, ex dominorum domo tollere non uetantur. tantum eis interdum gratia patronae liberalitatis inpertit, ut etiam iuri suo detrahat quod libertorum dominio
32 largiatur. quanto, o quisquis ille es infidelissime pater, quanto domini illi melius cum libertis agunt quam tu cum liberis! illi quae donant perpetuo iure donant tu temporario: illi testa-

1 inreligiosae *s.* n *scr.* r *m. 2 B* uidetur *B* uideretur filiis suis *A* (*quod fugit Halmium*), filiis suis uid. *B* 3 soboles *ex* sub. *corr. m. 2 A* soboles *B* 4 quasi (*post* sed) *s. l. add. m. 1 uel 2 A* 5 posset *scripsi*: possit *AB Halmius* 9 conscientia *ex* conscia *corr. m. 2 A* 13 irrelig. *ex* inrelig. *corr. m. 2 B* 15 condicione *ex* conditione *rasura corr. A* 16 siquidem] quidem *B* 17 obtimae *B* optime *ex* optimę (*ut statim* inprobe *ex* inprobę) *rasura corr. A* 21 transscribant *B* 25 infidelissimae *A* 26 tu con liberis *B* 27 illique *s. scr. m. 2* quod *B* temporario *ex* -ria *corr. m. 2 B* testamenti *ex* -to *et statim* libertis *ex* libertatis *corr. m. 2 B*

menti faciendi arbitrium dant libertis tu tollis liberis: illi postremo seruos suos dant libertati tu quasi addicis filios seruituti. nam quid est aliud quam seruituti addicere quos non uis aliquid quasi ingenuos possidere? more ergo illorum 33 uteris, qui seruos suos non bene de se meritos, quia ciuitate Romana indignos iudicant, iugo Latinae libertatis addicunt: quos scilicet iubent quidem sub libertorum titulo agere uiuentes, sed nolunt quidquam habere morientes. negato enim his ultimae uoluntatis arbitrio, etiam quae superstites habent morientes donare non possunt. ita ergo et tu religiosos filios 34 tuos quasi Latinos iubes esse libertos, ut uiuant scilicet quasi ingenui et moriantur ut serui, et iuri fratrum suorum quasi per uinculum Latinae libertatis adstricti, etiamsi uidentur arbitrii sui esse, dum uiuunt, quasi sub illorum tamen positi potestate moriantur. quid tantum, quaeso, sceleris in titulo esse religionis putas, ut ideo eos, qui religiosi sunt, filios tuos esse non credas, quia filii dei esse coeperunt? in quo tibi bonae uoluntatis quasi piaculo rei facti sunt, ut idcirco eos putes habendos esse peiores, quia optant esse meliores?

VIII. Sed dicitis non eo a uobis animo hoc agi. quod unum 35 est, ac si quispiam dicat malas res bono animo a se fieri et inpietatis facinus pia mente committi. quid prodest, o inhumanissimi parentes, quod filios religiosos bono a uobis dehonorari animo adseueratis? res ipsa hoc respuit res refellit. parum est quod nudis adsertionibus dicitis, ipsi actibus uestris contra uos testes estis. indignum ergo arbitramini, ut sancta ac placita deo pignora filiis mundo seruientibus conparentur? uerum est et bene arbitrabamini, si tamen arbitrio isto iuste et in diuersum uteremini, id est, ut conparandos bonis filiis malos et peccatores sanctis non putaretis, et qui apud deum uita ac meritis antecellerent, idem apud uos gratia atque

2 tuos *B* 8 quicquam (*sic*) *A* 13 adstricte *s.* e *scr.* i *m. 2 B* 19 putes *ex* putis *corr. m. 2 AB* 24 asseueratis *et paulo post* assertionibus *ex* adsertionibus *corr. m. 2 B* 26 testes *ex* testis *corr. m. 2 AB* sancta — bene *bis scripta sunt in A sed semel deleta m. 1 et 2* 28 arbitramini *ex* arbitrabamini *corr. m. 2 B* 31 idem *quater deinceps AB* iidem *ed. Baluzius*

36 honore superarent. quid enim rectius quid magis iustum, quam ut qui meliores sunt idem etiam honoratiores essent, qui uincunt iudicio idem uincerent praemio, qui antistant in euangelio sacro idem quoque in testamento humano antistarent, et hac saltim re concordaret cum uoluntate Christi parentum pietas ac uoluntas, ut quos deus praeposuisset electione eosdem etiam parentes anteponerent dignitate. sed non solum hoc non agitur, sed in diuersum omnia aguntur. praeponuntur enim puris commaculati praeponuntur fidelibus inpii, praeponuntur lumini tenebrae praeponitur terra caelo, praeponitur mundus deo. et euasuros se huiusmodi parentes uel in hoc solo iudicium dei aestimant, qui cultum dei et dignitatem iudicii sui indignitate conculcant?

37 VIIII. Sed uidelicet non contemptu dei dicunt parentes haec a se fieri sed causa atque ratione. quibus enim, inquiunt, relictam substantiam relicturi sunt filios non habentes? dicam quibus, nec nominabo eos, quos supra dixi, pauperes dei, non alienos aut longe positos, ne durum aut inhumanum forte uideatur. illos dico caros et indiuiduos et quos recte etiam uos, qui multas suboles habetis, filiis antefertis: ipsos se inquam homines, o infidelissimi parentes, ipsos se inquam dicimus. numquid potest cuilibet quidquam se ipso propius numquid carius inueniri? suam unicuique uestrum animam
38 suam salutem suam spem commendamus. et pios uos esse dicitis, qui filios diligatis? nihil plane durius uobis nihil inhumanius, nihil tam ferum, nihil tam inpium dici potest, a quibus inpetrari omnino non potest ut uos ipsos ametis.

3 antestant *ex* antistant *corr. m. 2 B et statim* antestarent 5 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* 9 fidedelibus *punct. alt.* de *A* 10 *post* tenebrae *add. p*: praeponitur uita morti 12 existimant *Rittershusius* 20 soboles *B* ipsos — parentes *aberratione oculorum om. A*; *ceterum haec uerba et seqq.* ipsos s. i. dicimus *sana non sunt; fort. scrib.:* ipsis relinquant homines, o. i. p., ipsis inquam [dicimus]; *Hartelius suspicatur:* ipsos esse inquam homines, o. i. p., ipsos [se inquam] dicimus 21 ipsos se *s.* ipsos *scr. m. 2* b *s.* se *scr.* a, *quo significetur transponenda esse uerba A* 22 quicquam (*sic*) *A* proprius *AB* 25 nil *quater deinceps B* 26 inpium *ex* impium *corr. rasura A*

pellem, inquit diabolus in scripturis sacris, pellem pro pelle et cuncta quae habet homo dabit pro anima sua. dilectissimam esse animam suam homini etiam diabolus non negauit, et qui auertere omnino cunctos ab affectu animarum suarum nititur, idem tamen carissimas esse debere cunctis animas confitetur. quis ergo furor est uiles a uobis 39
animas uestras haberi, quas etiam diabolus putat esse pretiosas? quis furor est uiles a uobis haberi, quas etiam ille caras uobis debere esse dicit, qui uiles facere conatur? ac per hoc quicumque animas suas neglegunt, etiam infra iudicium diaboli se amant. quae cum ita sint, uidete uos, qui putatis religiosos homines non habere quibus relinquant substantiam suam, uidete uel iuxta diaboli opinionem, uidete si non habent, qui se ipsos habent.

X. Sufficere quidem ad hanc negotii portionem, de qua 40
nunc agitur, haec quae iam diximus satis arbitror: sed ostendi id uobis forsitan non solis uirtutibus rerum sed etiam auctoritatibus exemplorum desideretis. possim quidem dicere maiora exemplis omnibus dei esse mandata nec interesse ad augendam diuinorum uerborum auctoritatem, inpleant ea homines an non inpleant, quia uirtutem eorum ex domini certum est constare persona non ex seruorum oboedientia, nec addi eis nec dece-

1 Iob. 2, 4

1 inquid *B* diabulus *A item 33, contra 36* diaboli *et 37* diaboli *s. scr. m. 2* u 2 cunctaq; *A* cunctaque *B* 3 dilictissimam *A* 4 negabit *B* 6 a uobis uiles *B* 12 religiosos *ex* -sas *corr. m. 2 B* 16 *post* arbitror *p et edd. ante Halmium:* id est, quod praeponere uitam spem salutemque uestram cunctis omnino rebus atque affectibus debeatis 17 forsitam *A* 18 desideretis *AB(b)* desideratis *cum edd. Halmius, quem codicum scriptura fugit* 19 *post* mandata *p et edd. ante Halm.*: clamantia quotidie in hoc mundo: nolite thesaurizare uobis thesauros in terra, thesaurizate autem uobis thesauros in caelo. et alibi: quaecumque homo seminauerit, haec et metet. quae utique tam ad mundi homines quam ad dei, tam ad eos qui filios habent, quam ad eos qui non habent, aeque pertinet (*sic p, rell.* pertinent) quia cum uitam aeternam cuncti desiderent possidere, non est dubium, quod ubi par uniuersorum uotum est ad habendum, parem esse curam ad promerendum 21 domini] dei *B*

dere aliquid per nos potest, quorum honor per auctorem deum
41 semper aequalis est. sed tamen si adiuuari se etiam exemplis hominum humana optat infirmitas, scilicet quo facilius etiam ipsa nunc faciat quae alios fecisse ante cognoscat, ostendimus primo libro haec, quae etiam nunc ab aliquantis Christi imitatoribus fiunt, non mediocriter sed abundanter, nec a paucissimis sed a populis, nec ab antiquissimis sed paene a recentissimis nuper esse conpleta. quid enim noui et adhuc prope in oculis constituti apostolorum actus loquuntur? omnes inquam qui credebant, habebant in unum omnia communia. et iterum: gratia quoque magna erat in illis omnibus; nec enim quisquam egens erat inter illos. quicumque enim possessores praediorum ac domorum erant, uendentes adferebant pretia uenditorum et ponebant ante pedes apostolorum. alibi quoque: et nemo ex eo quod possidebat suum pro-
42 prium esse dicebat. atque hoc non paruus credentium numerus, ne quem forsitan minus scriptorum auctoritas moueat, dum putant exempla esse paucorum. quae fuerit quippe tunc multitudo ecclesiae principalis uel ex hoc solo agnosci potest, quod in principiis statim ipsis octo hominum milia biduo ecclesiae accessisse referuntur, pateatque aestimationi, quae ceteris diebus uniuersi generis multitudo concreuerit, ubi duo tantummodo dies praeter disparem aetatem pariter ac sexum
43 tantam uirorum copiam procrearunt. unde cum et tam innumerabilis iam tunc et tam perfecta plebs fuerit, quaero a uobis, cum quibus loquor, cuncti parentes, in illis tot ac tantis tunc credentium milibus, tanta fidei perfectione uiuentibus,

4 lib. II 13 9 Act. 2, 44 11 Act. 4, 33 16 Act. 4, 32

3 hominum etiam exemplis *B* 5 primo libro] '*immo* secundo libro *ut uulgo legitur; incertum est scriptorisne sit uitium an librariorum*' *Halmius; cfr. II 13* 6 habundanter *AB* 12 quisq; *s. scr. m. 2* uā *A* 14 afferebant *ex* adferebant *corr. m. 2 B* praetia *A* 18 forsitam *B* forsitā *s. scr. m. 2* n *A* 20 ęclesiae (*sic*) *A paulo post* eclesiae *et §. 43* aeclesiae 25 cum etiam *B* 27 locor *ut §. 41* locuntur *b quod praetermittere nolui*

omnesne cum filiis an omnes sine filiis fuerint? neutrum,
opinor; nulla enim ecclesiae plebs est non de utroque per-
mixta. intellegere ergo possunt quicumque ex Christianis
filios non habent, cui relinquere substantias suas debeant, cum
uideant cui reliquerint tunc illi filios non habentes. sin autem
habent, discant quid etiam ipsos oporteat facere, cum uideant
tunc parentes amorem dei filiis praetulisse. habet igitur om- 44
nis aetas habet omnis condicio quod sequatur: quicumque est
particeps fidei participem se beati faciat exempli. si illi tunc
ob deum donantes omnia sua etiam se ipsos exheredauere
uiuentes, discite uos, quaesumus, bona uestra uel ipsi heredi-
tare morientes. oportet quippe uos, mihi credite, etiam inter
filios uestros salutis animarumque uestrarum non obliuisci.
propinqua enim uestra pignora esse uobis et coniunctissima
satis certum est: sed, mihi credite, nemo uobis propinquior,
nemo coniunctior quam uos ipsi. amate itaque, non obsistimus,
amate filios uestros, sed tamen secundo a uobis gradu: ita
illos diligite, ne uos odisse uideamini; inconsultus namque
et stultus amor est alterius memor et sui inmemor. *non
accipiet*, inquit scriptura sacra, *iniquitatem patris
filius, neque pater accipiet iniquitatem filii sui.*
et apostolus *unus quisque*, inquit, *proprium onus suum
portabit.*

XI. Relictae itaque filiis diuitiae parentes non liberant de 45
mendicitate, immo relicta inmoderate filiis facultas parentum
est sempiterna mendicitas, ac per hoc nulli parentibus magis

19 Ezech. 18, 20 22 Gal. 6, 5

1 an *ex* ac *corr. m. 2 B* 5 relinquerint *B* 7 amorem filiis (*punct.* is *et s. scr. m. 2* orum) dei filiis *A et deleto priore* filiis *m. 1 B* igitur *s. l. add. m. 2 uel 1 A* 12 *post* morientes *p et edd. ante Halmium*: quae quidem, ut dixi, etiam uos, o fidelissimi (infid. *ed. Baluzius*) parentes, curiosius attentiusque pro uobis conuenit cogitare 22 proprius *A* 25 relicta *B*: relicto *ad* o *lit. adpicta* c *m. 1, quae* a *uel* cc (*quae litterae forma aperta saepe et in hoc cod. recurrit cfr. Sitz.-Ber. p. 7*) *pingere uoluit* (*ergo non* ae *ut apud Halmium*) *et m. 2, ut magis aperta scriptura esset, s. scr.* a

noxii quam filii nimis amati. dum enim illi patriis bonis afluunt, parentes in sempiternitate cruciantur. etiamsi tam pius sit filius, ut refrigerandi supplicii paterni gratia communicare cum patre postea bona relicta cupiat, non ualebit: reddere siquidem post mortem patri pietas filii non poterit
46 quod unicuique indeuotio sua et infidelitas denegarit. ideoque iuxta apostolum unus quisque sarcinas suas cogitet, quia unus quisque hominum sua onera portabit. flammae infelicium mortuorum diuitiis non refrigerantur heredum. diues ille in euangelio, qui purpura induebatur et bysso, absque dubio qui locuples in hoc saeculo ipse fuerat, etiam heredes suos morte ditarat. sed nequaquam hoc ei proderat, quod opibus ac talentis eius germani diuites incubabant, et ille guttam refrigerii inpetrare non poterat. illi erant in abundantia sed ille in egestate, illi in gratulatione sed ille in dolore, illi in diuitiis sed ille in tormentis, illi fortasse iugiter in luxuria sed
47 ille semper in flamma. o infelix et miseranda condicio! bonis suis aliis praepararat beatitudinem sibi adflictionem, aliis gaudia sibi lacrimas, aliis uoluptatem breuem sibi ignem perennem. ubi erant tunc adfines ubi propinqui, ubi uel filii, si habuerat, uel germani, quorum meminerat et quos certe tanto amore dilexerat, ut eorum ne in supplicio quidem positus obliuisceretur? quid ei proderant quid suffragabantur?
48 torquebatur infelix et opes suas aliis deuorantibus ille refrigerii guttam ardens petebat et inpetrare non poterat. et hoc, si quid addi ad poenam potest, per illum sibi tribui postulabat, quem aliquando contempserat, per illum, qui in pure ac sanie conputruerat, per illum, cuius faetorem ac squalorem longe

9 Luc. 16

1 filiis *B* patriis *ex* patris *corr. m. 2 A* 2 afluunt (*sic*) *AB cf. §. 50 et II 48* sempiternus te *B* 7 unusq; *s. scr. m. 2 uel 1* quis *A* 14 illi erant *ex* ille erant *corr. m. 2 A* 16 loxoria *A* 17 & *s. scr. m. 2* ac *A* ac *B Halmius* 18 praeparat *B* praeparauit (*cum b*) *ed. Baluzius* 20 erant *ex* erat *corr. m. 2 A* affines *ex* adfines *corr. m. 2 AB* 21 si] sibi *s. scr. m. 2* quos *B* quos *ed. Baluzius* (si quos *alii*) 25 et *om. B* 27 pure *s. scr. m. 2* lue (*i. e.* puluere) *A* 28 cius (*sic*) *A*

refugerat, qui membrorum suorum ulceribus canes pauerat,
quem scatentes uermium globi etiam intra recessus peresi
corporis exararant. o grauis nimium et lugenda condicio! 49
pauper beatitudinem emit mendicitate diues supplicium facul-
tate: pauper, cum penitus nil haberet, emit aeternas diuitias
egestate. o quanto has facilius tam multa rerum possessione
diues potuerat conparare, qui inter tormenta aestuans et inter
supplicia proclamans: pater, inquit, Abraham, miserere
mei et mitte Eleazarum, ut intinguat extremum
digiti sui in aqua, ut refrigeret linguam meam,
quia crucior in hac flamma. non horrebat tunc scilicet
diues ille Eleazari quondam pauperis manum nec dedignabatur
auxilium: inseri eius digitos ori suo et mitigari intolerandas
faucium flammas illius pridem faetidae ac squalentis manus
munere postulabat. o quanta rerum mutatio facta fuerat!
tangi tunc ab eo desiderabat, quem etiam uidere ante de-
spexerat.

XII. Haec ergo diuites cogitent, qui redimere facultatibus 50
suis nolunt, ne ista patiantur. diues fuit ille, de quo nunc
loquimur, diuites sunt et isti, ad quos nunc loquimur. unius
sunt nominis: caueant ne sint etiam condicionis unius. non
liberabunt enim filii diuites parentes reos, nec restinguet
flammas miseri testatoris deliciis afluentibus opulentus heres.
durum est ab aliquo filiis ac propinquis parum relinqui: 51
multo est durius in aeternitate torqueri. opinor enim diuitem
illum, cum torqueretur, non tantum delectabant opes heredis
sui quantum angebant tormenta corporis sui, non tantum

8 Luc. 16, 24

5 paenitus *A* 8 inquit *ex* inquid *corr. m. 2 B* 9 *l*azarum *eras. bis lit.* e *sed ita ut non omnino euanuerit A* lazarum *B*, *item paulo post* *l*azari *et* lazari 11 orrebat *B* 13 eius inseri *signis transpositionis additis B* intollerandas *B* 14 foetidae (*sic*) *A* faedę *s. scr. m. 2* ti *B* 16 tanti *B* dispexerat *AB* 18. 20 diuites—loquimur *post* sunt nominis *habet A sed signis transpositionis m. 1 et m. 2 s.* unius *scr.* b, *s.* diuites a *lit.* 21 conditionis *hic A* 23 diliciis afluentibus *AB cf. paulo post et II 48* opulentus *ex* -tibus *corr. m. 2 B* heres *ex* heredes *corr. m. 2 A*

delectabat quod heres suus bene epulabatur quam angebat quod ipse male cruciabatur, non tantum delectabat quod heres suus in exquisitis deliciis afluebat quam angebat quod ipse intolerandis ignibus defluebat, non tantum delectabat quod heres suus pascebat parasitos et helluones copiis suis quantum
52 angebat quod ipse pascebat flammas medullis suis. et puto, si quis ei tunc optionis copiam praestitisset, utrumne mallet diuites heredes suos esse an se in miseriis tormentisque non esse, uoluerat profecto illos omnibus bonis alienari, dummodo ille posset malis omnibus liberari, uoluerat offerre omnia quae possederat, dummodo euaderet quae perferebat, uoluerat cunctam illam substantiam quam habuerat et temporales argenti et auri thesauros pro se dare, ut iuges suppliciorum inmortalium cruces et perenne illud incendium superiecta, si quo modo posset, diuitiarum suarum mole restingueret et exundantes ignium globos opposita ingentium facultatum inmensi-
53 tate prohiberet. et quid dicam uoluisse eum, ut interminabile illud malum redimeret facultatibus suis? plus dico aliquid: uoluerat omnem substantiam suam tradere, ut posset sibi in flammis situs unius saltim horae requiem conparare. desiderans enim ad mitigandas faucium flammas uel tinctum aqua pauperis digitum quomodo non quantolibet pretio mercari requiem praeoptauerat, qui paruam refrigerii guttam tam magno
54 ambitu postulabat? sed iam ista quid proderant aut quid iuuabat miserum quod tunc pro se offerre omnia uolebat, qui male ante noluerat? uel quid tunc proderat quod dare cuncta cupiebat, quae iam amiserat, qui nihil tunc pro se dederat, quando omnia possidebat? sera quippe, ut ait in scripturis spiritus sanctus, sera est paenitentia mortuorum. quomodo?

1 quam] quantum *ed. Baluzius* 2 heres (*ex* heris *corr. m. 2*) suis *A* 3 diliciis afluebat *AB* 5 heres *ex* heris *iterum corr. m. 2 A* 6 puto *ex* puta *corr. m. 2 A* 10 possit *A* posset *ex* poscit *corr. m. 2 B*(*b*) 11 possederat *ex* possiderat *corr. m. 2 AB* (possideat *s. scr.* e *et* r *b*) 15 possit *A* posset *ex* possit *corr. m. 2 B* 19 posset *B et corr. ex* possit *A* 20 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* 22 praetio *A* 27 amisserat *A* 29 qũo *A* quō (uo *punct. et s. scr.* m) *B* quomodo *ed. Baluzius*

non est enim, inquit ad deum patrem sermo diuinus, non est in morte qui memor sit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi? excludi penitus a confessione 55 peccati peccatorem mortuum protestatur nec posse esse quemquam postea dei memorem, qui in hac uita sui fuerit oblitus. adeo omnis ei spes penitus absciditur et omnis uitae aditus obseratur, ut, cum una sit reo salutis uia preces ad deum fundere et caelestem misericordiam incessabiliter orare, etiam hac peccator letiferae obliuionis animaduersione damnetur, ut ei nec memoria quidem dei, a quo sperare debeat, relinquatur. haec ergo cogitent qui, dum filios habere post mortem diuites 56 cupiunt, futurorum suppliciorum nec in morte meminerunt: haec cogitent qui, ut in hac caduca et breui uita heredes diuites habeant, aeterna se ipsos morte condemnant. in quo quidem non tam illos amant quam se oderunt, quia non tam salubris amor est, qui breui consulit, quam graue odium, quod in aeternitate cruciabit. et ideo deus noster, ut in primo dudum libello diximus, disciplinam parentes thesaurizare iubet filiis non pecuniam, perennia praecipit non peritura conferre. scilicet quia res istiusmodi atque opus sanctum et filiis pariter et parentibus prosunt, filiis utique per disciplinae institutionem parentibus per munificentiae largitatem. et filiis enim hoc disciplina praestat, ut salutem capiant perpetuam, et parentibus largitas, ut mortem effugiant sempiternam.

XIII. Sed cui haec dicimus aut cur dicimus? ubi apertas 57 aures aut uidentes oculos inuenire poterimus? omnes enim, ut de inpiis legimus, paene omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est paene usque ad unum. noua quippe amentia tam saeculares quam etiam quosdam religionem professos incessit homines. siquidem, ut dudum dicere coeperamus, iam

1 Psal. 6, 6 17 lib. I 21 26 Psal. 13, 3

1 enim *eras. sed ita ut legi possit A* 6 absciditur *ed. Baluzius* 9 damnatur *AB, 'an anacoluthon est?' Halmius* 15 *post prius* tam *p et edd. ante Halmium:* heredibus consulunt quam sibi obsunt non tam 23 cupiat *B*

non tantum filiis aut nepotibus, quod ob naturae necessitudinem ferri potest, sed etiam agnatis et cognatis, neque solum, ut aiunt, ex directo sed etiam ex obliquo et ex transuerso, immo potius ex auerso peruersoque uenientibus res propriae facul-
58 tatis, id est pretium suae redemptionis addicunt. nec interest paene iam apud homines quibus consulant, dummodo sibi omnino non consulant. si qui enim ex istis, de quibus loqui-

2 ferri *ex* ferre *corr. m. 2 B* agnatis *s. l. m. 1 A* 4 aduerso *ex* auerso *corr. m. 2 B* 5 praetium *A* *post* addicunt *p et edd. ante Halmium:* sicut scriptum est: non dedit deo propitiationem suam et pretium redemptionis animae suae. et paulo post: simul, inquit, insipiens et stultus peribunt, et relinquent alienis diuitias suas, et sepulchra eorum domus eorum in aeternum. quid inter stultum sit et insipientem, non est nunc disserendi locus: nec sane interest, quae inter eos meritorum sit differentia, quorum est una perditio. quod causae itaque sufficit, cum dixisset simul insipientem et stultum esse perituros, uideamus quid uel ad causam uel ad cumulum perditionis adiecerit. relinquent, inquit, alienis diuitias suas. uerum est: quid enim siue tam stultum, siue tam perditum, quam ut aliquis de suo non sibi consulat, praesertim cum deus dicat, nihil prodesse homini, si totum mundum lucrifaciat, animae autem suae detrimentum patiatur? aut quam dabit, inquit, homo commutationem pro anima sua? si ergo homines totum mundum spernere oportet, ne animarum damna patiantur, et propter suam salutem debet quispiam etiam sua lucra contemnere, quam infidelis est, quam insipiens est, qui ut alium diuitem faciat, animam suam ipse condemnat? maxime cum et ille non multum adipiscatur, qui usum temporalium rerum accipit, et ille inaestimabilia damna perferat, qui fructum beatae aeternitatis amittit. nam et ideo sequitur in Psalmo: sepulchra eorum domus eorum in aeternum. quam misera ergo erit perdita sors eorum, qui quasi sepulchris perennibus deputati, quam conditionem post mortem perferunt corporum, eandem quodammodo patiantur animarum, et quidem minus miseram, si eandem, aut si ad eos ad iumenta insipientia nec bonorum sensus nec malorum passio perueniret (pertineret *ed. Baluz.*). illud (sed illud *ed. Baluz.*) acerbum atque intolerabile, quod similiter pereunt, sed non similiter puniuntur; illorum enim mors sempiterna sine sensu est, istorum omnium cum dolore. ac sic conditionem hominum peccatorum perditio quidem facit pecudibus esse similem, sed tamen poenam grauiorem. cogitent igitur cuncta ista quae dicimus, immo cogitent cuncta illa quae deus dicit, qui sibi nec ante mortem omnino consulunt, nec in morte succurrunt, apud quos obliuio est penitus suarum animarum.

mur, morte adpropinquante filios non habent, quaerunt infidelissime quos aut propinquos aut adfines suos dicant, aut, si id forte deest, quaerunt saltim aliqua nouarum necessitudinum ficta nomina. nec interest, ut dixi, apud eos quorum meminerint, dummodo sui obliuiscantur: non interest quos amare se dicant, dummodo animas suas oderint, nec interest quos diuites faciant, dummodo se aeterna mendicitate consumant.

XIIII. O infelicitas o insania! quid tantum, quaeso, de se 59
miserrimi omnium male promeruerunt, ut dum aliorum uoluptatibus seruiunt, se perpetuo persequantur! uideas enim a quibusdam infelicissima uanitate inuestigari quosdam nouos ac nobiles propinquos, uideas incognitarum agnationum pudenda nomina et recentium ac praepotentium adfinitatum ridicula commenta, cum dicat quis de aliquo adoptiuo ac subitaneo propinquo: illum heredem facio parentem meum: aut quaecumque sanctae professionis uidua uel puella: illum heredem scribo proximum meum. ac sic quidam quos in omni uita quasi extraneos alienosque habuerant subito in extremis propinquos habent, et qui extranei semper fuere uiuentium parentes esse incipiunt mortuorum. introducunt enim repente 60
in testamentum quos numquam introduxere in affectum, et hoc maxime, ut dixi, aut locupletes aut nobiles aut honoratos et qui nisi potentes essent, parentes forsitan non fuissent. ridicula miseri testatoris ambitio, dans censum propriae facultatis ad conparandum mendacium propinquitatis, emens pretio hereditatis nomen heredis, et totis patrimonii sui uiribus hoc elaborans, ne se ille, qui heres scribitur, parentem neget, et ut testator infelicissimus stultissima ac miserrima uanitate facto herede nobili, qui in uita sua humilior esse uisus est, honoratior in morte esse uideatur. o caecitas o insania! 61

1 infidelissimae *AB* 2 affines *ex* adfines *corr. m. 2 B* 3 necessitudinum *ex* -nem *corr. m. 2 B* 6 nec *A*: non *B et cum edd. Halmius* 8 infilicitas *A* tantum] tandem *FXHirner coni. in program. Freisingensi a. 1869 p. 15* 10 persequatur *s. scr.* n *m. 2 A* 13 rectium *B* 15 aut] at *B* 22 locopletes *A* 23 forsitã *A* 25 praetio *A* 28 infilicissimus *A item paulo post* 29 qui] quia (*cum b*) *ed. Baluzius* 30 cecitas *AB*

quanto studio, infelicissimi homines, id efficitis, ut miseri in aeternitate sitis! quanto minore cura minore ambitu id uobis praestare potuistis, ut semper beati esse possitis! cuius quidem rei causam aliam omnino inuenire non possum nisi solam tantummodo incredulitatem atque perfidiam, id est, quod aut iudicandos se a deo homines esse non putant aut resurrecturos omnino esse non credunt. nemo est enim qui resurrecturum se et iudicandum a deo de operibus bonis ac malis certus sit, qui non uel spei ac beatitudini suae praestet, ut pro bonis rebus perennia bona capiat, uel timori atque discrimini, ne pro malis mala aeterna patiatur.

62 XV. Sed abhorrere hoc uidelicet a Christiano nomine uidetur, ut dicatur futura non credere. quid ergo causae est ut, si credit quae dixit deus, non timeat quae minatur deus? si non credit uerbis quae dixit deus, non credat praemiis quae promittit deus? neque enim se probat promissionibus dei credere qui non sic agit, ut possit ad promissa a deo praemia
63 peruenire. in ipsa quippe hac uita hominum, si iudicandum se aliquis ab humana hac potestate et rapiendum ad tribunal terrenum esse cognouerit, aduocatos requirit patronos adhibet officialium gratiam fauoremque mercatur, et haec omnia metu iudicii futuri agit, cum tamen euentum iudicii conparare non possit. adeo etsi uictoriam emere ipsam non ualet, spem
64 tamen uictoriae magno emit. dic mihi, quisquis ille es, qui credere te iudicium dei dicis, tu si uel supradictorum exemplo hominum iudicandum te esse a deo crederes, nonne spem ac salutem tuam quolibet pretio conparares? sed non credis utique, non credis, et licet credulitatem tuam uerbis uelis

9 praestet *B* stet *in fin. lin. m. 2 add., initio seq. eras.* 10 rebus *A*(*b*) operibus *B et edd. cum Halmio qui nihil adnot.; certerum cf. §. 85:* uerba pro rebus *et* quem (*sc.* deum) rebus atque operibus tuis despicis timore *B* 17 agit *ex* agere *corr. m. 2 B* 18 hac uita] actiua *B* 19 rapiendum se *ed. Baluzius* 22 conparare (*sic*) *A ut statim* conparares: comparare *B Halmius, qui idem altero loco* conparares *exhibet* 25 credere te *ex* creder&e *corr. m. 2 A* dicis *ex* dices *corr. m. 2 B* exemplo* *eras.* r *A* 26 ac] ad *B* 28 et licet — non credis *in marg. add. m. 2 B* uerbis tuis *ed. Baluzius*

adseuerare, non credis; uerbis enim, ut ait apostolus, confi-
teris sed factis negas. denique ut infidelitatem tuam tibimet 65
ex te ipso probem, dic mihi, obsecro, quisquis ille es, qui
substantiam tuam uel propinquo cuipiam diuiti uel adfini,
uel, si hi forte desunt, etiam extraneo derelinquis, cur eam
non sanus a te atque incolumis abdicasti? cur non sospes ac
uegetus heredibus tradidisti, sed in testamento ipso prouiden-
tissime caues et sollicite ac diligenter inscribis: ‘quando ego
ex rebus humanis excessero, tunc mihi tu ille carissime heres
esto’? dic mihi, quaeso, cur huic carissimo, ut ipse ais, ac 66
deuinctissimo tuo tamdiu nihil de tuo tribuis tamdiu nihil
de tuo tradis, quamdiu te putas esse uicturum, sed tum cum
uides esse te moriturum? et quid dico, cum esse te mori-
turum uides? immo id caues prouidentissime, ne uel spirante
uel moriente te quidquam de tuo habeat, sed iam defuncto
omnino, iam mortuo. et mirum est, quod hoc ipsum sinis, ut
iam funerato te tua habeat, et non iam exportato atque tumu-
lato. quamuis etiam in hoc, quod ais ‘quando ego ex rebus hu-
manis excessero’, id ipsum cauisse uidearis. hoc est enim ex
rebus humanis penitus excedere, totum omnino cum suo corpore
hominem in praesentia humanarum rerum esse desisse. dic 67

1 Tit. 1, 16

4 affini *ex* adfini *corr. m. 2 B* 5 hii *AB* ea *AB* eam *ed. Baluzius* 6 a te] ante *suspicatur Hartelius* 8 caues *ex* cauis *corr. m. 2 A item §. 66* 9 heres *ex* heris *corr. m. 2 A item statim.* diuinct. (*cum B*) *et bis* uides *ex* uidis (*semel cum B*) 13 te *ante prius* moriturum *om. AB, ante* uides *habet b et edd. ante Halmium* 16 sinis et (*sed* et *eras. et in marg. adscr. m. 2* ut te) non iam funestato (*s. l. add. m. 2* aliquid) de (*sic*) tuo (*corr. ex* tua *m. 2*) habeat iam exportato *A* sinis et non iam funestato te tua habeat iam exportata *B* sinis ut funestato te tua habeat nisi etiam iam exportato (*cum b*) *inepte ed. Baluzius* sinis et non, iam funerato te, iam exportato atque tumulato, *ita ut* tuo habeat *ex u. 15 repetitum statuatur Hartelius malit* sinis ut demum funestato *in priore parte malit Halmius; uerba* et non *olim in marg. scripta sedem non suam occupasse*, ut *uocem post* sinis *expulisse et locum suum ante alteram* iam *uocem habuisse uideri i. e. post* habeat *copiosius exponere studui Sitz.-Ber. p. 35 sq.* 17 funerato *coni. Rittershusius*: funestato *cum codd. Halmius* 20 paenitus *punct.* a *A*

mihi itaque, cur haec tam prouide in testamento caues, cur tam sollicite ac prudenter interseris? absque dubio, quia necessariam tibi, dum uiuis, rem tuam iudicas, quia alienare te facultatibus tuis non uis et iniquissimum putas uiuo te et incolumi alium tuo diuitem fieri, te autem mendicitate consumi. uerum est nec inrationabilem curam abnuo, et quidquid a te in hunc modum dicitur probo. sed in uno tamen mihi
68 satis fieri a te cupio. quid est quod tu, qui tibi usum rerum tuarum tantopere necessarium putas, fructus ac reditus facultatis tuae post mortem necessarios esse non putas? dicis absque dubio, quia mortuo nihil opus est nec reseruandum mihi quidquam in tempus illud est, quia defunctus ac nihil sentiens nec delectari possum possessione rerum mearum neque
69 amissione cruciari. euidens causa est. ergo idcirco moriens substantiam tuam alteri deputas, quia capere ex ea fructus post mortem ipse non possis. sed quid, quod electissimum uas dei apostolus Paulus testificatur et clamat, quod quaecumque homo in uita hac seminauerit, haec post mortem metat, et qui parce seminat parce et metat, et qui seminat in benedictione ex benedictione et metat. ex quo aperte intellegi uoluit eos, qui seminant in parcitate benedictionem metere non posse. cum enim dicens: qui parce seminat parce et metet, et qui seminat in benedictione ex benedictione et metet, euidenter utique benedictionem in sola posuerit largitate, ostendit parcos seminatores mendicitatem largos benedictionem esse messuros.

17 Gal. 6, 8

1 caues *ex* cauis *corr. m. 2 AB* 6 rationabilem (*b et*) *Rittershusius* 7 mihi tamen *signis transpositionis additis A* 12 quicquam (*sic*) *AB* quia] quo *Rittershusius* 16 delectissimum *ex* dil. *corr. m. 2 B* 19 metet *deinceps ter corr. ex* metat *m. 2 A* metat *B*(*b*); *'haud scio an recte ut in relatione indirecta' Halmius; sane aut* metat *scrib. est aut eiecto* quod *ante* quaecumque, *quod facile ex antecedenti* quid, quod *hic repeti poterat,* metet, *ut cum statim* (23. 24) *seqq. plane congruat, ubi bis* metet *legitur cf.* §. *74* 22 cum] dum *ed. Baluzius* 23 metat *B* (*sed statim recte* metet) et qui—et metet *om. A*

XVI. Sed fortasse haec tibi, quicumque es infidelis, aut 70
parum ualida aut parum aperta esse uideantur. quid quod dominus ipse in euangelio nihil quemquam de operibus bonis perdere Christianum manifestissime docet dicens: quicumque potum dederit uni ex minimis istis calicem aquae frigidae, tantum in nomine discipuli, amen dico uobis, non perdet mercedem suam. quid dici euidentius potuit? etiam eam rem in futuro habituram praemium esse dixit, quae in praesenti pretium non haberet: tantum honoris cultui suo tribuit, ut aliquid esset illic per fidem, quod hic omnino nihil esset per uilitatem. sed tamen ne in 71
hoc sibi quidam forsitan blandirentur, si multa habentes exiguis possent magna mercari, subtiliter posuit etiam pro calice aquae frigidae non perituram esse mercedem, hoc utique euidenter ostendens non pro paruo aliquid magnum esse reddendum, sed tamen qualecumque fidei opus non esse periturum. habes itaque indubitabilem futurae retributionis securi- 72
tatem habes recipiendorum bonorum operum satis idoneum uadem: qui quidem tantae non solum fidei sed etiam misericordiae atque pietatis est, ut non soluat tantum quod promiserit quasi debitum, sed etiam ostendat aliquid quo se faciat debitorem. nam qui pro calice aquae frigidae redditurum se dixit esse mercedem non solum uult soluere quae acceperit, sed etiam demonstrat aliqua quae soluat. pius scilicet ac misericordia plenus et consulere uolens non solum diuiti largitati sed etiam pauperculae officiositati ostendit, quo obnoxium sibi in aliquo deum faceret etiam qui quod faeneraret penitus non haberet.

4 Matth. 10, 42

1 quicumque *ex* quęc. *corr. m. 2 A* 9 praetium *A* tantumque (*cum b*) *ed. Baluzius* 10 aliquid *ex* aliquit *corr. m. 2 A ut §. 71 et 72* 11 in *om. Baluzius* 12 forsitã *A ut §. 73* 13 possent *b*: possint *AB Halmius* 17 habes *ex* habis *corr. m. 2 A* 25 misericordia plenus] *hunc locum addere debui locis Sitz.-Ber. p. 11 congestis; cfr. adn. crit. ad. libri de gub. primi §. 58* 26 quod *ex* quo *corr. m. 2 B*

73 XVII. Sed forsitan tibi, quicumque diues es, indignum hoc
facultatibus tuis opus pauperculorum esse uideatur et uelis
aliquam ad te peculiariter pertinentem sponsionem sacrae
promissionis audire. habes primum illud, quod ad diuitem
illum in euangelio deus loquitur: uade, uende omnia
bona tua, et habebis thesaurum in caelo. deinde
illud, quod praecepto interdictorio generaliter iubet: nolite
thesaurizare uobis thesauros in terra, thesauri-
74 zate autem uobis thesauros in caelo. postremo illa,
quibus omnes rerum mundialium possessores ad opus profluae
largitatis spe infinitae remunerationis inuitat dicens, quod
omnis, qui propter honorem atque amorem suum aut domum
aut agrum aut quamcumque aliam facultatem in usus miseri-
cordiae prorogarit, centuplum accipiat in futuro: insuper
autem, inquit, et uitam aeternam possidebit. quid
spondere maius credentibus sibi potuit qui magnis faenera-
75 toribus suis centuplum se redditurum esse promisit? nec
solum hoc, sed uitam, inquit, aeternam possidebit.
hoc multo plus est quam ipsa centupli retributio, quia id
ipsum, quod quis in centuplo acceperit, in perpetuo possidebit.
non erit ergo tunc fragilis et caduca possessio nec in simili-
tudinem terrenarum diuitiarum umbrae praetereuntis aut
somnii uanescentis more peritura. quidquid datum a deo fuerit
inmortale erit, quidquid acceptum fuerit sine termine per-
manebit. ac per hoc, ut dixi, plus quam centuplum accipit
qui sic accipit, quia uincit centupli pretium, id ipsum esse
centuplum sempiternum.

76 XVIII. Quae cum ita sint et cum tanta absque dubio recepturus sit qui deo credit, quomodo tu his rebus, quas deo dederis, usurum te esse post mortem non putas, quarum tibi non usum tantummodo dominus sed augmentum etiam et

5 Matth. 19, 21   7 Matth. 6, 19   14 Matth. 19, 29

2 uellis *alt.* l *punct. B*   4 habes *ex* habis *corr. m. 2 A*   13 facultatem *ex* -tum *et statim* inquit *ex* inquid *corr. m. 2 B*   16 feneratoribus *B*   21 erit *om. B*   22 praetereuntes *AB*   26 uincit *ex* uicit *corr. m. 2 A*   praetium *A*

superexcellentem cumulum pollicetur? aut forte accipere haec
tanta non uis? sed hoc ratio non patitur ut nolis. nemo 77
enim est inter homines, qui cum beatus esse ualeat, miser
esse malit; nemo est, qui cum habere possit delicias summi
boni, pati uelit supplicium summi mali; nullus profecto, nullus
et ideo ne tu quidem: nisi forte monstruosa sit in te aliqua
et discrepans ab humano genere natura, ut solus tibi penitus
bene esse nolis, solus beatitudinem fugias solus suppliciis
delecteris. quod si utique non est, quid ergo causae est, ut 78
non uel moriens et in ultimis situs id saltim supremae ob-
lationis officio et omni rerum tuarum ambitu agas, ut, si
mereri a deo potes, locuples ac beatus sis, sin autem id non
potes, certe ut miser non sis certe non uraris certe non tor-
quearis certe tenebris exterioribus non eneceris et ardentibus
sine fine flammis non decoquaris? quid ergo, ut dixi, causae 79
est, quod haec non agis? quid causae est, ut bona aeterna
non emas? quid causae est, ut mala aeterna non timeas?
quid utique nisi illud, quod praelocutus sum, quod aut iudi-
candum a deo te esse non putas aut resurrecturum omnino
esse non credis? si enim crederes, quomodo non futuri iudicii
inaestimabile malum fugeres et inmortalium suppliciorum tor-
menta uitares? sed non credis utique, non credis, ac licet 80
aliud et sermone adseras et professione, non credis; sermo
enim et professio tua iactitant fidem sed uita atque obitus
publicant infidelitatem. alioqui uince me: uinci uolo. non
quaero, ut mihi credulitatem tuam superioris uitae actibus
probes: uno contentus sum testimonio supremorum tuorum.

4 delicias *ex* dil. *corr. m. 2 A* 6 ne] nec (*cum b*) *ed. Baluzius* nisi monstruosa forte *signis transpositionis additis B* 8 beatitune (*sic*) *A s. scr. m. 2* di 10 saltem *ex* saltim *corr. m. 2 A* supraemę *A* 13 *post* certe *p et edd. ante Halm.*: uel pro hoc merearis 15 dequocaris *B* *post* causae est *p et edd. ante Halm.*: ut non omnibus modis uel mala fugias uel bona adsequi uelis? quid causae est 20 te esse (*cum b*) *ed. Baluzius* 21 fugeres *ex* fugeris *corr. m. 2 AB ut paulo ante* crederes *ex* crederis 23 aliud *ex* aliut *corr. m. 2 A* 24 iactitat *B* ob‧itus *A* 25 alio-quin *ex* -qui *corr. m. 2 AB* uinci *A pro* uince

81 ecce iam, ecce moreris, egressurus de domo corporis tui,
nesciens quo iturus quo abducendus ad quam poenalia et
quam taetra rapiendus, cui unum tantummodo superest inter
suprema perfugium una effugiendi aeterni ignis specula datur,
ut pro te offeras saltim quod in substantia habes, quia aliud
quod possis deo offerre iam non habes: et tu inmemor tui
oblitus salutis tuae, de legatariis nouis cogitas de locupletando
82 herede suspiras. et haec faciens credere te iudicium dei dicis,
qui tibi, cum iudicandus sis, uel inter suprema non consulis?
et credere te aliquid de salute animae tuae loqueris, cui nul-
lus est anima tua uilior, apud quem prope non interest cui
prosis, dummodo ut tibi noceas? et credere te futurum iudicem
dicis, apud quem nullus est minor atque despectior quam
ipse iudex? nam in tantum eum spernis in tantum despicis,
ut nec tibimet ipsi consulas, dummodo eius iussa contemnas.
83 aut refelle me et conuince, si mentior. clamat tibi ecce
morienti ipse, qui te iudicaturus est iudex tuus, ne ullum
omnino hominem in prorogandis rebus ac facultatibus tuis
plus quam te ames, ne ulli de substantia tua moriens magis
quam tibi consulas, nullum tibi anima tua propinquiorem
nullum iudices cariorem. q u i d e n i m p r o d e r i t, inquit sal-
uator, h o m i n i s i l u c r e t u r m u n d u m t o t u m e t d e t r i-
m e n t u m f a c i a t a n i m a e s u a e? a u t q u i d d a b i t h o m o
84 c o m m u t a t i o n e m p r o a n i m a s u a? hoc est dicere: quid
tibi, o infelicissime homo, proderit, si omnem mundum aut
ipse habeas aut tuis proximis derelinquas, si salutis atque
animae detrimenta patiaris? damna enim animae totum penitus

21 Matth. 16, 26

1 moreris *AB* (*cf. §. 85* iam morienti): morieris *p Halmius* 2 quo abducendus *ex* quod abdicendus *corr. m. 2 B* 4 supraema *AB* specula *scripsi:* speicula *AB Halmius*; *an forte* spesoula *ut* rescula = recula *quode uid. Ind. III.*? 5 saltem *et statim* habes *ex* saltim *et* habis *corr. m. 2 A* 7 locuplet. *ex* locopl. *corr. m. 2 A ut mox* aliquid *ex* aliquit 13 dispectior *et mox* dispicis *A et* desp. *ex* disp. *corr. m. 2 B* 15 n& *s. scr.* ec *m. 2 A* 18 hominem *A*(*b*): hominum *B et edd. cum Halmio qui nihil adnot.* praerogandis *Rittershusius* 23 quid *punct.* id *et s. scr. m. 2* am *AB hic et §. 84* 25 infilicissime *A* omnē *ex* omniu *corr. m. 2 B*

secum auferunt, nec quidquam homo omnino habere poterit, qui se ipsum damno animae pereuntis amittat. aut quid, inquit, homo commutationem dabit pro anima sua? hoc est dicere: non respicias, o homo, pecuniam non possessionem, nec dubites saltim moriens pro spe tua quantum potes rei tuae ac facultatis offerre. quidquidlibet enim dederis pro te uile est, quidquid pro te obtuleris parui pretii est, quia anima tua in omnium rerum est conparatione pretiosior. et ideo nihil dubites pro te dare, quia, si te amiseris, omnia in te perdis: si autem te lucrifeceris, tecum et in te omnia possidebis.

XVIIII. Cum haec ergo tibi iam morienti, o homo quisquis 85 es, dominus tuus clamet, tu mentem obturas tu aurem obstruis et nudis sermonibus fidem adserens sufficere tibi putas uerba pro rebus ac satis te firmum aestimas credulitatis habere subsidium, si deum, quem rebus atque operibus tuis despicis, uerbis mendacibus honorare uidearis. fili, inquit scriptura sancta, si habes, benefac tecum et deo bonas oblationes offer. et alibi miserere, inquit, animae 86 tuae. uide quam misericors sit dominus deus noster, qui nos ipsos pro nobis misericordiam rogat: miserere, inquit, animae tuae. hoc est dicere: miserere etiam tu illius, cuius uides miseratione me frangi, miserere illius tandem, cuius misereor ego semper, miserere tu animae saltim tuae, cum misereri me cernas alienae. et quid post haec, o miserrime homo, cum deus sic tecum agat, non adquiescis? rogat te ut tui miserearis, et non uis? causam tuam apud te agit, et a

17 Eccles. 14, 11 19 Eccles. 30, 24

1 quicquam *A* 3 inquid *B* 8 est *om. Balusius* 13 obturas *cum Rittershusio Halmius*: obduras *AB*; *'emendationem necessariam esse docet contrarium* aurem obstruis' *Halmius* 17 inquit *ex* inquid *corr. m. 2 B item paulo post* 20 *post* uide *add. p et edd. ante Halmium*: pietatem erga te domini nostri uide deus non qui non ipsos *B* 21 inquid *B* 22 illius *ex* illis *corr. m. 2 A item statim* uides *ex* uidis (*cum B*) *et* saltem *ex* saltim 23 miseratione efrangi *B et statim* illius 27 *post* agit *add. p et edd. ante Halmium*: et a te non admittitur? dignatur te pro te petere

87 te non potest impetrare? et quomodo, quisquis es o miserrime,
quomodo te postea supplicantem ille in iudicio suo audiet,
cum tu hic eum pro te rogantem audire ipse nolueris? sed
uidelicet causa grandis est, qua deum audire non possis. cir-
cumstant enim te aegrotantem cognati atque agnati tui cir-
cumstant locupletes matres familiae, circumstant nobiles uiri
obsidet lectum infirmitatis tuae sericis atque auratis uestibus
circumfusa numerositas. o quantus fructus aeternitatis est
talibus bona propria erogare mendicis! digna uidelicet causa
et satis iusta est, ut tu animae tuae auferas quod egenis
88 talibus derelinquas. sed nimirum misericordia frangeris et
lamentantium propinquorum pietate superaris. est certa ratio.
uides quippe opulentissimi ac splendidissimi cultus homines
[tibi] flentes, tristi uultu et festo habitu conpositas ad mae-
stitudinem facies tibi ostentantes, per imaginariam sollici-
tudinem suam ementes hereditatem tuam. quem non moueat
tanta pietas? quem non moueat talis dolor? aut quomodo,
cum haec talia uideas, non obliuiscaris tui? uides enim ex-
tortas lacrimas simulata suspiria fictam anxietatem non op-
tantem ut conualescas, sed expectantem quando moriaris: uides
defixos in te quasi accusantes tui obitus tarditatem omnium
89 uultus. o infelicem te ac miserrimum, cuius supremum exitum
tantus desiderat numerus propinquorum! nisi quod scio ac
satis certus sum nihil omnino apud deum uota talium prae-
ualere. nam mirari possem forte quod uiueres, quem mori
tam multi uelint. et propter hos, quisquis ille es, propter
hos tales animam tuam deseris et credere te iudicium dei
dicis, cum ad hoc eius iussa despicias, ut patrimonium tuum
90 talibus derelinquas? d i s p e r s i t, inquit propheta de eo, qui

29 Psal. 111, 9

7 syricis *s.* y *scr.* e *m. 2 AB* 10 aegenis *A* 14 tibi *eras. in A sed non prorsus euanuit; repetitum ex seq. uersu puto* 21 accu*santes *eras.* s *A* accusantes *ex* -tis *corr. m. 2 B* 22 infilicem *A* exitus *A* (*quod Halmius non adn.*) exitum *ex* -tus *corr. m. 2 B* 25 uiueres *ex* -ris *corr. m. 2 AB* 27 *ante* dei *eras.* te *alt. A* 28 dispicias *AB* 29 inquid *B*

deum credit, dispersit, dedit pauperibus, iustitia
eius manet in aeternum. sed et saluator ipse ad omnes
diuites: uendite quae possidetis et date eleemosynam.
et alibi: uende quae habes et da pauperibus. num-
quid dicit, agnatis da, numquid adfinibus? non utique sed
pauperibus sed egenis: numquid propinquo diuiti numquid
ulli omnino homini praepotenti? non utique sed inopi sed
egestuoso. numquid enim, cum locupletibus cognatis tuis 91
substantiam tuam dederis, iustitia tua manet in aeternum?
aut cum diuitias eorum diuitiis tuis auxeris, thesaurum habebis
in caelo? uae, inquit propheta, his, qui dicunt dulce
amarum et amarum dulce. etiam laudari a te tales hos
deus prohibet, et tu ditare non metuis? dari his praedicatoria
uerba non uult, et tu etiam talenta largiris? honorari uitam
eorum fictis sermonibus uetat, et a te thesauri eorum diuitiaeque
cumulantur?

XX. Sed uereris uidelicet uultus circumsidentium propin- 92
quorum et praesentes atque obsidentes lectulum tuum metuis
offendere. ne timueris eos, inquit dominus per prophetam,
neque paueas a facie eorum, quoniam domus exa-
sperans est. et ideo etiam tu esto intrepidus et constans:
non formides uultus eorum neque frangaris ambitu eorum.
despice concupiscentes hereditatem tuam et diuidentes iam 93
inter se substantiam tuam, qui non te sed patrimonium tuum
diligunt, immo qui cupiditate rerum tuarum te execrantur.
nam dum tua inpatienter sitiunt, te oderunt praesentiamque
tuam quasi aemulam sibi et aduersariam iudicantes obicem

3 Luc. 12, 33 4 Matth. 19, 21 11 Isa. 5, 20
19 Ezech. 2, 6

3 uendite quae *s. scr. m. 2* inquit *A* elymosinàm *AB*
4 habes *ex* -bis *corr. m. 2 A* 5 affinibus *ex* adf- *corr. m. 2*
B 7 sed inopi] sed egeni sed inopi *B* sed egenti sed inopi *ed.*
Baluzius 11 inquid *et* is *s. scr. m. 2* h *B* 12 laudare *B*
17 circumsedentium *B et ex* circumsid- *corr. m. 2 A* 19 timueris]
metueris *ed. Baluzius item paulo post* tu etiam *cum B* inquit *ex*
inquid *corr. m. 2 B* 23 dispice *A*, *paulo post* dispice *A et* desp.
ex disp. *corr. B*

atque obstaculum putant cupiditatis suae esse quod uiuis.
94 despice ergo hos tales ac nihil facito. non te moueant blandimenta eorum: uenena tibi sunt: non respicias adulationes eorum: gladii sunt iugulatores tui et quidem ferreis atque hostilibus gladiis taetriores. illos enim homines cuncti uident, istos incauti non uident: illi, quia aperte saeuiunt, euitantur, isti, quia occulte insidiantur, occidunt et hoc periculosiores sunt ac nouo nocendi genere peiores, quod illis ferreis gladiis nemo est penitus qui se laedi uelit, istis multi se etiam occidi uolunt. noua atque inaestimabilis mali letalis inlecebra. illis gladiis quicumque percutitur et timore pariter et dolore tor-
95 quetur: istis quicumque occiditur delectatur. fuge ergo hoc malum fuge adsentationes insidiantes tibi, fuge obsequellas noxias tibi fuge ambitus deceptores tuos: ista sunt officia, quae te iugulant, ista sunt, quae in mortem trahunt. fuge eorum talium blandimenta fuge eorum sedulitatem: isti sunt carnifices ac tortores tui, qui te in praesenti quidem ambiunt, sed in futuro necant et consertis quodammodo manibus ac uelut coniurata mutuo factione in sempiternos tartari ignes cogere ac praecipitare conantur. et ideo non timeas eos non expauescas: erige animum et uim sanctae auctoritatis adsume. si enim illi tantopere adnituntur ut pereas, cur non maiore tu animo adnitaris ut uiuas? confortare ergo et constanti animo tibi consule. satis infidelis ac satis stultus est qui mauult praestare aliis ut sit miser, quam sibi ut sit beatus et ut alios afluere faciat deliciis temporariis, se tradit urendum ignibus sempiternis.

2 nihil *s. scr. m. 2* eis *A* (*quod Halm. non adn.*); *cfr. IIII 2 et 27* 3 respicias *ex* -es *corr. m. 2 B* adulationes *ex* adol- *corr. m. 2 A* 9 multis *B* 10 inaestimabili *Bittershusius* laetalis *AB* 13 assentationes *ex* ads. *corr. m. 2 B* obseque*las *alt.* l *eras. A* obsequelas *B* 16 eorum *A* ergo *B* (eorum *eras. in b*) horum *A* 19 ignes *ex* ignis *corr. m. 2 B* 21 assume *ex* adsume *et paulo post* affluere *ex* afluere *corr. m. 2 B* 27 *post* sempiternis *habent:* EXPLICIT. LIBER TERTIUS: INCP: LIB: QUART: *AB*

LIBER IIII.

I. Non me praeterit, domina mi ecclesia, nutrix beatae 1
spei, haec quae libellis superioribus diximus, nonnullis filiis
tuis Christum parum amantibus displicere. sed nos uoluntates
eorum non magni pendimus, quia nec mirum est, ut eis lo-
quentia de deo uerba non placeant, quibus ipse forsitan deus
non placet, nec expectandum, ut insinuatorem salutis atque
animarum sermonem ament qui salutem ipsam atque animas
suas non amant. sufficiunt itaque, sicut in aliis, ita etiam
in hac parte nobis sensus tantum et iudicia sanctorum: quibus
idem atque apud nos sentientibus, certi profecto sumus etiam
deum ipsum sentire nobiscum, quia, cum in sanctis suis spiritus
dei maneat, absque dubio deus illic est, ubi illa pars fuerit,
a qua dei spiritus non recedit. prauorum ergo hominum, id 2
est uel paganorum uel mundialium, sensus aut parui aesti-
mandi sunt aut nihil omnino faciendi: *quia si hominibus*,
inquit apostolus, *placere uellem, Christi seruus non
essem.* illud durius ac molestius, quod quidam, ut arbitror,
filiorum tuorum sub religionis titulo a religione dissentiunt
et habitu magis saeculum reliquere quam sensu: quorum, ni
fallor, sententia hoc habet atque adserit, omni omnino homini
Christiano propinquitatem in exitu magis considerandam esse
quam Christum. et quia profana penitus per se erat execra- 3
bilisque sententia, uelare, ut puto, infidelissimam praedicationem

16 Gal. 1, 10

3 nonnullis *ex* -lli *corr. m. 2 A* 11 aput *A* atque] aeque *ed. Baluzius (cum b)* 15 uel (*post* est) *om. Baluzius* 17 inquid *B* 20 relinquere *ex* reliq- *corr. m. 2 B* 22 considerandum *A*

quasi umbratili quadam adiectione conantur dicentes cunctos,
qui credant deum, sanos tantum atque incolumes officiosos
Christo esse debere, ceterum iam exeuntes e saeculo carnalis
magis propinquitatis quam diuini officii oportere meminisse.
quasi uero homines Christianos alios esse oporteat incolumes
alios de hoc saeculo recedentes, et alios se cuncti exhibere
Christo debeant in sospitate alios in morte, alios in superiore
4 uita alios in posteriore. quod si ita est ergo alterum quis
habiturus est Christum inuenis alterum senex, et totiens debent
homines demutari fide quotiens demutantur aetate. si enim
erga dei cultum alter quispiam futurus est uigens alter in-
firmus, alter sanus alter aegrotans, ergo prout status fuerit
humani corporis inaequalis, ita erit homini etiam deus ipse
mutabilis, et quotiens fuerit in homine ualitudo contraria,
totiens erit etiam religio diuersa: quasi uero qui incolumes
5 Christi esse debent morientes Christi esse non debeant. et
ubi illud est: qui perseuerauerit in finem, hic saluus
erit, aut illud in prouerbiis sacris diuini sermonis oraculum:
sapientia in exitu canitur? quo utique ostenditur, licet
salubris sit in omni aetate sapientia, praecipue tamen omnes
in exitu suo debere esse sapientes, quia laudari penitus prae-
teritae aetatis prudentia non merebitur, nisi bono fine clau-
6 datur; sapientia enim in exitu canitur. cur eam non dixit

17 Matth. 10, 22 19 Prou. 1, 20

2 credant (*sic*) *A* (*p*): credunt *B* 3 e] ae *A* a *B* 6 exibere *B* 7 se (*punct.*) debeant *B* 10 demutari *ex* -re *corr. m. 2 B* 14 ualetudo *ex* ualit- *corr. m. 2 A* 18 diuini* *eras.* s *A* 19 in exitu canitur] '*est falsa interpretatio uerborum σοφία ἐν ἐξόδοις ὑμνεῖται* (*Vulg.* sapientia foris praedicat)' *Halmius* 23 sapientia – canitur *om. p; sequitur deinde in p et edd. ante Halmium:* sufficit, inquit pestilens praedicatio, sufficit praeteritum opus homini, etiam si in fine nihil faciat. ego multo plus addo, aut non minus eis, si potest, morte uicina, aut certe plus multo esse faciendum. primum, quia de bono opere nihil nimis est. deinde quod ad tribunal dei pergens magis placare iudicem debet, quasi iam in iudicio constitutus. postremo quod si aliqua ante exitum bona fecit, multo magis facere iam in exitu suo debet, ne deterior scilicet superioribus uitae actibus finis esse uideatur. si autem ante (ante *om. ed. Baluz.*) bonis operibus parum studuit, multo utique

cani in pueritia non in iuuentate, non in statu rerum incolumium non in prosperitatibus secundorum? scilicet quia in his omnibus quidquid laudatur incertum est. quamdiu enim quis subiacet mutationi, non potest cum securitate laudari et ideo, ut ait, sapientia in exitu canitur. exiens enim quis de incertis periculorum certum merebitur euasa omnium rerum uarietate suffragium, quia tum stabilis et firma laus est, quando meritum iam non potest perire laudati. sapientia, inquit, in exitu canitur. quid est, quaeso, 7
sapientia Christiani? quid nisi timor et amor Christi? initium enim, inquit, sapientiae timor domini: et alibi perfecta, inquit, dilectio foras mittit timorem. ergo ut uidemus, initium sapientiae est in timore Christi perfectio in amore. itaque si sapientia Christiani timor est atque amor domini, ita demum uere sapientes sumus, si deum semper ac super omnia diligamus, et hoc cum omni tempore tum praecipue in exitu nostro, quia sapientia in exitu canitur.

II. Si ergo sapientia per hoc maxime in exitu canitur, si 8
deus super omnia diligatur, quae igitur insania est, ut dicat aliquis Christum carnali propinquitati praeponi ab incolumibus oportere, a morientibus non debere? cur enim eum praeferant incolumes, si non debent praeferre morientes? aut si potest quispiam religiose agnatos atque adfines suos Christo in morte praeponere, cur non religiose etiam ante praeponat? aut si est ulla hora in uita ultima, qua quis plus alios diligere debeat quam se ipsum aut deum, cur non et in uita anteriore

10 Psal. 110, 10   12 I Ioh. 4, 18

magis facere eum uel in exitu suo conuenit, ut quod uita anteriore non reddidit, saltem in extremitate persoluat: et qui ex hoc reus est, quod ante neglexit, uel per hoc excusari aliquatenus domino suo possit, quod praeteritam inhumanitatem ultima saltem deuotione compenset. sed ad superiora redeamus. sapientia, inquit sermo diuinus, in exitu canitur *hoc additamento carent AB*

1 iuuentate *A*: iuuentute *B Halmius*   5 in exitu *s. l. m. 1 uel 2 add. A*   7 tum *ex* dum *corr. m. 2 B*   18 Sic *ex* Si *corr. m. 2 B*   24 praeponebat *B*   26 aut (*sic*) deum *AB*: et *cum edd. Halmius nil adnotans*   aut in uita *B*

9 plus diligat? ac sic fit ut soluantur omnia et euanescant et intereant, neque ullum quis uiliorem habeat quam se ipsum neque ullum inferiorem quam deum. si enim ullum est tempus, quo ab aliquo possit deus adfinibus aut propinquis iure postponi, nullum est, quo possit iure praeponi: sin autem, quod uerum est, nullum est omnino tempus, quo non debeat anteponi, nullum est omnino tempus, quo possit iure postponi. nullum utique, et ideo ne in extremis quidem, quia etiam iustum hominem propheta in die, qua errauerit, dicit esse
10 periturum. itaque si omnis error errantis perditione multatur et his quoque erroribus uita hominum periclitatur, quibus usitate atque communiter innocentia humana polluitur, quid futurum existimamus, ubi in deum ipsum detestabili infidelitate peccatur? si enim, inquit apostolus, omnis inoboedientia iustam accipit mercedis retributionem, quo modo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? nullus autem salutem ueram plus neglegit, quam qui deo aliquid anteponit. cum enim salus nostra munus ac misericordia dei sit, quae ei ratio consequendae salutis est, qui deum ipsum despicit, in cuius misericordia salus nostra
11 consistit? aut cum iudex et uiuorum sit deus et mortuorum, quae ei spes in dei iudicio esse poterit, qui eum etiam moriens iudicio suo spreuerit, a quo est statim mortuus iudicandus? et ideo, ut scriptura diuina ait, in quo iudicio iudicat, in eo iudicabitur de eo, hoc est: quo iudicio iudicat de deo, eo ipse iudicabitur a deo, neque iniquum putare poterit, si eum cunctis in futuro dominus postposuerit, qui in praesenti deum cunctis ipse postponit, nec queri, si eum

9 Ezech. III 20 14 Hebr. 2, 2 24 Matth. 7

1 euanescant *ex* -scat *corr. m. 1 A* et intereant *cum b scripsimus:* intereant *AB* intereantque *cum p Halmius* 4 affinibus *ex* adf. *corr. m. 2 AB* 5 nullum — praeponi *A in marg. habet m. 2* 6 omni *s. scr.* no *m. 2 A* 9 profeta *A* 14 omni *s. scr.* s *m. 2 B* inobydientia *B et s.* y *scr.* e *m. 2 A (sic)* 16 effugiemus *ex* -amus *corr. m. 2 B* 18 cũ *ex* çur *corr. m. 2 B* 20 dispicit *A* desp. *ex* disp. *corr. m. 2 B* 24 scribtura *A* ait diuina *B* 28 quaeri *AB sed B corr. m. rec.* queri potest *et sic ed. Baluzius*

omnibus deus aestimet damnabiliorem, cum ipse omnibus deum aestimet uiliorem.

III. Sed dicit aliquis non se hoc animo ista facere, quo 12
aut contemnat deum aut uilem putet, sed quo uel amet eos,
quos heredes instituit, uel honoret. adquiescamus hoc ita esse:
omnibus ferme etiam aliis flagitiosissimis et criminosissimis
reis excusatio ista suppetit. nam dicere et fornicatoribus licet
non se hoc animo fornicari, quo deum spernant, quia calore
corporis atque infirmitate uincantur. et homicidae id adfirmare
possunt, non se contemptu dei humanum sanguinem fundere:
uel odio enim se uel cupiditati tantum scelera praestare. sed 13
quid prodest malis haec excusatio, cum scilicet nihil intersit,
qua se quispiam dicat peccare causa, cum sit omne peccatum
diuinitatis iniuria? adquiescamus tamen, ut supra dixi, hoc
ita esse, nec ex contemptu dei res suas quempiam alii magis
quam deo tradere, sed uel honore heredis sui se ad hoc trahi
uel certe amore conpelli. sed quid facimus, quod hoc ipso
magis incuria dei probatur atque contemptus? si enim, o 14
quisquis es, per id, quod heredibus tuis uel quibuscumque res
proprias derelinquis, et honorare te eos indicas et amare,
deum utique, cui non relinquis, nec honorare te indicas nec
amare. ac per hoc quidquid pro te dixeris contra te est et
ad contemptum atque ad contumeliam dei pertinet amor et
honorificentia ceterorum. cum enim aliis ideo relinquas, quia 15
eos honoras, deum, cui non relinquis, utique non honoras:
cum aliis ideo relinquas multa, quoniam amas, deo ideo non
relinquis profecto, quia non amas. ecce enim adsistit tibi
morienti atque testanti homo pariter ac deus. res aperta est
et non dubia: quem elegeris, praetulisti. si in uno est honor
solo, necesse est in alio inueniatur esse despectio. si homo,
qui praefertur, gaudet se a te diligi, necesse est ut se doleat

1 dampnabiliorem *B* 3 quo ut condemnat (*sic*) *A* 8 quo deum *Rittershusius*: quod deum *AB*; *cfr. u. 3. 4* sed quia *ed. Baluzius* 10 fundere, uel odio sed cupiditate tantum (*cum b*) *ed. Baluzius* 12 haec *om. B* 15 contemtu *B* 18 iniuria *malebat Rittershusius* 20 propriis *B* 23 adq; *A* 30 dispectio *A*

16 deus, qui praetermittitur, non amari. sed putas deum uidelicet
munificentia hominis non egere, et ideo, quid necesse est, in-
quis, ab homine ei quippiam tribui, qui ipse cuncta omnibus
dedit? utrum egeat munificentia nostra dominus an non egeat,
aut quomodo uel egeat uel non egeat iam uidebimus. interim,
quia ab eo cunctis cuncta praestari etiam tu negare non ausus
es, hoc dignior est absque dubio largitate nostra, quia nobis
ipse ante largitus est, hoc iustius ei officiis respondere tem-
17 ptamus, quo beneficiis illius magis inpares sumus. nam et
natura ipsa hominum consuetudoque communis hac quasi
generali cunctos lege constringit, ut a quibus aliquid liberali-
tatis accipimus, plus eis gratiae debeamus: artat quippe nos
ad retributionem dati accepta largitio. ante usum enim ac
munificentiam liberalitatis alienae liber est quispiam, bene-
ficiorum faenore non grauatus. coguntur autem omnes ipsa
conscientia sua ad repensationem uicissitudinis, postquam esse
18 coeperint debitores. ita ergo et deo hoc maiora debemus, quod
ab eo cuncta percepimus, et hoc respondere beneficiis illius
minus possumus, quod ei etiamsi quae debemus redhibere
cupiamus, tamen de suo reddimus. ac per hoc non est quod
placere sibi quisquam largitione sua debeat. sicut sua non
sunt cuncta, quae a domino suo accipit, sic sua non sunt
cuncta quae reddit. et ideo perfidiae quidem poena debetur
ei, qui negauerit deo quae sunt sibi ab eodem commodata,
inputare autem largitionem non potest, qui reddiderit accepta.

19 IIII. Sed deus, inquis, non eget retributione. nihil minus
quam ut non egeat. non eget enim iuxta potentiam suam,
sed eget iuxta praeceptionem suam: non eget secundum ma-
iestatem suam, sed eget secundum legem suam, et in ipso se
quidem non eget, sed in multis eget: non quaerit in se

5 uel egeat *om. A* 6 cuntis *A* 9 quo *scripsi* (*conl. u. 18*: hoc respondere beneficiis illius minus possumus): quo a *A* quod *B* quia *Halmius* 11 a quibus *ex* aliquo (*non ex* aliquibus) *corr. m. 2 B* 12 ei *B* 14 libertatis *B*(*b*) 19 redibere *AB* 21 quisquam *ex* quispiam *corr. m. 2 uel 1 A*

munificentiam sed in suis quaerit, et ideo non eget quidem
iuxta omnipotentiam sed eget iuxta misericordiam: non eget
deitate pro semet ipso sed eget pietate pro nobis. quid enim 20
dicit ad pios ac largos dispensatores deus? uenite, bene-
dicti, possidete regnum patris mei, quod uobis
paratum est a constitutione mundi: esuriui enim
et dedistis mihi manducare, sitiui et dedistis mihi
bibere, et alia in hunc modum. et ne hoc causae, de qua
nunc loquimur, parum forsitan uideretur, adiecit rerum diuer-
sitatem, auaris et infidelibus dicens: ite maledicti in
ignem aeternum, quem parauit pater meus diabolo
et angelis eius: esuriui enim et non dedistis mihi
manducare, sitiui et non dedistis mihi bibere:
ubi sunt qui dicunt dominum Iesum Christum officio nostrorum 21
munerum non egere? ecce et esurire se pariter et sitire et
algere commemorat. respondeat quilibet horum, si non eget
qui esurire se queritur, si non eget qui se sitire testatur?
ego plus addo aliquid, Christum non solum egere cum ceteris
sed plus multo egere quam ceteros; in omni enim pauperum
numero non est uniuersorum una paupertas. sunt enim quidam, 22
quibus etiamsi uestimenta desunt alimenta non desunt, multi
sunt hospitio egentes uestibus non egentes, multi domo ca-
rentes sed non substantia, sunt denique quibus etsi desunt
multa non desunt omnia: Christus tantummodo solus est, cui
nihil est, quod in omni humano genere non desit. nullus
seruorum suorum exulat nullus frigore ac nuditate torquetur,
cum quo ille non algeat: solus cum esurientibus esurit solus
cum sitientibus sitit. et ideo, quantum ad pietatem illius
pertinet, plus quam ceteri eget; omnis enim egestuosus pro

4 Matth. 25, 34 10 Matth. 25, 41

7 dedisti *B* 9 forsitam *A* 11 diabulo *AB* 12 mihi *om. B* 14 ubi ergo *ed. Baluzius* 15 numerum *B* 17 queritur *ex* quaeritur *corr. m. 1 A* 19 ceteros *ex* -ris *corr. m. 2 B* 25 humano *ex* -ni *corr. m. 2 B* non *punct. B* 26 seruorum *om. Baluzius* exulat, cum quo ille non exulet *suppleuit Rittershusius* 29 ceteris egent *A*

se tantum et in se eget, solus tantummodo Christus est, qui
23 in omnium pauperum uniuersitate mendicet. et cum haec ita
sint, quid ais, o homo! qui Christianum te esse dicis, cum Christum egere uideas, tu facultates tuas quibuscumque non indigentibus derelinquis? Christus pauper est et tu opes diuitum cumulas? Christus esurit et tu delicias afluentibus paras? Christus etiam aquam sibi deesse queritur et a te apothecae ebriosorum uino replentur? Christus rerum omnium egestate conficitur et a te luxuriosis copiae congregantur? Christus tibi pro muneribus a te datis praemia sempiterna promittit et tu nil praestaturis cuncta largiris? Christus tibi et pro bonis bona inmortalia et pro malis mala aeterna proponit et tu nec bonis caelestibus flecteris nec malis perennibus commoueris? et credere te domino tuo dicis, cuius nec remunerationem desideras nec iracundiam contremescis?

24 V. Non credis igitur, sicut iam diximus libro superiore, non
credis, ac licet religionem uestibus simules licet fidem cingulo adseras licet sanctitatem pallio mentiaris, non credis omnino, non credis. et hoc tam uiris istiusmodi quam feminis dico: non credunt. induat sibi quamuis quaelibet habitum sancti nominis et titulum sacrae religionis inscribat, si de substantia
25 sua aliis magis quam sibi consulit, profecto non credit. nemo
est enim credens, qui facultates suas aliis prodesse malit quam sibi, nemo est, qui beatitudinem aliis miseria sua emere contentus sit, nemo est, qui ut aliis paret delicias temporarias, subire egestates cupiat sempiternas. et ideo qui patrimonio

1 tantum—solus *om.* *A* 3 ais] *fort. scrib.* agis *interrogationis signo posito post* dicis *ita ut quae sequantur ad finem usque capitis non interrogatiue sed responsiue accipienda sint* dices *A* dicis *ex* dices *corr. m. 2 B* 4 Christum *om. B* 6 dilicias *A* deliciis *B* affluentibus *B* 8 aegestate *A* 12 mala *ex* male *corr. m. 1 A* propoittit *punct.* itt *et s. scr. m. 2* n *A* 15 disideras *A* 17 *post* ac *add. p et Baluzius:* licet de conuersorum uenerabili choro esse uidearis simules *ex* simulis *A* 18 asseras *ex* ads. *corr. m. 2 B* 19 dico *cum Meyero Halmius*: dici *AB* dixi (*cum b*) *ed. Baluzius*; *Hartelius uerba* et hoc—non credunt *interpolata esse suspicatur* 20 quamuis *om. B* 23 malit *s. scr.* 1 *alt. m. 1 u. 2 A punct. alt.* 1 *B* 25 dilicias *A*

suo aliis magis quam sibi consulit profutura sibi quae deo dederit omnino esse non credit. dicat enim mihi quilibet horum, cur facultates suas aliis derelinquit? numquid non ideo, quia profuturas cui reliquerit esse non ambigit? ideo absque dubio.
igitur, quicumque ille es, si ea quae alii relinquis, ideo relin- 26
quis quia profutura ei cui reliqueris certus es, sic profecto, si quaecumque religiosis muneribus prorogasses profutura esse tibi crederes, tibi absque dubio peculiariter deputares: quia quanto te plus amas quam eos, quibus relinquis, tanto magis tibi relinqueres, si profutura ea tibimet uel tenui opiniuncula
iudicares. non enim te odisti, ut prodesse tibi nolis, sed quae 27
pauperibus dereliqueris profutura tibi esse non credis: unde est quod aliis magis quam tibi consulis, quia profuturum tibi opus religiosum esse non credis. sicut credis itaque sic recipies. tu saluatorem perparui pendis et te saluator nihil: tu Christum postponis aliis et te omnibus Christus: tibi in comparatione etiam hominum perditorum uilis est dominus et tu eris inter periturorum ultimos deputandus.
VI. Sed blandieris tibi forsitan, ut iam ante dixi, aliquo 28
religiosae professionis intuitu. magis es debitor, quia proposito sanctitatis maiora promittis, et ideo plus tolerabis supplicii, quia minus solueris sponsioni. grandia specie polliceris et rebus nulla restituis, falsarii criminis reus es, deo cuncta mentiris. nec inmerito sacer sermo iudicium de templo dei incipiendum esse testatur; iudicium enim, inquit, de

25 I Pet. 4, 17

3 derelinquit *ex* derelinquis *corr. m. 2 B* 5 es ille *signis transpositionis additis B* si] *fort. scrib.* sicut 6 ei] ea *B* 7 quaecumque *punct.* cum *m. 1 B* praerogasses *Rittershusius* (*et b*) 10 relinquaeres *et paulo post* derelinquaeris *A* 12 unde] et inde (*cum b*) *ed. Baluzius* 17 uilis—periturorum *in marg. m. 2 B* 19 blandiris *B* forsitã *A* 20 es] esse *B* 21 tolerabilis *B* 22 *post* sponsioni *add. p et edd. ante Halm.*: seruus enim, inquit sermo diuinus, qui nescit uoluntatem domini sui et non facit eam, uapulabit paucis; qui autem scit et non facit ea (eam *ed. Baluzius*) uapulabit multis. Et tu specie professionis 25 inquit *ter deinceps ex* inquid *corr. m. 2 B*

29 domu domini. alibi quoque et a sanctis, inquit, meis
incipite. sed ad superiora redeamus. ite, inquit auaris
atque incredulis deus, ite in ignem aeternum, quem
parauit pater meus diabolo et angelis eius. at libe-
randum te ab hoc malo quibusdam forsitan bonis corporalibus
putas: pudicitiam quippe amasse te iactas. sed memento quia
et illos, quos in euangelio inmortalibus poenis saluator tradidit,
inpudicitiae non notauit. sobrietatem tibimet placuisse com-
memoras? nec illi, de quibus scriptura loquitur, ebrietatis
crimine puniuntur. ieiunasse te dicis? nec illos prandia reos
30 esse fecerunt. sed uidelicet magna causa est, qua tibi absti-
nentia ac ieiunio tuo placeas: qui ad hoc ieiunasti ad hoc
parce exiliterque uixisti, non ut post mortem tuam egenos
facultatibus tuis pasceres, sed ut censum cuiuscumque heredis
diuitiis ampliares. magnos uidelicet abstinentiae fructus capis;
minus enim panis tu manducasti, ut auri alius plus haberet.
tibi uenter frugalitate decreuit, ut cuiuscumque hominis for-
31 tasse uitiosi thesaurus cresceret. cum ergo ad iudicium dei
ueneris, iure inputare ieiunium tuum poteris dicens: ieiunaui,
domine, et abstinui ac diu me ab omnium deliciarum fruge
suspendi. et res hoc probat: ecce enim nunc heredes mei de
32 meo afluunt, inmensarum diuitiarum copiis exabundant. et ut
aliquid etiam de euangelica lectione praesumas, hoc quod sal-
uator dixit de illo diuite, potes et tu de heredibus tuis dicere:
induuntur purpura et bysso et epulantur splendide, incubant
defossis a me talentis, premunt argenti et auri congestas strues,
materiam quoque his uoluptatum omnium praeparaui, disten-
33 duntur deliciis a me relictis. ego diu abstinui, ut nunc illi
ebriarentur. crapula est illorum frugalitas mea. natant tri-

1 Ezech. 9, 6 3 Matth. 25, 41 23 Luc. 16

1 domo *ex* domum *corr. m. 2 B* alibo *A* et *om. B* 4 diabulo *AB* at *ex* ad *corr. m. 2 B* ad *A* 5 forsitã *A* 9 scribtura *A* 16 panis *ex* panes *corr. m. 2 B* 20 diliciarum *A* 22 affluunt *ex* afluunt *corr. m. 2 B* exhabundant *A* 23 aliquit *add. s. l. m. 2* etiam *A* 25 epolantur *A* epul. quotidie *ed. Baluzius* 28 diliciis *AB* ut] et *A*

cliniorum redundantium pauimenta uino, Falerno nobili lutum faciunt, mensae eorum ac toreumata mero iugiter madent, semper uda sunt. luxuriant in peristromatis, quae ego feci, fornicantur in sericis, quae reliqui. et cum haec omnia pro te dixeris, quomodo non aeternam a Christo remunerationem mereri poteris, cui in talibus sanctis tantarum deliciarum copiam praepararis?

VII. O quanto melius, quaecumque illa es, quanto melius 34
et salubrius pauper fueras et egestuosa quam diues; paupertas enim te deo insinuare potuisset, diuitiae ream esse fecerunt. rectius ergo per indigentiam salua fueras, quam per opes tuas et te et alios praegrauasses, te scilicet, dum male aliis relinquis, alios, dum a te relicta et ipsi usu inhumanissimo male possident et post se male aliis derelinquunt. si uis ergo, 35
quaecumque illa es, si uis tibi esse consultum, si uis aeternam habere uitam et cupis uidere dies bonos, relinque substantiam tuam indigentibus sanctis relinque claudis relinque caecis relinque languentibus: sint facultates tuae alimenta miserorum sit opulentia tua pauperum uita, ut illorum refrigeria praemia tua sint ut illorum refectio te reficiat. si enim illi de tuo edent, tu saturaberis: si illi de tuo biberint, tu sitis tuae aestum ardoremque restingues: te illorum uestitus uestiet, te illorum apricitas delectabit. non ergo uile ac despicabile putes, 36
si substantiam tuam miseris atque egentibus derelinquas: Christum in illis facies heredem. et quid dicam de Christi nomine? Christum quidem heredem facis, sed tu hereditatis emolumenta percipies. quaecumque enim Christo reliqueris per Christum omnia possidebis. sed haec tu, ut reor, friuula 37

1 pauimenta *ex* -tum *corr. m. 2 A* 2 mensa *B* 4 furnicantur *A* 6 diliciarum cupiam *A* 10 diuiti. aeream *A* 13 ipsi usu *cum Balusio Halmius* ipsius usu *AB* inumanissimo (*sic*) ex inmaniss. *corr. m. 2 A* 16 relinque languentibus *post* relinque caecis *habet B*(*b*); *in A eadem post* sanctis *quidem extant sed additis transpositionis signis* (*quod Halmius non adn.*); *quare transposuimus* 20 de tuo illi *ante* edent *sed additis transpositionis signis B* 21 satoraberis *A* 23 dispicabile *A* putas *B* 26 facies *ed. Balusius* 28 friuula *A* friuola *ex* friuula *corr. m. 2 B*

esse iudicas et quasi somnia quaedam ac deliramenta con-
temnis; non enim credis Christum uera dixisse. et res probat
nequaquam te ei credere; nam qui mandata eius nec in postre-
mis facis, aut nulla esse omnino aestimas aut falsa esse
condemnas. in quo quidem lugere omnes sanctos ac flere con-
uenit, nulli te et alios tui similes, nulli minus quam Christo
38 credere. si tibi quicumque ex cauponibus quid promitteret,
fidem promittenti non abnegares: si mutuum a te quippiam
propola aut salgamarius postularet, redditurum eum non dif-
fideres quae dedisses: mendacibus denique interdum atque
39 periuris, cautione facta et dato fideiussore, res creditur. Chri-
stus tibi et fidelissimam cautionem et fideiussores optimos
dedit, cautionem scilicet in euangelio fideiussores apostolos
suos, et si id parum est, patriarchas prophetas martyres suos
totam denique diuinarum seriem litterarum: et non credis ei
nec fidem commodas? quem, rogo, tam prodigum inter homi-
nes ac tam miserum inuenire possis, cui fidem sub tot fideius-
soribus denegares? das itaque res tuas diuiti et egenis negas,
das luxuriosis et negas sanctis, das cuicumque fortasse perdito
et negas Christo. prout ergo iudicasti sic iudicaberis, sicut
elegisti sic recipies: non habebis cum Christo partem, quem
despexisti: cum his habebis, quos praetulisti.

40 VIII. Sed dicit fortasse aliquis ex infidelium numero, non
dignam esse causam quae uel deum moueat uel homines in
aeternum periculum trahat. scio quidem quod omnes rei
ueniabiles putant semper reatus suos. nam et furta furibus
leues culpae sunt et innocua ebriosis uidetur ebrietas et apud
inpudicos fornicatio scelus non est, quia nullum omnino tam
grande crimen est, quod non cuius facinore committitur eius

1 diliramenta *AB* 7 promitteret *ex* promitterit *corr. m. 2 A* promitterit *B* 9 propula *AB* salgamentarius *ed. Baluzius* diffideres] desideres *s. e paenult. scr. m. 2* ra *B* 11 periuriis *A* 15 seriem] *cf. adn. crit. ad p. 169, 26* 17 posses *B* 19 luxoriosis *A* 21 elegisti *scripsimus*: eligis *A* eligis *ex* elegis *corr. m. 2 B* (elegeris *b*); *cfr. nos Sitz.-Ber. p. 36* 22 dispexisti *A* desp. *ex* disp. *corr. m. 2 B* quos ei *B Halmius* ei *om. A*(*p*)

sententia subleuetur. sed si qui uult ex peccatoribus scire 41
quam grauiter censenda a deo sint magna crimina, discat
qualiter in semet ipsis puniant sancti etiam leuia peccata,
conscii scilicet iam ex ipsius dei dictis futuri examinis ac per
domini sui uerba etiam iudicia rimantes et ideo semper in
dei opere semper in conpunctione semper in cruce positi.
beati qui cum omnium misereantur, sibi numquam penitus
ignoscant, in nullo sibi parcentes sed totos se admodum deo
inpendentes et ideo in futuro iudicio digni praemio, quia hic
apud se iugiter in reatu. nam de misericordia eorum ac 42
largitate quid dicam, quae uirtus apud eos quasi uirtutum
omnium initiatrix? plerique enim eorum haec habent quasi
exordia et quasi incunabula conuersionis suae, ut priusquam
limen sanctae professionis introeunt, de propriis sibi facul-
tatibus nil relinquant secundum illud scilicet domini nostri
dictum, quo ait: **uende omnia bona tua et da pauperi-
bus, et ueni, sequere me.** et illi itaque secuturi uocantem 43
deum prius uendunt omnia quam sequantur. diuitias enim
onerum atque inpedimentorum loco esse ducentes expeditos
se non putant ad sequendum, nisi omnia prius carnalium
sarcinarum inpedimenta proiecerint, simul ut more hominum
commigrantium prius ad locum habitaculi destinati res suas
transferant quam se ipsos, scilicet ut, cum ea quae ad se
pertinent uniuersa transtulerint, tunc ipsi in plenam ac refer-
tam bonis inmortalibus domum, praemissa rerum facultate,
commigrent, securi absque dubio nihil sibi postea defuturum,
qui exituri de habitaculo uili et contemptibili ac iam iamque
ruituro nihil illic de suo penitus reliquerint quod periret.
haec ergo sanctorum spes haec fiducia est: sic sibi opulenta 44
rerum transmissione prospiciunt, ut aeternis inmortalium
facultatum copiis perfruantur. ceterum tu, quicumque ille es

16 Matth. 19, 21

1 quis *ex* qui *corr. m. 2 B* 8 ignoscant *s.* a *scr.* u *m. 2 A* 10 aput *A* 13 conuersationis *B* 19 honerum *A et* h *punct. B* 20 prius omnia *B* 28 relinquerint *ex* -rit *corr. m. 2 A* 29 fidutia *B*

aut quaecumque, quae animae tuae ac salutis oblita ipsa te resculis tuis spolias, quomodo in futuro quasi condita ac parata reperies quae hic aut non indigentibus aut etiam abundantibus deputaris? quomodo reddenda tibi a deo credis quae deo ipse non credis? postremo, quomodo reddi uis quae credi non uis? nemo enim sibi solui uult quae non commodat, nec tam stultus est, ut quae non faenerauerit putet esse reddenda.
45 et ideo tu nequaquam a deo quasi reddendum sperare poteris, quod deo utique non credens reddere tibi deum ipse nolueris. unde conpleatur dictum in te diuinum: quia reliquisti aliis uel alienis diuitias tuas, sepulchrum tuum erit domus tua in aeternum. et illud, quod saluator ad similem tui loquitur: quia tepidus es et neque feruens neque frigidus, incipiam te uomere ex ore meo. et illud dicis ‘diues sum et diuitias habeo et nullius egeo’ et nescis quia tu es
46 miser et pauper et caecus et nudus? nemo itaque sibi in testamento suo hominem deo praeferens de uitae ac professionis praerogatiua aliquid blandiatur. poenalis est homini ac perniciosa securitas, praesumptae spes sarcinae sunt reatus, usurpata absolutio damnationem parat. quicumque sibi se excusat accusat deo secundum illud: nam qui se existimat esse aliquid, cum nihil sit, se ipsum seducit. nemini itaque facilis sua causa sit: nullus difficilius euadit, quam qui se euasurum esse praesumpserit.

47 VIIII. Dura haec forsitan atque austera uideantur. quidni? omnis enim disciplina, ut ait sermo diuinus, non est

10 Psal. 48 13 Apoc. 3, 16 21 Gal. 6, 3 26 Hebr. 12, 11

3 repperies *A* habundantibus *B* 5 ipsa *Rittershusius ut supra §. 44; at cfr. §. 45 fin.* credi *Halmius*: reddi *A* rendi *B* credere *ed. Baluzius* (*cum b, in quo s.* reddi *scr. est* ł credere) 7 fenerauerit *B* 9 ipsi *B* 10 diuinum illud necesse est *ed. Baluzius* 13 es et] esset *A et alt.* s *punct. B* 14 euomere *cum p et edd. Halmius* 16 *post* sibi *add. p et edd. ante Halm.:* in uita, in more, in actu, in dono 17 professionis *ex* -nes *corr. m. 2 A* 18 perniciosa ista *ed. Baluzius* 19 usurpatio *A* 20 excusat se *signis transpositionis additis B* 21 accussat *A* 25 forsitam *A*

gaudii, sed maeroris. dura haec et austera sunt. sed
quid facimus? non licet rerum mutare naturas, et enuntiari
aliter ueritas non potest, quam uis ipsa exigit ueritatis. dura
haec quidam putant: scio et satis certus sum. sed quid faci-
mus? nisi duris non itur ad regnum. arta enim, inquit
dominus, et angusta uia est, quae ducit ad uitam.
et apostolus existimo, inquit, quod non sint condi-
gnae passiones huius temporis ad futuram gloriam,
quae reuelabitur in nobis. indignum esse ad futurae
gloriae conparationem omne opus dicit humanum. et ideo 48
nihil durum aut austerum Christianis uideri debet, quia quanta-
libet pro sempiterna beatitudine Christo offerant, uile est quod
datur, ubi tam grande est quod accipitur. nihil magnum in
terris ab homine deo soluitur, ubi quod est in caelo maximum
conparatur. durum est auaris ut largiantur sua. quid mirum?
totum durum est quidquid imperatur inuitis. paene omnis 49
sermo diuinus habet aemulos suos. quot genera praeceptorum
sunt tot aduersariorum. si largitatem esse in hominibus iubet
dominus, auarus irascitur: si parsimoniam exigit, prodigus
execratur. sermones sacros inprobi hostes suos ducunt. hor-
rent raptores quidquid de iustitia scribitur horrent superbi
quidquid de humilitate mandatur, aduersantur ebriosi ubi
sobrietas indicitur detestantur inpudici ubi castitas inperatur.
aut nihil ergo dicendum est aut quidquid dictum fuerit cui-
cumque supradictorum hominum displicebit. mauult quilibet
inprobus execrari legem quam emendare mentem, mauult
praecepta odisse quam uitia. inter haec quid agant quibus 50
loquendi a Christo officia mandantur? deo displicent, si tacent,
hominibus, si loquuntur. sed, ut Iudaeis apostoli responderunt,
expedit magis deo oboedire quam hominibus. do tamen con-

5 Matth. 7, 14 7 Rom. 8, 18 29 Act. 5

1 meroris *B* 2 enuntiari *ex* -re *corr. m. 2 B* 5 igitur *punct.* ig *B* 6 que *A* 7 inquit *ex* inquid *bis corr. m. 2 B* sunt *ed. Baluzius* 8 passionis *A* passiones *ex* -nis *corr. m. 2 B* 17 quod *A* quot *ex* quod *corr. m. 2 B* 21 quicquid *bis B* 22 auersantur *Rittershusius* hebriosi *A* 28 officio *A* 30 obydire *A* obedire *B*

silium omnibus, quibus grauis et onerosa est lex dei, si accipere non recusant, quemadmodum placere eis possint, quae deus praecipit. cuncti enim, qui oderunt mandatum sacrum, causam odii in se ipsis habent. omni fastidium non in praeceptis legis sed in moribus suis; lex quippe bona est sed mores mali. ac per hoc mutent homines propositum et adfectum suum. si mores suos probabiles esse fecerint, nihil eis ex eo, quod lex bona praecipit, displicebit. quando enim bonus quis esse coeperit, non potest non diligere legem dei, quia hoc intra se habet lex dei sancta, quod sancti homines in moribus. gratiae domini nostri Iesu Christi cum spiritu tuo: amen.

3 praecepit *B* 4 omni *A* (*cf. E II 19*): omne *B Halmius* 5 est legis (*cum b*) *ed. Baluzius* 6 affectum *ex* adf. *corr. m. 2 B* 12 amen. explicit liber IIII (*sic s. scr. m. 2* q; INCIPIT TRACTATUS. PEREGRINI PRO CATHOLICAE. FIDEI. ANTIQUITATE & UNIUERSITATE *A*, amen. Explicit liber quart̄. Excerpta de libris sc̄i Ambrosii *B*

I. INDEX SCRIPTORVM.

E = libri ad ecclesiam.
Ep. = epistolae.
Vbi nulla littera adiecta est, libri de gubernatione dei significantur.

Testamentum uetus.

Testamentum nouum.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

inhumanum tam legi aemulum E I 15; (urbs) Romanis arcibus semper aemula VII 67; paene omnis sermo diuinus habet aemulos suos E IIII 49
aeneum = *ehernes Gefäss* VII 58
aequanimiter accipere Ep. IIII 6
aeque — ut E I 8 *saepius*
aerius habitator E I 18
aestimare de = *schätzen nach* IIII 84; = existimo III 29 IIII 17. 57. 69 Ep. VIII 2 (*ubi* aestiment *ubi* aestimet *retinere debebam*) E II 9. 27 *alibi*
aestimationi patet, quae multitudo concreuerit E III 42
aestuo: aestuantes alui suum E I 45; aestuat paterna pietas E I 22
aff. *uide* adf.
afluo (affl.) *absolute* = *in Ueberfluss leben* E IIII 31 heredes mei de meo afluunt
agg. *uide* adg.
agnationes incognitae E III 59
agnitio (*opp.* ignorantia) V 1; a. fidei IIII 92
agricolari E II 46
alienare se facultatibus suis E III 67
alienus ueritatis I 19
aliquanti = aliquot E III 41
aliquantulum tempus IIII 74
aliquis *post* non, nec IIII 70 *saepius*
aliquid: si minuendas in aliquo (= *einigermassen*) tributarias functiones potestates summae existimauerint V 35
all. *uide* adl.
alliorum faetidissimus amor I 46
altarium VII 74
alter a se effectus (Dauid) II 23 *uid.* dispar *et* dissimilis
amandare laborem a suo loco I 20
in amaritudinem maledictorum erumpere III 40
amatrix mundi filia E III 1
non ambigo *c. acc. c. inf.* I 25. E II 56 IIII 25
ambire ad honorem Ep. VII 3
ambitione precum pulsare deum IIII 88; precum ambitione alqm inflectere (*opp.* temptare rerum affectu) E IIII 24
ambitiosus squalor II 19; a. humilitas E II 49
ambitus: nihil peccator offerat si non cum fide, si non cum ambitu, si non cum prece I 55; ambitu magno supplicare II 19; postulare E III 53; ambitu rerum suarum omni agere, ut E III 78; promereri ne E II 69
amictus: sine ullo uerecundiae amictu VII 79
amniferae ualles VI 10 *sed uide adn. crit.*
amoenata lucis regio VII 8
an = anne II 2
anathēma VI 2
anguinum monstrum VI 76
animabus paene ac spebus suis praetulerunt te V 56
annon est hoc persecutio? E II 72
antidotum = *Gegengift* V 4 (*ter*)
antisto E II 37 III 36
apex: apicum diuinorum testimonium E I 5; incisas digito dei litteras apices (*non* rupices) paginas I 43 *uide adn.* crit. *et cf. Rönsch I. u. V. p. 328*
apocryfus stilus Ep. VIIII 2; apocryfa Ep. VIIII 1. 2
apostatatio quaedam fidei VI 31 (*uerbum* apostatare *praeter locos adlatos a Rönschio I. u. V. p. 253 etiam acrostichon Commodiani Instr. II 19 firmare monuit E. Ludwigius Jenaer Litt.-Zeit. 1878 p. 614*)
apothecae ebriosorum uino replentur E IIII 23; apothecas copiis suis replere E III 14
app. *uide* adp.
apricitas illorum te delectabit E IIII 35
arcanum animi et mentis III 5
aresco: illi florent et nos arescimus VII 49
ariditas = *trockene Kost* I 14 *alias*
armare: armamus in nos iram diuinitatis V 50
arto = cogo E IIII 17: artat nos ad retributionem dati accepta largitio; *uide* coarto
aspernanter et superbe alqd accipere IIII 27
ass. *uide* ads.
asyndeton I 35 *et saepius*
attollere rem uerbis (*synon.* exaggerare) E I 59
attribuere uindictam II 14
auctrix criminum est oratio III 48
audientia = auditores Ep. IIII 26

22*

inuidiose (*opp.* uere) VII 13
inuitator I 36
ipse = idem: ipsi in nobis mores sunt qui in seruulis nostris IIII 11; non possunt dici ipsa quae sunt in aliqua sui parte uitiata V 6; *sic* E II 8 III 41 Ep. VIIII 18. 19 *alibi*;
ira mater est odii III 12
irr. *uid.* inr.
iste (*mit verächtlichem Nebenbegriff*): i. uita E I 33 II 66. 67 III 4. 11. 15 ista uita et bona praesentia VI 14; i. mundus I 26; i. saeculum (*opp.* saec. futurum) I 17; caducae istius conuersationis contumeliosas necessitates E II 4
iter agere VI 56; acturus iter apostolus E II 40; iter sine itinere agere I 42
itinerantes I 43
iubar sacri fulgoris E II 5
iubas comarum fluentium recidere VIII 21
iubeo *c. inf.* I 35 VII 83; i., ut I 22. 35. III 10. 31. 43 (*ter*) E I 58; i., ne III 22
iudiciarius honor III 8
iugis protectio VII 37; i. continuatio malorum II 21; i. iudicium dei VII 49
iugiter = semper II 1 *et saepissime* (*Hirnero auctore l. l. locis quadraginta*)
iugulare = *tödtlich wirken* E II 73; iugulantia animas uitia E I 34
iugulator III 94
iuramentum IIII 77
ius: in ius hostium trahi IIII 9; in ius transire Romanum V 37; in ius dicionemque transcendere V 38; quia uiam suam iuris sui esse existimauit uiam salutis non inuenit VII 40
iussio I 52 III 41 IIII 11 VII 25 *alias;* iussiones domini audire III 27
iustificatio E III 6
iustitiarum suffragium IIII 87
iuxta = secundum: iuxta carnalem auditum E I 8 II 17 III 19 (*quater*) Ep. VII 2 *et saepius*

Labes: labem pulueris oculus in se non recipit III 38; l. inpudicitiae *ibid.*; labe uerecundiae et existimationis multari; labe flagitiorum pollui III 50; labe multarum uxorum pollui IIII 28; caenum quasi ex omni platearum et cloacarum labe collectum VII 74; labes ludicrorum infamium aguntur VI 58
laborare = *hinarbeiten auf*: ad exacerbandum deum VII 12; *c. inf.:* laborarem intra me uincere opiniones meas E II 56
laceratione hominum pasci V 25; lacerationes III 18
laicus I 52 V 52 *saepius*
lamentatio animi VII 76
lampada, ae = lampas E II 33
languescit lumen E II 35
largitas rerum = *Spenden* (*opp.* liberalitas uerborum) V 31
latissime ampliare opes E I 11
laute comedere res suas E III 11
lautum et pransum bene eructare E III 16
lectiones apostolicae III 8
legalia scripta IIII 70
de legatariis nouis cogitare E III 81
lepra I 53
letalia supplicia IIII 10
letaliter III 37
licet: si dici licet Ep. IIII 19; liceat nos interrogari E IIII 4
licita facere V 55
linguarum opus Praef. de gub. 1; linguarum gymnasia VII 68; quid sacrorum uoluminum linguae et praeceptorum caelestium uoces sonent E II 15
litteraturae totius et scientiae ignari V 8
liuor sensum inuadit V 16; liuore perfundere animos III 23
lixae puerorum quondam exercitus prosequentes VII 88
locaticias manus subdere uxoribus barbarorum Ep. I 6
locustae VII 32
locutionis sacrae uis E I 9
tam longe est, ut ... ut ne Romani quidem V 36
loqui rem: causas quas loqui uellent Praef. de gub. 1
lubricum aetatis E I 43
lucrifacere se E III 84
ludicrorum diuersoria VI 42; per singula ludicrorum loca uniuersa

nasticam eligere E II 11; nos non alia causa religionis philosophiam (= uitam asceticam) adpetiuimus quam quod etc. E II 47
religiosus = sanctus, *gottgeweiht* I 13. 14 *et saepissime*; (*opp.* saecularis) IIII 62 *saepius*; (*opp.* inreligiosus *subst.*) E II 44; scelus religiosissimum IIII 75
remissus (*opp.* asper) IIII 12
renuntiare = *entsagen*: diuitiis III 15
repensare iniurias (pro beneficiis) VI 95; ne largitionem redhibitio non repenset E II 54
repensatio (*ἅπαξ εἰρ.*): r. uicissitudinis E IIII 17
reprehensibilis ebrietas IIII 68
reprobus ad omne opus bonum IIII 86; tradidit eos in reprobum sensum, ut faciant quae non conuenit VII 77 *cf.* VI 8 *et Roensch I. u. V. p. 140*
repromissionis terra I 59
res = opus: rem abundantioris caritatis facere Ep. VII 5; pro bonis rebus perennia bona capiat E III 61 (*uid. adn. crit.*); rebus (*contr.* specie) restituere alqd E IIII 28
resculae a deo datae E I 26; resculas suas atque habitatiunculas familiasque transferre V 38; resculis suis se spoliare E IIII 44; resculis suis spoliati V 42
resecatio (*ἅπαξ εἰρ.*) peccatorum VII 96
resono: ut resonarem toto orbe VII 108
retorquere tergo brachia VI 42
retributio mali III 34; retributione dignissima alqd tolerare VI 90; retributionibus humanis cum deo agere VI 93
retributor = *Vergelter* I 33 E II 55 *saepius*
reuerentissimus (?) Ep. IIII 4 *bis*; *uid. adn. crit.*; *cf.* dignantissimus *et Roensch I. u. V. p. 456*
reuoluitur totum in id, ut IIII 1
rimare iudicia E IIII 41; rimatur (deus) uniuersa II 2
ritu (= cultu) deorum V 21
riuiferae (?) ualles VI 10; *uid. adn. crit.*
rorantes escis poli I 43
rudes (?) caeli: aureas super rudes caelos sanctorum omnium domus E II 48 *cf. adn. crit.*; *si* rudes *S. scripsit idem esse putandum est ac καινός, quode uide Roensch I. u. V. p. 336 sq.: locis ibi congestis adde Cyprian. ed. Hartelius p. 583, 3:* rudis et nouus titulus gloriarum; *fort. obuersatus est Saluiano Joh. Apocalyps. XXI, 1 ubi est* nouum caelum et nouam terram; *an latet in* rudes *uoce* nouos?
ruere in alqm *in re uenerea dictum:* (populos) in morem crapulatarum turbarum cateruatim in se ruentes VII 70
rupex: rupices paginae *lect. falsa pro* apices I 43 *uid. adn. crit. et* apex

Sacco squalidus (Dauid) IIII 88
sacer = *allerhöchst, kaiserlich*: quasi iussu aut scripto id sacro faceret IIII 74
sacerdotalis sanguinis uiri I 50
sacramentum: sacramenta conubii VII 16. sacramenta symboli VI 31. 33; sacramentum fidei custodire III 9; sacramentum diuinae legis cognoscere V 8
sacrilegiorum gentilium more V 12
sacrilega temeritas III 8
saeculum = *Welt, irdisches Leben* VI 28 *passim*; saeculorum inania ornamenta Praef. de gub. 3
saeuiens iniustitia V 21
salgamarius E IIII 38
salus = *Rettungsmittel* = remedium Praef. de gub. 4: si haec salus nostra sanauerit (*ut paulo ante* non lenocinia esse uolumus sed remedia quae aegrotorum mentibus prosint); *Halmius idem esse putat quod* salutatio et dedicatio operis, *unde haec significatio etiam in lexicon Georgesii transiit*
saluus: saluo eo = *abgesehen davon dass* III 42 V 14
sanctimonia: si excusare inofficiositatem meam apud sanctimoniam tuam cupiam Ep. III
sanctiones pudicitiae VII 99
sanctus = uerus ac fidelis I 7 *saepius*
sanguinarii *subst.* E II 59

CORRIGENDA.

pag. 1 *adn. crit. ad. u. 6 lege* VII 68 *pro* VII 16.

pag. 57, 13 *lege* helluonem *pro* belluonem.

pag. 11 *adn. crit. ad u. 12 lege v (litterula inclinata = codex Vindobonensis) pro* v *(litterula recta); item p. 12, 5. 21; 16, 15; 17, 11. 21; 19, 10; 20, 20; 21, 21; 23, 12; 25, 13; 28, 3. 17. 18; 32, 14.*

pag. 52, 8 *et* 69, 19 *lege* aestiment *et* aestimet *pro* existiment *et* existimet; cf. *Ind. III s. u.* aestimare

pag. 157 *post u. 24 lege* 2 Luc. 6, 25 *pro* 26 Luc. 6, 25.